8/873 2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ

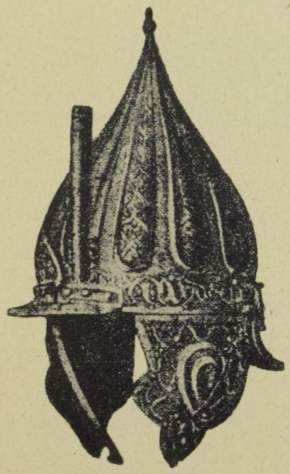

(1932. ÉVFOLYAM. XXXIII. KÖTET).

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1932.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Oldal

AJTAY ENDRE : A Magura Casinului védelme 1917 julius és augusztusban 91

DR. BANFI FLORIO Carlo Theti és a magyar várépítészet..... 13

DR. BORBÉLY ANDOR: Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI—XVII. századból. 171

DR. GLASER LAJOS : Középkori hadiútak a Dunántúlon..... 158

GYALÓKAY JENŐ: A segesvári ütközet (1849 jul. 31.) 187

DR. IVÁNYI BÉLA : Augsburgiak levelei Kőszeg 1532-i ostromáról 1

DR. LUKCSICS PAL : Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században 125

LÜTGENDORFF KÁZMÉR BÁRÓ : A cs. és kir. 31. hadosztály a belchatówi csatában. (1914) 64

MARKÓ ÁRPÁD : Gróf Bercsényi Miklós felsőmagyarországi hadjárata (1703. nov. dec.)..... 20

DR. TÖRÖK PÁL : Kőszeg 1532-i ostromának történelmi jelentősége. 175

TÁRCA.

DR. FLORIO BANFI : Mario Speziacasa..... 236

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—49) Közli : Dr : Horváth Jenő. 102

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

DUCATI, PERICLE : Marsili (lsm. Dr. Iványi Béla.) 255

FISCHER, JOHANN : Zwischen Wolken und Granaten (lsm. Suhay Imre). 122

HELLEN, GUSTAV VON DER: Die Erziehung zum Soldaten. (lsm. Rédvay István). 122

Oldal

KISFALUDY SÁNDOR hátrahagyott munkái (Ism. Sz—ő). 109

LONGHENA MARIO : Il conte Luigi Ferdinando Marsili (Ism. Dr. Iványi B.) 121

LOVARINI EMILIO : Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili (Ism. Dr. Iványi B.) 117

DR. LUKCSICS PÁL ; Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században (Ism. —y.) 114

MAGGIOROTTI, LEONE ANDREA : Chiese fortificate (Ism. Gy. J.) 116

MARKÓ ÁRPÁD : A szomolányi kuruc győzelem (Ism. Dorombv J.) 112

A koroncói csata (1704 jun. 13) Ism. Doromby J. 113

MEMORIE intorno a Luigi Ferdinando Marsili (Ism. Dr. Iványi B.) 253

MOLNAR DEZSŐ : Limanova — magyar győzelem (Ism. v. Czékus Z.) 246

ÖSTERREICHISCHER SOLDATENKALENDER 1932. (Ism. Kispalóc) 123

PATAKI VIDOR : A XVI. századi várépítés Magyarországon. (Ism. Gy. J.) 110

POZDER KÁROLY : Gróf Leiningen-Westerburg Károly életrajza (Ism. Sz—ő). 116

SPANNOCCHI, LELIO GRAF : Das Ende des kais. russischen Heeres (Ism. Gavra J.) 251

DR. TAKÁTS LAJOS : Csanád vezér (Ism. Dr. Iványi B.) 115

TÜRKISCHE SCHRIFTEN aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy (1606—1645) Ism. Sz—ő. 239

VILÁGHÁBORÚ 1914—1918. V. kötet (Ism. v. Tanító B.) 240

Augsburgiak levelei Kőszeg 1532. évi ostromáról.

1932. augusztus-szeptember havában lesz négyszáz esztendeje, hogy Szulejmán szultán, a törökség egyik legkimagaslóbb alakja, a keleti népek szinte hagyományos Nyugat felé való törekvésétől mintegy elragadva, másodízben indult Bécs ostromára, a Német birodalom kulcsának elfoglalására.

Anélkül, hogy Kőszeg város jól ismert ostromának megírását megkisérelnénk, ez alkalommal mindössze a monografiairó kutató munkáját óhajtjuk megkönnyíteni azzal, hogy közöljük az augsburgi városi levéltárból előkerült néhány levél tartalmát, amelyeknek írói foglalkoznak az akkor oly óriási jelentőségű esemény egyes fázisaival.

Tudvalevő, hogy Szulejmán szultán 1529. őszén volt első ízben Bécs falai alatt. Azonban ez az első kirándulás, részint az idő előrehaladt volta, részint egyéb okok miatt nem sikerült, úgy, hogy az egész akciónak szinte afféle „ballon d'essay" jellege volt. Ugyanis a szultán néhány napi Bécs alatti időzés után, látszólag minden különösebb ok nélkül felkerekedett, s dolgavégezetlenül haza vezette seregét.

1529-ben már októberre fordult az idő, mire a feltűnő lassúsággal mozgó török sereg Bécs alá ért, s úgy látszik, hogy a szultán ilyen későn már nem tartotta tanácsosnak ilyen nagy fontosságú vállalkozás elkezdését s ez is oka lehetett annak, hogy a szultán hirtelen elvonult Bécs falai alól.[1]

A nem sikerült első bécsi hadjárat után — úgy látszik — Szulejmán szultán állandóan napirenden tartotta elméjében Bécs elfoglalásának gondolatát s három esztendő mulva elérkezettnek látta az időt kedvenc terve végrehajtására.

1532. tavaszán (május) már nálunk is híre járt, hogy Szulejmán szultán seregeit mozgósította és hogy „in propria persona" készül nemcsak Magyarország, hanem a Német birodalom megtámadására.[2] Erre a hírre nálunk is, meg Bécsben is

[1] 1528. október 15. Bécs. — A bécsi haditanács levele Frigyes herceg pfalzgrafhoz, I. Ferdinánd király hadvezéréhez, melyben megírják, hogy a a török sereg Bécs külvárosainak felégetése után „widerumb auff Ofen" tart. — Augsburg város levéltára, Litteralien, a fenti dátum alatt.

[2] „Nunc apud nos certa fama est, venturam hac ipsa estate Turcam, tanta vi et apparatu, quo non solum huic regno (t. i. Hungariae) subiciendo

nagy riadalom támadt, annál inkább, mert ekkor még egész biztosan nem tudták, hogy a szultán tulajdonképen mit akar, hova, merre és ki ellen készül,[3] továbbá, mert a török sereg méltó fogadására, mint rendesen, úgy most sem voltunk teljesen felkészülve. Hiszen Zalaházy Tamás egri püspök és a Pozsonyban vele lévő tanácsosok még 1532. április 19-én azt jelentik I. Ferdinánd királynak, hogy pl. Esztergom és Visegrád várakban, a Duna-völgy e fontos pontjain, egyetlen katona, semmiféle őrség nincsen, úgy, hogy ezek a völgyzáró várak még csak 2—3 napi ellentállásra sem képesek.[4]

Ferdinánd király természetesen elsősorban Béccsel és saját tartományai sorsával törődött, ezeknek védelméről gondoskodott mindenekelőtt és június havában, — amint azt egyik levelében nővérének, Mária királynénak írja, — Bécs körül a birodalomból a támadni készülő török sereg méltó fogadására már elég tekintélyes számú sereget gyüjtött össze. Ugyanekkor a király nővérének megírja azt is, hogy a lassan vonuló török had már Belgrádhoz közeledik.[5]

Szulejmán serege ugyanis, mint mindig, úgy most is elég lassan haladt előre, de mégis gyorsabban, mint 1529-ben. Oláh Miklós egy levele szerint, a török had csak július 20-ika előtt ért a Dráva partjára, Eszékre, ahonnan, becslése szerint, még ha a sereg túl lassan halad is, augusztus 8—10-ike körül Bécs alatt lehetett volna. Ugyanis, amint most már a kémek jelentései és a Délmagyarországról írt levelek tartalma is bizonyította, Szulejmán szándéka, hogy Bécs városát veszi ostrom alá, egészen nyilvánvalóvá lett.[6]

Ugyancsak Oláh Miklóstól tudjuk meg azt is, hogy a szultán haderejét mekkorának mondották. Ugyanis egy 1532. augusztus 1-én kelt levele szerint Szulejmán 600.000 emberrel, 30.000 tevével és 8000 igavonó bivallyal vonult volna Budán át Bécs ellen. Ezek a hatalmas számok, mint mindig, úgy természete-

extremam manum imponere, sed in Germaniam quoque longissime et latissime grassari possit." (*Hatvani*: Magyar történelmi okmánytár, I. k. 156. és 158. l. — 1532. május 23. Pozsony.)

[3] Szerémi — persze utólag — már előre tudta, hogy a támadás célja: Bécs. Etiam fama sonebat in auribus nostris, quod cesar Turcarum intendit sub Viennam obsidere iam secundario per regnum Sclavonie." (*Wenzel*: Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról, 299. l.)

[4] A nevezettek azt írják, hogy Esztergom és Visegrád „nulla praesidia habent ita, ut ne in biduum quidem, aut triduum illae arces servari possint." (*Bécs, Staatsarchiv.* Ungarn, Allgemeine Akten, 20. csomó.)

[5] *Hatvani*: I m., I. kötet, 168. l.

[6] „Scias, nos ex litteris hoc biduo ad nos allatis intellexisse Turcarum tyrannum ante vigesimum huius mensis diem in Ezzek, quod oppidum est ad ulteriorem Dravi rippam situm pervenisse; — — — — ut autem ego eius progressum ratiocinor, quantumcunque lento progrediatur gradu, Viennam octavo aut decimo Augusti futuri die sine labore constitui poterit . . . ." stb. (*Oláh Miklós* levelezése, 229. l.)

sen most is túlzottak voltak. Hiszen ma már tudjuk, hogy ebben az időben a számadatok közlésénél az emberek a nullákkal éppen nem takarékoskodtak. Itt is valószínűbb, hogy a közölt számadatokat mérsékelnünk kell s csak 60.000 embert, 3000 tevét és 800 bivalyt kell itt értenünk, azaz a közölt számadatok végéről egy-egy nullát el kell vennünk, hogy megközelíthessük az igazságot. Még az így megmaradó számok is elég tekintélyesek, s ennyi ember és állat élelmezése és eltartása abban az időben iszonyú feladat lehetett. Oláh számítása szerint a török sereg, ha valami rendkívüli akadályra nem bukkan, augusztus 10-ike táján már nem lesz messze Bécs falaitól.[7]

A Brüsszelbe, Mária királynéhoz érkezett levelek tartalmának tanúsága szerint Szulejmán július 25-én, Szent Jakab napján kelt át seregeivel az eszéki Dráva hídon, de ekkor a királyné udvarában, de sőt úgy látszik, még Bécsben sem tudták egészen pontosan, hogy a szultán az erősen megáradt Duna folyam mentén, vagy más felé fog-e Budára és innen tovább Bécs felé haladni?[8]

A szultán az eszéki hídon való átkelés után seregével egy darabig észak felé haladt, azt a látszatot keltve, mintha Budára tartana, egyszerre azonban, hajóit és a málhát Magyarország déli részén hagyva, bal felé kanyarodott, s állítólag Somogy és Zala megyéken át Vasmegye felé Bécsnek fordult. Nyilvánvaló, hogy Szulejmán a málha elhagyásával serege haladását akarta meggyorsítani. Okulva a mult tapasztalatain, s számításba véve seregének lassú mozgását, nem akart ismét túlkésőn Bécs falai alá érni, és így a Duna menti hosszabb útról letérve, Buda elkerülésével időt akart nyerni, s rövidebb, egyenesebb úton óhajtotta vállalkozása célját megközelíteni.

Ezzel a váratlan diversióval Szulejmán mindenesetre elérte azt, hogy augusztus 20-án Brüsszelben Mária királyné udvarában már az az álhír terjedt el, hogy a szultán minden várakozáson felüli gyors meneteléssel hirtelen Bécs alatt termett és azt nyomban körülzárta.[9]

Ez a hír csakhamar kacsának bizonyult és augusztus 29-én Oláh Miklós egy Brüsszelből keltezett levelében már jelzi, hogy az, amit a minap Bécsnek a török általi megszállásáról írt, nem felel meg a valóságnak, mert a török bizony csak a középszerűen megerősített Kőszeg városáig jutott el és most ott várja ágyúit és podgyászát.[10]

[7] *Oláh Miklós* levelezése, 230. l.
[8] Ugyanott 232—33. l. 1532. aug. 13. Brüsszel.
[9] Ugyanott: 233. l.
[10] 1532. aug. 29. Brüsszel. „Nuncius et litterae a caesare heri advenientes aperte significarunt, quae dicunt Turcam cum esset in itinere Viennam veniendi cum omnibus suis viribus divertisse ad Gencz arcem, oppidumque mediocriter munitum, nostro hungarico vocabulo Kewszeegh dictam,

Ennek a levélnek a tartalma, ha nem is egészen, de mégis közel járt a valósághoz, mert a szultán seregének egy részét Ibrahim pasa vezérlete alatt előre küldte. Ez az előhad augusztus elején (körülbelül 6-án) érkezett a vasmegyei kis határvároska, Kőszeg (Guntium, Guintium, Güns, Gintz, Cusug)[11] falai alá, nem is sejtve, hogy ez a lenézett „schlechter Fleck" lesz a szultán ez évi hadjáratának kényszerű végállomása.

Az egykorú források Kőszeget obscurus (homályos, ismeretlen) nevű „ignobile oppidum"-nak, kicsiny és jelentéktelen „stettlin"-nek nevezik, amelyről ekkor még senki sem merte gondolni, hogy neve néhány nap alatt Európa érdeklődésének központjába fog kerülni.

Kőszeg mindig Magyarországhoz tartozó városka volt, amelyet csak I. Mátyás király adott zálogba Frigyes császárnak, úgy, hogy a várossal és uradalmával a császár, később pedig utóda, I. Miksa rendelkezett. Igy többek közt tudjuk, hogy a XVI. század elején, Miksa császár idejében Maraksy (Maraxi) János volt Kőszeg kapitánya, aki bizonyára Miksa császár egyenes kívánságára, egy 1517. november 22-én Klosterneuburgban kelt oklevélben Ákosházi Sárkány (Tscherken) Ambrus javára Kőszegről lemondott.[12] Erre I. Miksa császár 1517. december 21-én Bécsben kelt oklevelében „unnser Herrschafft, Statt unnd Slos Günsz"-öt 5600 forintért („fur yedem guldenn hundertt un-

illicque expectasse in hunc diem suas machinas bellicas et impedimenta." (*Oláh Miklós* levelei, 234. l.)

[11] Kőszegre vonatkozó irodalmunk meglehetősen sovány. Az írók még legtöbbet az 1532. évi ostrommal foglalkoztak. Anélkül, hogy a teljességre számot tartanánk, felsorolunk néhány idevonatkozó művet és dolgozatot.

Chernel Kálmán: A kőszegi felső- és alsóvár története az Árpádház alatt. (*Századok*, 1869. évf. 98—105. l.)

Chernel Kálmán: Kőszeg szabad kir. város jelene és multja. Budapest 1878., két rész, 148. és 274. l. (Ld. *Századok*, 1879 évf. 598—607. ll.)

Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. II. k., 714. és 724. ll.

Garády: Kőszeg krónikája (*Uj Magyar Múzeum* 1857. évf. I. k. 184. l.)

Haan Rezső: Szolimán Kőszeg alatt (*Divatcsarnok*, 1861. évf., 8., 9 sz.)

Kiss Károly: Kőszeg védelme Szolimán ellen 1532-ben. (*Tudományos Gyüjtemény*, 1829. I. f. 22. l. — Ugyanerről ir *Podhradszky József* ugyanitt, 1835. V. f. 56. l.)

Kőszeg város hajdankori épitményei, régiségei és levéltára. (*Vasmegyei Régészeti Egylet* évi jelentése, 1873. évf., 39. l.)

Molitórisz Adolf: 1532. Jurisics Miklós Ferdinánd királyhoz szóló levele Kőszeg város védelmezéséről. (*Athenaeum*, 1843. évf. II. f. 180. l.)

Raffai: Kőszeg várának ostromoltatása 1532. (*Hasznos mulattató*, 1826. évf. I. f. 6. l.)

Récsey Viktor Alfonz: Jurisich Miklós két levele Kőszeg 1532. évi ostromáról (*Századok*, 1883. évf. 458—465. ll.)

Roznák Márton: Belagerung der Stadt Güns im J. 1532. Wien, 1789. Szuleimán Kőszeg alatt. (*Századunk*: 1845. évf. 20., 21. szám.)

[12] Egyháztört. Emlékek a hituj. korából. II. k. 311. l. — Bécs, Staatsarchiv, Reichs Registraturbücher, AA kötet, 216/a. l.

gerisch pfennynng zu raitten") Sárkány Ambrusnak inscribálja, s azután 1517. (helyesebben: 1518) április 8-án parancslevelet („gehorsambrief") intéz a kőszegi uradalom népeihez, melyben meghagyja, hogy új gazdájuknak „Ambrosi Tscherken (azaz: Sárkány) Freyherrn zu Dualt (!) und seinen Erben" engedelmeskedjenek.[13]

1532-ben Ferdinánd király rendelkezik Kőszeggel, s a vár és város parancsnoka (kapitánya) a dalmát tengerparti Zeng városából eredő s innen Kraynába származott patricius, Jurisics Miklós (Nikolizza) volt,[14] aki a források szerint már II. Lajos magyar királyt,[15] de I. Miksa császárt is szolgálta, s akinek ez utóbbi 1519-ben (december 29. Wels) kelt oklevelében a már ifjúságától fogva, de különösen a velencések elleni nem rég mult harcokban szerzett érdemei fejében a Krajnában fekvő „Sloss Obernassfuess"-t adta.[16]

Jurisics, aki 1525-ben, úgy látszik Ferdinánd szolgálatában, résztvett a német parasztlázadás leverésében is,[17] 1529-ben ugyancsak Ferdinánd király megbizásából, mint követe, Konstantinápolyban is járt.[18] Kőszegi hősi magatartását a város monografusa, Chernel Kálmán „a város levéltári új kútfőinek is gondos felhasználásával igen tüzetesen és annyira élénken szemlélhetőleg s hazafias melegséggel írja le, hogy művének irodalmi tekintetben is ez képezi koronáját", amint ezt Chernel művének birálója, Thaly Kálmán megállapítja.[19] Kőszeg ostromának részleteit, amelyek már eléggé ismeretesek, itt ez alkalommal elismételni annál inkább feleslegesnek látszik, mert hiszen az ostromot maga Jurisics is elég terjedelmesen leírta, s ezek a levelek már régen közzé lettek téve.[20] Ez alkalommal azokról a levelekről óhajtok csak megemlékezni, amelyeket a kőszegi eseményekről a Bécsben lévő augsburgiak írtak haza városuk előljáróinak.

*

[13] U. ott: AA kötet, 215/a. és 216/a. ll.

[14] *Csergheő*: Die freiherrlichen Linien des Hauses Jurisich. (*Ung. Revue*, 1887. évf.)

[15] *Istvánffy Miklós*: Historiarum de rebus Hung. 1758. kiad. 111. l.

[16] 1519. XII. 29. Wels. I. Miksa császár Juritschitsch Miklósnak „unserm diener, umb seiner redlichen getrewen diennste willen, so Er unns von Jugent auf an unnserm hof und sonnderlichen in den verganngen venedigischen Kriegslewffen getan hat" a krajnai Obernassfuess-t inscribálja. (*Bécs, Staatsarchiv*, Reichs Registr. bücher, BB. kötet 629. a-b. lap.)

[17] 1525. május 15. Fuessen: Jurisics és társa levele Vilmos herceghez. (Augsburg városi levéltár, Litteralia.)

[18] *Bécs*, Staatsarchiv, Turcica, 1. csomó, convolut D, Jurisics részére 1529. VII. 27-én Linzben kelt követi utasítás. — Ld: *Brutus*: Magyar Históriáját, II. k. 423. l.

[19] *Századok*. 1879. évf. 602. l.

[20] *Récsey* Viktor Alfonz: Jurisich Miklós két levele Kőszeg 1532. évi ostromáról. (*Századok*, 1883. évf. 459—465. ll.)

A török sereg elindulásának hírére — amint már láttuk — Ferdinánd sem maradt tétlenül, hanem Bécs védelmére részint Magyarországból, részint pedig a birodalom minden részéből gyüjtötte a hadinépet.

Ferdinánd király kivánságára Augsburg város is elküldte csapatát Bécs védelmére. Ennek a csapatnak Echenn Jeremiás és Pley vagy Pleyg János voltak a főemberei, akik Bécsből 1532. augusztus 9-től kezdve az ügyek állásáról városuk tanácsát meglehetős sűrűen informálják, úgy hogy leveleik szinte naplószerűen közlik az eseményeket.

1532. augusztus 9-én az augsburgiak Bécsből már jelzik, hogy mindenfelől mindenféle nemzetiségű lovas és gyalog csapatok sietnek a birodalom kulcsának védelmére, ahova viszont a vidékről (Dél felől) a török sereg elől mindenki eszeveszetten menekül. Irják, hogy augusztus 11-én lesz Bécs mellett a Dunán a hadihajók és hajósok mustrája és magában a városban, minden eshetőségre számítva, nagy árúraktárakat építenek. A vidékről Bécsbe menekülő szegény nép a városban nagy jajgatást csap.

Augusztus 16-án a két augsburgi azt írja haza a tanácsnak, hogy a török sereg már csak 15 mérföldnyire van Bécstől és Bécsújhelyen át egyenesen a főváros felé igyekszik. Ezzel szemben viszont Bécsben a hadi nép mindenünnen erősen gyülekszik. Azonban ekkor (augusztus 16-án) Bécsben az augsburgiak még nem tudnak arról, hogy a törököt Bécs felé való útjában Kőszeg városa feltartóztatta. Csak augusztus 26-án irja meg a két augsburgi főember városuk kapitányának és a tanácsnak, hogy a török Kőszeg (Guntz) előtt, Bécstől 12 mérföldnyire áll, azt lövi és ássa, eddig már háromszor megrohamozta, de szerencsére még semmiféle eredményt se tudott elérni. Mindezeket — írják az augsburgiak — egy Würtembergből való trombitástól tudják, aki még II. Lajos király hadjárata alkalmával került török fogságba. A török táborban a katonák közt azt a hírt terjesztik, hogy a császár (V. Károly) és a király (I. Ferdinánd) Spanyolországba ment s hogy Németországban nagy az egyenetlenség, amely híreknek a törökök nagyon örültek. — Ezekből is láthatjuk, hogy ekkor már hamis hírek koholásával és terjesztésével kellett a törökökben a lelket tartani, mert hiszen egészen nyilvánvaló, hogy a három roham sikeres visszaverése a török seregre csak demoralizálólag hathatott.

Augusztus 29-én egy másik augsburgi ember, Schertlin Sebestyén intéz levelet Augsburg város tanácsához, elismételve, hogy Kőszegen Ibrahim pasa három rohamát visszaverték. Most azután — folytatja — különböző hírek keringenek. Vannak, akik azt állítják, hogy Ibrahim pasa elvonult Kőszeg alól, mások viszont azt hiresztelik, hogy a szultán maga szállta meg

seregével a várost. Schertlin azt állítja, hogy Bécsben senki sem hiszi, hogy a török a birodalmi haddal készülne megütközni, mert az éhség miatt mihamar távoznia kell. Ugyanis egy kenyér, melynek ára Bécsben egy bécsi fillér, a török táborban éppen 12 asperbe kerül. Egyébként a török sereg elégedetlen és panaszkodik, hogy becsapás áldozata lett, mert eredetileg azt igérték nekik, hogy olyan helyre vezetik őket, ahol mind gazdagok lesznek, s ime, olyan helyre vitték őket, ahol éhen halnak. Kőszegen egy horvát úr parancsnokol, aki derék, becsületes ember, s aki mellett néhány Bécsből leküldött landsknecht van. Midőn a török őket megtámadni készült, Bécsből segítséget kértek, de mert kérelmükre segítség nem érkezett, a Bécsben állomásozó hadi néphez intéztek panasz levelet. A német táborban elfogtak néhány árulót, akiknek állítólagos vallomása szerint a vajda (Szapolyai János) negyven embert küldött volna a birodalmi táborba, hogy mérgezzék meg a kutakat és gyujtsák fel a tábort. Jó lesz tehát vigyázni és résen lenni!

Szeptember 1-én Schertlin Sebestyén már azt írja Imhof Jeromos augsburgi polgármesternek, hogy a német birodalmi tábort áthelyezték Korneuburghoz és Kőszegnél minden elcsendesedett, amit Schertlin egyelőre rossz jelnek tekint. Az a híre, hogy a török Bécset hatszor szándékozik megrohanni, először tevékkel, azután pedig bivalyait akarja rájuk hajtani.

1532. szeptember 3-án Echenn és Pleyg írnak haza Augsburgba levelet, amelyben jelentik, hogy a török Kőszeg alól elvonult, miután a város jelképileg állítólag meghódolt volna a töröknek. A meghódolást a török elfogadta és senkinek semmi baja nem lett. A város állítólag azzal a feltétellel hódolt volna meg, hogy amig Bécs és a többi városok állanak, addig Kőszeg sem adja meg magát. Ezt a feltételt a török elfogadta és a várost a védelmezőnek, Jurisicsnak ajándékozta hősiessége jutalmául.

Szeptember 5-én Schertlin Sebestyén és id. Ungelter János augsburgi polgárok jelentik Vetter György és Im Hoff Jeromos augsburgi polgármestereknek, hogy „Juderitsch Nicolitsch" horvát úr Kőszeget 700 vidékivel és saját embereivel Ibrahim basa 13 rohama ellen dicsőségesen megvédelmezte. A basa személyesen beszélt Jurisics-csal, aki kijött hozzá a városból és mondá neki, akit már Konstantinápolyból személyesen ismert: „Hát te vagy itt? Milyen eleven (friss) vagy te, hogy az egész világ ura ellen mersz egy ilyen fészket védelmezni!" Erre Jurisics azt válaszolta, hogy hiszen ő nagyon jól tudja, hogy Ibrahim pasa császárja igen nagy úr, neki azonban még nagyobb ura van, akivel szemben hűen teljesítette kötelességét, tartotta és tartja ezután is a rábízott várost, míg él. Erre Ibrahim nyájas és udvarias szavakkal azt felelte, hogy hiszen ő (t. i. Jurisics) már eddigi derék magatartásával

a becsületnek eleget tett, kímélje tehát életét és adja át a várost a török szultánnak. Természetesen Jurisics ezt az ajánlatot kereken elutasította, kijelentvén, hogy míg él, ezt meg nem teszi és — visszatért a városba.[21] Erre a török válaszul újabb rohamot intézett a város ellen, de ismét eredmény nélkül, amire Ibrahim basa nyomban felkerekedett, seregével elvonult a város alól, de senki sem tudja, hogy merre? Vannak, akik azt állítják, hogy Bécs felé, mások pedig, hogy másfelé húzódott.

Szeptember 9-én ért Bécsbe Jurisicsnak az a kimerítő jelentése, amely 1532. augusztus 30-áról van keltezve, s amely I. Ferdinánd királynak szól, amelynek szövege eléggé ismeretes,[22] s amelynek tartalmát, helyesebben a benne leírt eseményeket Schertlin már szeptember 5-én tudatta városa elöljáróival. Úgy látszik, Schertlinnek igaza volt, amidőn szeptember 5-én azt írta haza, hogy a török sereg (valószínűleg ennek csak egy része) Bécs felé húzódott Kőszeg ostromának abbahagyása után, mert szeptember 9-én Echenn Jeromos és Pley János Augsburg város tanácsának jelentik, hogy Bécs körül a törökkel csatározások folytak, amelyben állítólag 200 török elesett, s 26 eleven törököt és 13 török fejet a császáriak behoztak Bécsbe.

Ugyanezen a napon Schertlin is írt egy levelet az augsburgi polgármesternek, amelyben többek közt tudatja, hogy az elmult éjjel a birodalmi hadból 1500 lovas átkelt a Dunán, hogy megnézzék, hogy a törökök „hol dugják ki a fejüket." — Igy tehát Kőszeg sikertelen ostroma után a kapdosó, prédáló török csapatok elkalandoztak egészen Bécsig, s amikor észrevették, hogy a birodalmi sereg készen várja őket, ismét sietve odább álltak.

Bővebben emlékszik meg erről id. Ungelter János szeptember 16-án Bécsből keltezett levelében, amidőn az augsburgi polgármesternek jelenti, hogy Szulejmán szultán megrohantatta seregeivel Grázot, ahova a szultán maga személyesen is készül, s ezenfelül a török csapatok a kőszegi diversióval kapcsolatosan Bécs-Ujhelyen át a Wiener Waldba is becsapdostak, s eljutottak Felső-Ausztria határáig, az Enns folyóig. A töröknek eme kirándulásai állítólag 4000 keresztény életébe kerültek.

Szeptember közepe táján Szulejmán szultán seregével aránylag elég gyorsan kitakarodott az országból és szeptember 26-án Granvelle-Perrenot Miklós császári kancellár Bécsből már azt írja Mária királynénak, hogy „le Turc et son armée ont passe a la riviere de la Drave."[23]

[21] Mindezekről 1532. VIII. 30-án kelt levelében maga Jurisics is megemlékszik. Ld. még *Istvánffy*: I. m. 112. l.; *Brutus*: I. m. II. k. 427—428. l.
[22] *Századok*: 1883. évf. 460 l.
[23] *Hatvani*: I. m. I. k. 175. l.

Ime, ezeket tudjuk meg az augsburgiak leveleiből Kőszeg ostromáról, melynél a feljegyzések szerint 418 polgár, köztük a város négy tanácsnoka halt hősi halált.[24] A város életben maradt derék védelmezője hősi magatartása jutalmául I. Ferdinánd királytól Kőszeget és uradalmát a bárói címmel kapta, ezt azonban rajta kívül még csak fia élvezhette, akiben Jurisics nemzetsége állítólag kihalt és utána Kőszeg a Weispriachok kezére került.

Jurisics Miklós Chernel szerint Kőszegen lett volna eltemetve és ő 1873. április 24.én a hős állítólagos kőszegi sirját fel is bontotta, azonban úgy látszik, hogy Chernel idegen sírt kutatott át, mert 1896-ban a Századokban ez a rövidke hír jelent meg:

„*Vasmegyében* mozgalom indult meg abból a célból, hogy a kőszegi vár hires védőjének, Jurisits Miklósnak hamvai haza szállittassanak. Jurisits sírját báró Malcomes Boszniában Bihács közelében találta meg s maradványait új koporsóba helyeztette. Jurisits hamvainak haza szállítását leginkább a kőszegiek szorgalmazzák, akik ezzel akarják a milleniumot megünnepelni."[25]

Ezek után úgy látszik, hogy Jurisics, a kőszegi horvát junák hamvai mégsem Kőszegen, hanem idegenben pihennek, s talán most, Kőszeg ostroma jubiláris esztendejében időszerű lenne a hős férfiú földi maradványait dicsősége színhelyére visszahozatni.

Függelék.

1.

1532. augusztus 9. Bécs.

Ehenn Jeremiás és Pleyg János „bayd hawptt lewtt" levele Augsburg város tanácsához, amelyben irják, hogy magyar, olasz, spanyol, német gyalog és lovas csapatok gyülekeznek Bécs védelmére, de ide menekül a vidékről mindenünnnen a föld népe is, „dann yetz das der Turgckh sey am herrauff ziechen." Folyó hó 11-én lesz Bécsben a hajók és hajósok mustrája (musterung) „unnd es geschechenn gros gebew ann der statt mit warrenn unnd ander ding unnd ist ain grosser jamer von dem armenn volck des herein fluycht ab dem lannd in der stat . . ."

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

2.

1532. augusztus 11. „Datum zu Gessee."

Katzianer János a kémek hírszerzése alapján a bécsi haditanácsnak jelenti, „das der Turckhisch Keyser in der Rabaw drey Brugkhen hatt lassen schlagen, funff meyl von myr zw Hetwig[26] ist ain Brugkhen und zw Rumb

[24] *Századok:* 1879. évf. 602. l.

[25] *Századok:* 1896. évf. 282. l. Ld: a Jurisics családra nézve: Turul, V. évf. 184. l.; VI. évf. 142. l.

[26] Rába-Hidvég!

sendt zwuo Brugkhen. Von erst ist uberzogen des Waschaw,[27] der hauptman zw Eesegen,[28] der hat den for zug, darnach ist zogen der Mechinth weckh wascha. Die zwen haben in die XV^{C29} wegen. An den sybenden und achtenden tag Augusti ist uber zogen der Elmbey wascha, und an dem newntten tag ist uberzogen der keyser in aygner person. Er eylt gar vast, aber er hat souil wegen, das er nit eylen mag. Es sagen die kuntschafter, daz er nur drey thawsent wegen hab und nach dem keyser zeucht der wascha ausz Nattalia.[30]

Ewer gestrengen sollen wyssen, das das Hungerlannd von der Troya byss fier meyl von der Thonnaw verprennt ist, und haben nicht mer leyt gefanngen genomen, dan schön frawen und Junckfrawen, daz ander als nidergehackht."

Tőle nem messze egy magyar nemes elfogta „Embry wascha" kamarását, akit ő kikérdezett, s ez azt vallotta, hogy a török Bécs ostromára készül, s ha ezt elfoglalta, „so well er darnach ziehen in das Welschlandt und auff Rom zw", ha pedig nem győzne, akkor a Duna felé fog menekülni.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

3.

1532. augusztus 16. Bécs „bey Scheberlin der Wellser Diener zu Augspurg etc."

Pleyg János és Echenn Jeremiás levele Augsburg város tanácsához, melyben megírják, hogy a török Bécstől 12 mérföldnyire van „unnd zeucht auff Neuen Stat zu unnd sol sein fürnemen sein, er well auf Wien." A hadi nép Bécsben erősen gyülekezik.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

4.

1532. augusztus 26. Bécs.

Echenn Jeremiás és Pleyg János „bayd hawpt lewtt" levele Scherttel Sebestyénhez, Augsburg város kapitányához „wonnhafft zu Fusbrun in dem leger", melyben írják, hogy más ujságot nem tudnak, csak azt, „das der Türckh ligt vor ainem stettlin, hayst *Gintz*, 12 meyll von Wienn. Das hat er beschossenn unnd grabenn, hat 3 stürm der vor gethann, aber nichts auszgericht."

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

5.

1532. augusztus 26. Bécs.

Echenn Jeremiás és Pleyg János levele Augsburg város tanácsához, melyben írják, hogy más ujságot nem tudnak, hanem csak azt, „das der feindt ligtt vor ainem stettlin, hayst *Gintz*, unnd hats beschossenn unnd begrabenn Hatt 3 stürm darvor gethann, aber nichts nit ausz gericht. Sollichs hatt ein dewtzscher Trumetter gesagt, ist ausz dem lannd zu Württemberg, der ist mit kunig Ludwig gefanngen wordenn von dem Türckhen unnd ist so lanng gefencklich ennthalten wordenn unnd ist von dem Türckhen vor dem stettlin gefallenn . . . . . das stettlin ligt 12 meyll von Wienn weytter; so sagt der Trumetter", hogy a török táborban azt a hírt terjesztik, hogy a császár és a király Spanyolországba mentek, Német földön nagy az egyenetlenség, amely híreknek a török táborban nagyon örültek.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

[27] T. i. Basa.
[28] Eszék.
[29] = 1500.
[30] T. i. az anatoliai basa.

6.

1532. augusztus 29. „Datum zu Fussbrunnen im leger."

Schertlin Sebestyén levele Augsburg város tanácsához, melyben többek közt írja: „Newere ceitung haben wir nit, wann das der Ebrahim waschan soll sich fur *Gintz*, ist 12 meil unnderhalb Wien, gelegert haben und vergangner tagen 3 sturm verloren. Ist die sag also mangerlai, das nit gut ze schraiben ist, ainer sagt für war, er sey darnach dauon gezogen, der ander, der kaiser hab sich erst mit macht darfur gelegert. . . . . Es will schier niemants glauben, das der Tirck sich mit uns werd schlahen, vermainend er mag vor hunger nit bliben. Ain brot, das by unns ain wienischen pfenning, gelt by inen 12 aspen, unnd sey sein volck gantz und gar unwillig, clagend, man hab inen zugesagt sie zefieren da sie all reich werden, so fier mann sie, das sie hunger sterben wollennd. Es ligend zu Guntzs ain Crabatischer her, sagen ein redlicher mann sein unnd etlich landsknecht, so von Wien hinab geschickt sein worden. Als der Turck sich furschlahen hat wellen, habend sie gen Wien umb Rettung geschriben, als aber auf Zeit yeres begerens kain hilf komen ist, haben sie ainen cläglichen brief allen Kriegsleuten gen Wien geschickt und als ich vernim, also von inen urlaub genomen, das es zu erbarmen."

A táborban néhány árulót fogtak „habend nach fragend, voryehen der weywoda habe 40 mann ausgesant auf dess Reichs legere, die brunnen zuvergiften unnd leger anzebrennen", tehát jó lesz vigyázni és résen lenni.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

7.

1532. augusztus 30. Kőszeg.

„Juritschutz" Miklós levele Ferdiánd királyhoz.

Ennek magyar fordítását ld: *Századok*: 1883. évf. 460. l., francia fordítását ld: *Hatvani*: Magyar történelmi okmánytár, I. kötet 169. l.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

8.

1532. szeptember 1. „umb 3 urn nach mittag", Fuszbrunnen.

Vurttenbachi Schertlin Sebestyén levele Imhof Jeromos augsburgi polgármesterhez, melyben írja, hogy a birodalmi hadsereg táborát átteszik Kornenburghoz. „Es ist mit Gintzs gantz und gar gestillt", amit nem jó jelnek vesz. Úgy beszélik, hogy a török „wölle uns 6 maln angriffen, zum ersten mit Kamelen, zum andern mit buffeln in uns zu jagen".

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

8.

1532. szeptember 3. Bécs

Echenn Jeremiás és Pleyg János levele Augsburg város tanácsához, melyben írják: „Für newen Zeyttung wis wir Ewr F. E. W. nichts zu schreybenn, dann das der Türckh ist vor dem stettlin Gintz abzogen unnd das stettlin hatt sich dem Türcken auff gebenn unnd gehuldigett, hats der Türckh also auff genomen unnd niemants nichts gethann unnd hat sich das stettlin dem Türckhen auff gebenn mit diser gestalt, wie sich Wienn unnd annder stett halteнn, also well sich das stettlin auch halteнn, hat der Türckh sollichs von inenn angenomen unnd das stettlin dem hawptman der dar in gelegen ist, geschennkt hat, darumb, das er sich so woll gehalten hat".

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

10.

1532. szeptember 5.

Schertlin Sebestyén és id. Ungelter János levele Vetter György és Im Hoff Jeromos augsburgi polgármesterekhez, melyben megírják, hogy más

ujságjuk nincs, „dann das Nicolitsch Juderitsch ain Crabatischer Herr, der auf dem Reichstag zu Augspurg mit andern . . . . . zu den Turcken abgefertigt ist worden, zu Gintzs sampt 700 personen von der Landschafft unnd seinem aignen gesind 13 sturm von dess Ebrahim waschan gesind mit hilf des almechtigen erhalten hat, nach denen hab in der waschant zu ime personlich vergelaitet etc., unnd als er Nicolitsch herausz komen, zu ime gesagt, als zu dem den er vorhin gesechen zu Constantinopel, bist du da, wie bistu also frisch, das du vermainst ainem hern der gantzen welt ain solchen flecken vorzuhaltenn. Hab her Nicolitsch geantwurt, er wiss wol, das sein kayser ain grosser herr seye, aber er hab noch ainem grössern hern sein pflicht gethon, ud die selbig ze halten, gedenck er im disen flecken so lang sein leib unnd leben dure zuerhalten. Darauf der waschant ine mit hoflichen vilen beweglichen worten sanft angesprochen, Er hab nunmer den eeren gnug gethann, soll sein leib und leben fristenn und seinem hern dem Turckischen Kayser disen flecken aufgeben. Das aber Nicolitsch durch den banck abgeschlagen und gesagt, das solle ob Got will by seinem leben nit geschechen und dess widerumb an sein gewarsam in den flecken gezogenn. Darauf eylends wiederumb ain sturm wider ine angegangen, aber nichts erhaltenn worden von den feinden Got hab lob unnd von stund diser waschant mit allen seinem volck abgezogenn, wohin oder was er entlich willens sey, ist nit fur war zeschreibenn, ainer maint fur Wien, der ander hinder sich. Got geb das es wol ganng".

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

11.

1532. szeptember 9. Bécs.

Echenn Jeremiás és Bleyg János levele Augsburg város tanácsához, melyben írják, hogy Bécs környékén a törökkel csatározások voltak. 200 török elesett „und hat zu unns herein bracht genn Wienn bey 26 lebenndig und 13 köpff".

„Newen zeyttung schrüfftlich verzeichnet kämpt von dem hawptmann von Gintz der in der stat gelegenn ist, da der dürckh vor gelegenn ist hat er der hawptmann küniglicher Maiestat sollich sein handlung zugeschick unnd den Kriegs Retten genn Wienn".

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

12.

1532. szeptember 9. „Im veldleger by Wien."

Schertlin Sebestyén levele Vetter György és Im Hof Jeromos augsburgi polgármesterekhez, melyben többek közt írja, hogy az éjjel 1500 lovasuk átkelt a Dunán „Ze besichtigen, wo die Turcken den kopf hinausz steckenn".

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

13.

1532. szeptember 16. Bécs.

Id. Ungelter János levele Vetter György és Imhof Jeromos augsburgi polgármesterekhez, melyben irja, hogy: „Ist die sag, das der Turkhiss Khaiser soll Gretz haben lassen berennen unnd selbs darfur ziechen well. Er brenndt fasst," és amint a kémek jelentik „auf dem Straiff so er auf Gyntz unnd fur die Neustatt herauf unnd Wiennerwalt gethon hatt bisz an die Enns," 4000 embert ölt meg és vitt el.

Augsburg város levéltára, Litteralia, a fenti dátum alatt.

Dr. Iványi Béla.

Carlo Theti és a magyar várépítészet.

Ismeretes körülmény, hogy az ú. n. bástyás rendszer, mely a XVI. század folyamán a maga képére alakította a magyarországi várakat is, mint olasz lelemény, nagy befolyását európaszerte olasz katonai mérnökök közreműködése által létesítette.

A Magyarországon szerepelt olasz katonai mérnököknek eddig is hosszú sorát ismerjük, részben Herzog József, részben Leone A. Maggiorotti közleményei alapján, s bár kétségtelen, hogy ez a sorozat nagyobb számmal fog bővülni, főleg a bécsi Kriegs-Archiv anyagából, mégsem felesleges az igyekezet, hacsak egy névvel akarjuk is azt kiegészíteni.

Carlo Theti,[1] aki ezúttal kerül szóba elöször a magyar várépítészet irodalmában, nem járt ugyan Magyarországon, de a bécsi udvarból alkalma nyilt megfigyelni azt a lázas munkát, mely a hazai várak erődítésére irányult, sőt könyve, melyben Eger, Komárom, Érsekujvár és Kanizsa megerősítéséről érdekes részleteket olvasunk, bizonyítani látszik, hogy neki is volt része ebben a munkában.

Életéről csak röviden szólunk. Született 1529 nyarán Nápolyban, hol az aragoniai uralom lehetővé tette neki, hogy spanyol katonai szolgálatba álljon, amelyből azonban csakhamar megvált, hogy tehetségét a műszaki tudományoknak szentelje. Ezirányú fejlődésére jótékony hatással volt Prospero Colonna zagarolai herceg, a Habsburg-ház kegyeltje, akivel a várépítészet bástyás rendszeréről folytatott vitái szolgáltak indítékul minket érdeklő műve megírásához. Midőn pedig a herceg 1565 után a bécsi udvarba ment, magával vitte Thetit is, sőt ennek „Discorsi delle fortificazioni" c. elkészült munkáját bemutatta II. Miksa császár-királynak, aki azt a szerző tudta nélkül Rómában, 1569-ben sajtó alá bocsátotta. E közben szerzett tapasztalatai azonban arra birták a szerzőt, hogy művét átdolgozza, amely már új formájában látott napvilágot Velencében, 1575-ben.

Az udvari szolgálatban tehetségét mint szakértő gyümöl-

[1] V. ö. Carlo *Promis. Biografie di Ingegneri Militari Italiani dal sec. XIV alla metà del XVIII.* (Miscellanea di Storia Italiana, tom. XIV). Torino. 1874. pagg. 527—532.

csöztette, s ezen minőségben egyebek közt Érsekujvár és Nagykanizsa megerősítéséről nyilvánított egy-egy szakvéleményt a császár óhajára. Szolgálataiért azonban nem érezvén magát kárpótolva, csakhamar otthagyta az udvart és V. Vilmos bajor fejedelem szolgálatába állott, majd 1576 után visszatért Itáliába, hol Bergamo és Verona megerősítése körül szerzett érdemeket, mígnem Padovában, 1589-ben elragadta a halál.

Dicsőségére szolgál, hogy műve harmadik kiadását (Velence, 1588) halála után Vicenzában, 1617-ben mégegyszer s utoljára kinyomatták.

Ez a mű,[2] valóságos katekizmusa a várépítés bástyás rendszerének, s mint ilyet, a hazai várkutatók se nélkülözhetik. Minket ezúttal csak a magyar várakra vonatkozó részleteiben érdekel, melyek olykor mint alkalomszerű megjegyzések, olykor mint önálló fejezetek ragadják meg figyelmünket.

Igy Eger várára[3] hivatkozik a szerző azon probléma kapcsán, miként kell erődíteni, ha hegy áll a város[4] közelében? Tudniillik itt is ugyanaz a helyzet, amennyiben a várostól 90 *canna*[5] távolságban hegy emelkedik 25 canna magasságnyira. Ez a körülmény a váron kívül szükségessé tette a hegy felé néző városrész megerősítését is, mely célból ide két kicsi és erősen hegyesszögűre képzett bástyát építettek, nagyon rövid kötőgáttal. Erről a külső erődítményről, ámbár piaca annyira összeszorult a bástyáknak egymástól való kis távolsága miatt, hogy a benne lévőket nem lehett észrevenni a hegyről, azt hitték, hogy a város erről az oldalról nagyon jól megvan erősítve, annál is inkább mivel a hegyről jövő lövések alig tehetnek benne kárt. Mások azonban belátták, hogy az ellenség felülről többféle módon is könnyen feltöltheti az árkot, mely esetben az erőd aligha lenne többé védhető, miért is azt tanácsolták, hogy a hegynyulványt olyan helyzetbe juttassák, hogy arról ne lehessen feltölteni a völgyet. Valóban ezen javaslat szerint erődítették is Eger városát.

Az erődnek szigeten való építése körül adandó problémák fejtegetésénél meg Komárom várára[6] is hivatkozik szerzőnk, melynek megerősítése éppen akkor volt vita tárgya. A Ferdinánd királytól építtetett kastély („un piccolo castello)

[2] *Discorsi delle fortificazioni del Sig. re Carlo Theti Napolitano, ove diffusamente si dimostra, quali debbano essere i Siti delle fortezze, le forme, i recinti, fossi, baloardi, castelli et altre cose a loro appartenenti, con le figure di esse.* Hora di nuovo da lui medesimo ricorretti. Vicenza, 1617. Fol., Fig., Pagg. 210. — Az alábbiakban e kiadásra történik hivatkozás.

[3] *Id. mű* p 93

[4] Átvettem a *città* szót mai jelentésében, ámbár nyilvánvaló, hogy a szerző *cittadella* értelemben is használja.

[5] 1 *canna* = cca 2.25 m.

[6] U. ott, p. 100.

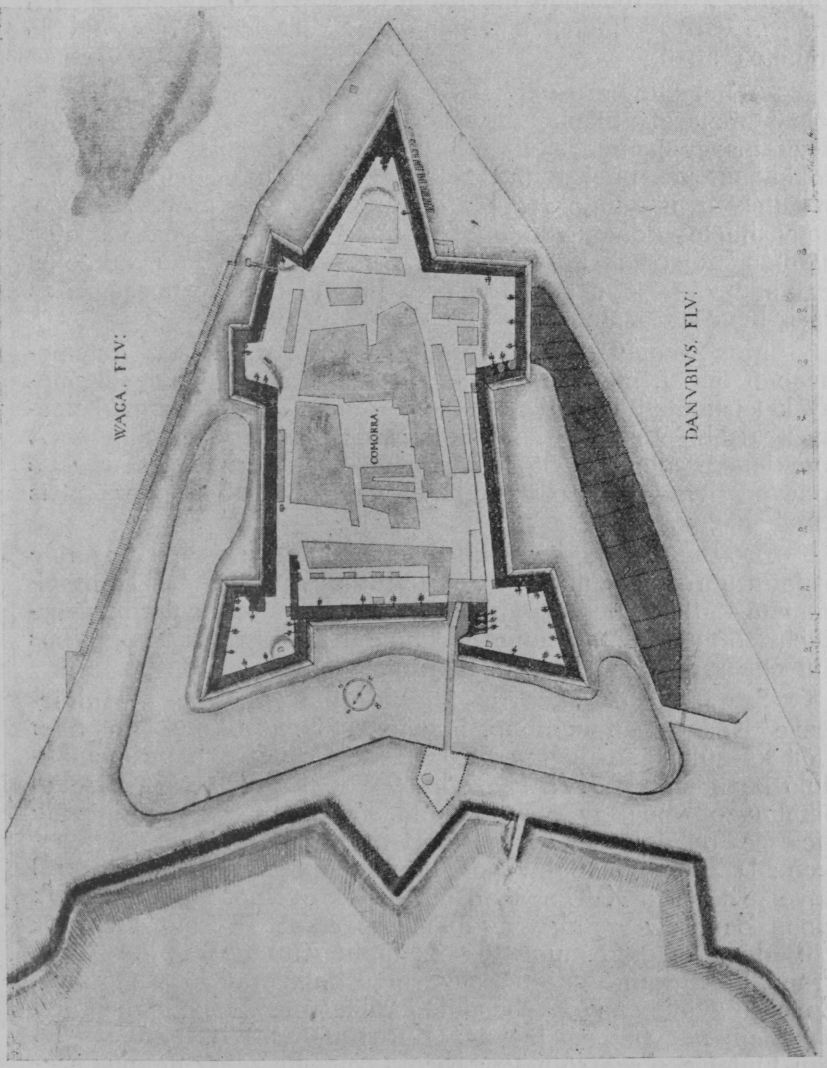

Komárom vára 1639-ben (Ledentu rajza)

ugyanis nem felelvén meg többé rendeltetésének, átalakítására tervet készítettek, melynek vázlatát Theti is közli néhány megjegyzés kíséretében. Ez a terv (I. ábra) a Ferdinánd féle várkastélynak öt, illetőleg hat oldalú és ugyanannyi szögletű erőddé való kiképzését ajánlja, szükséges nagyságú piaccal és hegyesszögű bástyákkal. Theti szerint ezt a tervet oly módon kellene megvalósítani, hogy az így építendő vár csak a vízről legyen ostromolható, ezért nem volna célszerű homlokzatának (*A*) a javasolt terv szerint való kiképzése. Ha már egyetlen egyenesvonalú gáttal a talajviszonyok miatt nem lehet elzárni ezt az oldalt, az általa bemutatott terv (II. ábra) megvalósítása is, két centrális ágyúpaddal (*C*) és a meglevő fedőgátakkal (*D*), hathatósabb védelmet biztosítana.

Önálló fejezetben adja Theti azt a szakvéleményt, melyet a császár megbízásából („per ubedir la Maestà") nyilvánított az Érsekújvár megerősítésére benyujtott javaslatról.[7] E szerint a vár hatszögletűre, ugyanannyi kötőgáttal volna építendő, oly módon, hogy egy-egy oldala 125 *closter*[8] hosszú legyen, melyből a kötőgátra 83 *cl.*-nek, a bástya homlokára pedig 45 *cl.*-nek kell jutnia, míg a bástyák szárnyai 16 lépésre méretezendők 9 lépésnyi széles vállakkal ; javasolják továbbá a bástyák homlokainak derékszögben való képzését, s azokkal párhuzamosan 20 *cl* távolságra a contrascarpa építését, 3 *cl* mély árokkal, s egyéb védművek építését a rendszernek megfelelő szabály szerint. Theti ezeket a terveket amaz általános vezérelv szempontjából bírálja el, mely szerint minden vár úgy építendő, hogy azt minél kevesebb főnyi csapat, minél nagyobb ostromló sereggel szemben sikeresen védelmezhesse ; amellett azonban számol a magyar viszonyok közt mellőzhetetlen különleges szemponttal is, hogy t. i. az építendő várakat ne a védelem, hanem az ostromlók, tehát az ellenség arányához méretezzék. Már most a helyzet az, hogy miután a szóban levő vár sík területen építendő, s így a természettől nem részesülne erejére váló adottságokban, csakis mesterséges úton juthat azokhoz a feltételekhez, melyek birtokában az említett szempontok szerint legjobban tudna megfelelni rendeltetésének. Ehhez képest az építendő várnak a lehető legnagyobb területet kell magába zárnia minél kisebb kerülettel. Az adott körülmények között azonban feladata teljesítésére, Theti szerint, nem képesítenék az építendő várat szűkre szabott méretei. Ugyanis olyan rövid kötőgátakkal nem lehetne szükséges nagyságú piacot létesíteni, s a bástyák keskeny szárnyai sem volnának felszerelhetők elegendő ágyúval az illető kötőgátak egyirányból való fedezésére egy-

[7] *Discorso della fortification d'Yvar in Ungaria.* U. o. pagg. 133—135.
[8] 1 *cl.* ill. lépés = 6 láb.

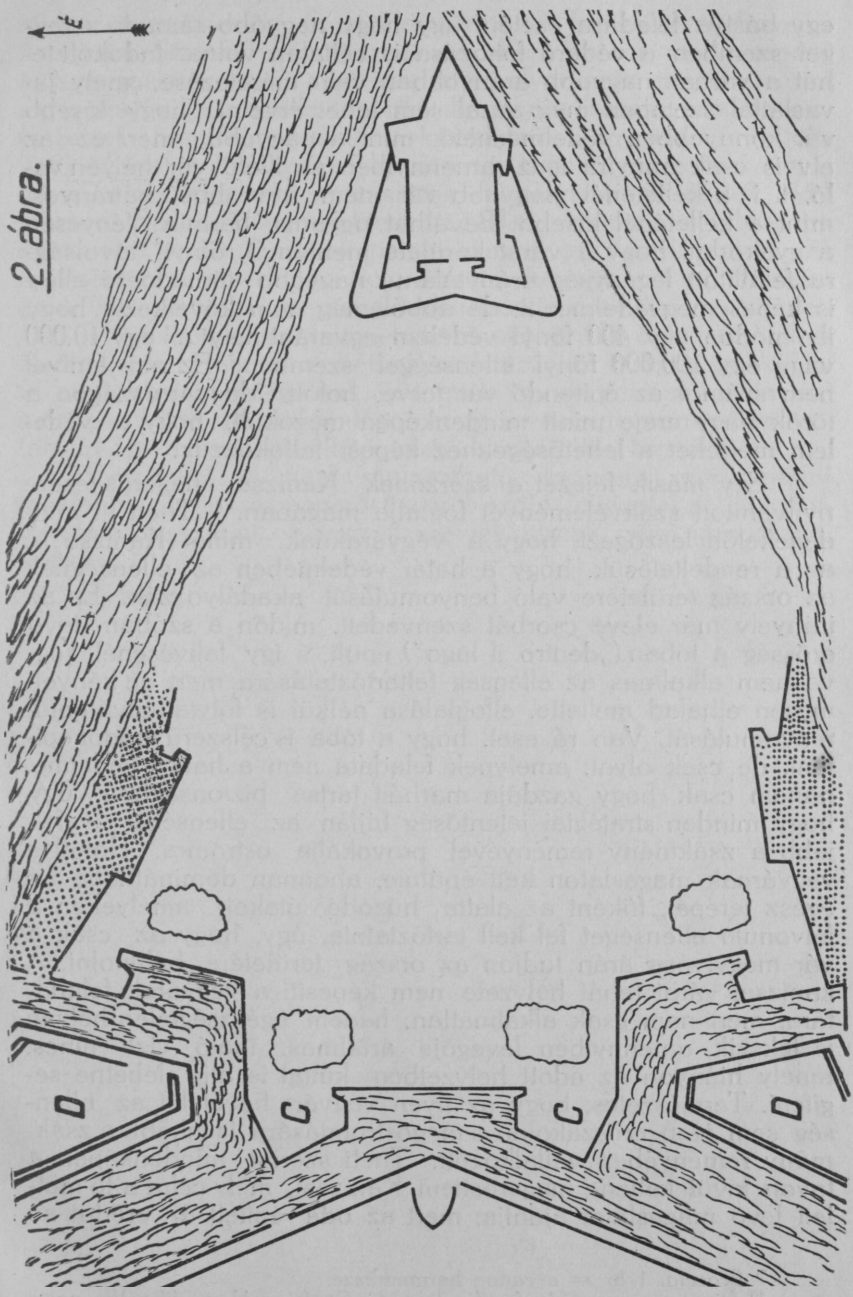

2. ábra.

egy bástya feladása esetén; úgy hogy nagyobb támadó sereggel szemben a véderő fokozása is céltalan volna. Indokolt tehát a várnak nagyobb arányokban való méretezése, mely javaslattal szemben még azzal sem lehet érvelni, hogy kisebb vár könnyebben védelmezhető, mint a nagyobb, mert ez az elv is csak annyira igaz, amennyiben az illető vár helyén való, t. i. a kelleténél nagyobb vár nem kevésbbé hátrányos, mint a kelleténél kisebb. Beválhat ugyanis bármily fényesen a gyakorlat, hogy a várat kerülete mentén 3 rőfnyi[9] távolságra felállított legénység aránytalanul nagyobb támadóerő ellen is képes megvédelmezni, de abból még nem következik, hogy ily módon egy 400 főnyi védelem egyaránt helyt áll egy 10,000 vagy egy 100,000 főnyi ellenséggel szemben. Ez az, amivel nem számol az építendő vár terve, holott Magyarországon a török nagy ereje miatt mindenképen megokolt, hogy a védelem mértéket a lehetőségekhez képest felfokozzuk.

Egy másik fejezet a szerzőnek Kanizsa megerősítésére nyilvánított szakvéleményét foglalja magában.[10] Theti itt mindenekelőtt leszögezi, hogy a végváraknak, minő Kanizsa is, az a rendeltetésük, hogy a határ védelmében az ellenségnek az ország területére való benyomulását akadályozzák. Ez az irányelv már eleve csorbát szenvedett, midőn a szóban levő erősség a tóban („dentro il lago") épült, s így fekvésénél fogva nem alkalmas az ellenség feltartóztatására, mert az kényelmesen elhalad mellette, elfoglalása nélkül is folytathatván előrenyomulását. Van rá eset, hogy a tóba is célszerű erődöt építeni, de csak olyat, amelynek feladata nem a határ védelme, hanem csak, hogy gazdája marháit tartsa biztonságban, úgy hogy minden stratégiai jelentőség hijján az ellenséget legfeljebb a zsákmány reményével provokálja ostromra. Holott a végvárnak magaslaton kell épülnie, ahonnan dominálhatja az egész terepet, főként az alatta húzódó útakat, amelyeken a felvonuló ellenséget fel kell tartóztatnia, úgy, hogy az csak a vár megvívása árán tudjon az ország területére behatolni. A kanizsai várat tehát helyzete nem képesíti a végvárak feladatára, mert nem csak alkalmatlan, hanem egészségtelen helyen is fekszik, amennyiben levegője ártalmas, iható vize nincs, amely hiányon az adott helyzetben kúttal is alig lehetne segíteni. Természetes, hogy az ilyen végvár bevételét az ellenség sem igen erőszakolja, s megostromlására is inkább a zsákmány reményében vállalkozott. Theti szerint mindenképen a tavon kívül kellene megerősíteni Kanizsát, mely célra a tó mellett levő magaslatot ajánlja, mert az oda épített új erődöt az

[9] *Braccia*, 1 *br* = a canna harmadrésze.

[10] *Discorso sopra la fortification di Canisia*. U. o. lib. VI, pagg. 129—131.

ellenség semmiesetre sem kerülhetné el, ha az országba akar nyomulni. Számol persze azzal az ellenvetéssel, mely szerint egy magaslatra emelt vár nem lehet olyan erős és védett, mint az, amely víz közepette fekszik, de azonnal rácáfol erre az érvre azzal, hogy a kanizsai tó kevésvizű, könnyen fel is tölthető, szóval a benne lévő várat nem teszi olyan erőssé, aminő pl. a mellette levő magaslaton szabályszerűen épített erőd lehetne. Ha pedig az említett magaslat valamilyen defektus miatt nem volna mindenképen alkalmas egy szabályszerű vár építésére, azt tanácsolja, hogy inkább hagyják ott a vízivárat és a határon belül keressenek végvár építésére alkalmas terepet.

Theti tanulságos fejtegetései a szóban levő várak alakulására némely pontban kétségkívül érdekes tanulságokkal, s új adatokkal is szolgálnak, de ezek megállapítása, valamint annak a kérdésnek eldöntése, hogy javaslatai mennyiben voltak eredményesek, az illető várak szakértőire tartozik.

Részünkről el nem mulasztható azonban reprodukálni legalább Komárom megerősítéséről szóló fejtegetéseit illusztráló vázlatokat, mint olyanokat, melyek birnak némi ikonografiai értékkel is.

Assisi. *Dr. Florio Banfi.*

Gróf Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata.

(1703. november—december).

„Nagy Bercsényi Miklós, hogy téged követtünk
Sok diadalmakot ellenségen nyertünk!"
(Kuruc nóta.)

I.

A kuruc felkelés kezdete. A bécsi udvar ellenintézkedései. A mozgalom elterjedése 1703. novemberéig.

II. Rákóczi Ferenc felkelését irányító személyek közül, a fejedelem mellett kétségkívül székesi gróf Bercsényi Miklós volt a legkimagaslóbb egyéniség. Neve Rákócziéval elválaszthatatlanul egybeforrott, nemcsak azért, mert a hazafias felkelés előkészítésében, végrehajtásában, végül a fejedelem számkivetésében is hűséges ragaszkodással, jóban, rosszban támasza és híve volt, hanem azért is, mert a fiatal és haditapasztalatokkal nem bíró Rákóczi Ferencnek ő volt az első és mindvégig leghívebb tanácsadója. Az ő nevéhez fűződik a kuruc hadsereg megalkotásának érdeme, az ő törhetetlen és akadályt nem ismerő erélyének, éles eszének és szervezőképességének volt köszönhető, hogy a felkelés kezdetén alig nehány száz gyülevész pórból álló néphad, az idők során olyan tekintélyes hadsereggé fejlődött, amely képes volt 8 évig dacolni és eredményes harcokat vívni a nála sokkal fegyelmezettebb és ügyesebben vezetett császári haderő ellen.

Bercsényi Miklós 1665-ben született. Már gyermekkorában feltűnt éles eszével, ezért édesatyja a nagyszombati egyetemre küldte. De már 18 éves korában atyjával együtt Thököly Imre hadseregében találjuk. A török elleni hadakozásokban előbb mint vágselyei kapitány, majd 1686-ban Budavár bevételénél tűntette ki magát. A király jutalmul szegedi főkapitánnyá, ezredessé és aranysarkantyús vitézzé nevezte ki. Azután sokat útazott diplomáciai kiküldetésekben külföldön. 1696-ban elvállalta az országos főhadbiztosi méltóságot. Abban az időben, amikor az ország lakossága a török hódoltság folytán végleg elnyomorodva küzdött a mindennapi létért és kénytelen volt mindezenfelül a császári katonaság tűrhetetlen zsarolását és zakla-

tásait elszenvedni, ez a hivatal nagyon terhes volt. Ekkor gyűlölte meg Bercsényi mindazt, ami német, ekkor érlelődött meg benne az az olthatatlan szabadságvágy, amely egész életének legjellemzőbb vonása. Ő birta rá a minden nemes célért fogékony fiatal Rákóczit arra, hogy elvállalja a bécsi kormány fennhatósága alól való szabadulás érdekében megindult mozgalom vezetését. Amikor Rákóczit az udvar elfogatta és Bécsujhelyen bebörtönözte, Bercsényi Lengyelországba bujdosott s az 1702-ben szintén odamenekült Rákóczival együtt most már komolyan hozzáfogtak a magyar felkelés megszervezéséhez, mivel belátták azt, hogy a nemzet jogos igényeit, törekvéseit a bécsi kormány mereven elútasító és erőszakos felfogásával szemben csakis fegyveres kézzel lehet kivívni.

Magyarországon ezalatt a Thököly Imre felkelése után széjjelszórt szegénylegények, szökött katonák többször próbálkoztak kisebb-nagyobb fegyveres felkelésekkel, de ezek jobbára helyi jelentőségű parasztlázadásokká, esztelen pusztításokká s rablásokká fajulva, nem hasonlítottak hazafias felbuzdulásból eredő mozgalmakhoz mindaddig, amig II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós az országos felkelés élére nem állottak. 1703 junius 16-án bontotta ki Rákóczi a vereckei hágón „Pro Patria et Libertate" felíratú lobogóját. Rákóczi csupán kis kísérettel, egyedül jött Magyarországra, Bercsényi — összeszedve a lengyel főuraktól kapott segédcsapatokat — néhány hét mulva követte őt kb. 800 főnyi jól felfegyverzett és felszerelt csapat élén. Amikor aztán a kis kuruc sereg, Rákóczi és Bercsényi jobbágyainak tömeges csatlakozása után, a hegyekből a Tisza vidékére ereszkedett alá, s a császári tisztek parancsnoksága alatt álló felkelőkön és kisebb reguláris csapatokon diadalt aratott, az ország lakossága kezdte belátni azt, hogy ez a kuruc fölkelés már nem a földesurak ellen irányuló fékevesztett parasztlázongás, hanem hazafias, nemzeti ügy. Mindig több fő , és köznemes csatlakozott Rákóczi zászlajához s ezekből, valamint a hozzá pártolt volt császári magyar tisztekből alakult fokozatosan Rákóczi seregének tisztikara.

A magyar történetben Rákóczi Ferenc felkelése volt a legelső olyan nagyobbszabású vállalkozás, amelyben az ország összesége, főurak, köznemesek, városok és jobbágyság együtt, egy táborba gyülekeztek egy közös cél érdekében. Első eset, amikor a rendi korlátok meglazultak s egy fejedelmi rangot viselő vezér, feudális nagybirtokos főurak és nemesek élén emel zászlót, az elnyomott földnépét, a rendi kiváltságokon kívül álló jobbágyokat s a nemzet minden rendű és rangú polgárait egyaránt sanyargató, erőszakos állami hatalom túlkapásai ellen.

A fejedelem a felkelés kezdetén Bercsényit nevezte ki első tábornokának és reá bízta a hadsereg megszervezését. Fárad-

hatatlan elmével, széles látókörrel és a magyarországi viszonyok s az akkori közigazgatás minden ágazatában való alapos ismereteivel, valóban Bercsényi volt az a legalkalmasabb férfiú, akire ezt a feladatot rá lehetett bízni. Rendkívül nagy műveltségű, kitűnő szónok, nagy rábeszélő tehetségű és ellentmondást nem tűrő egyéniség volt, akinek fölényét még azok is elismerték, akik őt különben, sokszor kíméletlen, maróan gúnyolódó, szenvedélyes és dölyfös modoráért nem szerették. Rákóczi emlékirataiban[1] ismételten rosszalva nyilatkozik a generális kíméletlen és „komoly dolgokban könnyelmű természete" felett, de elismeri, hogy éles elméje, széleskörű tudása, gyors és bölcs ítélete folytán, főleg pedig a fejedelem iránt mindvégig tanúsított önzetlen barátsága és hűsége miatt nem nélkülözhette.

A hadjáratot Rákóczi akkor indította meg, amikor maroknyi hadával a munkácsi hegyekből az Alföld meghódítására indult. A további hadműveleteket azonban már Bercsényi irányította, azokra Rákóczi ebben az időben még alig gyakorolt befolyást. Azok közül a hadműveletek közül, amelyeket Bercsényi Miklós, mint hadvezér személyesen tervezett és vezetett, kétségkívül *a Felvidéknek 1703 késő őszi és téli hónapjaiban történt meghódoltatása volt* úgy stratégiai, mint taktikai szempontból a legegységesebb, leghatározottabb és legnagyobb eredménnyel járó, annál is inkább, mivel ezt a hadjáratot teljesen saját kezdéséből, egy alakulófélben levő fiatal sereg élén kezdte és végezte. S ha az események során 200 éves távlatból visszatekintve s a hiteles egykorú okmányok tárgyilagos, katonai szemszögből való mérlegelése után, meg is állapíthatjuk Bercsényi tévedéseit vagy mulasztásait a hadvezetés terén, ezek a megállapítások semmiképen sem ronthatják le azt a nagy eredményt, amelyet ő, mint hadvezér, ebben az évben elért.

Ha tehát gróf Bercsényi Miklóst, mint hadvezért akarjuk megismerni, azt leginkább a Felvidék meghódoltatásával kapcsolatos 1703 évi hadműveleteinél tehetjük.[2]

Mielőtt azonban Bercsényei hadvezéri tevékenységeinek leírását megkezdeném, ismertetnem kell a kuruc háború első időszakát, azaz a felkelés terjedését az országnak különböző részein és a Felvidéken lefolyt eseményeket, amelyeket bár nem a helyszínén, de ő kezdett és irányított addig az időpontig is, amig a hadak vezetését ott személyesen átvette.

[1] *Rákóczi* francia nyelven irott emlékiratai V. kötet 114. és k. ll.

[2] Bercsényi hadvezéri működésének megítélésével tudomásom szerint szakíróink eddig nem foglalkoztak. Egyéniségét azonban igen sok oldalról és bőségesen megvilágítva olvashatjuk *Szekfű*: Magyar Történet VI. kötetében *Márki Sándornak* Rákóczi életrajzában, s főleg *Thaly Kálmán* munkái közül a Bercsényi családról irt munka III. kötetében, Esterházy Antal tábori könyvéhez, A Rákóczi Tár II. kötetéhez s az Archivum Rákóczianum egyes köteteihez fűzött előszavaiban. Tanulmányomban azért a hangsúly Bercsényi katonai s vezéri tulajdonságainak megítélésén van.

A még rendezetlen kuruc sereg első ütközete — a rosszul végződött munkácsi kudarcot leszámítva — a tiszabecsi átkelő kierőszakolása volt, amelyben Rákóczi lovassága július 14-én megverte a jórészt megyei felkelőkből álló császári sereget.[3] Reguláris császári ezredekkel a kurucok alig találkoztak, mert a spanyol örökösödési háború nyugati hadszínterein volt elfoglalva Savoyai Eugennek — mint az Udvari Haditanács elnökének — irányítása alatt a hadsereg túlnyomó része. Magyarországon csupán 3 reguláris gyalog és 3 lovas ezred volt s ezek közül csupán egy, — a Kassa környékén állomásozó Montecuccoli-vértesezred — volt Rákóczira kezdetben veszélyes. Erdélyben Rabutin gróf altábornagy parancsa alatt kb. 8000 katona állomásozott, de ennek a hadseregnek főfigyelme a török határ felé irányult s Rabutin a parasztlázadásnak minősített Rákóczi mozgalom ellen nem igen akarta őket felhasználni. A magyarországi várakban volt még 38, úgynevezett „Freycompagnie", de ezek laza összetételű, gyenge fegyelmű és nyomorúságos viszonyok között tengődő hadtápcsapatok voltak csupán, melyektől nagy ellenállást nem lehetett kívánni.[4]

A bécsi udvar tehát nem volt képes Rákóczi mozgalmának elfojtására Magyarországon nagyobb haderőt összegyűjteni, s meg kellett elégednie azzal, hogy az udvarhoz hű országrészek nemeseiből és jobbágyaiból nehezen összetoborozott császári miliciát küldje egyelőre a hétről-hétre növekedő kuruc sereg ellen. Az udvari haditanács gróf Koháry István, Gombos Imre, gróf Forgách Simon tábornokokat és Bottyán János ezredest bízta meg ennek a felkelésnek talpraállításával. (A két utóbbi később Rákóczinak hírneves tábornoka lett.) Míg ezek a császári főtisztek Magyarország nyugati és északnyugati vidékein sokszor eredménytelenül fáradoztak a milicia összegyűjtésén, a fejedelem serege a lakosság örömrivalgása között nyomult előre számban és lelkesedésben növekedve a Duna-Tisza közére. Július 29-én elfoglalta Kálló várát s az itt vásárolt ágyúk képezték a későbbi kuruc tűzérség alapját. — Augusztus 2-án meghódolt Debrecen, az első nagyobb város. Rákóczi innen Erdély felé vonult, hogy a felkelés zászlaját ott is kibontsa. Az erdélyi határszélen, Bihardiószeg és Nagyvárad környékén a felkelés talaját Bóné András már előkészítette, de hevenyészve összeszedett felkelőit Beckers nagyváradi császári parancsnok július végén széjjelverte. Bercsényit a fejedelem Bóné megsegítésére egy kisebb csapattal odaküldte, mert ez a vár volt az Erdély ellen később irányítandó hadműveletek kulcspontja.

[3] *Rákóczi* emlékiratai V. kötet 51. oldal.

[4] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat V. kötet 88. és 110. oldal.

Ugyanebben az időben Pestmegye és a Duna-Tisza közének Kecskemét körüli része is csatlakozott már Rákóczihoz. Mialatt a fejedelem Szatmár, Bercsényi pedig Tokaj körülzárásán fáradozott, a kuruc felkelés az ország többi részében — kivéve a Dunántúlt — lassan, de biztosan nyert teret. Erdélyben rendszeres hadműveletek még nem folyhattak; a sorozatos kisebb becsapások és guerilla háborúk folyamán ennek az országrésznek jóformán egész területe — kivéve annak déli szegélyét, Nagyszeben vidékét és nehány erős császári őrséggel megrakott várát — Rákóczit ismerte el urának. A Felvidéken lelkesedéssel várták Rákóczi seregeinek közeledését s amikor az első kuruc csapatok Ocskay László és Borbély Balázs vezetése alatt Heves- és Gömörmegye tájékán megjelentek, sorra hódoltak a többi megyék is.

Mivel a szatmári ostromzár a vár erős császári serege miatt nem sok reménnyel kecsegtetett, Rákóczi a további ostromot Sennyey István tábornokára bízta, maga pedig Bercsényi biztatására október közepén Tokaj alá érkezett, hogy innen, mint előnyösebben fekvő központból, irányítsa a felkelés katonai és belpolitikai vezetését. Ezalatt a kuruc csapatok szeptember 21-én Szolnok várát megvették és Halasnál szétugrasztották Kyba rác ezredes csapatát.

E szakadatlan harcok és portyázások közepette Rákóczi serege némiképen rendezettebb keretek közé kezdett kristályosodni. Ebben az időben már elég szépszámú hadviselt tiszttel rendelkezett ahhoz, hogy a gyülevész pórhadból álló, összefüggés nélküli seregét legalább ezredekbe és nagyobb csoportokba tagolhassa. Rendszeres hadműveletekről ekkor még nem beszélhetünk; a felkelés harcai összefüggés nélkül, szórványos helyi küzdelmek jellegével bírtak, amelyeket központból egységesen vezetni még nem is lehetett volna.

Hogy mekkora volt ekkor Rákóczi serege, erről két adatunk van. Az egyik Stepney bécsi angol követ jelentése,[5] a másik egy — valószínűleg kuruc hadifogoly vallomása alapján Bécsben készült hadrendi kimutatás.[6] E két táblázat egybevetéséből megállapíthatjuk, hogy a kuruc sereg 1703. október végén kb. 30.000 főből állott. Ez a sereg általában véve négy harccsoportra tagozódott. Rákóczi személyes vezetése alatt Tokaj körül volt kb. 4000 fő, a Felvidéken működött kb. 9000 fő, Szatmár vidékén báró Sennyey István és Erdélyben Toroczkay István alatt volt egy-egy — ismeretlen erejű — harccsoport.

A tokaji ostromzár a kuruc hadsereg fogyatékos ostromfelszerelése és várvívásban való járatlansága miatt ebben az évben eredménytelen maradt. A fejedelemnek így hát ideje és

[5] *Archivum Rákóczianum*: II. sorozat I. kötet 46. oldal.
[6] *Nemzeti Múzeum, Thaly gyüjtemény*: 1703. 335. lap.

alkalma nyilott arra, hogy a felkelés kül- és belpolitikai megszervezésével, seregének kiegészítésével és felszerelésével foglalkozzék.

Rákóczi tokaji főhadiszállása volt az összes hadműveletek központja, de csakis olyan értelemben, hogy minden operáló seregcsoport vezetője odaküldte jelentéseit s Rákóczi közölte azokat a többi csoport parancsnokával, hozzáfűzve az illető hadseregcsoport működésére vonatkozó óhajait. Csak óhajokról beszélhetünk, mert végeredményben minden csoportparancsnok teljesen önállóan működött. A fejedelemtől — aki maga sem volt hadvezér — részletes utasítást egy seregparancsnok sem várt, de nem is várhatott, mert hiszen a hadműveletek a felkelés akkor még nagyon bizonytalan idejében nemcsak attól függtek, hogy Rákóczi, mint legfőbb Hadúr, mit akart s hogy az illető kuruc sereg milyen erejű és összetételű császári katonasággal fog összeverekedni, hanem attól is, hogy a lakosság milyen érzülettel viselkedik Rákóczi mozgalma iránt.

Mialatt Magyarországon és Erdélyben az általános elégületlenség parazsa lángra lobbant s a mozgalom lassan az egész országra kiterjedt, Bécsben részben tájékozatlanság, részben nemtörődömség folytán, az udvar és az Udvari Haditanács nem tulajdonított egyelőre nagyobb fontosságot Rákóczi mozgalmának. Ha figyelemmel kísérjük a bécsi vezetőkörök hangulatát és intézkedéseit 1703. tavaszától az év végéig, azokban *három fázist* állapíthatunk meg. *Kezdetben*, azaz Rákóczi bejövetele előtt és után kb. szeptember végéig Bécs nem foglalkozott komolyan a felkelés kérdésével. Jelentéktelen parasztlázadásnak tartotta, szóval olyan forradalmi mozgolódásnak, amilyen a folyton elégedetlen, sérelmekkel előhozakodó, mindig ellenzékieskedő magyaroknak már szinte második természetévé vált, s amihez Bécs már hozzá is szokott. E forrongás elnyomását kivánatosnak és szükségesnek ítélte ugyan az udvar, de erre elegendő karhatalomnak tartotta a főispánok által hadbaszólított megyei hajdúságot és a Magyarországon s Erdélyben állomásozó császári — bár kis számú — de reguláris katonaságot.

Amikor azután Rákóczi mozgalma már majdnem az egész ország területére kiterjedt és Bécs csodálkozva tapasztalta, hogy a kezdetben csőcselék, paraszthordáknak minősített csapatok rendes katonai keretek közé kezdenek formálódni és hogy mindig több előkelő főúr, sőt magasrangú császári tiszt is esküszik hűséget Rákóczinak és már az ország főnemesei közül is többen csatlakoznak hozzá, csak akkor kezdték a dolgot komolyabban venni. De a bécsi uralkodó hangulat *e második fázisában* még mindig nem volt sem az udvar, sem az Udvari Haditanács teljes mértékben tisztában a mozgalom országos jelentőségével. Azt ugyan már belátták, hogy ezúttal nem szokásos parasztlázadásról van szó, de akkor még senki sem sej-

tette, hogy Rákóczi és „pártja" 8 évig tartó hadjáratot lesz képes viselni az ország koronás királya és annak hadserege ellen.

Savoyai Eugén, mint vérbeli katona, Rákóczi mozgalmát kezdetben csupán katonai szemmel ítélte meg s legsürgősebbnek azt látta, hogy a császári hadsereget egységes vezetés alatt állítsák szembe a fejedelem seregével. Schlik Lipót gróf lovassági tábornokot kinevezték a Magyarországon működő császári sereg parancsnokává, és amikor ő október 25-én összegyüjtött seregével Pozsonyból Rákóczi serege ellen indult, kezdődött tulajdonképen az az időszak, amelyet a magyar felkelés letörésével foglalkozó nézetek és ellenrendszabályok *harmadik* fázisának nevezek. Rákóczi seregének növekedése és az egész ország osztatlan lelkesedéssel való csatlakozása most már megértették Béccsel ennek a kuruc mozgalomnak országos jelentőségét.

Magyarország egész területéből a Felvidék volt az a földdarab, amelynek mielőbbi elfoglalását úgy Rákóczi, mint Bercsényi legfontosabbnak látta. A fejedelem uradalmainak zöme ezen a területen feküdt. Magyarország ipart és kereskedelmet űző városai közül a legtöbb és a leggazdagabbak ezen a földön voltak. A Felvidék szenvedett a legkevesebbet az elmúlt évszázadban, mert a török hódítás hullámai annak csak déli szegélyeit érinthették. Végül pedig ennek a területnek a nyugati része volt határos Morvaországgal és Ausztriával, ezen keresztül vezetett a legrövidebb út Bécs felé. A Dunán abban az időben csak két helyen lehetett hajóhídon — a téli hónapokat kivéve — átkelni: Pozsonyban és Budán. De ennek a két erős várnak és hídfőnek megvívására Rákóczi még nem is gondolhatott. Ezért a Dunántúl meghódításával várni kellett addig, amíg a Duna befagy. Bécset erről az oldalról tehát még nem lehetett megközeliteni.

Mivel Rákóczi serege — mint hallottuk — az ország különböző területein széjjelszórva igyekezett a felkelés eszméjét terjeszteni, a fejedelem egy ilyen nagy fontosságú feladatnak — mint a Felvidék meghódításának — érdekében csupán erre a célra nem használhatta fel egész katonaságát. Egyelőre tehát nem tehetett mást, mint hogy erős portyázókat küldött erre a földre. Mindaddig, amíg nem volt tisztában azzal, hogy a Felvidék lakossága — különösen annak Ausztriával határos részeiben — rokonszenvvel fogadja-e őt, nem is foghatott nagyobbszabású vállalathoz. Ezért Bercsényit egyelőre még Tokajban, környezetében tartotta, mert mindaddig, amíg a hadviselés a Felvidéken reguláris seregek ellen szilárdabb formát nem ölt, hadvezérre ezen a földön még nem volt szükség. Kezdetben itt sem folytak még rendszeres hadműveletek, és a felvidéki várak, városok több kevesebb harc árán, jórészt azonban önkéntes behódolás útján jutottak Rákóczi hatalmába.

Mialatt Borbély Balázs Eger vidékén portyázott, Ocskay László lovasaival augusztus végén már Borsod megyén haladt keresztül észak és északnyugat felé s ezzel megkezdte a felvidéki kuruc hadjárat első részét, amely 1703. őszén, október végéig játszódott le, azaz addig az időpontig, amelyben Bercsényi Miklós a fővezérséget ott átvette.

II.

A felvidéki hadjárat Bercsényi odaérkezése előtt. 1703 augusztusától október végéig.

Ocskay útjában kezdetben nem talált nagyobb ellenállásra. Ónod környékén csatlakozott hozzá Szikszai János Deák (lakóhelyéről ónodi János Deáknak is nevezték), aki összetoborozott seregével a Montecuccoli-ezred 3 századát az ónodi várba szorította. De ezt a császári lovasságot odasietö parancsnoka, Montecuccoli ezredes, a bajból kimentette és a fegyelmetlen kuruc hadak szemeláttára ezredével onnan elvonult. Borsod vármegye és Szendrő várának csatlakozása után, Ocskay a Sajó völgyén haladt Gömör és Kishont megyék felé, ahol garamszegi Géczy Zsigmond, Thököly volt udvari kapitánya és idősebb Fáy István — szintén harcedzett főtiszt -- csatlakozott hozzá. Utóbbi Murány sziklavárát zárta körül, mialatt Ocskaynak napról napra szaporodó serege e két megye területén szanaszét kalandozva csatlakozásra bírta a nemzeti felkelés eszméjéért különben is fogékony nemességet és lakosságot. A gömöri várakat, Krasznahorkát, Ajnácskőt nem kellett soká szorongatni. Krasznahorka urai, az Andrássyak, s Ajnácskő ura, Vay Ádám — Rákóczy bécsújhelyi fogolytársa — örömmel nyitották meg e várak kapuit.

Rimaszombat meghódolása után Losonc és Fülek csatlakozott a fejedelemhez. Csak Gács vára előtt találtak a kurucok e vidéken nagyobb ellenállásra, mert a környező megyék nemességének az a része, amely még nem volt tisztában Rákóczi felkelésének jelentőségével, ide zárkózott. Nógrád megyének nagyrésze Koháry birtok lévén, ez a vidék gróf Koháry István császári tábornoktól függött és a császár hűségén kivánt maradni. Csábrág, Szécsény, Kékkő, Garamszentbenedek váraiban tehát fegyveres védelemre készült.

Ocskay a hozzácsatlakozott Füleki Szőcs János és Berthóty Zsigmonddal szeptember 14-én Korponát, 15-én Bozsók várát kerítette hatalmába és ezzel megnyitotta az útat a felvidéki bányavárosok felé. A Bozsókon zsákmányolt ágyúkkal Ocskay Léva ellen fordult, s azt könnyű ostrom után szeptember 17-én bevette.[7]

[7] *Ocskay* levele Géczy Sándorhoz: *Nemzeti Múzeum*, Thaly gyüjtemény, 1703. 198—199. lapok.

A bányavárosok sem fejtettek ki nagyobb ellenállást, bár németajkú lakosságuk kezdetben Bécshez hű, majd később kétkulacsos politikát folytatott. E városok legfontosabbika, Selmecbánya, Rákóczi csapatainak hírére 800 bányászból és 500 polgárból álló őrséget szervezett, báró Hellenbach Gottfried — később Rákóczi főkincstárnoka és selmeci bányagróf — és Zweig bányamester kezdésére. Ocskay szeptember 13-án meghódolásra hívta fel a várost, amelynek tanácsa erre alkudozni kezdett. Ocskay egyelőre csak 40 huszárt küldött a városba. Erre a városi tanács jelentést küldött Bécsbe, de még mindig nem volt hajlandó meghódolni. Csak amikor Ocskay szeptember 14-én 800 emberrel megszállta a várost, került Rákóczy fennhatósága alá ez a rendkívül gazdag és ércbányái miatt a hadviselésre nélkülözhetetlen bányaváros.[8]

Szeptember és október hó folyamán sikerült a még ellenálló Szécsényt, Garamszentbenedeket, Kékkőt, Gácsot, végül október 29-én a makacsul védekező Csábrágot is bevenni.[9]

Mialatt Ocskay főseregével Léva és a bányavárosok környékén tanyázott s portyázói már egészen a Nyitra és Vág vidékéig kalandoztak, a felvidék keleti és északi részein is feltartóztathatatlanul haladtak előre a fejedelem hevenyészve összeszedett, de lelkes csapatai. A Montecuccoli-lovasezred Ónod alól Kassa felé vonult vissza, de a város előtt Buday István kuruc csapataitól vereséget szenvedett. Abaúj, Torna és Sáros megyék várai könnyen hódoltak meg, csupán Kassát és Eperjest kellett a kuruc csapatoknak körülzárniok. E két város megvívására kellő felszereléssel még nem rendelkeztek. Luby György kuruc kapitány ugyan megrohanta Eperjes városát, de báró Wilson császári ezredes a támadást visszaverte. Nigrelli tábornok halála után Kassán Veterani és Montecuccoli ezredesek vették át a császári hadak parancsnokságát és erősen felkészültek minden kuruc támadás visszaverésére. Sárosból átterjedt a kuruc felkelés Szepes, Liptó, Árva és Turóc megyékre is. Szepességen Lőcse és a szepesi vár október havában még a császáriak kezén volt, de e megye lakossága nemzetiségre való különbség nélkül lelkesedéssel tette magáévá a nemzeti felkelés ügyét.

A Duna vonalán Buda, Vác, Esztergom és Érsekújvár megerősített várai a kuruc mozgalom terjedésének ebben az időben még nagy akadályai voltak. De mint mindenütt az országban, itt is csupán a császári őrséggel megrakott helyek maradtak a bécsi udvar szolgálatában, mert a lakosság szíve szerint Rákóczihoz húzott és ezért a felkelés ellen császári pénzen

[8] *Zweig* naplója: *Schedel*, Tudománytár: 1835. évf. 147—48. lapok.

[9] Eredeti levelek a Nemzeti Múzeum Thaly gyüjteményében 1703. 284-332. lapok.

összetoborozott hajdúságban nem volt sok köszönet. A kuruc-ellenes mozgalom központja Esztergom volt, Kukländer Ferenc ezredes parancsnoksága alatt. Bottyán János, abban az időben még fel nem ismerve a nemzeti ügy valódi mivoltát, esküjéhez híven, mint császári ezredes eréllyel szervezte az uralkodó ellen irányuló mozgalom leverését. Koháry István útján kapta Bottyán azt a megbízást, hogy Esztergom környékén sereget toborozzon Rákóczi ellen. Kevés eredménnyel járó munkájának érdekes leírását látjuk Kohárynak intézett eredeti leveleiben.[10] Panaszkodik, hogy a katonafogadás nehezen megy, szeptember 18-áig csak 200 katonája van és 2 tisztje, akikben pedig megbízott, kuruccá lett. A toborzott katonák a foglalópénzt visszaadják, „ilyen zűrzavaros felfordult világban kinek merjem kiadni Eö Felsége parantsolattyát?" Szeptember 24-én már azt jelenti, hogy Vadkert, Dejtár tele van kurucokkal és Párkányt 13 zászló kuruc lovasság foglalta el. Ő a Dunántúl erős sáncokat ásat a parton s nem hagyja magát kicsalatni.

*

A bécsi udvar ekkor — szeptember-október havában — már nagyon is belátta a sürgős ellenintézkedések szükségességét. A felkelés első idejében annak elnyomására tervezett rendszabályok elégteleneknek bizonyultak. Sem Gombos Imre, sem pedig gróf Koháry István tábornok nem tudott annyi és olyan harcértékű felkelőt összetoborozni, hogy azzal a kuruc felkelésnek most már nyugat felé hömpölygő hullámait feltartóztathatta volna. Az Udvari Haditanács belátta, hogy ezek az irreguláris alakulatok reguláris katonaság és szoros parancsnoksági kötelékek és egységes főparancsnokság nélkül, használhatatlanok. Magyarországon pedig akkor — mint láttuk — rendes császári katonaság vajmi kevés volt. Az Udvari Haditanács tehát úgy intézkedett, hogy a birodalom nyugati részén parancsnokló Schlik Lipót gróf altábornagyot Magyarországra rendelte és a Rákóczi seregei ellen a Felvidéken felállítandó csapatok parancsnokává kinevezte.[11] A magyarországi csapatok megerősítésére Pozsony felé indította a császári zsoldban álló dániai segélycsapatok — eredetileg a nyugati harctérre szánt — két ezredét, valamint Schlik gróf két ezredét és a La Tour lovas ezredet. Schlik gróf julius végén indult el Passauból, de egyelőre csak Bécsbe utazott s ott várta be azt az időt, amig a rendelkezésére bocsátott reguláris csapatok és a felkelő milicia Pozsony, Szered, Nyitra tájékán összegyülekeztek. De a császári csapatok gyülekezése nem állott arányban Rákóczi csa-

[10] *Nemzeti Múzeum*, Thaly gyüjtemény: 1703. 48—71. lapokig.
[11] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat, V. kötet, 505. oldal.

patainak terjeszkedésével, mert mialatt a kurucok már Magyarország nagyrészét elárasztották, s nehány várat kivéve az egész Felvidéket már hatalmukba kerítették, Schlik reguláris csapatai még mindig tétlenül vesztegeltek. Csupán a Koháry, Gombos és alvezérei, Esterházy Antal és Forgách Simon grófok alatt gyülekező nemzeti milicia vette fel a küzdelmet a mindenfelé csapongó kuruc csapatokkal. De ezek, minden egységes vezetés nélkül, csupán a pillanatnyi helyzetnek megfelelően állották a kuruc portyázók útját, a rendszeres hadműveletek csak akkor kezdődtek, amikor Schlik csapatai Pozsonyból október hó közepe után a bányavárosok oltalmára elindultak.[12]

A reguláris csapatok kiegészítésére szánt milicia összeszedésén Nyitra környékén Forgách Simon gróf fáradozott, de éppoly kevés eredménnyel, mint Bottyán a Duna mentén. A felkelők gyatra felszereléssel rendelkeztek és nem igen volt kedvük Rákóczi seregei ellen harcolni.

Pozsony vidékén ezalatt lassan gyülekeztek Schlik reguláris csapatai, a Nehem-, Deutschmeister-, Hasslingen-, Virmond-, Kriechbaum-, Jung-Daun gyalogezredek egyes századai, Guethem alezredes szabadcsapata és az addig beérkezett dán zászlóalj. Összesen 3600 ember. Schlik 1600 lovasa a Schlik- és a La Tour-dragonyos ezredből állottak. Ezen az 5200 emberen felül még 12 ágyúja volt. A felkelő milicia október közepén kb. 2000 embert számlált. Ez a sereg volt a felvidéki császári sereg zöme. Morvaország és Alsóausztria magyarországi határain ottani népfölkelők állottak őrt. Dunántúl a Dráva mellékéről egy, több mint 1000 főből álló, rác katonaságot is rendelt az Udvari Haditanács Északmagyarországra. Ez a csapat azonban ekkoráig csak Székesfehérvár vidékéig ért.[13] Schlik hadtestének hosszadalmas gyülekezése alkalmat és időt adott a kurucoknak arra, hogy portyázóikkal egészen Ausztria határáig kalandozhassanak. Fosztogatásaiknak, gyujtogatásaiknak rémhíre Bécsig elhatolt, úgyhogy a városi tanács jónak látta a magyar határhoz oly közel eső főváros megerősítésének gondolatával foglalkozni. Október 10 én szorgalmasan építik a sáncokat és készítenek cölöpgátakat a város keleti szegélyein.[14] A „Hannibal ante portas" kiáltás végül rábirta Schliket arra, hogy hadtestével a hadműveleteket megkezdje.[15] Schlik had-

[12] *U. o.* 25. oldal.

[13] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat, V. kötet 615. oldal.

[14] *Wienerisches Diarium*: 1703. 20. szám.

[15] *Gróf Schlik Lipót Ádám József* született 1663-ban. Mint főtiszt, ezredparancsnok és tábornok a törökök ellen harcolt. A karlowitzi békekötésnél, mint császári megbízott szerepelt. Életrajzírói nagy diplomáciai müveltségű és éleseszű férfiúnak mondják. Inkább diplomata, mint hadvezéri tehetségekkel volt megáldva; hadvezéri tevékenységét hadiszerencse nem kísérte. 1707 után az újonnan elfoglalt milanói hercegség, majd pedig a Németalföld kormányzóságát vezette s 1713-ban Csehország cancellárja lett. Meghalt 1723-ban.

teste október 25-én indult el Pozsonyból s két napi menet után Szerednél kelt át a Vágon. 29-én Nyitránál csatlakozott hozzá Forgách felkelő serege. Így felszaporodott hadtestét 3 oszlopra tagolva menetelt Garamszentbenedek felé. A gyalogság kocsin útazott. A középső oszlopot a reguláris sereg az elő- és oldalvédeket pedig a magyar milicia alkotta. 30-án Garamszentbenedekre s onnan 31-én a macskarévi átkelőn a Garamon áthaladva Léva alá érkezett.[16]

Hogy mi volt Schlik hadászati terve, annak írott nyomát nem találtam. Ebből a mozdulatából azonban kitűnik az, hogy teljes erejével akarta magát a Felvidéken akkor még egyedül operáló és már félig-meddig reguláris seregszámba menő Ocskay hadosztálya elé vetni és őt főhadiszállásán, Léván megtámadni. Ocskay László ugyanis nem használva ki azt az előnyös helyzetet, amit gyors előrenyomulásával és Léva elfoglalásával a nyugati Felvidéken magának kiverekedett, e vár bevétele óta (szeptember 17.) tétlenül töltötte idejét. Portyázói ugyan szakadatlanul nyugtalanították a Nyitra, Vág mentén és a morva határszéleken levő községeket, ő azonban, aki pedig magasabb parancsnok távollétében hívatva lett volna a hadjáratot e földön vezetni, heteken keresztül Léva városában tivornyázott „Ocskay eszik, iszik, alszik virradatig" írja róla egy kortársa.[17]

Rákóczi Ocskay jelentéseiből értesült Schlik hadtestének gyülekezéséről. De azt is megtudta, hogy Ocskay, lévai tivornyázása alatt sem a hadműveletek folytatására, sem pedig a még Rákóczitól idegenkedő községek behódoltatására nem használható. Ezért *október vége felé Bercsényit küldte seregével Ocskay után*, legelső feladatául tűzvén ki neki, hogy Eger várát és városát csatlakozásra birja.[18] Ekkor azonban Schlik már Léva felé közeledett és október 31-én délelőtt Ocskay előőrseivel megkezdte a harcot és Léva megrohanását.

A császáriaknak ez a támadása, mely Léva elestével végződött, a kuruc hadjárat első nagyobb felvidéki csatája, amelyben reguláris katonaság is szerepelt. Ezért harcászatilag is legelső érdekes jelenete. Kuruc forrásművek, — egykorú adatok hiányában, — e harcról részletes közléseket nem tartalmaznak. A felkelés első éveinek harcairól a szereplő kuruc vezérek — mint nem hivatásos katonák — részletes harcjelentéseket nem igen készítettek, csupán leveleikben találunk rövid, rendesen pongyola és harcászati részletekkel nem foglalkozó

[16] *Theatrum Europaeum*: XVI. kötet 167. oldal.
Macskarév puszta ma már nincs. Garamkovácsitól délre Tolmács község mellett volt.

[17] *Pesti Napló 1880.* október 23. számában, *Acsády Ignác*: Ocskay László árulása.

[18] *Rákóczi emlékiratai* V. kötet 85 oldal.

leírásokat. A császári parancsnokok ellenben minden nagyobb ütközet után kötelességüknek tartották harcjelentésüket vagy Eugen herceghez vagy az Udvari Haditanácshoz felterjeszteni. Ezek az okmányok a kuruc hadműveletek és főleg a nagy csaták leírásának legfontosabb kútfői, mert elég tárgyilagosak és a maguk terveire, hadi tagozódásukra vonatkozó adataik feltétlenül hitelesek. A lévai október 31-i ostromnak is megtaláljuk részletes leírását a Wienerisches Diariumban,[19] amely Schlik harcjelentését majdnem szószerint közli. Ennek alapján Léva megrohanásának történetét röviden a következőképpen állíthatjuk össze.

Schlik élővédje — Forgách Simon labanc csapata — október 31-én délben ért Garamkelecsényhez. A kurucokkal először a Lévától északra eső Kurtahegy nevű dombok táján találkozott. A kurucok puskázására Schlik a domb és a Perecpatak posványos csatornái közötti terepen csatarendbe állította seregét, de már e közben észrevette, hogy Léva vára, a Kálvária és Kurtahegy környezte lapályon, kb. 2.000 kuruc lovas gyülekezett. Schlik ennek ellenére csatarendben tovább indult Léva felé, mire a kurucok az első vonalban előnyomuló labancságot megtámadták és széjjelszórták. De Schlik reguláris lovassága rövid idő mulva visszaverte a kurucokat, azután részben lóháton, részben lóról leszállva, megindult az általános támadás Léva ellen. A várost szegélyező cserjék, kertek védelme alatt a császáriak erős tüzeléssel űzték a kurucokat Léva felé. Ekkor indította Schlik most már egész seregét támadásra. A támadó oszlop balszárnya elfoglalta a Kálváriát, mire Ocskay csapatai a vár nehéz ágyúi nak oltalma alá, a város északi házcsoportjai közé vonultak. Schlik parancsára Viard alezredes 2 század dragonyossal és a többi csapatokból önként jelentkezőkkel, mint rohamoszlop a kuruc állás egy gyengébb pontját rohanta meg, mire a császári sereg többi része a várost átkarolva koncentrikusan támadott. A kurucok szívósan védekeztek és beszorultak a város és a vár falai mögé, amelyet Schlik ostromszer hiányában nem igen mert megtámadni. A város falain belül folytatódott a rendkívül heves kézitusa. De a kurucok ereje a délutáni órákban kimerült. Ekkor Schlik még érintetlen tartalékait rohamra csoportosította s Ocskayt a vár átadására szólította fel. A kurucok eleinte vonakodtak s feltételeket akartak kikötni, de amikor Schlik föltétlen megadást követelt, végül kénytelenek voltak a vár kapuit megnyitni. Bőséges zsákmány jutott Schlik kezei közé; többek között 10 nehéz és 2 könnyű ágyú. Az átadás idejében kb. 500 kuruc és 400 ló esett a császáriak fogságába. Ocskay és a vár területén kívül harcolt kurucok, — kb. 2000 ember

[19] 1703 No. 27.

— északfelé elmenekültek. Ebben az első, rendkívül heves várharcban a kurucok több mint 1.000 embert vesztettek, míg a császáriak vesztesége aránylag csekély volt

Léva eleste nagy hatással volt úgy a kurucok, mint a császáriak további hadműveleteire. A császári reguláris sereggel való ez az első nagyobb, vereséggel végződött összecsapás megtanította a kurucokat arra, hogy a hadviselést nem szabad könnyű, vagy részben önkéntes hódolások folytán megkönnyített harci cselekményeknek és sorozatos diadaloknak tekinteni. Schlik fellépéséből következtethették azt is, hogy a bécsi udvar most már nem bízza egyedül a megyei felkelőkre a kuruc szabadságmozgalom letörését, hanem megindította ellenük a rendszeres hadjáratot.

A császári táborban nagy volt az öröm. Az Udvari Haditanács és általában a katonai körök igazolva látták azt a kezdettől hangoztatott állításukat, hogy a reguláris katonaság mindenkor képes lesz a kuruc csőcseléket széjjelverni.

A lévai csatát nevezhetjük voltaképen a felvidéki rendszeresebb hadműveletek kezdő pontjának. A kurucok eddig terv nélkül, — reguláris ellenség hiányában — az egész ország területén ötletszerűen verekedtek. Most akadtak össze először tervszerűen vezetett erős ellenséggel, amelynek mozdulait ezentúl figyelemmel kellett kísérni és ellensúlyozni. Ezért célszerű volt Rákóczi intézkedése, hogy Bercsényi Miklóst küldte a Felvidékre a további hadműveletek vezetésére. *A kuruc hadjárat ezen a földön ettől az időponttól kezdve e két fővezér, — Bercsényi és Schlik — tervei, mozdulatai és harcai körül forgott.* Egyes községek, várak hódolása, elszórt portyázások, e most már rendszeresnek mondható hadműveletek mellett csupán mellékes szerepet játszottak.

Rákóczi Ferenc Léva elestéről közvetve Bercsényi útján értesült, akit Egerben Ocskay futárja keresett fel a vészhírrel.[20] Bercsényi ugyanis október végén már Eger alatt állott seregével s a palánkkal védett várost és várat erős ostromzárral vette körül. A város október 31-én az első rohamra megadta magát. A városban tanyázó hajdúság Bercsényi szolgálatába állott. A gróf ezután a vár körülzárásához fogott, amely Zinzendorf alezredes parancsnoksága alatt erősen védekezett. Thelekessy István egri püspököt, akik a kurucok ostroma elől Budára akart távozni, Bercsényi meggyőzte a nemzeti felkelés igazáról és rábírta, hogy maradjon egyházmegyéjében. A püspök letéve Rákóczinak hódoló esküjét, szarvaskői várkastélyába vonult és e perctől kezdve buzgó és lelkes hive volt a szabadságharc ügyének. Hogy a város lakossága ne legyen útjában, Bercsényi azt kilakoltatta a környező helységekbe s

20. *Rákóczi emlékiratai*: V. kötet 87. oldal.

komolyan készülődött a vár ostromára.[21]

Ekkor érkezett, november legelső napjaiban, a lévai vereség híre. Bercsényi gyors ítélőképességével hamar felfogta a kudarc súlyát; gyorsan határozott s mivel különben is eltökélt szándéka volt, hogy mihelyt Eger várát beveszi, működésének színhelyét a nyugati felvidékre helyezi át:[22] azonnal útrakelt a bányavárosok felé. A keleti Felvidéken a kurucokat egyelőre nagyobb veszély nem fenyegette, mert az egyedüli számottevő reguláris sereget és Montecuccolit erős kuruc lovasság zárta körül Kassa városában. A Schlik hadműveleteiről szóló jelentések hatása alatt Bercsényi nem tartotta a maga seregét elegendőnek a Felvidék teljes meghódítására s azért az épen akkor Kecskemét vidékére a rácok megfékezésére küldött Károlyi Sándort — a fejedelem utólagos jóváhagyása reményében — magához rendelte.[23] Rákóczy, Tokajnál lekötve, tétlenül volt kénytelen idejét tölteni. Mint legfelsőbb Hadúrnak és a felkelés tulajdonképeni vezetőjének, neki kellett volna az egész sereg felett intézkedni, de ő a hadvezetésben való tapasztalatlanságának érzetében ekkor még nem avatkozott a hadműveletekbe. Bercsényi tovább is a maga felelősségére intézkedett, amivel a fejedelem teljesen egyetértett. Ennek bizonyítéka az is, hogy november 5-én maga útasította Károlyit, hogy csapataival Fülek tájékán csatlakozzék Bercsényihez s bízza a szolnoki rácok ellen szükséges hadműveleteket Török András és Bagi László kapitányokra.[24]

III.

A felvidéki hadjárat folytatása. Bercsényi seregének előnyomulása Pozsony vidékéig, 1703. november és december havában.

Schlik tábornok nehány napi lévai pihenés után, november 3-án a bányavárosok felé indult. Korpona könnyen visszatért a császár hűségére, Selmecbánya szintén, amely város Zweig bányamester vezetése alatt hódoló küldöttséggel fogadta Schliket s Kovács János kapitány vezetése alatt felkelő csapatot is bocsátott rendelkezésére.[25] Schlik Selmecbányánál két oszlopra osztotta hadtestét. Forgách grófot Zólyomon keresztül Besztercebánya felé küldte, maga pedig Körmöcbányát foglalta vissza. Csábrág vára november 7-én újból a császá-

[21] *Rákóczi emlékiratai*: V. kötet 87. oldal.

[22] „Lévárul írton írják az szaporodását az ellenségnek, az föld népit ülteti Forgács öcsém, úgy látom sietnem kell pro consolatione et consolidatione illorum." (*Rákóczi Tár* II. kötet 1. oldal.)

[23] *Rákóczi Tár* II. kötet 3. és 4. oldal.

[24] *Gróf Károlyi család oklevéltára*: V. kötet 40. oldal.

[25] Zweig id. naplója 148. old.

riak kezébe került. Korponay János, mint kinevezett várkapitány jelenti a vár urának, Kohárynak, hogy minden erejéből igyekezni fog a várat a kurucok ellen megvédelmezni.[26]

Bercsényi helyesen itélte meg a helyzetet. Érezte, hogy Schlik lévai győzelme fordulópontot jelenthet a Felvidéken eddig győzedelmesen végrehajtott előnyomulásában. Portyázói révén értesült róla, hogy Schlik már Zólyom felé vonul és hogy a dunántúli rác hadak északi irányban mennek a Duna felé, valószínűleg azért, hogy Schlikkel egyesüljenek.[27] Hadműveleti tervét szabatosan meghatározza Károlyihoz küldött utasításában, mondván: „. . . nem látok azért semmit is szükségesebbnek lenni, mint hová hamarébb nekünk is mennél felesebb hadakkal való odamenetelünket és a megírt helyre csoportozásunkat, mivel az ellenség is nagyobb erejét oda fordítani verificáltatik" . . . „Az nagy Istenért kérem kegyelmedet ne késsék" . . . „Ugy látom erre kell most minden erőnk, bizonyosan meghajol az rácz, ha itt nyerjük, mert Slik volt az egész reménség."

Mindebből kitűnik Bercsényi célja: Schlik seregével akart találkozni. Károlyi pedig serege helyzeténél fogva arra volt hivatva, hogy éket verjen Schlik és a dunántúli rácok közé. Egyik vezér sem késlekedett. Károlyi — mint hallottuk — november 6-án útnak indult. Bercsényi az egri vár további ostromát alvezéreire, Illosvai Imrére és Borbély Balázsra bízta, maga pedig, minekutána 6-án Nógrád- és Hevesmegyében tartózkodó seregrészeit tervéről értesítette és szigorúan megparancsolta nekik, hogy Losonc felé való útjában hozzá csatlakozzanak, 9-én már a rimaszombati vámházból értesítette Károlyit, hogy Losonc felé nyomul előre,[28] 11-én Daróczon, 12-én pedig már Losonc alatt volt. Útközben sűrűn osztogatta parancsait mindenfelé. Levelezéséből kiérezhetjük azt a nagy nyugtalanságot, amely őt arra sarkalta, hogy Károlyi csapataival egyesüljön és útját állja Schliknek még a dunántúli rácok megérkezte előtt. Parancsolásának és levelezésének módjára jellemző az az útasítás, amelyet e napokban Ebeczky Imre, Réthey Ferenc és Ocskay László kapitányoknak küldött. Ebből is kitűnik, hogy milyen sürgősnek itélte a seregek egyesülését és Zólyom alá való érkezését. Az utasítás így hangzott:

„Most mezőbe veszem kegyelmetek levelét; elhiszem tegnap írt levelemet vette kegyelmetek, hogy ma velem itt conjugálja kegyelmetek magát. Mivel ezért az ellenség már orrunk előtt van Zólyomnál; azért kegyelmetek vévén ezen parancsolatomat, se órát, se semmit ne mulasson, mindjárt gyüjjön az ha-

[26] *Nemzeti Múzeum*, Thaly gyüjtemény: 1703. 341. lap.
[27] Károlyihoz intézett előbbi utasítás.
[28] *Rákóczi Tár.*: II. kötet 8. oldal.

dakkal kegyelmetek ide, úgy hogy okvetlen az étszaka velem megegyezhessen kegyelmetek. Sok rossz emberek között vagyunk itten, minden igyekezetünket megtudja az ellenség ; éjjel nappal magunk hírivel kell cselekednünk, ha jót akarunk Isten után. Károly uram, ha érkezett, tudom elgyün, ha nem érkezett : ne várja kegyelmetek ; sem étszaka, sem esső, sem setét meg ne tartóztassa kegyelmeteket. Hajnal előtt itt legyetek lelkem barátim ; egy az parancsolat : holtig az böcsület. Isten kegyelmetekkel ! Raptim daróczi mezőben, 11. 8-bris 1703. Jóakarója G. B. Miklós mp.

Galsánál szállok, innen az Ipolyon ; az jelt megüzentem. Előre küldjetek."

Ezt a levelet 11-én délelőtt írhatta. Ugyanaznap délután a gacsalki táborból újból reájuk üzent : „Valamint kegyelmetek életit, böcsületit, hazánk megmaradását szereti : ez étszaka gyüjön kegyelmetek az hadakkal valamint gyühet, mert az ellenség már Gyetva táján jár, ha nem gyün kegyelmetek: elszorulunk egymástul. Károli uramnak küldje meg levelemet, s üzenje meg az egész hadaknak : keljenek utánnom, mert ha későn gyünnek, minden oda lesz. Életünkben s megmaradásunkban jár az dolog. Üzentem szóval is."[29]

Károlyi Sándor Kecskemétről 5-én indult és erőltetett menetekben haladt észak felé. 8-án elérte Aszódot, 11-én Szécsényt ; 12-én érkezett Losoncra és csatlakozott Bercsényihez.[30] Az egyesült kuruc sereg *most már Bercsényi fővezérlete alatt* 14-én Gyetva mellett táborozott s 15-én délelőtt Zólyom falai alá ért. Az egész sereg kb. 20.000 főből állott.[31]

Schlik tábornok idejekorán értesült Bercsényi előrenyomulásáról. A bányavárosok meghódítása után 12-én Zólyomból kelet felé indult, hogy a gyetvai hágón Bercsényi útját állja. Itt azonban 12-én, megtudva azt, hogy Bercsényi Károlyival egyesülve igen tekintélyes haderővel rendelkezik, nem merte őt megtámadni, hanem visszavonult Zólyom városába. De csodálatosképen itt sem maradt meg, hanem 600 lovas élén továbbvonult Besztercebányára (állítólag azért, hogy ott Lipót császár nevenapját ünnepélyesen megülje) s csupán Forgách tábornokra bízta a város és a vár védelmét. Forgách, úgylátszik nem volt kellően tájékozva a kuruc sereg erősségéről és harckészségéről, mert nagyon lebecsülte azt.[32]

[29] *Rákóczi Tár.* : II. kötet 11. és 12. oldal.

[30] *Károlyi* önéletleírásai : I. kötet 150. oldal.

[31] *Thaly :* Bercsényi család III. kötet 75. oldal.

[32] „ . . . Dominus Nicolaus (Bercsényi) Losonczon vagyon, onnét sokat irkál, et de verbis, — quantum vis : de puskaport nem akar szagolni ! . . . Mi rut dolog ez a magyarországi zűrzavar ; jobb volna Miklósnak Mária Magdolnaként az kereszthez mászni ; még most ideje volna, — mert bizony evvel a kóborló haddal semmitsem végez." (*Thaly :* Gróf Bercsényi család. III. kötet 75. oldal. Eredeti levél a gróf Csáky család szepesmindszenti levéltárában.)

Bercsényi seregének közeledtére Forgách, gr. Esterházy Antal tábornok és Bottyán János ezredes segítségével, november 15-én délben a városon kívül elterülő mezőn csatarendbe állította seregét. Bercsényi serege erre szintén harcra készen sorakozott. Mielőtt azonban a két sereg összecsapott volna, az első csatározások után Bottyán párviadalra hívta ki a kuruc sereg legvitézebb bajvívóját. Ocskay László előrugtatva a kihívást elfogadta. A vezérek intésére a seregek széjjelnyiltak s helyet adtak a párviadalra. Az akkor már 60 évnél idősebb Bottyán s az alig 23 éves Ocskay fürge lovaikon először kopjával rontottak egymásnak. Egyik sem tudta a másikat a nyeregből kivetni. Eldobva kopjáikat kardra keltek. Gyakorlott vívók lévén, a küzdelem igy is eldöntetlen maradt. Erre kardot rejtve pisztolyt rántottak. Először Bottyán lőtt. Golyója Ocskay mellvértjét annyira behorpasztotta, hogy a mellvért ütése folytán orrán száján megeredt a vér. De nem hagyta abba a küzdelmet, hanem visszalőtt Bottyánra. A golyó a páncél szegélye alatt Bottyán oldalába fúródva, gerinccsontjában akadt meg. E romantikus hangulatú párviadal után a seregek újból összecsaptak.[33] Délután 2 és 3 óra között kezdődött a harc, amely Bercsényi seregének győzelmével végződött. Forgách labancait a városba visszaszorították. A kurucok még a kapun túl is üldözték a visszavonuló ellenséget, de a várba be nem hatolhattak, mert a reguláris császári lovasság útjokat állotta. A kuruc győzelem nem volt teljes. Hiányzott az alsó vezetés és a fegyelem. A kurucok rendetlenül verekedtek, a lovasság megelőzte a gyalogságot, pedig a város utcáiban, a házak között dúló harcra a gyalogság alkalmasabb lett volna.[34] De még így is meg volt az a nagy eredmény, hogy Forgách serege a városba szorult, Schlik pedig a kudarcról értesülve, Besztercebányáról még 15-én éjjel Körmöcbányán keresztül Bajmóc váráig ment vissza, hogy Ritschán tábornok Morvaország felől jövő csapataival egyesüljön.

Érdekes, hogy a kurucok zólyomi sikerét a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen" című munka teljesen elhallgatja[35] és Schlik hátrálását csupán azzal magyarázza, hogy ő jobbnak látta a fölöserejű kuruc sereg elől kitérni. Ez szándékos tévedés, mert Schlik seregének egyik része, azaz Forgách csapata nem tért ki Bercsényi elől, hanem a harcot Zólyomnál elfogadta és a város alatt vereséget is szenvedett.

Schlik Besztercebányáról való távozásakor azt az üzenetet küldte Forgáchnak, hogy csak kisebb védőőrséget hagyjon Zólyom várában, maga pedig derékhadával vágja magát keresz-

[33] A párviadalt részletesen leírja *Kolinovics* egykorú krónikája : I. rész 24. oldal.

[34] *Károlyi önéletleírása* : I. kötet 63. oldal.

[35] I. sorozat V. kötet 617. oldal.

tül a kurucokon és jöjjön utána Bajmóc felé. Forgách e rendelkezés értelmében táborának zömével november 19-én éjjel a városból kitört. De a kuruc előörsi vonalon az ostrolukai szorosnál ellenállásra talált. Serege a kurucok puskatüzétől megzavarodva, zászlóit, poggyászát, vezetéklovait cserbenhagyta, a hegyek közt széjjelszaladt és nyugat felé menekült. Bercsényi üldözésükre Károlyit küldte 5000 huszárral, aki a garamszentkereszti válaszútnál újból reájuk csapott és utóvédjüket széjjelszórta. Forgáchnak sikerült november 22-én Privigyén csatlakozni a Bajmóczról elébe siető Schlikhez.[35]

A sebesült Bottyán és a lévai sebesüléséből még teljesen fel nem épült Guethem alezredes vezetésével csupán harmadfélszáz császári katona maradt a zólyomi várban, amelyet Bercsényi szoros ostromzárral vett körül.

A november hónap hátralévő napjai — jóllehet Bercsényi Zólyom előtt volt lekötve — a kurucoknak számottevő eredményeket hoztak. Az ostromzár tétlensége időt engedett a generálisnak arra, hogy a bányavárosokat portyázói segítségével újból visszahajlítsa Rákóczi hűségére. Selmecbánya lakosságával — a város kétkulacsos viselkedése miatt — keményen bánt. Elrendelte, hogy a bányákat a kurucok kíméljék, de a várost nem. A bányavárosokra 10.000 forint sarcot vetett ki és 3000 puska, 7000 kard, 300 ruha és 25000 kenyér szállítását rótta ki reájuk. Hogy a bányaművelés fenn ne akadjon, a fejedelem Bercsényi javaslatára Hont vármegye nemességét és bányatulajdonosait a bevonulás kötelezettsége alól felmentette, ha az illetők maguk helyett 2—3 vagy több újoncot adtak. November 27-én Ocskay visszafoglalta Lévát.[37] Mivel ezredével onnan tovább vonult a morva határ felé, Andrássy Miklós páter lett Léva várnagya, aki, hogy katonai méltóságát külsőleg is feltűntesse, szerzetesi csuhája fölé kardot kötött, sapkáján forgót viselt, kezében buzogányt.[38]

Az északi felvidéken szintén győzedelmesen haladt előre Rákóczi felkelése, különösen amióta Bártfa és Késmárk meghódolása után, Lőcse városának parancsnoka, Krumbach ezredes is kapitulált november 12-én, Monoky Ferenc és Luby György kuruc ezredesek körülzáró csapatai előtt. Ettől fogva Lőcse majdnem 7 teljes évig volt Rákóczi hűségén, aminek külső jeléül megemlítem azt az érdekes jelenséget, hogy a kurucok bejövetele után a szepesi németajkú városok, Lőcse példájára leveleiket magyar nyelven írták.[39] A város hazafias lakosságán kívül a vár feladása után 120 császári katona esküdött Rákóczi zászlaja alá.[40]

[36] *Károlyi önéletleírása*: I. kötet 64. és 151. oldal.
[37] *Ocskay* jelentése Károlyihoz. (Károlyi oklevéltár V. kötet 54. oldal.)
[38] *Zweig* id. naplója: 148. oldal.
[39] *Szazadok*: 1872. évfolyam 584. oldal. Lőcsei levéltár ismertetése.
[40] *Archivum Rákóczianum*: I. kötet 181. oldal.

Október havában a felkeléshez csatlakozott és újonnan szervezett kuruc csapatok Felsőmagyarország nyugati vidékén már a Vág mentén is megjelentek, hogy a lakosságot Rákóczi ügyéhez való csatlakozásra kényszerítsék. Ezen a vidéken különösen Winkler Vilmos, későbbi híres kuruc hajdú ezredes működött lelkesen Rákóczi zászlaja alatt.[41]

Bercsényi seregének Zólyom megyébe való benyomulásakor csatlakozott a nemzeti ügyhöz Szandai Sréter János zólyommegyei alispán, Rákóczi seregének későbbi jeles brigadérosa és tűzérségi felügyelője.[42]

A Felvidék bányavárosainak és minden iparágat szorgalmasan űző kisebb-nagyobb városainak csatlakozása, rendkívül nagy nyeresége volt a kuruc hadseregnek. Itt készültek a sereg ágyúi, puskái, kardjai, és egyéb szálfegyverei. Szepes-, Sáros-, Gömör-, Nógrád- és Zólyom megye iparosai már évszázadok óta híresek voltak, remekbe készült vasipari és ötvösmunkáikat egész Európában ismerték. E megyék munkásai ez időtől fogva csupán Rákóczi katonaságának dolgoztak. A kardokat legnagyobbrészt a csetneki, rozsnyói kardcsiszárok, a Szomolnok és Gölnic vidéki, dobsinai műhelyek szállították. Besztercebánya volt a puskaporgyártás felvidéki központja, ugyancsak itt létesült már 1703 novemberében, Sréter János igazgatása alatt, az első ágyúöntő műhely is. Tiszolcon, Libetbányán, Gölnicbányán, Szomolnokon és Metzenzéfen öntötték az ágyúgolyókat és bombákat. Ugyanezeken a helyeken, továbbá Krompachon, Rozsnyón és Csetneken készítették a kurucok puskáit és pisztolyait. A hadsereg felruházását nagyban elősegítette a felvidéki városok fejlett takács és gombkötő-, szabó-, timár-, kerékgyártó és bognár ipara.[43]

Bercsényi a Felvidék ipari gazdagságát jól ki is használta. Ebben az időben kelt leveleiben láthatjuk, hogy mennyire a szivén viselte a sereg felszerelését, felfegyverezését és hogy milyen tágkörű intézkedéseket tett különösen a fegyverek gyártása, és a puskaporkészítés érdekében. Hadbiztosi szolgálat a kuruc hadseregnél abban az időben még nem volt. Így tehát a fegyverzet és egyéb katonai szükségletek készítése a csapa-

[41] *Nemzeti Múzeum levéltára.* Törzsanyag 1703. b. 827. fasc. Illésházy Miklós gróf levele Koháry Istvánhoz Trencsén, 1703. október 5.

[42] Sréter 1656 körül született. Már fiatalkorában állott Apaffy Mihály szolgálatába; azután Thököly Imre megbízásából diplomáciai küldetésekben járt Lengyel- és Franciaországban. Később a munkácsi várban az ostrom alatt Zrinyi Ilona tanácsadója volt s a vár feladása után megyei hivatalt vállalt. Csatlakozása után Rákóczi azonnal kinevezte a bányavárosok főkapitányává. A szatmári kiegyezés után Rákóczival Lengyelországba bújdosott, de rövid idő mulva elfogadta a békét és hazatérve Zólyom megyei birtokán gazdálkodott és halt is meg 1714-ben.

[43] *Czuberka Alfréd*: A kuruckori fegyverek. Budapest 1906. A Szent István társulat kiadása.

tokhoz való szállítása és felosztása az adott viszonyoknak megfelelően csupán esetenként történhetett. De Bercsényi ezzel a kérdéssel folytonos hadakozás közben is állandóan komolyan törődött és a bányák művelésére, a vaskohók üzemére és minden katonai vonatkozású iparág működésének serkentésére nagy gondot fordított.

Mint említettem, — Károlyi Sándor Forgách üldözése közben november 23-án ért Privigyére. Schlik beolvasztva Forgách seregének töredékeit, egyelőre Bajmócra vonult vissza, de amikor látta, hogy Károlyi oda is követi őt, a bajmóci várat csekély védőseregével sorsára bízva, Illava felé vonult azzal a célzattal, hogy a Vág völgyében hozzá igyekvő Ritschán seregével egyesüljön. Báró Ritschán Ádám György tábornok[44] a morva határszélen gyüjtött össze a bécsi haditanács parancsára október havában egy kisebb hadtestet. E csapat eredeti rendeltetése nem világos. A „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen" című munka előadása szerint,[45] Ritschán október 30-án ért Pozsonyba és onnan indult tovább kb. 2.000 emberrel november 7-e és 8-a között, még pedig Léva felé. Ha ez igaz, akkor ezt a sereget a Schlik seregét követő mozgó tartaléknak lehetne tekintenünk. De ez nehezen hihető, mert Ritschán Léva felé haladó előnyomulásának egykorú iratokban nyoma sincs, ellenben való az, hogy ő november 7 én Puchón volt seregével, tehát a Vág mentén vonult észak felé[46] és november 20-a körül valahol Nagy-Bittse tájékán vesztegelt. Ez az irány azt mutatja, hogy Ritschán ezzel a különítménnyel a Vág völgyén és onnan a rajeci hágón áthaladva, észak felől akarta a kurucokat valahol Privigye tájékán megtámadni. Ha terve sikerül, kétségkívül megakadályozta volna Károlyit abban, hogy Schliket tovább üldözze.

A császári fennhatóság alatt levő megyékben Schlik és Ritschán sürgetésére az udvarhoz hű magyar urak próbálkoztak ugyan felkelő csapatokat összetoborozni, de nem sok eredménnyel. Ottlyk György — később Rákóczi főudvarmestere — Bécsből parancsot kapott, hogy mint császári ezredes 10 compániát állítson fel Trencsén megyében; de csak négyet tudott összehozni. Ezzel a sereggel Ritschán csapatához csatlakozva Zsolna felé vonult. Utközben érte Ritschánt Schlik üzenete, hogy csatlakozzék hozzá, mire ez a seregoszlop Rajec felé fordult.[47]

[44] Született 1645 körül. Egész életét, 18 éves korától fogva, hadi szolgálatban töltötte. 1698-ban a Schlik lovas ezred parancsnoka, 1703-ban tábornok, 1716-ban altábornagy lett. Meghalt 1723-ban.

[45] I. sorozat V. kötet 616—17. oldal.

[46] Eredeti levél a Nemzeti Muzeum Thaly gyüjteményében 1703. 340. lap.

[47] *Magyar Történelmi Emlékek.* Irók. Ottlyk György önéletleírása XXVII. kötet 84. oldal.

Károlyi portyázói útján pontosan tájékozva volt úgy Schlik, mint Ritschán helyzetéről. A két császári vezér közül neki Ritschán volt e pillanatban veszélyesebb, ezért útasította a Zsolna és Rajec vidékén portyázó Winkler kuruc kapitányt, hogy azon a tájon; „erős vigyázásban legyen és ha az ellenség felém szándékozna jönni az hegyeken által s szoros passzusokon, puskázzon vele".[49] De nemcsak Winkler, hanem a Turóc- és Trencsén-megyében portyázó Luby György kapitány is megállapította Ritschán előnyomulását a Vág völgyében, sőt elfogva a tábornok egy levelét, annak tartalmából megtudta, és közölte Bercsényivel, hogy ez a császári csapat mintegy 700 gyalogos, 160 lovas németből és 700 labanc felkelőből áll.[49]

Ritschánnak nem sikerült Schliket zavartalanul elérnie, mert Winkler hajdúi és Rákóczihoz hű tót felkelői Rajec községnél útját állották, és seregét november 23-án kora hajnalban széjjelverték.[50]

A kurucok (Ottlyk szerint tévesen Czelder Orbán) a falu utcáiban virradat előtt nehány házat felgyujtottak és berontottak a községbe Ritschán attól tartott, hogy a szekerein lévő puskapor a tűzben ferobban, ezért a falu temetőjének kőfala mögé akart vonulni. Ottlyk erről lebeszélte és azt ígérte, hogy 100 lovasával elzárja az utcát és feltartóztatja a kurucokat. De ez nem sikerült. Winkler hajdúsága ezt az ellenállást letörte, mire a császáriak elfutottak. A kurucok nem üldözhették őket, hanem a hegyek közé vonultak. Ritschán seregének morva felkelői hazaszaladtak, reguláris részeinek maradványai pedig a vereség után Illaván csatlakoztak Schlikhez.[51] Schlik erre nyugati irányba való visszavonulását beszüntette, a Vág völgyén Trencsén felé ereszkedett alá és november 24-én már a várostól nyugatra levő Zablath községben ütött tábort.

A zólyomi, garamszentbenedeki és rajeci vereségek annyira megfélemlítették Schlik tábornokot, hogy végleg lemondott minden további támadó szándékáról. A zablathi táborból 25-én küldött részletes jelentést Eugen hercegnek, vázolva seregének siralmas állapotát és válságos helyzetét ebben a felpiszkált hangyabolyhoz hasonló, ellenséges érzületű országban. Bejelentette, hogy mindaddig, amig a Haditanács kellő számú csapatot és főleg pénzsegítséget nem küldhet neki, nem tehet mást, minthogy visszavonul egy védelemre alkalmas vonal mögé.[52] Sorozatos vereségeit ebben a hosszú, igen érdekes jelentésében azzal igyekszik magyarázni, hogy az ellenség ereje nőttön nő,

[48] *Gróf Károlyi család oklevéltára*: V. kötet 49. oldal.
[49] *Rákóczi Tár*: II. kötet. Bercsényi levele Károlyihoz. 13. oldal.
[50] *Károlyi család oklevéltára*: V. kötet 49. oldal.
[51] *Ottlyk* önéletleirása: 85. oldal.
[52] *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1703—11. 3.

az ő csapatának ellátása siralmas, a téli időjárás rendkívül viszontagságos, és az útak járhatatlanok. Hogy a helyzet a császáriak előnyére változzék, ahhoz elkerülhetetlenül szükséges seregének alapos megerősítése. Tűzérségre, rác katonaságra, legalább 2 lovasezredre és 6 gyalog zászlóaljra lenne szüksége. Tűzérségi felszerelésének nagyrészét kénytelen volt Zólyomban és Bajmócon hagyni, ezekre tehát nem számíthat. A hadműveletek folytatására azt javasolta, hogy mindaddig, amig serege régi harcértékét vissza nem nyeri és kellően nincs felszerelve, ejtsenek el minden támadó gondolatot. A sereg vonuljon a Vág völgyén délfelé Komáromig, onnan pedig a Duna mentén Budáig és igyekezzék védelemre berendezkedni ezen a vonalon. Ha azután sikerül a sereget rendbe hozni, akkor olyan hadműveleti tervvel kellene foglalkozni, amelynek célja egy, a Tisza felső vidéke ellen irányuló nagy támadás lenne. Ezzel, mint reméli, a fellázított ország szívébe lehetne hatolni és a kuruc sereg mindenütt kóborló részeit egymástól szétválasztani.

Schlik kudarca Bécsben nagy megütközést keltett. Különösen pedig a tábornok további viselkedése, aki — bár ott nem támadták — még Trencsén körül sem érezte magát biztonságban, hanem néhány nap mulva már tovább vonult Lipótvár felé.

A kezdés előnye a zólyomi és rajeci győzelmek után újból a kurucok — illetve Bercsényi — kezébe került. Károlyi Sándor sürgősen intézkedett — még Privigyéről — hogy kurucai a Vág és a Nyitra mentén állandóan szemmel tartsák és követsék a visszavonuló császári sereget. Ő maga csapatával Bajmóc alá szállott s megkezdte a város ostromának előkészületeit.[53]

Sajnos, hogy a kezdés előnyeit és fontosságát Bercsényi ezuttal nem ismerte fel kellően. A felvidéki sereg fővezére, a helyett, hogy maga indult volna seregének zömével Károlyival egyszerre, vagy közvetlenül utána Schlikék üldözésére, tovább is Zólyom várának körülzárásával, vagyis a hadászatilag és harcászatilag kisebb fontosságú feladattal töltötte idejét. A felvidéki harcok súlypontja ekkor már Károlyi csapatának harcmozdulataira tolódott át. Bercsényinek, mint fővezérnek, tehát ott lett volna a helye. Talán érezte ezt ő maga is, de azután mint Károlyinak írja „már megnyugtattam elmémet, mert kegyelmed lelköm öcsém ott van."[54]

Bercsényi a zólyomi körülzárásra rendelt csapatait nem merte magukra hagyni. A hajdúság különben sem kedvelte a várvívást, ezért Zólyom vármegye felkelő hadaira akarta bízni.

[53] Jelentése Bercsényihez november 23-áról. (*Károlyi család oklevéltára*: V. kötet 49—50. oldal.)

[54] *Rákóczi Tár*: II. kötet 15. oldal.

a további körülzárást. November 23-án sikerült a kurucoknak a várost bevenniök.[55] Bercsényi most már valóban útnak indulhatott volna, de még mindig tétovázott s Károlyihoz fordult tanácsért, hogy mitévő legyen. Kedvére való volt az a válasz, amit Károlyi neki küldött, hogy csak maradjon egyelőre Zólyomnál.[56] A vár erőszakos megrohanására a kuruc sereg nem volt képes és ezért Bercsényi november 23-a után Bottyánnal alkudozni kezdett. Többszöri üzenetváltásnak az lett a vége, hogy egyelőre fegyverszünet-féle semlegességi állapotban egyezett meg mindkét fél.[57] Bercsényi most már komolyan akart indulni, de még mindig habozott s csupán 27-én hagyta el Zólyomot. A vár ostromát rábízta a zólyom- és nógrádmegyei felkelőkre. Radvánszky János, Ebeczky Tamás, Bezegh Gábor és Tolvay Ferenc vezérlete alatt. Másnap elérte Bajmócnál Károlyi seregét, aki, úgy látszik, nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy Schliket nyomon kövesse s jobbnak látta Bercsényit bevárni. Bercsényi most már az egész sereggel indult tovább 24-én Galgóc felé, még pedig nem a Vág mentén, hanem a rövidebb úton Oszlány-Nagytapolcsányon át. Hírei szerint Nyitra és Trencsén vármegyék már a kurucokhoz állottak, viszont a rácoknak Komárom felé való előnyomulásáról is kapott hírt, s azt is tudta, hogy Schlick serege már egészen Pozsonyig vonult vissza. December 4-én Pusztakürthöz érkezett s ott vesztegelt 8-áig, hogy tisztán lássa a helyzetet. Ezalatt Károlyi Nagytapolcsányból december 1-én 2000 ember élén Galgóc vára ellen indult, rövid ellenállás után bevette s azután Sempte felé vonult tovább. Esterházy Antal labanc csapata Károlyi közeledtének hírére Semptéből kivonult, mire Károlyi ott áthaladva december 3-án már Diószegen a Dudvág mellett ütött tábort.[58] Esterházy Antal csapatából több mint 500 ember csatlakozott Károlyihoz, mire Schlik minden további összeütközést kerülni óhajtván, seregével bevonult Pozsonyba.

Bercsényi december 6-án értesült erről s ugyanekkor megtudta azt is, hogy Nagyszombatban csupán Balogh István őrzi a várost kis labanc seregével, és kész a kurucokhoz való csatlakozásra. Ugyancsak itt jelentkezett nála a nagyszombati egyetem ifjúságának küldöttsége kérve őt, hogy fogadja be őket kuruc seregébe. Bercsényi nem akart kérésüknek engedni, mondván, hogy a hazának még nagy szüksége lesz tanult emberekre, de a deákság csak nem tágított. Addig könyörögtek neki, amig Andrássy Miklós páter seregébe osztotta be az ifjakat, bízva abban, hogy hamar megunják a hadimesterséget. Úgy is lett. Ez a lelkes kis csapat rövid idő mulva újból vissza-

[55] Rákóczi Tár II. kötet 21. oldal.
[56] U o. 21. oldal.
[57] U. o. 25. oldal.
[58] *Károlyi Sándor önéletleírása*: I. kötet 66. és 152. oldal.

tért tanulmányaihoz.[59] Károlyi december 15-én Nagyszombatba bevonult, serege pedig Szered és Sempte vidékén helyezkedik el, hogy felkészüljön a Pozsony és Morvaország felé indítandó hadműveletekhez. A Nyitra- és Vág-völgyi községek (nehány erősebb vár kivételével), valamint a Fehérkárpátok városai és várai Rákóczihoz csatlakoztak, és „az egész tótság fegyverben öltözött."[60]

Amikor Károlyi Sándor november 28-án Bajmócz alól elvonult, Czelder Orbán hajdúezredest bízta meg a vár ostromával.[61] A várat Frey Keresztély császári hadnagy őrizte 50 zsoldossal és nehány, a környékből sebtiben felültetett lovas népfelkelővel. Volt nehány ágyúja is, amelyeket az árvamegyei, lietvai vár számára küldtek ugyan, de amelyek a kurucok portyázói miatt Bajmócon rekedtek. Czelder serege kb. 1600 katonából és Okolicsányi Kristóf alispán vezetése alatt álló nehány száz felkelőből állott. Az erős tornyokkal és árkokkal körülvett vár ostromát Czelder, nagyon helyesen, ágyúzással kezdte. A meleg fürdők dombjain felállított ütegei erősen döngették a vár falait.[62] De a kevésszámú és a várvívásban gyakorlatlan kuruc sereg nem tudott egyhamar boldogulni, úgyhogy ez az erős vár csak a következő évben kapitulált.

A semptei táborban érte Bercsényit az örvendetes hír, hogy Árva vára december 5-én és Zólyom vára december 7-én végre kapitulált.[63] A zólyomi vár feladását megelőző napokban erős tűzharcot vívtak az ellenfelek. A nógrádmegyei felkelők négy zászlóalja, a zólyommegyeiek 2 zászlóalja volt az a haderő, mellyel Radvánszky rendelkezett. Serény puskázással és éjjel-nappal folytatott járőrverekedésekkel igyekezett a vár őrségét kifárasztani. A várbeli ágyúk a kuruc csapatokban nem sok kárt okozhattak, mert alig volt veszteségük. Az ostrom kilencedik napján Radvánszky nehéz ágyúkat szerzett s azokat a várfalakkal szemben erős sáncokba kezdte beépíteni; amikor azonban látta, hogy nehány gyenge ágyújával a falakat lerombolni nem képes, Ebeczky Tamás ötlete szerint, a város egyik bástyája alól földalatti aknát kezdett a várfal alá ásatni. Ezen előkészületek láttára a várőrségből sokan kiszöktek s a kurucokhoz pártoltak, a bent maradtak pedig alkudozni kezdtek.

59 *Szalay*: Magyarország története VI. kötet 111. old.

60 *Károlyi önéletleírása*: I. kötet 67. oldal.

61 Czelder Orbán 1674-ben született Merényben, Szepes megyében. Rákóczi bejöveteléig az ottani vashámorokban foglalatoskodott, majd 1703-ban szülőföldjén szabadcsapatot szervezett a felkelés támogatására. Még ugyanabban az évben patenst kapott Rákóczitól egy ezred összeállítására; annak élén, keresztülvonulva a 13 szepesi városban elhelyezett császári és lengyel csapatok vonalán, 1703. őszén csatlakozott Károlyi Sándor seregéhez.

62 *Kolinovits* krónikája: I. kötet 25. oldal.

63 A kapituláció okmányait lásd: *Arch. Rákóczianum*, IX. kötet 135—140. oldal.

Többszöri üzenetváltás után Radvánszky a kapitulációs feltételeket elfogadta. A vár feladása után az ottani ágyúk, sok sátor, hadiszer és lövőszer került a kurucok kezébe.[64] A kapituláció szerint Radvánszky megengedte a császári őrség szabad elvonulását. De a 200 főből csupán Bottyán, Guethem és 30 katona élt ezzel a kedvezménnyel, a többi a kurucokhoz pártolt.

Zólyom eleste még rosszabbra fordította a császári hadak amúgy is kedvezőtlen helyzetét. Erre a hírre a Komárom felé menetelő rácok visszafordultak ; Schlik tehát ettől a várt támogatástól is elesett. De a zólyomi katonai, anyagi és erkölcsi sikeren felül volt valami, amit Radvánszky — mint Bercsényinek jelenti — „Zólyom váránál nagyobbra becsül, s pennájára nem bízhat.„[65] Ez az örvendetes hír Bottyán János a kiváló császári huszárezredes, Rákóczi hűségére való hajlandóságának híre volt. Bottyán a kapitulációs tárgyalások alatt állandó barátságos összeköttetésben lévén a kuruc vezérekkel, voltaképen csak most ismerte fel Rákóczi felkelésének valódi, hazafias, önzetlen célját és jelentőségét. Belátta, hogy hazájának érdekeit a fejedelem oldala mellett jobban szolgálhatja, mint ellene. Titokban tehát megüzente Bercsényinek, hogy számíthatnak reá, de nyiltan egyelőre még nem akart átpártolni. Először sebének teljes kigyógyítására Esztergomba akart hazatérni s ott tartózkodását felhasználni arra, hogy a várat és környékét Rákóczi hűségére hajtsa.[66] Bercsényi sietett ezt az örömhírt Rákóczival közölni, mire a fejedelem Bottyánt december 10-én Tokaj alatt lévő táborából kelt diplomájával tábornokká és a dunántúli vidék főparancsnokává nevezte ki.[67] Ez a kinevezés egyelőre még titokban maradt, s csak akkor került napvilágra, amikor Bottyán 1704. októberében személyesen jelentkezett szolgálattételre Bercsényinél.

Zólyom eleste után pártolt a nemzeti felkelés ügyéhez Ebeczky István, neves, haditapasztalatokban bővelkedő, vitéz, császári huszárezredes. Rákóczi lovasságára nagy nyereség volt Ebeczky csatlakozása. A fejedelemhez hű, mindvégig kitartó, derék ezredparancsnok, vérbeli huszár, kemény katona s kiváló csapatvezér volt.[68]

64 Egykorú eredeti ének Zólyom vára megvételéről. Irta : *Désházy Tolvay Ferenc.* Közli Thaly : Irodalom és Műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból, 39. és k. ll.

65 *Thaly* : Bercsényi család. III. kötet 87. oldal.

66 *Thaly:* Bercsényi család, III. kötet 88. oldal.

67 *Archivum Rákóczianum :* IX. kötet 142. oldal.

68 Ináncsi *Ebeczky István* 1670. körül született Léván. Katonai pályáját a lévai végvárban kezdte, majd később Bottyán János huszárezredébe állott s onnan 1703-ban mint alezredes jött a kurucokhoz. Rákóczi ezredessé és egy huszárezred parancsnokává nevezte ki. A felkelés vége felé, 1710-ben az ungvári vár parancsnoka volt, s a fejedelem 1711, tavaszán tábornokká nevezte ki. A szatmári kiegyezés után barsmegyei birtokára vonult vissza s Léván halt el 1719-ben.

IV.

Schlik visszavonulása. Savoyai Eugen pozsonyi küldetése. Bercsényi hadműveletei az év végéig.

Schlik szégyenletes visszavonulása érthető megütközést keltett Bécsben. A Vág völgyén Pozsony felé vonulva, december 4-én már Cseklészen táborozott. Visszavonulása valóban futáshoz hasonlíthatott, mert még az aulikus érzelmű Kolinovits is azt mondja, hogy már az ellenség közeledtének puszta hírére is a vidékkel ismerős kalauzokat fogadva, gyakran éjjel menekültek, „a maga nemében páratlan futással Pozsonyba."[69]

Bercsényi december első felében egész táborát átvitte a Vág jobb partjára, Károlyi pedig Pozsony közvetlen közelében, Királyfalván helyezkedett el. December havában alvezérei, Ocskay László és Bokros Pál a Fehérhegyeken portyázva már a morva határszéli községeket perzselték és sarcolták, Károlyi portyázói pedig gyakran becsaptak Pozsony város határába és külvárosaiba. Károlyi december 10-e táján Pozsony ellen is indított egy nagyobb csapatot, Pongrác Gáspárt 5000 felkelővel, de ezt a harchoz nem szokott sereget Viard tábornok 1200 lovasa a Pozsony melletti „Hóhér mező"-n szétkergette, 300 kurucot levágott, 50-et foglyul ejtett.[70] S bár e portyázások közben kisebb kuruc seregek itt-ott vereséget is szenvedtek,[71] Bercsényiék helyzete mégis minden tekintetben előnyösebb volt, mint a császáriaké.

Schlik tábornok október közepén közel 8000 fő rendezett sereg élén bizalommal indult el Pozsonyból Léva megvételére. Alig két hónapi hadjárat után, seregének csupán 3000 főre leapadt roncsait volt képes Pozsonyba visszavezetni.[72]

Ilyen siralmas eredmény után az Udvari Haditanács nem sok figyelemre méltatta Schliknek, a zablathi táborból Eugen herceghez intézett nagyszabású átcsoportosító javaslatait és a Tisza felső vidéke ellen irányuló magasröptű hadászati elgondolását. Sokkal életbevágóbb és sürgősebb kérdés volt az osztrák határszélnek, főleg pedig Bécsnek közvetlen védelme. A határszélen felgyujtott falvak tüze este Bécsig világított s a városszerte suttogva terjesztett rémhírek meghallgatása elől már

69 *Kolinovits*: id. krónikája, I. kötet 25. oldal.

70 *U. ott* 26. oldal és *Károlyi* önéletleírása, I. kötet, 67. oldal és a *Wienerisches Diarium* 1703. 37. száma.

71 „... már a második hírem érkezik kiben írják az mi portásinkot igen megcsapták" ... „vérszemet kap az ellenség" ... „az élő Istenért vigyázatlan és szaggatva ne tanáltassunk" ... féltem a hadat igen mostani confusiója után" (Bercsényi levelei Károlyihoz december 14-én. *Rákóczi Tár* II. kötet 37. oldal.)

72 *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat V. kötet, 617 oldal.

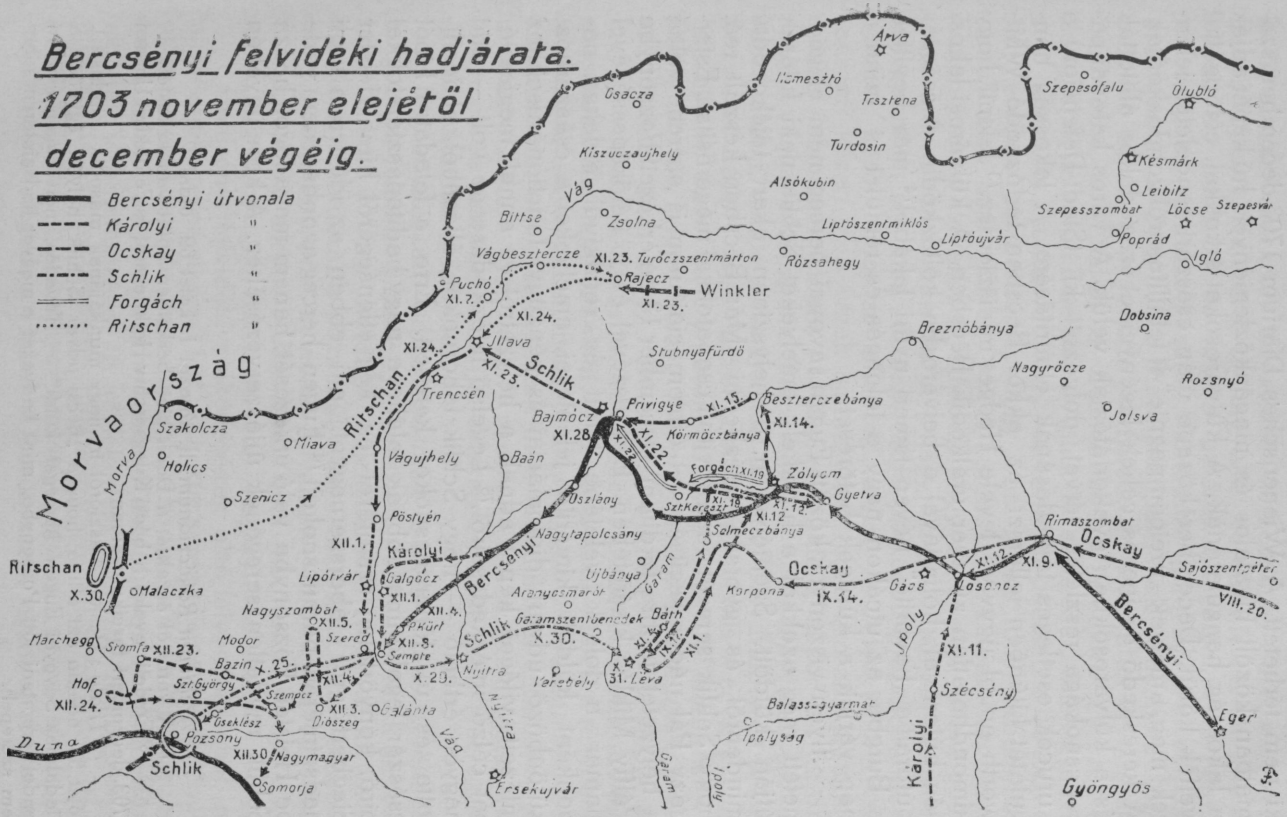
Bercsényi felvidéki hadjárata.
1703 november elejétől
december végéig.
Bercsényi útvonala
Károlyi "
Ocskay "
Schlik "
Forgách "
Ritschan "
Morvaország
Árva
Ilmeszhó
Trsztena
Turdosin
Szepesófalu
Ólublló
Késmárk
Leibitz
Szepesszombat
Lőcse
Szepesvár
Poprád
Igló
Dobsina
Breznóbánya
Nagyröcze
Rozsnyó
Jolsva
Kiszuczaujhely
Alsókubin
Vág
Biltse
Zsolna
Liptószentmiklós
Liptóujvár
Vágbeszterce
XI.23. Turóczszentmárton
Rózsahegy
Puchó
XI.7.
Rajecz
XI.23.
Winkler
XI.24.
Illava
Stubnyafürdő
Trencsén
Schlik
Ritschan
Privigye
XI.15
Besztercebánya
XI.14.
Bajmócz
XI.28
Körmöczbánya
XI.22.
Forgách XI.19
Zólyom
Gyetva
Szakolcza
Miava
Holics
Morva
Szenicz
Vágujhely
Baán
Üszlány
Pöstyén
Nagytapolcsány
Selmeczbánya
Rimaszombat
Ocskay
Sajószentpéter
VIII.20.
Ritschan
X.30.
Malaczka
Károlyi
Bercsényi
Lipótvár
Galgócz
Aranyosmarót
Ujbánya
Garam
Korpona
IX.14.
Gács
Losonez
XI.9.
Nagyszombat
Marchegg
Sromfa
XII.23.
Modor
Szered
Pürt
Semptе
Schlik
Garamszentbenedek
Bath
X.30.
Bercsényi
Hof
XII.24.
Bazin
X.25.
Sz.György
Szempcz
Nyitra
X.28.
Vörsebély
31. Léva
Ipoly
XI.11.
Balassagyarmat
Ipolyság
Szécsény
Eger
Duna
Pozsony
Üszkész
Diószeg
Galánta
Vág
Nagymagyar
Somorja
Ersekujvár
Gyöngyös

ki nem térhetett. A Wienerisches Diarium 1703 decemberi számaiban közölt hivatalos és magánközlemények hű képét adják a lakosság hangulatának. A külvárosokat árkokkal, cölöpgáttal vették körül. December közepe után császári rendeletek jelentek meg, amelyek „Freicompagnie"-k felállításáról gondoskodtak. A kereskedő és iparos céhek legényeiket századokba állították és a külvárosokban gyakorlatoztak velük. A város katonai parancsnoksága részletes tervet dolgozott ki (Stadt-Defension) a kurucok esetleges támadásának elhárítására. A lakosság hangulatát kitűnően jellemzi az akkor Bécsben tartózkodó Whitworth angol ügyvivő levele Hedges miniszterhez.[73] Jelenti, hogy kimondhatatlan zűrzavar uralkodik Bécsben. A külvárosi lakosság bútorával, holmijával a belvárosba költözködik. A császár bútorait a „Favorite" néven ismert nyári lakából[74] már bevitték a Burgba, az utcákon nagy a tolongás és rémület s minden nap várják a kurucok betörését.

Ilyen viszonyok között Eugen savoyai herceg nem elégedhetett meg azokkal a hírekkel, amelyeket Schlik neki futárok útján küldött. Személyesen, a helyszínen akart tájékozódni mindenről és gyorsan intézkedni. Már Bécsben készült reá, hogy Schlik seregét odairányított csapatokkal megerősítse. Esterházy Pál nádor segítségével diplomáciai úton is szerette volna a helyzetet jobbra fordítani. December 13-án érkezett Pozsonyba Pálffy Miklós kíséretében. Éles eszével és jó ítélőképességével hamar a dolgok velejébe látott és rendkívül érdekes, naponként küldött kimerítő jelentései, amelyeket a császárhoz, különböző udvari, diplomáciai és pénzügyi functionárusokhoz intézett, világos képet adnak a helyzetről és annak megjavítását célzó intézkedéseiről.[75] Legelső intézkedése az volt — ami nagyon érthető — hogy Schlik tábornokot állásából elmozdította és új főparancsnokot keresett. Erre a feladatra Lipót császár legalkalmasabbnak találta a nagy haditapasztalatokkal biró, könyörtelen szigoráról és kegyetlenségéről híres Heister Siegbert gróf táborszernagyot, aki ebben az időben a tiroli hadszíntéren parancsnokolt.[76] Eugen herceg azonban nem várta be Heister Pozsonyba való érkezését, hanem maga fogott hozzá Schlik rendetlen seregének újjászervezéséhez. A keze ügyében

[73] *Archivum Rákóczianum*: II. sorozat 1. kötet 69. oldal.

[74] A várostól északra, a Duna kies berkeiben épült vadászkastély.

[75] Eredeti levelei a bécsi Kriegsarchiv Hofkriegsrat és Feldakten Ungarn 1703. decemberi fascikulusaiban.

[76] *Thaly*: Ocskay Lászlóról írt nagy munkájának második kiadása 1. kötet 33. odalán azt állítja, hogy a „bécsi udvar Schlik helyére egyenest a diadalmas Savoyai Eugen herceget küldi". — Tévedés, mert Eugen csupán rendet teremteni jött Pozsonyba, mint hadvezér a magyar hadszíntéren sohasem szerepelt.

levő összes császári csapatokat összevonta. Sürgősen kért Bécsből pénzt, felszerelési tárgyakat és élelmicikkeket. Intézkedett az ausztriai és morva határok megerősítéséről és a lakosság fegyverbeszólításáról. Viard tábornokot 500 lovassal, 200 gyalogossal és 2 ágyúval a Duna jobbpartjának védelmére Köpcsénybe küldte s ugyanoda irányította a Dunántúlon vesztegelő 2000 rácot is. Ezalatt a Csallóközbe, Püspökire érkezett a Semptéből kiszorult Esterházy Antal, de seregének értékét maga sem becsülte sokra. Koháry Istvánhoz december 10-én írt jelentésében panaszkodik, hogy van ugyan 1000 embere, de abból alig talál 300-at, aki a kurucok ellen kész harcolni.[77] Eugen herceg leveleiben kifakad, hogy a németek elleni gyűlölet már Pozsonyban is oly nagy, hogy lehetetlen kémeket felfogadni és így még ő sem tudja pontosan megállapítani a Sempte körül táborozó ellenség erejét és helyzetét. A még császári kézen levő várak agonizálnak. Ha a császárnak nincs módja sürgősen alapos segítséget küldeni, akkor ezt az országot végleg elveszítette. Bár a felkelést csak fegyveres erővel lehet letörni, mégis kívánatosnak tartotta Pálffy Miklós és Esterházy Pál nádor segítségével Bercsényit békés megegyezésre felszólítani. Szent István koronájat Erdődy Kristóf koronaőr és Pálffy Miklós, Eugen herceg jóváhagyásával Bécsbe vitték, mert számítottak arra, hogy Bercsényi csapatai előbb-utóbb be fognak vonulni a városba. Leveleiben leplezetlenül megmondja a császárnak, hogy hatalma a birodalomnak ebben a részében teljesen lehanyatlott, a kurucok által megszállt országrészekből katonaságra, adók behajtására nem számíthat s tekintélyét és uralmát e földön csak akkor nyerheti vissza, ha a lázadókat leveri és az országot erős, jól felszerelt és jól fizetett sereggel újból visszatéríti hűségére.

Úgy a császári udvarban, mint a többi intéző körökben megvolt a félelem diktálta jóakarat, de nem volt erejük ahhoz, hogy Eugen herceg kéréseit teljesíthessék. Hogy a horvátok és rácok hathatósabb közreműködését biztosítsa, Lipót császár az ő közbenjárására a nyár folyamán elhunyt horvát bán utódául 1704 elején Pálffy János gróf tábornokot nevezte ki, aki eddig a nyugati harctéren volt vezénylő tábornok.

Bercsényi felvidéki működésének első felvonása tehát, amint látjuk, teljes sikerrel járt. A kuruc sereg elismerést érdemlő gyorsasággal hajtotta végre novemberi hadműveleteit. Figyelembe kell vennünk azt, hogy a novemberi esős, havas, zord időjárás, az útak járhatatlansága, a közlekedési eszközök hiányossága ellenére is ez, az Ausztria határáig végrehajtott előnyomulás, olyan teljesítmény, amellyel bármely reguláris sereg is meg lehetett volna elégedve. Habár a kuruc sereg egyes osztagai az

[77] *Nemzeti Múzeum* : Thaly gyüjtemény, 1703. fasc. 344. lap.

adott körülmények folytán látszólag talán összhang nélkül hajtották végre hadműveleteiket, a valóságban mindenütt érezhető volt Bercsényi keze. Károlyi Sándorhoz és a kuruc sereg alparancsnokaihoz intézett sok levele[78] nemcsak azt bizonyítja, hogy fáradhatatlan levélíró volt, aki a tollat rendkívül éles ésszel, sok szellemességgel, gyakran vaskos humorral kezelte, hanem azt is, hogy a dolgok velejébe látott, mindenről tájékozva volt és komolyan figyelembe vette még a legjelentéktelenebbnek látszó jelentést is. Ha valaki tanulmányozni óhajtja annak a kornak magyar levelezési irályát, azt legjobban Bercsényi leveleiből teheti. Leveleiben nem csupán utasításokat, parancsokat osztogat, hanem sokszor hozzáfűzi az adott körülményekről alkotott nézeteit, pillanatnyi hangulatát, sőt visszapillantásokba vagy jövendölésekbe bocsátkozva keblének érzéseit is feltárja. Bizalmas leveleiben — amelyekben nem fukarkodik a maró gúny vagy irónia kifejezéseivel, vagy kétségek között tépelődő lelkének borongós hangulatkitöréseivel — élvezhetjük különösen rövid, erőteljes kifejezésekben odavetett gondolatmenetét, tősgyökeres magyar szójárásait, latin, néha tót idézeteit, amelyek a levél szövegét nem csupán élénkítik, de fényt vetnek a levélíró gondolataira is. Röviden összegezve mondhatjuk, hogy Bercsényi Miklós levelei nemcsak tartalmuknál, de szellemi és stiláris értéküknél fogva is annak a kornak talán legérdekesebb irodalmi termékei.

*

Savoyai Eugen a Pozsony körüli ügyekben, úgy ahogy — rendet teremtett, azután 1704. január közepén visszatért Bécsbe. Az ő akadályt nem ismerő, erélyes intézkedéseinek volt köszönhető, hogy Schlick lerongyolt hadserege a bajor hadszíntérről Pozsonyba irányított ezredekkel és Lubomirski herceg közvetítésével felfogadott lengyel csapatokkal együtt az év végéig kb. 20—24.000 főre szaporodott.[79] Az Udvari Haditanács ezen felül még biztosan számított arra a kis rác miliciára, amelynek létszáma egy, 1703. XII/28-án Baján kelt kimutatás szerint, 13 huszárszázadban összesen 710 főből állott.[80]

A nemzeti mozgalom azonban ezalatt is továbbterjedt. Amikor Bercsényi és Károlyi látták, hogy az egész császári haderő Pozsony körül vesztegel, s a Csallóköz felé szabad az út, portyázókat küldtek a Dudvág és a Kisduna ágán át, annak községeit Rákóczi hűségére feleskették s ezzel ezt a területet is hatalmukba vették.[81] A környékbeli két erős vár — Ko-

[78] Az Archivum Rákóczianum és a Rákóczi Tár II. kötetében nyilvánosságra hozott leveleiből kitűnik, hogy gyakran egy és ugyanazon a napon ugyanannak az alparancsnoknak kétszer is írt.

[79] *Wienerisches Diarium*: 1703. évf. 39. szám.

[80] *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1703—12—32.

[81] *Károlyi önéletleírása*: I. kötet 68. oldal.

márom és Érsekujvár — ostromát meg sem próbáltak, hanem megelégedtek azok laza körülzárásával.

Gróf Bercsényi Miklós december 8-án Sempte várában ütötte fel főhadiszállását és onnan intézte a hadműveleteket. Értem ezalatt azt, hogy a Pozsony környékén elhelyezett csapatai körében tartózkodó Károlyi Sándorral élénk levelezést folytatott, de nagy, fővezéri elhatározásra nem tudta magát elszánni. Az általános katonai helyzet ezekben a napokban feltétlenül a kurucoknak kedvezett. Előnyomulásuk során mindig több és több nemes és jobbágy csatlakozott hozzájuk, ami lényeges erőgyarapodást jelentett. Bercsényi aránylag kis területen, Pozsony, Nagyszombat és a Fehérhegyek vidékén ekkor már legalább 20—25.000 emberrel rendelkezett. Érthetetlen, hogy miért nem vonta össze ezt az elég tekintélyes haderőt egy csoportba s miért nem intézett azzal személyes vezetése alatt erélyes támadást Pozsony ellen, vagy — ami még hatásosabb lett volna — miért nem tört be ezzel a sereggel Ausztriába Bécs felé? A Morva folyó nem lehetett olyan akadály, hogy azon a sereg át ne kelhetett volna. Kisebb kuruc portyázók, sőt december végén Károlyi nagyobb serege is átkelt rajta. Schlik serege pihenésre, újjászervezésre szorult. Ha tehát Bercsényi egy ilyen nagyszabású expedicióval merészen Bécs felé indul, hátának védelmét egy, Pozsonyt körülzáró kisebb osztag is elláthatta volna. Hogy mit jelentett volna e kuruc sereg megjelenése Bécs külvárosaiban, azt az elmondottak alapján szükségtelen bővebben fejtegetnem. Az egész kuruc felkelés ideje alatt sohasem volt meg Bécs megrohanásának annyi harcászati, helyzeti és psychikai lehetősége, mint épen ezekben a napokban. Ezt az alkalmat Bercsényi — sajnos — elmulasztotta.

Bármilyen figyelmesen tanulmányozzuk is át december havában kelt összes leveleit, azokból nem lehet valami kerek hadászati vagy harcászati tervet kihámozni. Gyakran fordult Károlyihoz tanácsért. De Károlyi csupán saját seregcsoportja parancsnokának érezte magát, különben sem volt hivatásos katona és képzett vezér. Minden helyzetetet csak szűk látókörből ítélt meg s Bercsényinek küldött üzeneteiben is majdnem kizárólag saját haderejének tervezett felhasználásával foglalkozik. Bercsényi tétovázásának oka — mint az leveleiből kitűnik — az volt, hogy nem érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy nagyobb hadmozdulatra indítsa csapatait, tehát minden intézkedését kénytelen volt a császáriak magatartásához igazítani. Legfőbb gondja volt Pozsony vármegye insurrectiójának sürgetése, az ország területének felszabadítása a német uralom alól, a morva határszél lakosságának zaklatása és Schlik kisebb, itt-ott megjelenő osztagainak szétverése. Mind, kétségkívül hasznos és eredményes harci cselekmények, de természetüknél fogva nem jelentettek mást, mint a kuruc sereg elaprózódását épen

akkor, mikor csak az egységben, az egységesen és erélyesen vezetett nagy támadásban lehetett volna nagy és mély hatású sikereket elérni. Állításom igazolására szolgáljanak Bercsényi leveleiből vett alábbi idézetek.[82] „Pozsony felé kellene sietnünk..." „hogy Isten segedelméből szabadulhatna fel hazánk..." „Hagyok a Vágon innen valamely ezer embert, kik Nyitrával és Ujvárral mulassák magukat..." „Ugy látom az német megfeneklik Pozsonyban..." „Krisztusért kérem kegyelmedet tegyen minden jó dispositiókat..," „Attól félek, véletlen a nyakunkon lesz az ellenség..." „Tegnap egész étszakáig semmit sem resolváltam, mind kegyelmedet vártam..." „Nékem is tetszik az, hogy mozduljunk elébb; az minthogy most mindgyárt elbocsátom az gyalogságnak egyrészit az Kegyelmed kivánsága szerint: menjen Ciffer felé, mert megelőzik kegyelmetek, menjenek előre, — el lehet az gyalogot az kegyelmed körül való hadaknak érni. Hanem magam iránt az többivel mit csináljak? beszélek kegyelmeddel; itt az gyalogság hasznot nem teszen..." „Ha módját nem látja ember, nem lesz jobb mint oly státusba vennünk magunkat, hogy (az ellenség) maga hirivel reánk ne gyühessen és confusiot ne tehessen hertelen, és ezalatt distractiot csináljunk neki túl is, innend is..." Jó lénne Postierung Lineát csinálni az kis Dunáig..." stb.

Amilyen eréllyel és ügyesen kezdte Bercsényi felvidéki hadműveleteit november havában, annyira ellaposodik hadvezéri tevékenysége decemberben. Erélyes kezdeményező, ellentmondást nem tűrő egyéniségénél szokatlan ez. Halogató, túl óvatos intézkedéseit csupán azzal magyarázhatjuk, hogy nem bízott seregének harcértékében s fegyelmét se sokra becsülte. De meggyőződésem, hogy azokban a napokban még ezzel a hadsereggel is sokkal többet lehetett volna végezni és nagyobb eredményt kivívni, mint így. Rajtaütésekre, rövidebb lélegzetű támadó hadműveletekre ez a sereg már akkor is alkalmas volt; bizonyítja ezt Ocskaynak sok sikeres portyázása és Károlyinak december utolsó napjaiban végrehajtott sikeres támadása Marchegg vidékén. Schlik császári seregének meggyöngült állapota s mindezen felül a határszéli és Bécs városi lakosság pánikszerű félelme megkönnyítették volna a kurucok győzelmét.

Érdekes Bercsényi véleménye seregéről.[83] „Nem kell az ellenséget az erősség között háborgatni, nekünk adja mezőben az Isten: csak favorral és véletlen menjünk rajta magunk hirivel, előre nem is készülvén reája..." „Kegyelmedet kérem: conserváljuk kedvét ez hadnak és az tiszteknek, bottal nem hajthatjuk az ellenségre; minden tilalom erővel meglehet: az

[82] *Rákóczi Tár*: Bercsényi levelei Károlyihoz december 7-től december 14-ig. 33—50. oldal.

[83] l. m. 45. és 50. oldal.

harczolás soha kedv nélkül nem lehet . . ." „Az hadat zsákmány vagy operatió nélkül nehéz megtartani, hanem ha valami munkát teszen, vagy iszik, máskint az magyar, az pince mellett nem nyugszik; imitt kártya, amott bor: hohó, mit heverünk az ebugatát." Ez a rövid tömör mondatokban is igen találó és keserűen humoros jellemzés, Bercsényi éles megfigyelőképességére vall. De a kuruc harcosnak azt a tulajdonságát, hogy operáció, zsákmány nélkül nehéz megtartani, egy egységes nagy vállalatban sokkal jobban lehetett volna érvényesíteni, mint nagy területen széjjelszórt rendezetlen portyázásokkal.

A bécsi udvar és a Haditanács határozottan félt egy Bécs ellen várható nagy kuruc megrohanástól. Erről tanuskodnak azok a nagyon alapos, nagy kiterjedésű intézkedések, amelyek nemcsak a város, hanem a morvaországi és a lajtamenti osztrák határszél megerősítését is elrendelték. Az egész Morva-szakaszon sáncokat ásattak s gr. Traun morvaországi tartományfőnök hadba szólította a morva népfölkelőket. A sáncmunkák vezetésére Bécsből négy hadmérnök szakembert küldtek oda. A Morva vonala után a Lajta vonalát szándékoztak megerősíteni és nagy szorgalommal dolgoztak a bécsi hídfő megerősítésén is.[84] Természetes, hogy csupán morva népfelkelőkkel lehetetlen lett volna nagyobb betörést elhárítani. Az Udvari Haditanács gondoskodott tehát arról is, hogy a Morva alsó szakaszát, Landshuttól egészen a folyó dévényi torkolatáig, reguláris katonaságból álló sereg tartsa megszállva. A szakaszt három alszakaszra osztották. A felső alszakaszban, melynek központja Hohenau volt, báró Graetz tábornok, az egész védelmi szakasz főparancsnoka, parancsolt. A középső alszakasz parancsnokává Dürnkrut helységben báró Dillherr ezredest, az alsó alszakaszban, Marchegg vidékén pedig gróf Chalus ezredest jelölték ki.[85] Az egész kb. 70—80 km. hosszú védelmi szakasz megszállására mindössze két ezred állott báró Graetz tábornok rendelkezésére, még pedig a Thürheim- és a Nehem-gyalogezred. Ezzel a gyenge haderővel az egész hosszú szakaszt egyenletesen megszállni nem lehetett. Az alszakaszparancsnokok tehát csupán a fontosabb átjárókat, mint Hohenaut, Dürnkrutot, Stillfriedet, Marchegget és Hofot sáncolták el és rakták tele őrséggel, a közbeeső terepszakaszon csupán hevenyészett sáncok voltak a morvaországi felkelők őrizete alatt.

Hogy a sereg a tétlenséget meg ne unja, Bercsényi 17-én báró Andrássy Györgyöt 3000 emberrel a morva határszél felé

[84] *Withworth* angol jelentései Bécsből december 15. és 26-a között. (*Archivum Rákóczianum*: II. sorozat I. kötet 77—81. oldalig.)

[85] *Báró Dillherr* egykorú feljegyzése a kuruc felkelés idejéből. Eredeti kézirat a Berlin-Dahlem-i porosz Geheimes Staatsarchivban. H. A. Rep. 15. A Handschriften Nr. 156. sz. a. Hiteles másolata a M. kir. Hadilevéltár régi levéltári osztályában, a „Kuruc iratok gyüjteményé"-ben van.

küldte portyázásra. Andrássy az erősen zajgó folyón nem tudott átkelni s dolgavégezetlenül tért vissza.[86] December 12-én Károlyi Sándor gróf ismételte meg ezt az expediciót. Ügyesebb vezér volt, mint Andrássy s vállalkozását teljes siker koronázta. Expediciójának célja csupán a morvamenti sáncolások megzavarása, megakadályozása és zsákmányolása lehetett, mert sehol sem találjuk annak nyomát, hogy ezzel az elég tekintélyes erővel — 3000 lovassal és gyalog hajdúval — megindított portyázásnak nagyobb hadászati célja, — esetleg Bécs megközelítése — lett volna.[87]

A morvamenti sáncmunkákat december 19-én kezdték (Dillherr szerint), így tehát amikor december 24-én Károlyi a Morvához ért, a munkák még javában folytak és a védelmi berendezkedés még nem volt teljes. Az expeditiót december 20-án Károlyi Bercsényivel megbeszélte, 21-én előkészületeit megtette és Szempcről 22-én valószínűleg a déli órákban indult el. Bazinon és Limbachon át a Kiskárpátok meredek lejtőin keresztül éjjel-nappal szakadatlanul menetelve, Borostyánkő vára alatt haladt el és 23-án este már közel a morva határszélhez, Stomfa községben hált. 24-én hajnali 2 órakor riadót veretett és a gyalogságot a községekben requirált lovakra és szekerekre ültetve Dévényujfalunál átkelt a befagyott Morván. Reggel 7 órakor megrohanta a tulsó parton őrködő morva népfelkelőket és a segítségükre sietö 2 zászlóaljat, amelyek Schlosshof császári várkastélyt védték. Károlyi csapata kb. 70 németet levágott s a készülő sáncok közül négyet lerombolt. A várkastélyból gróf Oppersdorf kapitány vezetése alatt kirohanó reguláris osztagot körülfogta, egyrészét széjjelkergette s 40 katonát, Oppersdorf gróf, Furtenbach báró és Pösinger kapitányokkal együtt foglyul ejtett. Oppersdorf lovával együtt felbukott és a mocsárba merült, ahonnan Duhony Miklós, Károlyi segédtisztje húzta ki ruhájánál és hajfonatánál fogva.

Károlyi győzelmét nem nagyon használta ki. A Bécs felé menekülő németeket csupán nehány km-re üldözte, azután visszafordult. A megfélemlített morva felkelőket lefegyverezte és hazakergette. Schlosshofot és Stomfa községet megsarcolva, bőséges zsákmányával még az nap visszatért a Stomfától délkeletre fekvő Máriavölgyre. Az ottani Pálos kolostorban megpihent s még az nap éjjel átkelt a Kiskárpátokon. Karácsony első napján reggel Récsére ért s még a délelőtt folyamán vonult be Szempcre, ahol őt Bercsényi nagy örömmel fogadta.

Károlyi sikeres expeditiójának megvolt az az eredménye is, hogy a morvamenti védőszakasz őrségét a Haditanács az

[86] *Thaly*: Bercsényi család III. kötet 88. oldal.

[87] Károlyi alább leírt sikeres portyázásának adatait részben Kolinovits krónikájából (I. kötet 28. oldal), részben pedig az ennél sokkal szabatosabb és pontos helyrajzi és számadatokat tartalmazó Dillherr naplóból merítettem.

Alt-Darmstadt- és Vauban-lovasezred erős osztagaival kiegészítette. Az év utolsó napjaiban azonban már újabb összeütközésre nem került a sor, mert a jégzajlás, a magas vízállás és az erős hózivatarok minden további próbálkozást meghiusítottak.

Károlyi azonnal értesítette Rákóczit győzelméről, aki december 31-én tokaji táborából kelt fejedelmi kéziratával őt megdicsérte. „Kegyelmed dicséretes actusit, az ellenség ellen tett magaviselésit megértettük és nagy kedvessen vettük, melyért annak idején Kegyelmed a nemes ország előtt érdemes remuneratióját is consequálni fogja."[88]

Bercsényi seregeinek ezévi utolsó haditevékenysége az volt, hogy Károlyi a Kisdunaágon, Nagymagyarnál hídat köttetett és 5000 emberrel december 31-én a Nagyduna északi partján, Somorján szállt táborba, azzal a célzattal, hogy mihelyt a Duna befagy, átkel a Dunántúlra, hogy az országnak ezt a a részét is Rákóczihoz való csatlakozásra bírja. Mivel a Dunántúl ide-odavonuló rác csapatok garázdálkodása a lakosságot nagyon elkeserítette, biztosan számíthatott rokonszenves fogadtatásra.[89]

A bécsi udvar mindenesetre félt tőle, hogy a felkelés hullámai a Dunántúlra is átcsapnak s azért Lipót császár elrendelte az ottani várak megerősítését. A Felsődunántúl legfontosabb pontjának, egyben erős várának, a pannonhalmi főapátságnak megerősítésére az udvar már 1703-ban intézkedett. A Haditanács 6 ágyút, 4 mázsa puskaport és 4 mázsa golyót szállíttatott Komáromból oda és elrendelte, hogy a főapát saját költségén tartson a várban rendes katonaságot, Karner Egyed főapát, aulikus érzelmű ember lévén, a parancsot sürgősen teljesíteni igyekezett és erőszakkal hajtotta jobbágyait cölöpgátak és sáncok építésére. Ezek csak kényszer alatt dolgoztak, annál is inkább, mert a konvent többi tagja, szive szerint Rákóczihoz húzott, és a jobbágyokat ellenállásra biztatta.[90]

Hogy a kurucok — vagyis az adott helyzetben Bercsényi — ezredei eddig a Dunántúlra át nem kelhettek, annak egyedüli oka az volt, hogy hídfelszereléssel nem rendelkezvén, be kellett várniok a folyam befagyását. Bercsényi Miklós tehát hadvezéri tevékenységét erre az országrészre ebben az időben még nem terjeszthette ki. A hadműveletek súlypontja

[88] *Archivum Rákóczianum:* I. kötet 56. oldal.

[89] *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen,* I. sorozat V. kötet 620. oldalon felemlíti, hogy maga Jenő herceg kezdésére a császár kénytelen volt Csernojevits Arzén szerb patriárkához komoly intelmet intézni a rácok megfékezése érdekében.

[90] *A pannonhalmi Szent Benedek Rend története:* IV. kötet 516. oldal és 123. oldal.

továbbra is a Felvidék nyugati szegélyén volt s ezért Károlyi sikeres schlosshofi portyázását tekinthetjük az osztrák területre való legelső erélyesebb betörésnek.

A közel 8 évig tartott kuruc felkelés alatt ezek a betörések a hadműveletek során, akár mint összefüggő, akár mint ötletszerű hadicselekmények szinte szokásossá váltak. Bercsényi 1703. évi felvidéki hadviselése alatt kezdett kialakulni a kuruc sereg — minden nyugateurópai reguláris sereg harcmodorától eltérő — hadviselési módja. Egy, jóformán semmiből megteremtett és folytonos harcok közepette megszervezett haderőtől senki sem kívánhatja azt, hogy a regularis seregek kipróbált harcmodora szerint viseljen hadat, főleg azért sem, mert sem rendes fegyverzettel, egységes felszereléssel, sem pedig megszervezett hadbiztosi, hadtáp szolgálattal nem rendelkezett. A 8 éves hadjárat tapasztalatai alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy az adott helyzetben Rákóczi serege legnagyobb sikerrel azt a harcmódot alkalmazta, amelyet a törökökkel való 100 évnél hosszabb végbeli hadakozás során sajátított el. Bizonyítéka ennek az a körülmény, hogy a kurucok a felkelés úgynevezett „nagy csatáit" vagyis azokat az alkalmakat, amikor szigorú taktikai szabályok szerint vezetett reguláris nagyobb seregekkel kellett összetűzniök, elvesztették. De a hadviselés egy másik formájában, azaz portyázásokban, rajtaütésekben, utóvéd harcokban, meglepetésszerű előretörésekben, várak, városok megrohanásában, szóval mindenütt, ahol gyors elhatározás, vitéz nekilendülés, személyes bátorság kellett, feltétlenül felülmúlták a sokkal nehézkesebb császári sereget. Ha ezek a portyázásszerű guerilla-hadmozdulatok — mint azt Bercsényi seregénél látjuk — sokszor nem is állottak összhangban a fővezér hadászati elgondolásával és terveivel, mégis igen sokszor fontos harcászati jelentőségük is volt. A kuruc sereget gyakran a kényszerűség is késztette ezekre a hadakozási módokra, mert felszerelését, elhullott lovainak pótlását, de legfőképen az emberek és lovak élelmezésére megkivánt cikkeket csak portyázások, harácsolások, ellenséges élelmiszerszállítmányok zsákmányolása révén tudták beszerezni és pótolni. Ezzel az eljárással Bercsényi osztagai állandóan nyugtalanították és lekötötték a császári haderőt. Az akkori kezdetleges híradóeszközök miatt, az ellenség sohasem sejthette előre e portyázások kiterjedését s az abban szereplő kuruc csapatok erejét. Igy azután sok ilyen portyázás, amely magában véve nem nagy fontosságú lett volna, sokszor nagy császári erőt kötött le vagy huzamosabb ideig foglalkoztatott. Természetes, hogy a harácsolással járó kegyetlenkedéseket, községek elhamvasztását, rablássá és gyilkolássá fajuló erőszakoskodásokat, a bécsi közvélemény mint vandalizmust és rendes hadjárat szellemével össze nem egyeztethető barbár rablószo-

kást, világgá kürtölte. De ha tárgyilagosan akarunk ítélni és figyelembe vesszük az akkori kor katonai erkölcseit és szokásait és azt, hogy Heister csapatai Magyarországon és Rabutin csapatai Erdélyben nem kevésbbé fosztogattak és gyujtogattak, meg kell állapítanunk, hogy ebben a tekintetben a két hadviselőfél nem sokat vethet egymás szemére. A különbség csupán a két ellenfél harcmodorának eltérésében rejlett. A kurucok a rövidlélegzetű hadműveletekben, főleg portyázásokban, a császári sereg pedig inkább methodikusan vezetett nagyobb összeütközésekben látták a hadviselés főeszközeit. S azt is figyelembe kell vennünk, hogy a császári sereg többé-kevésbbé jól felszerelt élelmiszer telepekre, raktárakra támaszkodhatott, míg a kurucok ellátása általában véve attól függött, hogy mit és mennyit lehetett a helyszínén vagy a csapat elérhető közelségében beszerezni. A lovagias hadviselés kora különben is letünt már. A harmincéves háború és a török háborúk egyik jellegzetes sajátossága, az átvonulási vagy megszállt területrészek gyökeres kipusztítása volt. A hadviselés soha és semmiképpen nem nevezhető humánus foglalkozásnak. De, ha az akkori háborúk történetével foglalkozunk azt látjuk, hogy Európa műveltebb, nyugatibb államainak háborúiban sem hiányoztak ezek az erőszakoskodások. Ismeretes, miképen pusztították el a franciák a XVII. század második felében a Pfalzot. Sőt amikor a spanyol örökösödési háború megindult, a bécsi Udvari Haditanács a bajorországi hadműveletek megindulása előtt az akkor még ott parancsoló Schlik tábornoknak azt az utasítást adta, ha nem képes nyilt csatában győzedelmeskedni a bajor választófejedelmen, tűzzel vassal pusztítsa el ezt az országrészt. A bajorok viszont hasonló kegyetlenséggel garázdálkodtak Tirol községeiben. Mindezt csak azért említem, hngy rámutassak arra, hogy a fosztogatás, gyujtogatás a hadviselés akkori formájának velejárója volt. Elfogultság tehát azt állítani, hogy Bercsényi felvidéki seregének kurucai ebben különösen kiváltak és hogy hadviselésük ezért nem tekinthető háborúnak, hanem tatárdúlásnak.

Bercsényi felvidéki seregének hadműveleti körzetében az 1703. év végén még csupán egy hevesebb viaskodás folyt le Trencsén városa és vára körül. Winkler kuruc ezredes portyázásai közben már november tájékán kísérletet tett a város megrohanására, de csak a külvárosba tudott behatolni, honnan rövid harc után kiverték. A várban lévő silány felszerelésü Freicompagnie és a megyei népfelkelők Ottlyk György parancsnoksága alatt állottak. Amikor azonban a kurucok a város környékét már ellepték, ez a gyenge katonaság is szökni kezdett a várból, úgyhogy Ottlyknak alig maradt 20 katonája, a Freicompagnie száma is 80 főre apadt le. Karácsony napján Sréter János körülfogta a várost, mire Illésházy Miklós gróf,

a vár ura a városban lakó előkelőségekkel s a német zsoldosokkal visszavonult a várba s Ottlykot csupán nehány népfelkelővel hagyta a városban. Sréter éjjel berohant kurucaival a városba, mire Ottlykék a város alsókapuját felnyitották és a kurucokhoz csatlakoztak. Ottlyk György Bercsényinél kurucszolgálattételre való jelentkezésének okát önéletleírásában nagyon egyszerűen okolja meg: „Sok derék ember, úgymint Károli uram, Barkóczi uram, és közönségesen az egész főrend hajlott Rákóczihoz. Nem lehetett mást cselekednem —jóllehet volt számban az ízi Tököli háborújának és rendetlen kimenetelének, mindenkor attul tartván."[91]

Ottlyk később Rákóczi udvarában fontos szerepet játszott; mint ezredes, brigadéros, végül mint főudvarmester. A kuruc időknek egyik jellegzetes, de nem rokonszenves typusa volt. Kétségkívül igen eszes, furfangos férfiú, aki mindig a hatalmasság oldalán szeretett tartózkodni s ha bajba került, könnyen cserélt gazdát és hitet.

Ottlykék átpártolása hírére a császári várőrség ágyúzni kezdte a várost, de nem sok eredménnyel. A vár körülzárását Winkler Vilmos folytatta.

Bár szorosan véve nem tartozik Bercsényi felvidéki hadműveleteinek keretébe még két várnak sorsáról kell megemlékeznünk, amelyek a Felvidék északi, illetve keleti részén fontos szerepet játszottak.

Tokaj várát, mint hallottuk, maga a fejedelem tartotta körülzárva. De az ostromló csapatok ostromszerek hiányában nem voltak olyan előnyös helyzetben, hogy megrohanhassák a Tisza és Bodrog vize között fekvő várat. Várni kellett tehát addig, amíg a keményebb tél jégpáncéllal vonja be e folyókat.

Szepesmegyében viszont a Felvidék egyik legnagyobb kiterjedésű és legerősebb vára — egykor Zápolyai János fészke — a szepesi vár december utolsó napjaiban kapitulált.[92]

V.

Bercsényi felvidéki hadjáratának eredménye. Hadvezéri működésének méltatása.

Az 1703. év eredményével Rákóczi meg lehetett elégedve. Bercsényi seregének eredményes hadműveletei folytán egy félév leforgása alatt fennhatósága alá került Magyarország területének legnagyobb része. A kuruc sereg győzelmesen haladt mindenütt előre. Erdély déli szegélyét, Nagyszeben vidékét, a

91 *Ottlyk önéletleírása* : 88. oldal.
92 Rákóczi emlékiratai V. kötet 89—90. oldal.

Dunántúl és a Duna-Tisza közének Szegedtől délre eső részét kivéve már mindenütt elismerték a fejedelem uralmát. A sereg sok hibája, kiképzési, szervezési fogyatékossága, és fegyelmetlensége ellenére is, kisebb-nagyobb ütközetekben győzelmet tudott aratni a reguláris császári haderő osztagai felett. A morva és ausztriai határszéleken át végrehajtott portyázásaival pedig megfélemlítette és állandóan veszélyeztette Bécs városát. Mivel azonban erősebb várak megvívására a kuruc sereg sem kellő tapasztalattal, sem megfelelő hadigépekkel nem rendelkezett, az ország területén szétszórtan császári kézben maradtak a nagyobb várak és erősségek, de ezek a kurucok körülzárása folytán sem egymással, sem pedig Béccsel vagy pedig a Magyarországon működő császári főparancsnoksággal nem közlekedhettek.

Bercsényi felvidéki hadjáratainak eredményét így összegezhetjük:

1. *Katonai téren:* a kuruc sereg úgyszólván semmiből alakult. Nagyrésze már szilárdabb keretek között, hivatásos hadsereg képét kezdte felölteni és alkalmas eszközzé vált rendszeres hadműveletek folytatására. A felkelés háborúja, ötletszerű, rendetlen és lázadás jellegű parasztmozgalmából, rendes hadjárattá kezd átformálódni, A sereg felszerelése és fegyverzetének kiegészítése, különösen a Felvidék meghódítása óta lényegesen javult. Az egész hadsereg hadi tagozódása kezd már kialakulni. A fejedelem, mint fővezér közvetlen rendelkezése alatt három nagy harccsoport alakult: Sennyey Istváné az erdélyi határszélen, Bercsényi Miklósé és Károlyi Sándoré a Felvidéken. A harccsoportokon belül a parancsnoklási viszonyok némileg szilárdultak. Neves, volt császári tisztek átpártolása folytán ez év végén már mindig több és több hadviselt ezredparancsnok került a csapatok élére, ami befolyással volt a csapattestek fegyelmére.

2. *Belpolitikai téren*:

Az ország lakossága, különösen pedig a nemesség és a városok meggyőződtek arról, hogy Rákóczi mozgalma nem a birtokos osztály és a vagyon ellen irányuló parasztlázadás, hanem egy nagycélú és önzetlen jellegű, az egész országot átfogó szabadságharc.

3. *Külpolitikai téren*:

A spanyol örökösödési háború nagy mozgalmai közepette a magyar kérdés kezd az érdeklődés színterébe jutni. A külföld figyelemmel kíséri Rákóczi hősies küzdelmét és bár a spanyol örökösödési háborúba bele nem kevert államok, mint Anglia, Svéd és Lengyelország a magyar mozgalmat nyiltan nem támogatták, mégis rokonszenveztek vele és a bécsi udvart sem segítették. Anna angol királynő bécsi ügyvivőjét utasította, hogy bírja rá Lipót császárt a magyarokkal való békü-

lésre; ő szivesen fogja a közeledést közvetíteni.[93] A fejedelem francia kapcsolatai mind ismertebbé váltak. XIV. Lajos ebben az évben ugyan még sem tiszteket, sem francia csapatokat nem küldött Rákóczihoz, de a felkelését pénzzel és erkölcsi támogatásával lényegesen elősegített. A magyar nemzeti mozgalom nem volt többé elszigetelt kis, helyi jelentőségű felkelés hanem a spanyol örökösödési háború egyik tényezője. A fejedelem hadserege keleten foglalkoztatta és lekötötte a Habsburg-házat, s a bécsi udvar vezető körei jogosan féltek attól, hogy XIV. Lajos csapatai, közelebbről, a fancia király zsoldjában az osztrák-bajor határon harcoló Miksa Emánuel bajor választófejedelem, sikeres előnyomulása esetén Ausztrián keresztülgázolva nyujthatja kezét Rákóczinak.

Egy hadvezér egész egyéniségét, működésének teljességét *csupán egy* hadjárati fázisban végrehajtott hadműveletei alapján nehéz véglegesen megismerni, de Bercsényi hadvezéri egyéniségének sajátosságát az 1703. évi felvidéki hadjárat tükrözi vissza leghívebben, mert seregét itt teljesen saját belátása és elhatározásai alapján vezette. Hadvezéri képességeiről tehát e hadműveletek megismerése alapján kellő képet nyerhetünk.

Bercsényi voltaképen *hadvezéri* tapasztalat nélkül került a felkelés kezdetén a kuruc sereg élére. Hadi tapasztalatai voltak ugyan, de magasabb egységeket sohasem vezetett. A török háborúk idejében csupán ezredparancsnoki és várkapitányi tisztségeket viselt, azután mint országos főhadbiztos és külföldre küldött rendkívüli követ, csapat vezetéssel nem foglalkozott. Rákóczi Ferenccel való sok évi kapcsolata révén s mint a Felvidék legbefolyásosabb, legelőkelőbb és — nyugodtan mondhatjuk, — legnagyobb műveltségű és eszű főura, helyzeténél fogva került a kuruc sereg élére. A fiatal, alig 27 éves Rákóczi — mint azt emlékirataiban ismételten beismeri — szintén nem született hadvezérnek, ezért teljes bizalmával ajándékozta meg Bercsényit és reá bízta a kuruc sereg megszervezését. Mivel Bercsényi hadban jártas, ellenség előtt sokat forgolódott ember volt, jogos volt tehát a fejedelemnek az a reménye, hogy benne fogja megtalálni, mint legfőbb hadúr, hadseregének fővezérét, azt a fővezért, aki csatáról-csatára, diadalról-diadalra vezeti majd fiatal seregét. Ebben a fejedelem, sajnos, csalódott, mert Bercsényi minden szervezőtehetsége, helyes ítélőképessége és hadban való jártassága ellenére sem rendelkezett azzal a megmagyarázhatatlan lelki tulajdonsággal, amelyet hadvezéri lángelmének nevezünk. A 8 éves hadjárat során épen e miatt önmagától alakult ki az a helyzet, hogy Bercsényi, bár később a „főgenerális" címét is megkapta, voltaképen sohasem vezette, mint „generalissimus" az *egész* ku-

93 *Archivum Rákóczianum*: II. sorozat I. kötet 72. és 74. oldal.

ruc sereget, hanem Rákóczi táborában tartózkodott mint annak helyettese, tanácsadója a hadműveletek és csaták alatt. Csupán a hadjárat első éveiben látjuk őt, mint hadvezért a csapatok élén is működni.

A kuruc sereg megszervezésének terén Bercsényi teljes erővel kifejthette kiváló képességeit. Tagadhatatlan, hogy széles látkörű ismeretei, rendkívül gyors felfogású, éles elméje folytán és Magyarország akkori állapotáról szerzett alapos ismereteinek birtokában, ennek a feladatnak kiválóan megfelelt. A sereg tagozódásában, összetételében nagyon természetesen követte a császári hadsereg békében és háborúban bevált formáit és az 1703. év végére e téren el is érte azt, amit az adott körülmények között elérni lehetett.

Amikor Bercsényi a felvidéki seregek élére állott, már eléggé rendezett s olyan csapatokat vett át, amelyek a tűzkeresztségen átestek. Joggal számíthatott tehát arra, hogy e csapatokkal rendszeresebb hadműveleteket folytathat. Hadászati terve egyszerű volt: a Felvidék meghódoltatása és Bécs veszélyeztetése. De terveinek végrehajtására és hadműveleti intézkedésének kidolgozására megfelelő közegekkel nem rendelkezett. A kuruc seregnek sohasem volt a mai értelemben vett vezérkara. A híradó, összekötő szolgálat számára csak legkezdetlegesebb eszközök állottak rendelkezésére. Ezeknek a működését pedig a felvidéki esős, havas, viharos őszi és téli időjárás s a járhatatlan útak lényegesen megnehezítették. Az összeköttetés fogyatékossága folytán Bercsényinek, mint fővezérnek, vagy segítőtársainak sohasem volt módjában az egész felvidéki kuruc sereg tagozódását, hollétét, harcait és mozdulatait pontosan nyilvántartani. Nem maradt tehát más, mint ösztönszerüleg megérezni azokat a helyeket és azt az irányvonalat, ahol és amelyen operálva célját legjobban megközelítheti. *A hadvezéri tehetségnek ezt a követelményét Bercsényiben feltétlenül megtaláljuk.* Nagyon helyesen választotta meg előnyomulásának irányát. Legelső lépése a felvidéki bányavárosok megnyerése volt. Bajmócig való előretörése után a Vág alsó folyásán Sempte, Szerednél átkelve, hadműveleteit Pozsony, illetve a morva határszél felé irányította. Egerből kiindulva tehát ezen a vonalon (Rimaszombat—Zólyom—Bajmóc—Sempte—Nagyszombat) hosszában keresztülhaladt az egész Felvidék közepén s ezért az ő mozdulataihoz, mint e hadjárat vezetővonalához, irányíthatták a kuruc sereg szanaszét portyázó többi osztagai tevékenységüket. Az eredmény mutatta, hogy Bercsényi ezen a vonalon mindig az események központjában volt és legkönnyebben tájékozódhatott külső seregrészeinek sorsáról.

Amilyen szerencsés volt e hadműveleti vonal megválasztása, ép annyira ki kell emelnünk Bercsényi hadvezéri működésének egy *másik* kiválóságát, a *pillanatnyi helyzetek gyors*

és helyes megítélését és általában azt a lendületet, amely a felvidéki hadjárat egész lefolyását jellemzi. Egy olyan nagy területet, mint az egész Felvidéket, alig rendezett csapatkötelékekkel az akkori viszonyok között, még mai szemmel nézve is igen nagy menetteljesítményeket elérni, kétségkívül nem volt könnyű feladat. Hogy a kuruc sereg ezt elvégezte, az elsősorban Bercsényi örökösen mozgékony elméjének és akadályt nem ismerő erelyének köszönhető. Gyors helyzetbírálatanak legjellemzőbb példáját találjuk azokban az előbbi fejezetekben ismertetett leveleiben, amelyeket Zólyom felé való előnyomulásában november hó közepén alparancsnokaihoz intézett.[94]

Bár mint hadvezér főleg a csaták, vagy sikerült hadműveletek után nem tudta mindig kihasználni a győzelmet, vagy a hadműveletek során sokszor váratlanul kínálkozó kedvező alkalmat, a hadműveletek előzetes tervezésében, a rendkívül zavaros helyzetek felismerésében mester volt. Hogy az eredmény a hadműveletek egyes fázisaiban gyakran nem állt összhangban a hadműveletek ügyes és kedvező megindításával, annak oka az volt, hogy sokszor a legszebben, legjobban elgondolt hadművelet is kátyúba jutott, felaprózódott vagy elsekélyesedett az alparancsnokok tehetetlensége, ügyetlensége és a csapatok fegyelmetlensége miatt, amelyek minden nagyobb ütközet után elszéledtek. Bercsényi ezt jól tudta, tehát nem igen bízott a sereg harckészségében. Ennek következménye viszont az volt, hogy sokszor olyankor is tétovázott, a sereg felhasználását illetően, amikor egy merész, talán vakmerő, de indokolt hadművelet sikerrel járt volna. Látjuk ezt épen december végén, amikor elmulasztotta a Bécs megrohanására kínálkozó kivételesen kedvező alkalmat. Bercsényi azok közül a hadvezérek közül való, akikben igen sok tulajdonság megvan ahhoz, hogy egy hosszú hadjárat alatt valóban kiváló vezetővé váljanak. De a hiányzó elméleti tudást, egy olyan fővezérnek, akit senki sem irányít s aki végeredményben teljesen a maga belátása szerint visel hadat, nehéz pótolni. Bercsényi egyik jellemző tulajdonsága volt, — amit különben keménykötésű, markáns egyénisége és ellentmondást nem tűrő természete is megmagyaráz, — hogy saját kárán nem tanult. Ha hadműveletei nem sikerültek, ezt, mint tényt megállapította, néha alvezéreit vagy csapatait okolta, de a hibát magában nem kereste, s ezért nem igyekezett hadvezéri elgondolásait messzebb látó stratégiai célok szolgálatába állítani.

Ha tárgyilagos kritika szemüvegén bíráljuk a tábornok hadvezetésének hibáit, akkor két olyan momentum ötlik szemünkbe, amikor az ő előbb vázolt egyéniségétől méltán többet várhattunk volna. Az egyik Zólyomnál való vesztegelése, mi-

94 *Thaly* · Rákóczi Tár II. kötet 6—14. oldalig.

alatt seregének egyrésze fontosabb feladatok megoldására továbbvonul, a másik pedig Nagyszombat környékén való tétovázása és tanácstalansága december második felében. Első mulasztásának magyarázatát találjuk abban, hogy akkor — november közepén — Zólyom várának fala, — hogy képletesen fejezzem ki magamat — még elzárta előtte a nagyobb távolságokra való körültekintést. Ekkor még a császári sereg erejével s a Felvidék legnagyobb részének hangulatával sem volt tisztában, nem tudta, hogy seregével, melynek teljes értékét még nem ismerhette, milyen változásokat kockáztathat.

A Nagyszombat körüli tétovázásáról már bővebben megemlékeztem. Itt valóban csupán csapatainak való bizalmatlanságát tekinthetjük hadvezéri tervei kerékkötőjének.

Végeredményben minden hadvezér tevékenységét az elért eredmények szerint kell elbírálnunk és mérlegelnünk azokat az adottságokat és lehetőségeket, amelyekkel a hadvezérnek számolnia kell, s amelyeken túl nem teheti magát. Reguláris sereg élén Bercsényi bizonyára még nagyobb eréllyel és még nagyobb sikerrel működhetett volna, de megérthetjük azt, hogy az akkori kuruc sereggel kivívott győzelmeink eredménye megmagyarázza a köztudatban később általánosan hangoztatott azt a nézetet, hogy Bercsényi a kuruc hadvezérek legjobbjai közé tartozott. Seregével két hónap alatt meghódította az egész Felvidéket, két császári tábornokot megvert, nehány erős várat kivéve, megtisztította ezt a földet a császári csapatoktól és a pozsonyi határig verte vissza és harcképtelenné tette az ellene küldött reguláris császári sereget. Erre az eredményre minden hadvezér büszke lehet.

Bercsényi 1703. évi hadjáratára megelégedéssel tekinthetett vissza, azért is, mert ezeknek a hónapoknak hadi eseményei alkották a kuruc hadjárat további hadműveleteinek alapjait. A fejedelem tehát, felelősségteljes vállalkozásának első szerencsés fejezete után, bizalommal tekinthetett a jövőbe.

Hasonló gondolatokkal zárta le Károlyi Sándor 1703. évi működéséről írott naplóját december 31-én: „És így Istennek kegyes gondviselése által végeztem ezen 1703. esztendőt, kinek oltalmába ajánlom magamat minden hozzám tartozandóimmal együtt, az következendőkben is, hogy minden dolgaimmal szent angyali által vezéreljen, maga szent nevének dícséretire, szegény hazánknak és nyomorult nemzetünknek jóvára."[95]

Markó Árpád.

[95] *Gróf Károlyi önéletleírása*: I. rész 153. oldal.

A cs. és kir. 31. gyaloghadosztály a belchatówi csatában.

(1914. december 1—11.)[1]

A második lembergi csata után, amikor az a veszedelem fenyegetett, hogy az orosz tömegek mindent agyonnyomó erejükkel átkarolják az osztrák-magyar haderőt: a Monarchia seregei visszavonultak a San mögé és a Kárpátokba. Még így is válságos volt a helyzet és csak az osztrák-magyar haderőn való könnyítéssel lehetett a helyzet javulására számítani.

Hindenburg vezérezredes ebben az időben kapta azt a parancsot, hogy a Sziléziában indulásra készen álló csapattestekkel vonuljon be Dél-Lengyelországba és támadjon az orosz hadsereg hátába és oldalába. Ennek a nagyszabású hadműveletnek következtében az oroszok számottevő erőt vontak el az osztrák-magyar harcvonalról. Tervük az volt, hogy Ivangorodnál és Varsónál átkelnek a Visztulán és keményen szembeszállnak a Lengyelországban előtörő ellenséges erőkkel.

Az oroszok ivangorodi előnyomulását elszánt és hősies harcokban akadályozta meg a német csapatokkal megerősített cs. és kir. 1. hadsereg, miközben Hindenburg október közepén a 9. hadsereg zömével Varsótól délnyugatra elszántan küzdött a győzelemért, a Varsó és Nowogeorgievsk felől előnyomuló három orosz hadsereggel.

Hovatovább az a veszedelem kezdett fenyegetni, hogy az orosz tömegek átkarolják a 9. hadsereg balszárnyát. De jelei kezdtek mutatkozni annak is, hogy a cs. és kir. 1. hadsereg se tud soká ellenállni a hatalmas többségben levő ellenség heves támadásainak. Ezért aztán Hindenburg az osztrák-magyar hadvezetőséggel egyetértve elhatározta, hogy november első napjaiban — a vasútvonalak és a műútak minél alaposabb megrongálása után — a 9. hadsereget Noworadomsk-Sierack vonalára vonja vissza.

[1] A feldolgozás az „Oesterreich-Ungarns Letzter Krieg. 1914-1918, Wien 1930", a csapattestek eredeti harci jelentései, a 31. hadosztály parancsnokságának és a szerzőnek naplója alapján készült.

A cs. és kir. 1. hadsereg, megszakítva a kapcsolatot az ellenséggel, visszahúzódott a Nida-szakaszra. A vasút és az országút megrongálása következtében, az orosz tömegek csak lassan tudták követni a visszavonuló csapatokat és hamarosan elvesztettek minden összeköttetést az ellenséggel.

Október-november fordulóján igen válságos volt a szövetséges központi hatalmak általános hadihelyzete. A franciaországi német előrenyomulás megakadt. Keleten pedig az a veszedelem fenyegetett, hogy az oroszok betörnek Sziléziába, Nyugat-Galiciába és Magyarországba. Ezekben a sorsdöntő napokban az összes keleti német haderő főparancsnoka Hindenburg lett, a 9. hadsereg parancsnokságát pedig Mackensen lovassági tábornok vette át.

November 3-án készült el Hindenburg új haditerve, mely főbb vonásaiban ez volt. A 9. hadsereg zömét a lehető leggyorsabban Breslau-Posenen keresztül vasúton Thornba szállítják. A thorni oldalállásból ez a sereg, amelyet három kelet-poroszországi hadosztállyal erősítenek meg, a Warta és a Visztula között megtámadja az előrenyomuló orosz haderő északi szárnyát, míg a gárdatartalék hadtest, a Bredow-hadosztály, a 35. tartalék hadosztály és a Landwehr hadtest Woyrsch gyalogsági tábornok alatt azt a feladatot kapta, hogy Sziléziában támogassa az osztrák-magyar hadsereg balszárnyát.

November 5-én a 2. hadsereg parancsnoksága azt javasolta a hadseregfőparancsnokságnak, hogy a 2. hadsereget küldje Lengyelországba, a cs. és kir. haderő északi szárnyára. Ez a terv tetszett Conradnak. A vezérkari főnök november 6-án már kiadta a parancsot, hogy a 2. hadsereg (12. hadtest a 16. és 35. hadosztállyal és a IV. hadtest a 31. és 32. hadosztállyal, végül az 1. huszárezred) Porosz-Sziléziába vonuljon. A német keleti főparancsnoksággal egyetértve, a 2. hadsereg a Woyrsch-csoporthoz csatlakozott északi irányban és a német tábornok parancsnoksága alá került. Viszont Woyrsch tábornokot az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága alá rendelték.

A 2. hadsereg még Gross-Strelitznél gyülekezett, amikor a hadseregfőparancsnokság felfogott ellenséges szikratáviratokból megtudta, hogy a lengyelországi orosz főhaderő mélyen be akar nyomulni Németország földjére és hogy a fölökést tizenegy hadtesttel, több mint 200 kilométer szélességben akarja végrehajtani. A támadó orosz erő északi szárnya a Wartára támaszkodott volna, a támadásnak pedig Jarotschinon keresztül a sziléziai és poseni határ ellen kellett irányulnia. Ezeknek az értesüléseknek alapján, Böhm-Ermoli lovassági tábornok, a 2. hadsereg parancsnoka, parancsot kapott, hogy félig már vonatra szállott csapatait haladéktalanul indítsa útnak északi irányban és a Woyrsch-csoport szárnyát érő támadás esetén, keleti

vagy északkeleti irányban ezekkel a csapatokkal kezdjen támadásba és fedezze a 2. hadsereg felvonulását Lublinitznél (XII. hadtest) és Kreuzburg-Rosenbergnél (IV. hadtest).

November 16-án váratlanul megváltozott a helyzet a Parzynieczky-Dzietrzniki környékén felvonuló Böhm-Ermoli hadsereg vonalai előtt. A felfogott ellenséges szikratáviratokból nemcsak az derült ki, hogy a 2. orosz hadsereg visszavonult a Wartától, hanem az is, hogy délebbre az 5. orosz hadsereg is megszüntette az előnyomulást. Ezzel szemben a Woyrsch-hadseregcsoport előtt álló 4. orosz hadsereg 17-én támadásba fog. Woyrsch elhatározta, hogy vonalain megvárja az ellenséges támadást, de Czentstochautól keletre a 4. orosz hadsereg (a gránátos hadtest) északi szárnya ellen átkaroló támadásba kezd. Ezt a támadást a 35. tartalékhadosztálynak és a 2. hadseregnek kellett végrehajtania, balszárnyával Popówra támaszkodva.

Így fejlődött ki a czenstochaui ütközetből a legelkeseredettebb küzdelem. A 2. hadsereg ugyan több jelentékeny sikert ért el, de nem bírta az ellenség északi szárnyát átkarolni. A Wartától északra, Noworadomsk irányában előtörő 31. gyaloghadosztály kénytelen volt a kezdeti sikerek ellenére, jókora veszteséggel Breziná-ig visszahúzódni.

Amikor 22-én az előnyomuló cs. és kir. 35. gyaloghadosztályt északról, keletről és délről heves támadás érte és ennek következtében kénytelen volt súlyos veszteségei miatt Prusienkoig visszavonulni, a IV. hadtest is parancsot kapott a további támadások beszüntetésére.

Böhm-Ermoli hadserege így most kelet felé néző, egyenesvonalú fronton állott. A Wielun és Szczercow irányába vezényelt breslaui Landwehr-hadtesttel megszakadt az összeköttetés. Ezenkívül jelentések érkeztek arról, hogy ezen a frontszakadékon nagyobb orosz gyaloghaderő lépett fel, ami — a hadsereg északi szárnya miatt — sok gondot okozott a 2. hadsereg parancsnokságának. Mivel tartalékképpen csak a 32. gyaloghadosztály állott rendelkezésre, a hadseregparancsnok elhatározta, hogy megáll. A nyugalom megőrzése és a csapatok rendezése volt a legsürgősebb feladat. Eközben azonban újabb veszedelem támadt az északi szárnyon. A breslaui Landwehrhadtest, amely már átkelt a Widawkán, 23-án kénytelen volt déli irányban visszavonulni.

Az orosz Tomanów-lovashadtest, amely az utolsó napokban a gyenge Hauer-lovashadtesttel harcolt, könnyen hátbatámadhatta a 2. hadsereget és máris fenyegette annak összeköttetéseit. A felfogott ellenséges szikratáviratok alapján arra is kellett számítani, hogy erős tamadás indul meg a Warta mindkét oldalán. Ez az orosz támadás meg is indult a 35. gyaloghadosztály ellen, de a szívós ellenálláson megtörött. Amikor megérkeztek a jelentések, hogy az orosz arcvonal mögött több had-

oszlop vonul előre, ami a 2. hadsereg balszárnya ellen irányuló, átkaroló támadás előkészítését jelezte, sürgősen készenlétbe helyezték a 32. gyaloghadosztályt a 31. gyaloghadosztály mögött. Hauer lovashadteste pedig azt a parancsot kapta, hogy a balszárnyat fedezze.

November 21-én József főherceg megvált a 31. gyaloghadosztály parancsnokságától és a VII. hadtest élére került. Utóda báró Lütgendorff Kázmér altábornagy lett, aki a déli harctérről november 23-án délután 5 órakor érkezett Drozdowice-Koscielnébe és átvette a hadosztály parancsnokságát. — 25-én ellanyhult a harc az egész vonalon. Az orosz támadás a 31. gyaloghadosztállyal szemben csak Brezinánál ért el múló sikert. Az ellentámadás, melynek során az oroszok 600 foglyot vesztettek, itt is hamarosan visszavetette az ellenséget.

A Woyrsch-csoport 1. gárda-tartalékdandárát visszarendelték a tűzvonalból. Ez a dandár, 25-én Pajecnoba érve, megteremtette a kapcsolatot a IV. hadtest alakulataival. 26-án és 27-én az 1. gárda-tartalékdandár és a Hauer-lovashadtest a Sosnián keresztül Szczerców irányában tört előre, hogy fedezze a 2. hadsereg hátát és szárnyát. Azonban a sokkal erősebb ellenséges csapattestek 28-án visszavonulásra késztették a Sosnia mögé.

November 30-án a német XIV. hadtest, a Frommel-lovas hadtest (amelyet egy népfelkelő dandárral erősítettek meg) és a német II. hadtest a Widawa-Zdunska-Wola vonalról támadásba kezdett, hogy áttörjön a 4. és 5. orosz hadsereg között és felgöngyölje az ellenséges arcvonalat Lodznál, déli irányból. Ekkor a Woyrsch-csoportra — Conrad 26-án kiadott parancsa értelmében — az a feladat várt, hogy megakadályozza az orosz erőknek északi irányban a német 9. hadsereg arcvonala felé való eltolását és ilyen módon támogassa Mackensennek az orosz északi szárnyat átkaroló támadását. A 31. gyaloghadosztály felét, Lütgendorff altábornagy parancsnoksága alatt, kivették a tűzvonalból. A fél hadosztály 30-án érkezett Bialába hadseregtartalékként. Ekkor kapta a 2. hadsereg Conrad parancsát, hogy balszárnya másnap reggel Piotrków irányában támadjon. Az ellenségről csak annyit lehetett tudni, hogy az V. orosz hadtest 9. gyaloghadosztályát, továbbá három és fél lovas hadosztályt Laskiból déli irányban Szczerców felé irányítottak.

A IV. hadtest parancsnoksága december 1-re elrendelte, hogy Lütgendorff altábornagy a maga csoportjával és a parancsnoksága alá rendelt 1. gárda-tartalékdandárral foglalja el Szczercównál és attól délkeletre a Widawka partját.[2] Ezzel

[2] A résztvevő csapatok: a 32. gy.-e. 3 zászlóalja, a 44. gy.-e. 2 zászlóalja, a 69. gy.-e. 3 zászlóalja, 1 1/4 eskadron, 3 ágyús- és tarackos-üteg. Az 1. gárda-tartalékdandár: 1. és 2. gárda-tartalékezred 3—3 zászlóaljjal és 6 ágyúsüteg.

megkezdődtek a 31. gyaloghadosztály legfontosabb támadásának nehéz harcai. Megkezdődött a belchatówi nagy küzdelem, amely a legfényesebb lapja lett a hős magyar csapatok és a velük valósággal versenyző 3. bosnyák gyalogezred háborús történetének.[3]

December 1.

A hadtestparancsnokság rendelkezése értelmében, december 1-én hajnali 2 óra 20 perckor indult meg a támadás.

Az ellenségről a repülőjelentések alapján még mindig csak annyit tudtunk, hogy Szczercówban egy gyalogdandár és a községtől délnyugatra emelkedő magaslatokon gyalogság helyezkedett el könnyű tűzérséggel. Tovább keletre Zar, Trzas, Faustinów községeknél és a Widawka partvidékén pedig kozákcsapatok jelenlétét jelezték.

A hadtestparancs értelmében az 1. gárda-tartalékdandárnak először a Szczercówtól délnyugatra levő magaslatokat kellett megszállnia, mig Felix vezérőrnagy csoportjának[4] az volt a feladata, hogy Tatar Osmyn keresztül Zar irányában törjön előre. A 69. gyalogezrednek, mint tartaléknak, a jobb szárny mozdulatait kellett követnie.

Délután 3 óra 30 perckor a gárda-tartalékdandár elfoglalta Szczercówot. Tőle balra a lovashadtest állott. A Felix-csoport a délután folyamán az ellenséget a Zartól délre eső vidékre szorította vissza. A kimerült és csak mérsékelt harci erőt mutató 1. huszárezredet a Felix-csoport mögé vitték vissza és ott közvetlenül a 31. gyaloghadosztály parancsnoksága alá rendelték. A gárda-tartalékdandárhoz útász-századot és munkásosztagot rendeltek, mert a szczercówi híd a harcok folyamán szétrombolódott.

December 2.

A hadtestparancsnokság a kora hajnali órákban megparancsolta a támadás továbbfolytatását. A rendelkezés szerint, a 31. gyaloghadosztály parancsnoka ezt a parancsot adta ki:

„Terstyánszky lovassági tábornok csoportja tovább folytatja a támadást Belchatów irányában.

A szomszédos Hauer-lovashadtest északi irányban nyomul előre és így fedezi Sobki és Zelon felé való előretörésünket. Tőlünk jobbra a 32. gyaloghadosztály készen álló támadó csoportjával elhárítja az orosz ezred táma-

[3] A helyzetet a december 1-re virradó éjszakán az I. vázlat mutatja.

[4] 61. dandár: a 44. és a 32. gyalogezred 2—2 zászlóalja, 3 ágyús és tarackos üteg.

Helyzet a december 1-re virradó éjszakán. I. vázlat.

dását, amely Piaski-Zlobnica irányából a mai nap folyamán várható.

Előnyomul:

Az 1. gárda-tartalékdandár, az $^5/_4$ útász-századdal és a munkásosztaggal, a Klukin keresztül Belchatówba vivő országúton, biztosított balszárnnyal és összeköttetésben a lovashadosztállyal.

Felix vezérőrnagy a 44 és 69. gyalogezreddel és a 32. gyalogezred két zászlóaljával, továbbá két ágyús és egy tarackos üteggel, egy útász-századdal és egy munkásosztaggal Zarból Bosidar-Kassewitze-Kurnoson keresztül Grocholice irányában.

Az 1. huszárezred, amelyet a 32. gyaloghadosztálynak reggel 8 órakor Osmyba érkező két lovasszázada és a 32. gyalogezred két százada erősít meg, Trsas, Zarzece, Prsawa községeken át Wola-Lekawska irányában nyomul előre. Biztosítja a támadócsoport déli szárnyát és fenntartja a 32. gyaloghadosztállyal az összeköttetést.

Indulás oly módon, hogy a gárda és a Felix oszlop reggel 9 órára keresztülhalad keleti irányban a teofilówzari kocsiúton. Az 1. huszárezred csoportja déli 9 órára eléri Zarzecét, azután tovább halad előre, mihelyt a gyaloghadosztály oszlopa a Kluki-Kassewitze vonalon keresztüljut."

Ennek alapján történt az előnyomulás, amelynél a gárda-tartalékdandár másfél órás késést okozott, mert a szétrombolt híd helyreállítása túlsokáig tartott. Az egyik gárda-zászlóaljat ágyús vonattal Szczercówból északi irányba rendelték a Magdalonównál jelzett ellenséges rajvonal megtámadására. Ez a zászlóalj később álló oldalvéd maradt, mivel az északi szárny viszonyait nem lehetett felderíteni.

Az előrenyomulás folyamán a gárda-tartalékdandár mintegy 600 kozákkal és 6 ágyúval szállott harcba és délután 2 órakor elérte Klukit. A Felix-csoport ebben az időben Bozidaron keresztül, keleti irányban nyomult előre gyengébb ellenséges erővel szemben. Az 1. huszárezred a trsasi erdőben különösebb eredmény nélkül harcolt a déli órákig.

A IV. hadtesttől parancs érkezett, hogy a nap folyamán még milyen menetcélokat kell elérni. E szerint a hadosztály parancsnoka által számításba vett célt: Belchatówot mellőzni kellett. A hadosztálynak csak Kluki-Kassewitze vonaláig kellett előnyomulnia erős biztosító csapatokat tolva előre a Zarzece-Kurnos-Nowy-Swiat vonalra.[5]

[5] A december 2-án este beállott helyzetet a II. vázlat mutatja.

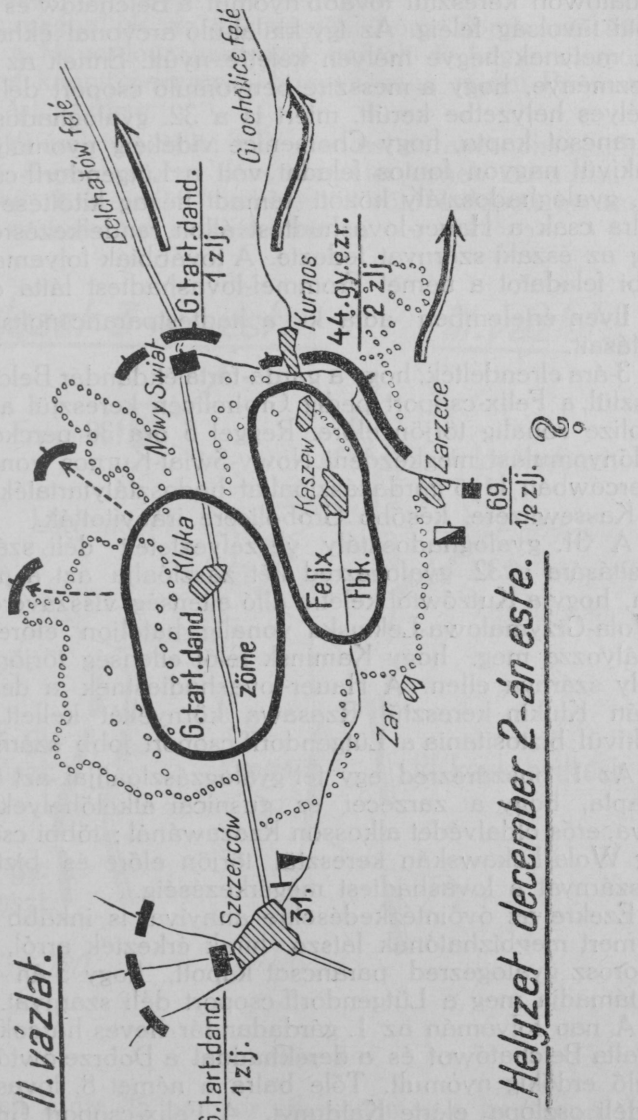
II. vázlat.
Helyzet december 2-án este.
G.hart.dand. 1 zlj.
Szczerców
31.
G.hart.dand. Kluka zöme
Nowy Swiat
G.hart.dand. 1 zlj.
Belchatów felé
Gi ochólice felé
Zar
Felix tbk.
Kaszew
Kurnos
44.gy.ezr. 2 zlj.
Zarzece
69. ½ zlj.
?

December 3.

December 3-ára az volt a terv, hogy a Lütgendorff-csoport Belchatówon keresztül tovább nyomul a Belchatów és Piotrków közötti távolság feléig. Az így kialakuló arcvonal ékhez hasonlított, melynek hegye mélyen keletre nyúlt. Ennek az lett a következménye, hogy a messzire benyomuló csoport déli szárnya veszélyes helyzetbe került, miért is a 32. gyaloghadosztály azt a parancsot kapta, hogy Chorsenice vidékéig nyomuljon előre. Ezenkívül nagyon fontos feladat volt a Lütgendorff-csoport és a 32. gyaloghadosztály között támadt hézag kitöltése is. Erre a célra csak a Hauer-lovashadtest állott rendelkezésre, amely eddig az északi szárnyat fedezte. A továbbiak folyamán ezt az utóbbi feladatot a német Frommel-lovashadtest látta el.

Ilyen értelemben adta ki a hadtestparancsnokság is az utasításait.

3-ára elrendelték, hogy a gárda-tartalékdandár Belchatówon keresztül, a Felix-csoport pedig Groholicén keresztül a Mzurki-Makolize vonalig törjön előre. Reggel 6 óra 30 perckor kellett az előnyomulást megkezdeni Nowy-Swiat-Kurnos vonaláról. A Szczercówban lévő gárdazászlóaljat hadosztálytartalékként először Kassewitzére, később Grobolicére irányították.

A 31. gyaloghadosztály veszélyeztetett déli szárnyának biztosítására a 32. gyalogezred két zászlóalja azt a parancsot kapta, hogy a Kutzówtól keletre álló ellenség visszaverése után, a Wola-Grzymalowa-Lekinska vonalig hatoljon előre és így akadályozza meg, hogy Kaminsk felől ellenség törjön a hadosztály szárnya ellen. A Hauer-lovashadtestnek a délelőtt folyamán Klukin keresztül Rzasawa környékét kellett elérnie, azonkívül biztosítania a Lütgendorff-csoport jobb szárnyát is.

Az 1. huszárezred egy fél gyalogzászlóaljjal azt a feladatot kapta, hogy a zarzecei és gusnicai átkelőhelyeket megszállva, erős oldalvédet alkosson Rzazawánál; többi csapatával pedig Wola-Lekawskán keresztül törjön előre és biztosítsa a déli szárnyat a lovashadtest megérkezéséig.

Ezekre az óvóintézkedésekre annyival is inkább szükség volt, mert megbízhatónak látszó hírek érkeztek arról, hogy a 286. orosz gyalogezred parancsot kapott, hogy 3-án Lekawa felől támadja meg a Lütgendorff-csoport déli szárnyát.

A nap folyamán az 1. gárdadandár heves harcok közben elfoglalta Belchatówot és a derékhaddal a Dobrzelówtól keletre elterülő erdőkig nyomult. Tőle balra a német 8. lovashadosztály déli oszlopa elérte Kaldunyt. A Felix-csoport Grocholice megrohanása után a gárda-tartalékdandárral egy vonalban nyomult előre és elérte Dobjecin-Alexandrów környékét. A Felix-csoporttal a 9. lovashadosztály tartotta fenn a kapcsolatot.

Annak megállapítása alapján, hogy déli irányból Lekawa

felé egy erős oszlop nyomul előre, a IV. hadtest parancsnoksága elrendelte a további előnyomulás megszakítását. Pihenőállásokat kellett elkészíteni az éjszakára.

Estig megtudtuk az ellenségről, hogy Borowánál és Lekawkánál a Hauer-lovashadtesttel harcolt és hogy négy orosz gyalogezred kapott parancsot, hogy másnap reggel Parziewicenél támadást kezdjen.

Este 10 órakor közölte a IV. hadtest parancsnoksága, hogy másnapra, 4-ére Rozprza irányában terveznek támadást. Továbbá, hogy a Stawektől keletre elterülő erdőben hír szerint két orosz gyalogezred helyezkedett el.

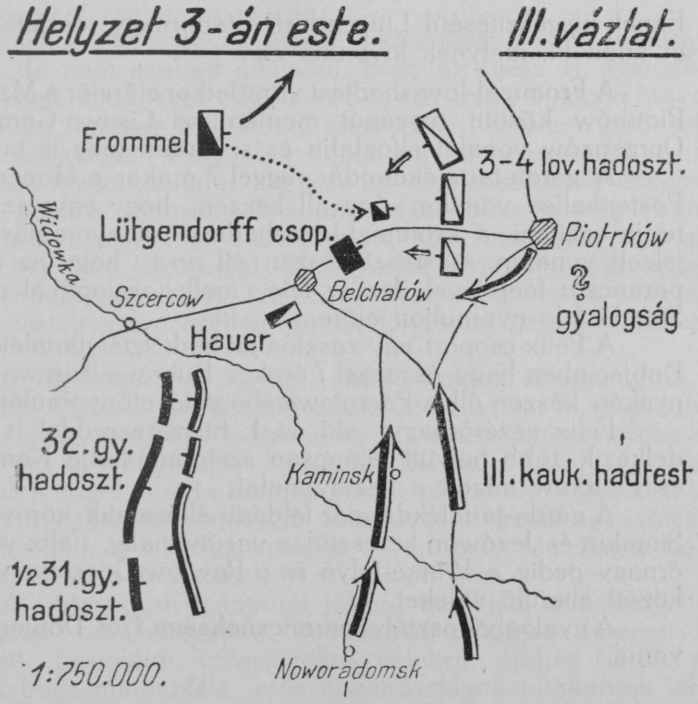

December 4.

Hajnali 2 óra 45 perckor érkezett meg a hadtestparancsnokság rendelkezése, mely így hangzott:

„A második hadsereg valamennyi részének az a feladata, hogy támadással akadályozza meg a déli irányból, a Novoradomsk-Piotrków vonal mentén előnyomuló ellen-

séget — a III. kaukázusi hadtestet — abban, hogy beavatkozhassék a 9. német hadsereg Lodz alatt vívott küzdelmébe.

Előnyomul: a Hauer-lovashadtest Gorzedów-Kaminsk vidékén, hogy az ellenséget mielőbb megállásra kényszerítse. A Lütgendorff csoport a lovashadtesthez küldi a gárda-zászlóaljat Grocholicébe (reggel 7 órára Wola-Lekawskába) és a 61. dandár egy zászlóalját reggel 7 órára Bukowába;

Lütgendorff altábornagy virradatkor a Felix-csoporttal Parzniewice, a gárda-tartalékdandárral Jezów-Siomki felé nyomul előre;

A Frommel-lovashadtest iránya Piotrków."

Ennek kiegészítéséül Lütgendorff altábornagy részletes parancsot adott ki, melynek kivonata ez:

„A Frommel-lovashadtest virradatkor előretör a Mzurki-Piotrków közötti országút mentén; a Cisowa-Gomolin-Oprzenzów vonalat elfoglalja és szilárdan meg is tartja.

A gárda-tartalékdandár reggel 7 órakor a Moncolice-Postenkalice vonalon úgy áll készen, hogy egyrészt elő tudja segíteni a Frommel-lovashadtest előnyomulását a jelzett vonalon, másrészt készen áll arra, hogy az adott parancsra főerejével Jezów felé, mellékoszlopával pedig Siomki felé nyomuljon előre.

A Felix-csoport egy zászlóaljat hadosztálytartalékként Dobjecinben hagy és reggel 7 órakor Bukowa-Borowa környékén készen áll a Parzniewicébe való előnyomuláshoz.

Felix vezérőrnagy, aki az 1. huszárezreddel is rendelkezik, több helyütt alaposan szétromboltatja Kaminsk és Piotrków között a vasútvonalat.

A gárda-tartalékdandár felderíti állásainak környékét, Siomkin és Jezówon keresztül a vasútvonalig, Felix vezérőrnagy pedig a Prutka-folyó és a Pawlów-Goseinna vonal között elterülő vidéket.

A gyaloghadosztály parancsnoksága Gut Dobjecinbe vonul.

Megjegyzések.

A Lütgendorff-csoportnak ezideig sikerült heves előnyomulással, rövid harcok árán visszaszorítania az orosz lovasságot. A gyors előretörés következtében hézag támadt a Lütgendorff-csoport és a 32. gyaloghadosztály között. Ezt a hézagot december 3-án sikerült kitölteni. Ezek után már úgy látszott, hogy a Böhm-Ermolli- és a Mackensen-hadsereg belső szárnyain megindított támadások elérik kitűzött céljukat. A támadás harmadik

estéjén világosság derült az orosz ellenintézkedésekre is. A felfogott szikratáviratokból arra lehetett következtetni, hogy az ellenség támadást tervez Belchatów ellen; ugyanakkor erős lovasság tör elő Pietrkówból, a Zarskinál harcolt III. kaukázusi hadtest pedig Kaminsk irányában nyomul előre. Így veszedelmes helyzetbe került a kelet felé messzire előretört Lütgendorff-csoport. Délről egy egész orosz hadtest nyomult előre Belchatów felé. Keletről erős lovastömeg támadása fenyegetett a csoport oldalán és háta mögött. Ez a válságos helyzet felette veszélyessé válhatott a 2. hadsereg összeköttetései szempontjából, annál is inkább, mert a Frommel-lovashadtest 4-én reggel mindössze egy gyenge lovasdandárral és egy üteggel védte a Lütgendorff-csoportot a Piotrków felől jövő úton, míg főerejét a pabianicai csatatérre vetette.

Ezek a körülmények eléggé bizonyítják a helyzet válságos voltát, de nem szabad elfeledni, hogy az egész 31. gyaloghadosztálynak mindössze 3500 puskája volt azon a napon (november 23-án), amikor Lütgendorff altábornagy átvette a hadosztály parancsnokságát. November végén ugyan beosztottak néhány beérkező menetszázadot, de még így sem emelkedett december 4-ig a puskás állomány 4500-nál magasabbra és még ebből is le kellett számítani a Dáni-csoport 1800 puskáját, úgy hogy december 4-én körülbelül 2700 puska állott az egész hadosztály rendelkezésére. A tényleges tisztek száma a november 23-áig tartott szerencsétlen harcok folyamán ijesztő minimumra apadt.

A III. kaukázusi hadtest zászlóaljainak állományáról eddig nem lehetett megbízható adatokat szerezni. A valóságban, mint néhány nappal később kiderült, a belchatówi harcok kezdetén egy-egy kaukázusi hadosztálynak körülbelül 17.000 puskája volt. Az 1. gárda-tartalékdandár elsőrangú csapattest volt, majdnem teljes állománnyal, azonkívül 6 tábori ágyúüteggel. Parancsnoka — Nostiz ezredes — komoly és világos ítéletű ember, akinek az idegzete is a helyén van.

A Lütgendorff-csoporttól jobbra beállított lovashadtestet a hullámos, erdővel borított, sok helyütt mocsaras terepen alig lehetett használni lovastaktikai célokra. Ehhez járult még az is, hogy mindenfelé erős kozákosztagok bukkantak fel, amelyek a lehető legügyesebben bántak a fegyverrel. Gyalogharcosokként a mi lovasezredeink katonáit abban az időben még nem lehetett jól használni, mert nem volt ennek megfelelő kiképzésük és felszerelésük. Mindamellett ezek a derék lovasezredek is a lehetőség szerint kivették részüket a nehéz harcokból, mint azt alább látni fogjuk. Egyszóval a lovashadtest nem volt a legmegfelelőbb szomszédja a Lütgendorff-csoportnak a küszöbön álló nehéz harcok folyamán, az előnyomuló sokkal erősebb orosz gyalogtömegekkel szemben. A lovashad-

test kötelékébe beosztott 19. gyalogezredbeli zászlóalj, amely minden tekintetben kiválóan megállotta a helyét, az egész lovashadtest számára igen kicsi gyalogos erő volt. A helyzetben rejlő veszedelmet felismerte a IV. hadtest parancsnoksága is, amely elrendelte, hogy a lovashadtesthez át kell helyezni egy gárda-zászlóaljat és a Felix-csoport egy zászlóalját is. Ez az intézkedés viszont még jobban csökkentette a Lütgendorff-csoport amúgy is csekély gyalogságát.

A 31. hadosztályparancsnokság alá rendelt 1. huszárezrednek, amelyre különleges, szép feladatok vártak a szárnyakon, ebben az időben már alaposan kimerült a legénysége és lóállománya egyaránt. A helyzet súlyos volta és a feladatok nehézsége bátor és elszánt vezetést, kiváló taktikai tudást és biztos ítélőképességet követelt a parancsnoktól. Az ezred minden jóakarata ellenére sem sikerült azonban a kitűzött feladatokat teljesen kielégítő módon megoldania. Főoka volt ennek az, hogy a kozákok kitűnően értették a tűzharcot; de nem kis mértékben volt oka lovasságunk egyoldalú, békebeli kiképzése is.

Mindamellett a 31. gyaloghadosztály parancsnoksága a rendkívül nehéz helyzetben is bizalommal tekintett az elkövetkezendő események elé. Mindennél fontosabb volt az idegek nyugalmát megőrizni. Bízni kellett a legkülönbözőbb vidékek nagyszerű magyar csapataiban, amelyek a legveszedelmesebb támadásokat is a legnagyobb lendülettel hajtották végre és amelyek a sokkal erősebb ellenséggel szemben a védelemben is nagyszerűeknek bizonyultak. A parancsnokság minden bizalma abban volt, hogy ezek a derék magyar csapatok most is megtesznek minden tőlük telhetőt a lodzi győzelem biztosítására. És a magyar csapatokkal vállvetve készültek a harcra a gárdatartalékdandár pompás csapatai is.

A hadosztályparancsnok vezérkaráról is csak a legnagyobb dicséret hangján lehet megemlékezni. Élén Remiz őrnagy állott, vezérkari főnőki minőségében. A tizenegy napig tartó csatában mintaszerűen végezte a dolgát.

A válságos helyzetben további biztató jel volt a 2. hadsereg parancsnokságának december 4-i közlése, amely szerint a 31. hadosztálynak Dáni vezérőrnagy parancsnoksága alatt a régi hadállásban maradt részét[7] kivonják a tűzvonalból és remélhetőleg hamarosan a hadosztály után küldik.

A hadosztályparancsnok jól tudta, hogy a IV. hadtestparancsnokság által kitűzött előnyomulási célokat, a küszöbön álló orosz támadások miatt, csak nehéz harcok árán lehet elérni. Lütgendorff altábornagy számított arra, hogy Borowától keletre összeütközésre kerülhet a sor az erős ellenséggel és

[7] A 44. gyalogezred és 3. bosnyák gyalogezred 2—2 zászlóalja, fél eskadron és 3 üteg.

ezért elrendelte, hogy a Felix-csoport harcra készen álljon Bukowa-Borowa környékén és a gárda-tartalékdandár baloldalt és hátul lépcsőzetesen helyezkedjék el Makolice-Postenkalice vonalán, hogy esetleges orosz támadás esetén, amely átkarolás céljából a szárnyról volt várható, a lehető legkedvezőbb körülmények között avatkozhassék a harcba.

A belchatówi nehéz harcok.

December 4.

A délről felvonuló III. kaukázusi hadtest ellen elrendelt támadó előnyomulás csak az esetben kezdődhetett meg, ha Piotrków felől megtörténik szárnyunk és hátunk biztosítása. Ez a Frommel-hadtestre várt, mivel azonban ez időközben más parancsot kapott, melynek értelmében északkeleti irányban a pabjanicei küzdőtérre kellett vonulnia: a 31. gyaloghadosztály egyik vezérkari tisztjét küldték a Frommel-lovashadtesthez, hogy ott tájékoztassa a parancsnokságot a helyzetről, a reá váró feladatokról és főként arról, hogy milyen sürgős és fontos a Piotrków felől való szárnybiztosítás. A szász lovashadosztály egyik dandára kapott parancsot, hogy egy üteggel együtt vegye át ezt a védelmet és evégből Mazurkiig nyomuljon előre

Ennek következtében a Lütgendorff-csoport támadó előkészületei megkéstek, mert az 1. gárda-tartalékdandár csak akkor kezdhette meg az előnyomulást, amikor Piotrków felől a biztosítás már megtörtént. Hogy a Felix-csoport és a gárda-tartalékdandár felvonulása egybehangzóan történjék, az előbbinek a Bukowa-Borowa vonalon védelemre kellett berendezkednie. Délelőtt 11 órára járt az idő, amikor a gárda-tartalékdandár a kijelölt vonalról megkezdhette előnyomulását. Ekkor már a Felix-csoport is harcra kelt a felvonuló és támadásba kezdő erős ellenséggel.

A kifejlődő, heves harcok részletezése nélkül, a csata lefolyása ez volt: Mialatt a Felix-csoport gyalogsága a Borowától délre fekvő területre nyomult előre, a Pawlowánál visszanyomott 9. lovashadosztály Bernatówba vonult vissza és ott gyülekezett újra. Felix vezérőrnagynak sikerült a küzdelmet újból megkezdenie, noha a 9. lovashadosztály gyors visszavonulása a 44. gyalogezred alakulatait is magával ragadta. A 3. lovashadosztály ez alatt Rzazawánál és Lekawánál harcolt. Az elkeseredett harc végén Lekawát és környékét ki kellett ürítenie.

A nap folyamán ide-oda hullámzó harcban a Felix-csoport barszárnya (32. gyalogezred) a Borowától délre elterülő környékről Borowától északra, mintegy másfél kilométernyire vonult vissza. Az innen keletre küzdő gárda-tartalékdandár, jobb

szárnyával Bogdanówra támaszkodva megkezdte az előnyomulást. Már holdvilágos este volt, amikor a 31. gyaloghadosztály parancsnoksága elrendelte a 32. gyalogezred vonala előtt meszsziről látható Borowa-hegy elfoglalását. Az éjszakai helyzetet a IV. vázlat mutatja. A Felix-csoport balszárnyán és a gárdánál a a helyzet még nem tisztázódott.

Igy végződött az első nehéz csatanap, azzal az eredménnyel, hogy sikerült nagy orosz tömegek támadásait nagy veszteségek közepette visszaverni, anélkül, hogy a védelmi vonalat általában hátrább kellett volna húzni. A kaukázusi hadtest megállásra kényszerült!

December 5.

Az 5-re virradó éjszaka az egész Lütgendorff-csoport harcra készen állott délfelé néző arcvonalán. A Piotrków felől való biztosítást csak egy lovas dandár látta el, mert a Frommel-hadtest Pabjanice felé kanyarodott, hogy a német II. hadtest ellen küzdő oroszokat hátba támadja. Igy még mindig fennforgott az a veszély, hogy az ellenség a IV. hadtest nyitott szárnyát és hátát támadja meg. E mellett szóltak a felfogott orosz telefonbeszélgetések is, melyeknek tartalmából kiderült, hogy az orosz parancsnokság 2-3 hadosztályt továbbtolt és ezek a 4. orosz hadsereg arcvonala mögött észak felé vonultak.

A 2. hadsereg balszárnyát (a Lütgendorff-csoportot) és ezzel együtt a Mackensen-hadsereg jobb szárnyát fenyegető veszedelem egyre növekedett. Ezért a hadseregfőparancsnokság a Krakkónál álló 1. hadsereg arcvonalából kivette a cs. és kir. 27. gyaloghadosztályt és vasúton a leggyorsabban a 2. hadsereg északi szárnya felé irányította.

A helyzet mérlegelése alapján, továbbá a lovashadtest és a Lütgendorff-csoport rendkívül megapadt állománya miatt, a 2. hadsereg parancsnoksága elhatározta, hogy lemond a további előnyomulás tervéről. A 31. gyaloghadosztály ilyen értelmű parancsot kapott a IV. hadtest parancsnokságától. A rendelkezés úgy szólt, hogy a Bukowa-Borowa vonalat (a délre húzódó magaslatokat), továbbá az északabbra eső Parzniewicét továbbra is védeni kell. Ez a parancs az 5-ére virradó éjszakán éjfél után 35 perccel érkezett meg, amikor még a Felix-csoport balszárnyán és az 1. gárda-tartalékdandárnál nem lehetett megállapítani az erőviszonyokat. Csak hajnali 3 órakor tudta meg a 31. gyaloghadosztály parancsnoksága, hogy az 1. gárda-tartalékdandár sikeresen végrehajtotta Borowa és Kamien között a magaslatok megrohanását és hogy a hegykúpot (a Borowa-hegyet) a 32. gyalogezred fél zászlóalja rohammal elfoglalta. A győzelmes csapatok 700 foglyot ejtettek, 4 géppuskát, 7 lövőszeres kocsit és sok lovat zsákmányoltak. Egy óra mulva a

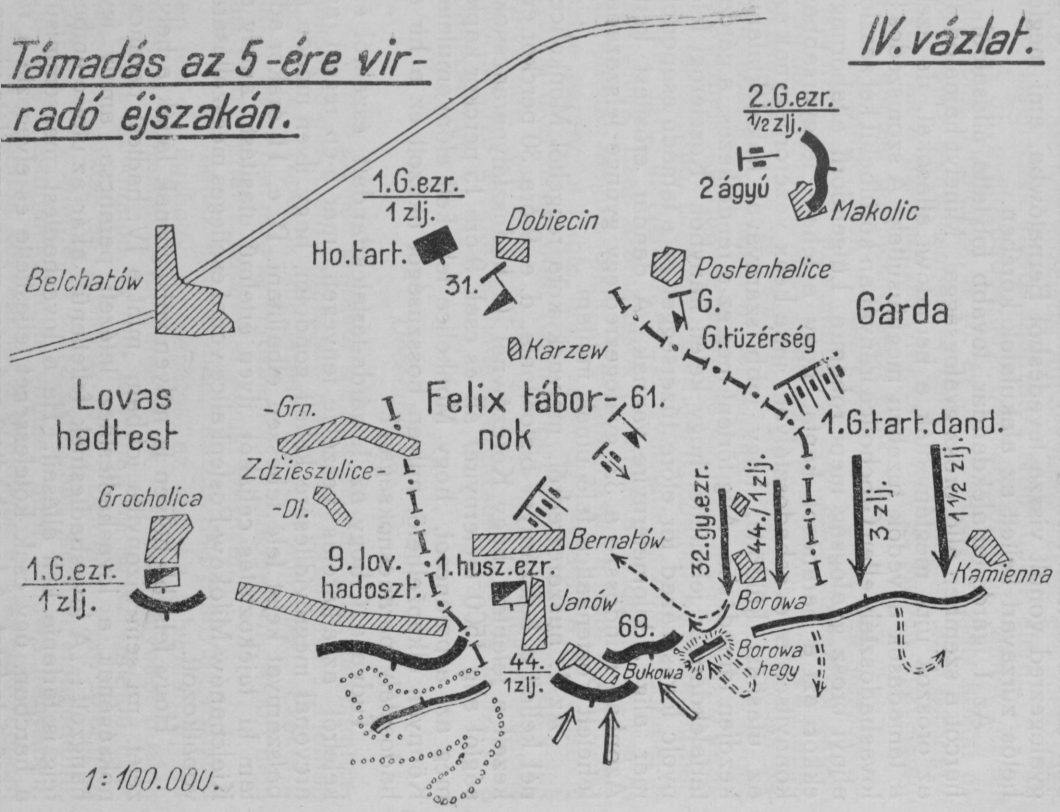
Támadás az 5-ére virradó éjszakán.
IV. vázlat.
2.G.ezr.
½ zlj.
2 ágyú
Makolic
1.G.ezr.
1 zlj.
Dobiecin
Ho.tart.
31.
Belchatów
Postenhalice
6.
Gárda
6.tüzérség
Karzew
Lovas hadtest
Felix tábornok
61.
-Grn.
Zdzieszulice-Dl.
1.6.tart.dand.
1½ zlj.
3 zlj.
1 zlj.
32.gy.ezr.
44.
Gracholica
1.G.ezr.
1 zlj.
Bernatów
9. lov. hadoszt.
1.husz.ezr.
Janów
69.
Borowa
Kamienna
44.
1zlj.
Bukowa
Borowa hegy
1:100.000.

Borowa-hegy, erős orosz ellentámadás folytán, ismét elveszett. Ennek az lett a következménye, hogy a Felix-csoport — saját jelentése szerint — visszavonult Mokracz-Milaków vonalára, ami azonban nem történt meg, mert az éjszaka folyamán a 32. gyalogezred vonult vissza tévedésből Bernatówba, ami meglehetős zűrzavart keltett az alakulatok körében.

Az 1. gárda-tartalékdandár tovább folytatta állásaiból a harcot a szemben álló orosz gyalogsággal. Mihelyt hajnalodott, az oroszok újra megtámadták a bernatówi állásokat, de ezek a támadások a védők tüzében meghiusultak. A szomszédos 9. lovashadosztály ellen Grocholice irányában körülbelül két zászlóaljnyi orosz gyalogság ment rohamra. Lütgendorff altábornagy ekkor azt a parancsot kapta, hogy a lehető leggyorsabban könnyítsen a lovashadosztályon, mire Felix vezérőrnagynak azt az utasítást küldötte, hogy jobb szárnyával haladéktalanul kezdjen támadásba. Alig történt meg ez a rendelkezés, a gárda-tartalékdandár jelentette, hogy keleti irányból, Koscierogi felé nyolc lovasszázad tör előre tűzerséggel és a támadó csoportok már alig 3 kilométernyire vannak. A dandár erősítést kért. Azonban mindössze a 32. gyalogezred egy gyönge félszázadát lehetett Postenkalice felé útnak indítani.

Az 1. huszárezredről, melynek kora reggeltől Monkolicenél kellett a balszárnyat biztosítania, d. e. 9 óra 30 perckor érkezett a jelentés, hogy Korczównál (a hadosztályparancsnokságtól alig 1500 méternyire) áll és csak 9 óra 15 perckor kapta meg azt a parancsot, hogy Monkolice felé kell előnyomulnia. Könnyen elképzelhető, milyen bosszúságot okozott ez a hír a hadosztály parancsnokságán!

Tudva azt, hogy az 1. gárda-tartalékdandárt északról és keletről az átkarolás veszélye fenyegeti, már 5-én reggel az arcvonal megrövidítésére kellett gondolni, hogy ilyen módon a balszárnyat kelet felé lehessen elhajlítani. D. e. 11 órakor adtam ki tájékoztatás céljából ilyen értelmű utasítást, amely a Kielchanów-Miloków-Postenkalice vonal esetleges megszállására vonatkozott.

Hogy felsőbb helyen is milyen válságosnak látták a helyzetet, mi sem bizonyítja jobban, mint a IV. hadtest parancsnokságának a lovashadtesthez intézett parancsa, amely így hangzott: „A lovashadtestnek feltétlenül, akár az utolsó emberéig is tartania kell állásait. Ha a lovashadtest megsemmisül a harcban, úgy csak kötelességét teljesítette és elvégezte a rá váró feladatot. A lovashadtest számára nincs semmiféle visszavonulási irány!"

Délután 4 órakor, amikor az élénk puska- és lövegtűz ellanyhult és kezdett sötétedni, kiadatott a parancs a jelzett vonalra való visszavonulásra, azzal a módosítással, hogy a Felix-csoport jobb szárnya a centrumban fekvő Alexandrów

faluba vonul, hogy fenn tudja tartani a szoros összeköttetést a lovashadtesttel.

Ezzel megint véget ért egy nehéz csatanap, amely a sokkal erősebb orosz csapatokat megakadályozta abban, hogy a lodzi csatatérhez közelebb juthassanak. Ezt az eredményt természetesen csak súlyos áldozatok árán tudtuk elérni.

A 31. gyaloghadosztály Dáni-csoportjáról, amely eredeti állásában, Dubicinél, a 16. és 32. gyaloghadosztály között állott, csak a legfontosabbakat kell itt megemlíteni, mert a csoport távol volt a 31. hadosztálytól és ebben az időben közvetlenül a IV. hadtest parancsnoksága alatt állott.

December 4-én a Dáni-csoportot — mint már jeleztük — visszarendelték az arcvonalból és mint hadtesttartalékot északi irányba, Alexandrów és Faustinów felé tolták, vagyis a Hauer-lovashadtest nyugati szárnyának közelébe. A IV. hadtest parancsnoksága elrendelte a lovashadtest erősen szorongatott jobb szárnyának tehermentesítése céljából, hogy a Dáni-csoport kezdjen támadásba. Ez a támadás 5-én Kucównál elkeseredett harcokkal járt, melyekben a 32. gyaloghadosztály alakulatai is résztvettek. Ezek a támadások azonban a Widawka mocsaras partvidékén meghiusultak. A csatanap estéjén Dáni vezérőrnagy azt a parancsot kapta, hogy vegye ki csapatait a tűzvonalból, gyüjtse őket össze 6-án Kamiennél és azonnal vonuljon velük Zarzecébe, ahová a csoport d. e. 11 órakor meg is érkezett. Ettől kezdve megint a hadtestparancsnokság alá tartozott a Dáni-csoport.

December 6.

Már 5-én este 8 órakor megérkezett a hadosztályparancsnokság 6-ára szóló parancsa, amely ezt tartalmazta: „Holnap az összes csoportok megtartják mostani állásaikat. Ezeket a lehető legjobban meg kell erősíteniök. A Lütgendorff-csoport nem tart vissza tartalékcsapatokat északi szárnyán."

Az 5-i nehéz harcok után, az éjszaka aránylag nyugodtan telt el, úgyhogy a csapatok az éjszaka folyamán új vonalaikat technikailag megerősíthették. Drótakadályokat húztak az egész arcvonalon. A nap folyamán az egész vonalon csak mérsékelt löveg- és puskatűz folyt. Délután 3 óra tájban a Borowa-hegy felől erős orosz gyalogság kezdett előnyomulni, úgy a gárda-tartalékdandár vonala, mint Janowa irányában. Mindkét támadás közvetlenül a gyalogság állásai előtt roppant össze a heves puska- és lövegtűzben.

A 9. lovashadosztály azt jelentette, hogy erős gyalogőrjáratok nyomulnak előre Augustinów felé, miért is felriasztották a lovashadosztályt. A IV. hadtest parancsnoksága közölte, hogy a 27. gyaloghadosztály hatodfél zászlóalja ma este Ros-

niatowicébe érkezik és másnap reggel előnyomul Mzurki felé, továbbá, hogy a Piotrkównál és ettől északra álló orosz Gyllenschmidt-lovashadtestnek az a feladata, hogy az orosz XIX. hadtest visszavonulását fedezze.

Az általános helyzet 6-án délben következőképen alakult: A 6-ára virradó éjszaka felfogott orosz szikratáviratok elárulták, hogy az oroszok kiürítik lodzi állásaikat. Ennek következtében felbukkant az a kérdés, vajjon Belchatów előtt is visszavonul-e az ellenség? Mindenesetre feltünt, hogy a kaukázusiak nem ismételték meg 5-i heves támadásaikat. A Frommel-hadtest is azt jelentette, hogy az orosz lovashadosztályok harci kedve ellanyhult. Az a feltevés, hogy az ellenség a 2. hadsereg vonalai előtt is visszavonul, nem látszott lehetetlennek. Mikor azonban már 6-án este a Lütgendorff-csoport és a lovashadtest belső szárnyain újabb harcok fejlődtek ki és arról is érkeztek hírek, hogy az oroszok Lodznál csak a kiugró arcvonalrészt adták fel: a helyzetnek ekként való megítélése tárgytalanná vált. A IV. hadtest parancsnoksága ezért szükségesnek látta, hogy tartalékát, a Dáni-csoportot is harcba vesse. A csoport d. e. 11 órakor érkezett meg Zarzecébe, ahol a hadtestparancsnokságtól azt az utasítást kapta, hogy nyomja vissza a Rogovice-Grafenort-Rzazawa vidékére benyomult ellenséget és ilyenformán könnyítsen a lovashadtest erősen szorongatott jobbszárnyának helyzetén. A délután újult erővel fellángoló harc folyamán sikerült az oroszokat lekötni, de nem sikerült Dáninak az ellenséget visszavernie.

December 7.

A IV. hadtestparancsnokság rendelkezései alapján a 31. gyaloghadosztály parancsnoksága hajnali 2 óra 30 perckor adta ki 7-ére szóló parancsát, melynek kivonata ez volt:

„A 32. gyaloghadosztály és a lovashadtest feltétlenül megtartja mostani állásait.

A Dáni csoportnak az ellenséget mielőbb ki kell szorítania Rogowiez-Rzazawa-Zarzece vidékéről. A 27. gyaloghadosztály egy dandárának legkésőbb délben meg kell kezdenie Mzurkiból az előnyomulást Gomolin felé s ott szilárdan ki kell tartania.

Az én csoportom, mihelyt a 27. gyaloghadosztály elhagyta Murzkit, ezzel egybehangzóan északi szárnyával Monkolicéig nyomul előre. Felix vezérőrnagy megtartja eddigi vonalait; tartalék Korcewnél. Gyalogsági felderítés a front előtt, hogy az ellenség esetleges elvonulását idejében meg lehessen állapítani. Egy üteg Dobzelówon keresztül d. e. 11 órakor érkezik Hucisko déli szegélyéhez és a 27. gyaloghadosztály rendelkezésére áll. A gárda-tartalékdandár

— a 27. gyaloghadosztály előrenyomulásával egybehangzóan — meghosszabbítja bal szárnyát Monkolicéig, tűzérséggel is ellátott két zászlóaljjal. Egy zászlóalj tartalékként rendelkezésemre marad Dobjecinban, ahova az 1. huszárezred lovas géppuskás osztagát is küldeni kell. Egy zászlóalj átmenetileg a Felix-csoport parancsnoksága alá kerül.

Az 1. huszárezred d. e. 11 órakor Hucisko déli szegélyén a 27. gyaloghadosztály rendelkezésére áll."

Reggel nyolc óráig aránylag nyugalom uralkodott az arcvonalon. Lassanként azonban fokozódott a Felix-csoport előtt mintegy 600—1000 lépésnyire álló ellenség ereje. A gárda-tartalékdandár állásaival szemben lévő árkokat is egyre nagyobb fegyveres erő szállta meg. Délelőtt 9 óra 15 perckor közölte a lovashadtest, hogy a 9. lovashadosztály ellen támadás indult, melynek során a balszárny benyomódott. A lovashadosztály ennek következtében kénytelen Zdieszulice Grnre visszavonulni. Felix vezérőrnagy parancsot kapott, hogy jobb szárnyát — de csak ha feltétlenül szükséges — egy kicsit húzza hátrább.

Amikor a lovashadtest jelentette a IV. hadtest parancsnokságának a balszárny áttörésének veszedelmét, Lütgendorff altábornagy parancsot kapott, hogy az északi szárnyon tervezett előnyomulást hagyja abba és minden rendelkezésére álló erejét a 9. lovashadosztály válságos helyzetének megjavítására fordítsa. Ugyanakkor közölte a hadtestparancsnokság, hogy a Dáni-csoport támadásba kezd Guznice és Grafenort irányában.

A gárda-tartalékdandár d. e. 9 óra 20 perckor utasítást kapott, hogy keleti irányban megkezdett előnyomulását szüntesse be, rendelkezésére álló tartalékait azonnal indítsa útnak Polianica felé, s azonnal lásson hozzá a veszélyeztetett 9. lovashadosztály támogatásához.

Dél felé a legellentmondóbb jelentések érkeztek a Felix-csoprt, főként pedig a 9. lovashadosztály balszárnyának helyzetéről.

A hadosztály parancsnoka a beérkező hírekből és a küzdőtér válságos pontjain tett személyes észleleteiből azt állapította meg, hogy a 9. lovashadosztály balszárnya igen rosszul áll és ha a helyzet nem fordul gyorsan kedvezőbbre, az oroszoknak sikerül áttörni a Lütgendorff-csoport és a lovashadtest között, ami az általános helyzet szempontjából a lehető legnagyobb veszedelem volna.

Ezért azt határozta Lütgendorff altábornagy, hogy utolsó tartalékát is harcba veti. A parancs, amely ennek az elhatározásnak alapján készült és amelyet déli 12 órakor küldtek el Belchatów keleti széléről, — szóról-szóra így hangzott :

„A 9. lovashadtest megbízható értesülése szerint, az ellenség nagy erőt gyüjt össze az Augustinów központjától

közvetlenül északra eső kis erdőben, amely Augustinów és Zdziezulice Dl. között terül el.

A 9. lovashadosztály, amely kénytelen volt szárnyát észak felé behajlítani, most már csak a legnagyobb erőfeszítéssel tud kitartani.

Ennélfogva elrendelem az ellentámadást!

Hadosztálytartalék, másfél zászlóalj gárda az ezredparancsnok vezetés alatt: Alexandrów északi szélén keresztül a megjelölt erdő közepe felé támad.

Felix vezérőrnagy a rendelkezésre álló tartalékokkal együtt csatlakozik ehhez a támadáshoz a hadosztály tartaléktól keletre.

Az egész tüzérség azonnal az erdő egész területét lövi.

Főcélunk, hogy a 9. lovashadosztály a gárda beérkezéséig ki tudjon tartani és hogy a gárda a legnagyobb gyorsasággal előre tudjon törni.

A parancsot megkapja a gárda-tartalékdandár, Felix vezérőrnagy, a hadosztálytartalék és a lovashadtest."

Alig történtek meg az első intézkedések az idézett parancs végrehajtására, amikor a Felix-csoport centruma és balszárnya ellen hirtelen heves orosz támadás indult meg, amely azonban tűzerségünk tüzébe került és a harcvonal előtt elakadt. Eközben az orosz tűzerség Belchatów keleti szélét és a Binkówtól északra fekvő területeket lőtte, ahol éppen a hadosztálytartalék gyülekezett, hogy megkezdje a kis erdő ellen a támadást.

Lütgendorff altábornagy, aki ismerte a lovashadtest nehéz helyzetét, d. u. 3 órakor azt javasolta a IV. hadtest parancsnokságának, hogy a 15. gárda-tartalékdandár Kurnos irányában vonuljon fel, hogy beavatkozásával könnyítsen a lovashadtest helyzetén. Ez így is történt.

A hadosztálytartalék felvonulása alatt Felix vezérőrnagynak sikerült jobbszárnyát előrevinnie a régi állásáig, amelyet a derék 44-esek foglaltak vissza elszánt rohammal, s közben még 163 foglyot is ejtettek.

Délután 4 órakor az 1. gárdaezred jelentette, hogy elérte a Zdziezulice Gornitól délre levő mélyedést, de az ezred parancsnokságnak az a véleménye, hogy a további támadás kevés sikerrel kecsegtet. Ennek a jelentésnek alapján és mert a két zászlóalj előnyomulása csak lassan haladt, másrészt pedig a lovashadtest Janky-csoportja bátor és elszánt rohamokkal már a kis erdő közelébe ért: d. u. 7 órakor ez a parancs ment az 1. gárdaezred parancsnokságához:

A sokszor említett erdőt valószínűleg 2—3 század és egy géppuskásosztag szállotta meg.

Janky alezredes balszárnyával közvetlenül az erdő szélén áll, arccal dél felé.

Felix vezérőrnagy, akinek az volt a feladata, hogy a hadtesttartalék előnyomulásával párhuzamosan foglalja vissza régi hadállását, az esti órákban végrehajtotta a rohamot és mintegy 200 foglyot ejtett.

A hadosztálytartalék parancsnokának belátására bízom annak eldöntését: el lehet-e ma még foglalni ilyen körülmények között a kis erdőt? Ha nem: Janky alezredes csoportja, amelynek szárnya túlságosan exponált helyzetben van, nem maradhat meg elülső állásában."

Este 9 órára járt az idő, amikor az 1. gárda-tartalékezred közvetlenül az erdőcske elé érkezett. Az ezredparancsnok kérte és megkapta az engedélyt, hogy az erdő ellen megindult támadást hajnalban folytathassa.

Éjjel 10 órakor még egy erős támadás indult a 32. gyalogezred állásai ellen. A budapesti háziezred fiai azonban vissza verték a támadást.

A Nostitz ezredes csoportja ellen indított támadások nem voltak különösen erősek. Az oroszoknak sehol sem sikerült átlörniök.

December 8.

Éjfél után 1 órakor megérkezett a hadtestparancsnokság útasítása, melynek alapján a hadosztályparancsnokság úgy rendelkezett, hogy Felix vezérőrnagy és Nostitz ezredes csoportjának meg kell tartania eddigi állásait. Schlichtenthal ezredes a volt hadosztálytartalékkal és ezredének Mazurinál álló zászlóaljaival reggel 6 órakor támadásra indul az erdő ellen. Felix vezérőrnagy a rendelkezésére álló tűzérséggel és a jobb szárnya mögött összegyüjtendő tartalékokkal támogatja ezt a támadást.

A 9. lovashadosztálynak csatlakoznia kellett ehhez a támadáshoz és Groholice vidékéről kb. egy üteggel kellett elősegítenie a roham sikerét. A gárda-tartalékdandárnak a Zdziezulice Gornitól északra emelkedő 218-as magaslatról legalább egy üteggel kellett támogatnia Schlichtenthal támadását.

Ezeket az útasításokat azonban, amelyek hajnali 2 órakor adattak ki, nem hajtották végre a kívánt módon, mert a helyzet egészen másképpen alakult.

A 8-ára virradó éjszaka a Felix-csoport két orosz támadást vert vissza és közben 316 foglyot ejtett. A hajnali szürkületben azonban a csoport jobbszárnya (44. gyalogezred) kénytelen volt — egy meglepő és igen erős orosz támadás következtében — a Mokra—Zdziezulicie Gorne vonalra visszavonulni, még pedig súlyos veszteségek árán.

Az 1. gárda-tartalékezred benyomult az erdőbe. A Felix-csoport jobb szárnyán megváltozott helyzet következtében, az

a veszedelem fenyegetett, hogy az ellenség balról bekeríti az ezredet. Ezért parancsba ment, hogy a balszárnyat vonják vissza. Mivel a gárdaezredtől jobbra a lovasság is visszavonult, az ezred jóformán egészen elszigetelve maradt elől és hamarosan meg is indult ellene az átkaroló támadás. Az ezred azonban továbbra is elszántan folytatta rohamait és estére a leghevesebb harcok árán sikerült elfoglalnia az erdő déli szegélyét. Mivel a Felix-csoport és a balszárnyon álló lovashadosztály csapatai is ujra előretörtek, a forró csatanap estéjén sikerült a régi hadállást visszafoglalni.

A beérkező 15. gárda-tartalékdandár egyik zászlóalját Groholicébe, egy másikat pedig — egy ágyúsüteggel — sürgősen Mazuriba rendelték a lovashadosztály erősítésére. Ezenkívül az 1. gárda-tartalékdandár egy zászlóalját Lütgendorff altábornagy a binkówi magaslatokra rendelte. Ezekkel az intézkedésekkel elhárítottnak látszott a lovashadtest arcvonalát fenyegető áttörés veszedelme és így végre valahára biztosítottnak látszott a Lütgendorff-csoport jobbszárnya is.

Így végződött a nehéz és nagy harcok két napja. Nagyon is közelről fenyegetett az a veszély, hogy a 31. gyaloghadosztály és lovashadtest között sikerül a sokkal erősebb orosz csapatoknak áttörniök, ami a 2. hadsereg kitűnően vezetett hadműveleteit teljes kudarcba fullasztotta volna. Az áttörés helyétől keletre álló, gyenge erőt az ellenség levágta, a lovashadtest arcvonalát felgöngyölte volna és a menekülők minden bizonnyal magukkal rántották volna a felvonuló erősítéseket is. Végeredményben ez a veszedelem abban nyilatkozott volna meg, hogy az oroszok előtt megnyílik az északi út, ami végzetes hatással lehetett volna a lodzi csata sorsára.

A legnagyobb elismerés illeti a Felix-csoport derék csapatait, melyek kis állományuk ellenére[8] nemcsak visszavertek minden támadást, hanem elszánt rohamaikkal valósággal kicsikarták a kozákok kezéből nagynehezen már-már elértnek látszó diadalukat. De hasonló dicséret illeti a parancsnokokat is, akik a nehéz helyzetben is nyugodtan és céltudatosan vezették csapataikat. A tűzérség nagyszerű munkája is nagyban hozzájárult a siker kivívásához. Ami a gárdát illeti, a Schlichtenthal ezredes parancsnoksága alatt álló 1. gárda-tartalékezred rendületlenül kitartott egész idő alatt és a nehéz helyzetben mintaszerűen végrehajtott rohammal segítette elő a diadal kivívását.

A IV. hadtest parancsnokságá 9-ére szóló útasításába első pontként ezt írta:

„A 31. gyaloghadosztály és a lovashadtest a mai napon

[8] Egy-egy zászlóalj állománya nem érte el a normális harctéri század létszámát sem.

visszaverte a leghevesebb támadásokat és eredményes ellentámadások során megrohanta az ellenség által elszántan védett augustinówi erdőt és 600 foglyot ejtett. Köszönetet mondok az összes csapatoknak a küzdelemben tanúsított kitartásért és szívósságért."

December 9.

Erre a napra az volt a rendelkezés, hogy az állásokat szívósan meg kell tartani s technikai kiépítésüket tovább kell folytatni. Ugyancsak ezen a napon átcsoportosítás is történt a IV. hadtest harcvonalain.

Erre vonatkozóan a hadtestparancs így rendelkezett: A Dáni-csoport a Rogowiectől a Widawkáig terjedő szakaszon rendezkedik be és Zarzecénél gyüjt tartalékot, amely a 31. gyaloghadosztály rendelkezésére fog állani. A gárda-tartalékhadosztály minél előbb átveszi a lovashadtesttől a Widawkától Zdziezulie Dln-ig terjedő szakaszt. A gárda-tartalékhadosztály parancsnoksága alá kerül a gárda-tartalékezredek két és fél zászlóalja, amelyek Augustinównál harcoltak.

A 31. gyaloghadosztály, összeköttetést tartva a gárda-tartalékhadosztállyal, a Postenkalicétől délre egy kilométernyire terjedő szakaszt veszi át. Az 1. gárda-tartalékdandár kiválik a hadosztály kötelékéből és Dobjecinbe vonul.

A Hauer-lovashadtest — felváltása után — a 31. gyaloghadosztálytól északra lévő szakaszra vonul, amely bezárólag a pecari magaslatokig terjed.

A nap folyamán az ellenség a Borowa-hegyről nehéz ágyú- és mozsártüzet zúdított a Felix-csoportra. Erős orosz gyalogság, legalább egy gyalogos dandár, jelenlétét állapitottuk meg Bogdanówban. Egyébként az oroszok mára kiürítettek egyes fedezékeket, amelyeket előbb még megszállva tartottak. Nevezetesebb események nem is voltak.

Ezen a csendes csatanapon rendezni lehetett az alakulatokat. Csak most sikerült általános képet kapni a csapatok állapotáról. Ez a kép nagyon elszomorító volt. A 32. gyalogezred megmaradt 19 tisztjéből és 780 katonájából három zászlóalj alakult. A 69. gyalogezrednek 21 tisztje és 515 katonája maradt és összesen egy zászlóalj telt ki belőle. A 44. gyalogezred harmadik zászlóaljának mindössze 2 tisztje és 160 katonája maradt. A 44. gyalogezred negyedik zászlóaljának állományát ezen a napon még nem sikerült megállapítani, de aligha éri el a 300-at.

A puskás állomány tehát összesen 1800-ra becsülhető.

December 10.

Ezen a napon kialakult az általános helyzet képe. Piotrkównál a XIV. orosz hadtest gyülekezett, amiből arra kellett következtetni, hogy az ellenség vagy a IV. hadtest hadállásai ellen, vagy pedig északabbra a német vonalak ellen készül támadásra. Utóbbi esetben a Piotrkówval szemben álló csapatok feladata csak erélyes támadás lehetett. A Dáni-csoport parancsot kapott, hogy a 11-ére virradó éjszaka Zarzecénél gyülekezzék, mihelyt a 32. gyaloghadosztály felváltja állásaiban.

A hadosztály tűzvonala előtt nyugalom uralkodott. A szemközt álló oroszok drótakadályokat emeltek vonalaik előtt. Az észak felől szomszédos Hauer-lovashadtest arcvonalán élénk tűzérharc folyt.

December 11.[9]

Éjfél után 1 óra 10 perckor támadás indult a Felix-csoport arcvonala ellen. Mivel ennek a csoportnak nem volt semmi tartaléka, odarendelték a Karcewben háló gárdazászlóaljat. Az orosz támadást azonban sikerült visszaverni, anélkül, hogy a gárdazászlóalj beavatkozására került volna a sor.

A hadtestparancsnokság rendelkezése szerint, a feladat változatlan maradt. A gárda-tartalékhadosztályt a Dáni-csoport váltotta fel, úgy, hogy a Dáni-csoport a Rzazawától bezárólag az augustinówi erdőig terjedő szakaszt 11-én este vette át. A felváltás úgy történt meg, hogy az ellenség észre sem vette.

Így egyesült ujra a 31. gyaloghadosztály. A hadosztály most $13\,^1/_2$ kilométeres arcvonalon állott, mindössze 4000 puskával, 18 géppuskával, 171 lovassal és 36 ágyúval. A csapatok elhelyezkedtek a lövészárkokban, ahová a legközelebbi napokban beosztották a megérkező menetszázadokat is. Kézi gránátokat és világító rakétákat osztottak szét a csapatok között. Megindult az intenzív felderítő szolgálat az ellenség helyzetének mielőbbi megállapítása céljából.

December 16-án megkezdődött a visszavonuló ellenség üldözése, ami december 22-én a Carna folyónál, Rozenek falu környékén fejeződött be.

Befejezés.

Mialatt Lodznál folyt a döntő jellegű, nagy küzdelem, a Mackensen-hadsereg déli szárnyán megjelent a cs. és kir. 2. hadsereg, amely mint oldal- és hátvéd kitűnő szolgálatokat tett.

[9] V. vázlat.

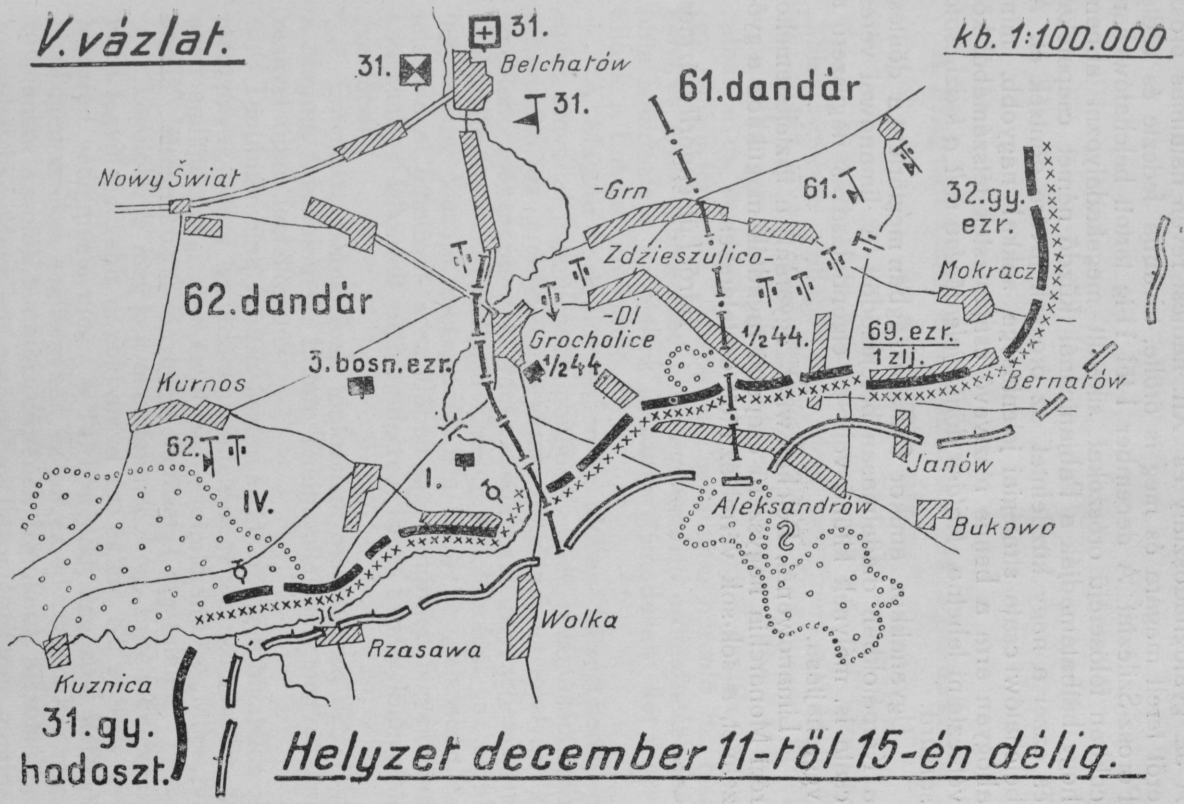

Helyzet december 11-től 15-én délig.

A 32. gyaloghadosztály és XII. hadtest révén hatalmas orosz erőt terelt magára és meg is őrölte, továbbá fedezte és védte Porosz-Sziléziát. A december 1-től 11-ig tartott belchatówi harcokban fölöserejű oroszokat sikerült megakadályozni abban, hogy hátbatámadják a Pabjanicánál küzdő német csapatokat és ezzel a nagy küzdelmet az oroszok javára döntsék el. A belchatówi csata stratégiai jelentősége sokkal nagyobb, mint ahogyan arra a benne résztvevő csapattestek létszámából következtetni lehetne. *Hatása döntő jelentőségű volt a lodzi csata sorsára.*

Ugyanakkor, amikor Oroszországban megtörtént a döntés, a Kárpátokban diadalmasan befejeződött a limanowai véres csata is, melynek kitűnő volt az elgondolása és nagyszerű a végrehajtása.

Limanowánál, Belchatównál egyaránt a tiszteletreméltó, régi Monarchia nagyszerű csapatai ragadták magukhoz a győzelmet, a sok-sok vérrel áztatott csatatereken.

Báró Lütgendorff Kázmér

A Magura Casinului védelme 1917. juliusában és augusztusában.

A Hadtörténelmi Közlemények mult évi I.-II. füzetében „Miles Slovacus" tollából cikk jelent meg, mely a vitéz 14. tót legénységű m. kir. honvédgyalogezrednek 1917 nyarán, Erdély védelmében vívott hősi harcával foglalkozik. Ebben a dolgozatban a cs. és kir. 82. székely gyalogezredről említés csupán egy helyen történik: „Miután a Casinuluion harcoló 82. (székely) és a 69. gyalogezred csak emberfeletti erőfeszítések árán bírta feltartóztatni az oláhok sorozatos támadásait: két zászlóaljunk a Casinuluira indult. . . ."

A Magura Casinului ebben az időben kétségtelenül az egész arcvonal legfontosabb pontja s ennek a támaszpontnak megtartása az erdélyi hadjáratnak majdnem ugyanolyan kiemelkedő mozzanata volt, mint a diadalmas nagyszebeni csata. Utóbbi ugyanis megtisztította Erdélyt az oláhoktól, az előbbi fegyvertény viszont megakadályozta, hogy a „felszabadítás" jelszavával fanatizált s ez időben már kitűnően fegyelmezett, kiképzett és felszerelt oláh hadsereg ismét Erdély földjére tegye lábát.

Ennek az eseménynek fontossága magyarázza azt, hogy a Magura Casinuluinak, Erdély Thermopiléjének megvédelmezésével újból foglalkozunk.

Tanulmányunk forrása tisztán és kizárólag a hivatalos okmányanyag volt s így adataink hitelességéhez szó sem fér. Ezt azért említjük meg, mert az olvasó e tanulmány és „Miles Slovacus" leírása között lényeges eltéréseket fog találni.

Legelőbb is meg kell állapítanunk, hogy Erdély kulcspontját a legválságosabb napokban a cs. és kir. 82. székely gyalogezred védelmezte meg. A 14. honvédgyalogezred kétségtelenül igen értékes segítségében ez az ezred csak akkor részesült, mikor az oláh támadás dühének leginkább kiszolgáltatott századai, Leonidász hős csapatához hasonlóan, már majdnem teljesen elvéreztek.

De lássuk az eseményeket:

A cs. és kir. 82., mondhatni 100 %-ig székely legénységű gyalogezred II. zászlóalja a szövetséges csapatoknak a nagy-

szebeni diadalmas csatát követő előnyomulása folyamán, már 1916 december 16-án elérte a magura Casinului (Δ 1167) magaslatot s itt nyomban téli tartós állás építéséhez fogott. Ez a munka a szinte szakadatlanul megismétlődő hófúvás következtében, a keményre fagyott és egyébként is jórészt sziklás talajban, a legénységre igen súlyos terhet rótt. De a székelyekre nem lehetett olyan feladatot bízni, melyet ők becsülettel meg ne oldottak volna.

A II. zászlóalj kezdetben a német III./226. tartalékzászlóalj parancsnoka — Rottka őrnagy — alá volt rendelve. Ennek a német tartalékezrednek állása — az alárendelt és már a Magura Casinuluion álló II./82. zászlóalj állását is beleértve — a Δ 1167-től a + 668 D. Pietrisuluiig terjedt. A 82. ezred I. és III. zászlóalja 1917 január 17-én a német tartalékezredet felváltotta s így Papházy Kornél ezredes parancsnoksága alatt, az egész ezred egyesült.

Papházy ezredes a Magura Casinului fontosságát nyomban felismerte s ezt a hegytömböt, az egész arcvonal legfontosabb kulcspontját, valóságos tábori erődítménnyé építtette ki. Kétségtelen, hogy ez az intézkedése a félévvel később bekövetkezett Avarescu-támadás és az ennek folyamán megszületett marastii csoda[1] alkalmából rendkívül üdvösnek bizonyult. Gyengébb állás ugyanis egyszerűen nem állta volna az oláh tűzérség hosszú hetekig tartó szörnyű pergőtüzét. Így azonban a Magura Casinului a helyén sziklaszilárdan álló 82. gyalogezred kezén maradt, a marastii áttörés után az egész arcvonal támaszpontja lett és ennek köszönhető, hogy Avarescu kitűnő hadosztályai megőrlődtek anélkül, hogy kezdetbeli meglepő sikerüket megfelelően ki tudták volna aknázni.

Mint „Miles Slovacus" is írja, valóság, hogy az oláh gyalogságot a nagy támadás előtt antant tisztek képezték ki és fegyelmezték; a tűzérség működését a támadás egész tartama alatt ugyancsak ők irányították.

Az antant legfelsőbb hadvezetősége intézkedett, hogy az 1917 julius 22—24-ig tartó alapos tűzérelőkészítés után, az egész moldvai arcvonalon megkezdődjék az előretörés.

A rendkívül ambiciózus Avarescu alig tudta bevárni azt a pillanatot, amikor a tűzérség elhallgat és a gyalogságnak adja át a szót. Mikor ez végre 25-én elkövetkezett, az oláh hadseregben tökéletesen szokatlan hévvel és lendülettel rohanta meg az oláh 2. hadsereg élén a szövetséges csapatok arcvonalát, melyet Marastinál (218. német hadosztály) sikerült is áttörnie.

Ez volt az a veszélyes pillanat, melyről „Miles Slovacus" is beszél. Ha ekkor az oláh nyomásnak a 8. hegyi dandár, de

1 Ez abból állt, hogy oláh csapatok németeket vertek ki állásukból.

főként az ennek kötelékében a Magura Casinuluion őrt álló 82. székely gyalogezred is enged, semmi sem akadályozhatta volna meg, hogy az oláhok újból Erdélyben teremjenek.

De a 82. ezred nem engedett. Természetes, hogy a szomszédok meghátrálása következtében a 8. hegyi dandárnak, azaz az ezrednek is ki kellett igazítania arcvonalát, de ez az általános helyzetből adódott és a Magura Casinuluira támaszkodva, felsőbb parancsra történt. Az oláhok tehát a 8. hegyi dandár arcvonalát ezuttal nem törték át, mint ezt „Miles Slovacus" állította.

Csapataink helyzetét a marastii oláh győzelem előtt és ez után, az 1. vázlat mutatja:

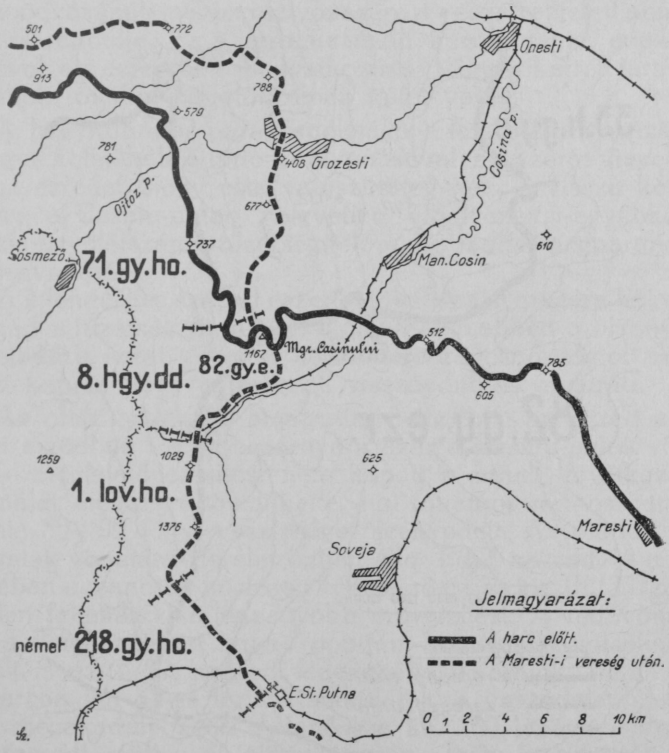

Az oláh tűzérség, az előbb említett terv értelmében, julius 22-én hajnalban kezdte meg az előkészítést. Maga a Magura Casinuluion lévő, minden égtáj felé zárt erődítménnyé kiépített támaszpont kb. 10,000 könnyű-, közepes- és nehéz lövedéket kapott ezen a napon.

Természetes, hogy ez a heves tűz a támaszpont erődítményében, melyet ekkor a 10./82. század szállott meg, igen

nagy kárt tett. A tűz elnémulása után a megszállók, a kéznél lévő tartalékok és az egész műszaki század, a fedezék kijavításához látott s sikerült is ezt annyira helyrehoznia, hogy a 23-án és 24-én hasonló hevességgel tomboló ágyútűz megsemmisítő hatásával, úgy-ahogy dacolhatott.

25-én megtörtént a marastii áttörés. A német 218. hadosztály a putnai vasútállomásig vonult vissza s ehhez a visszavonuláshoz a fenti hadosztályhoz zárkózott cs. és kir. 1. lovashadosztálynak és a 8. hegyi dandár jobbszárnyának is csatlakoznia kellett, mert különben olyan rés keletkezik, melyen az ellenség nyugodtan átsétálhatott volna.

A Magura Casinului megszállásának képe ekkor ez volt:

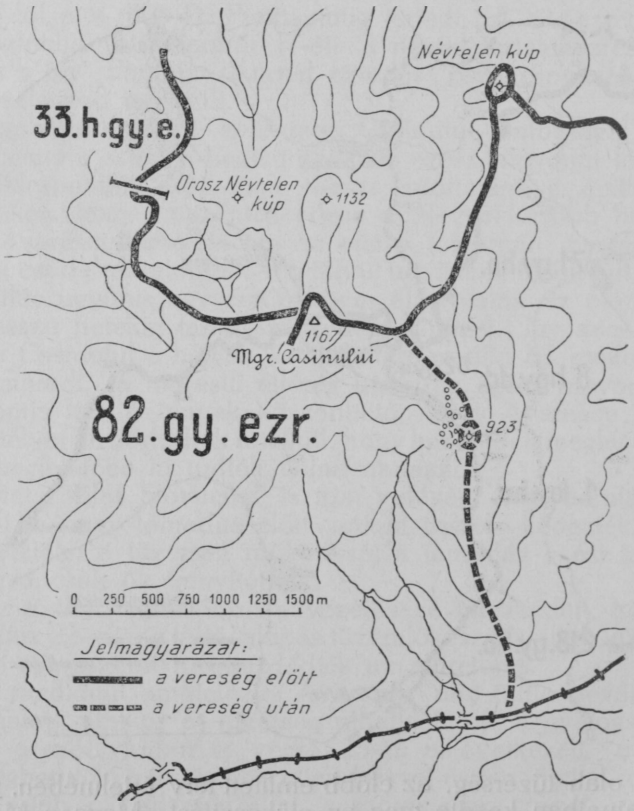

Az ezred kénytelen-kelletlen kiürítette eszményien kiépített állása nagyobbik részét s a legszorongatottabb harchelyzetben, szakadatlan rohamok és a tűzérség pergőtüzének közepette, új fedezéket kellett építenie.

A most következő napok, a székely ezred egyébkent is hősi ódához hasonlatos világháborús történetében, a legragyogóbb fejezetet alkotják.

Az ezred tekintélyes része megfelelő fedezék nélkül, étlen, szomjan, mozdulatlanul állta az ellenség szakadatlan pergőtüzét és julius 28-án 16 órakor éppen az alig kiépített új állásrész ellen meginduló s ettől kezdve naponta kétszer, háromszor is megismétlődő tömegrohamait.

Ebben a legválságosabb időben a 82. székely gyalogezred mögött egyetlen idegen csapattestbeli katona se állott. Ellenkezőleg! Az oláhok 28-án korán reggel áttörték az 5. bosnyák ezrednél a 8. hegyi dandár jobb szárnyát s a dandárparancsnokság a székely ezred 6., 7. és 15. századát a veszedelem elharapódzásának megakadályozására a veszélyeztetett pontra, a Δ 609-re rendelte. Ez a három század három napig, azaz 31-ig volt távol az ezredtől s beavatkozása teljes sikerrel járt, mert az oláhok további előretörésének gátat vetett.

A hegyi dandár parancsnoksága a fenti három századnak az ezred kötelékéből történt elvonásával egyszerre figyelmeztette az ezredet, hogy este valószínűleg neki is vissza kell húzódnia; a Casinu-patak völgyében elhelyezett, egyébként is igen kis ágyúlétszámú tűzérségnek pedig máris megparancsolta a visszavonulást.

A kilenc 82-es század eszerint tökéletesen magára hagyatva, jóformán a tűzérség támogatása nélkül állta ebben a bizonytalan helyzetben a sarat, mignem a dandárparancsnokságtól este értesítést kapott, hogy a tervezett visszavonulás elmarad.

Az oláh gyalogság augusztus 2-áig, míg az ezred a vitéz 14. tót ezredben — jobbszárnyán, azaz a Casinu-patak völgyében — megfelelő erősítést nem kapott s ennek következtében arcvonalát meg nem rövidíthette, hat rohamot vert vissza, noha naponta 80—90 főnyi veszteséget szenvedett. Az oláhok a Casinu-patak vonalára derékszögben álló 1./82. század és a patak völgyében ugyancsak hősiesen védekező cs. és kir. III./35. zászlóalj ellen fejtették ki a legnagyobb erőfeszítést. A védővonalnak ezen a derékszögben kiugró pontján augusztus utolsó napján sikerült is az 1./82. század fedezékébe betörniök, de az azonnal harcba vitt 82-es tartalékalakulatok a veszedelem fokozódását megakadályozták. Mindössze kb. 200 lépésnyi árokszakasz maradt végleg az oláhok kezén. Igaz, hogy ez is nagy baj volt, mert hiszen a századoknak az elragadott állásrésszel szemben, a szakadatlanul tomboló harc alatt új fedezéket kellett építeniök.

Az ezred jobbszárnya a közel kétórás közelharcban olyan nagy veszteséget szenvedett, hogy az ellentámadásra tűzbe vitt

tartalékokat nem lehetett többé kivonni a tűzvonalból. A védőszakasz legérzékenyebb s az oláh támadás dühének legjobban kitett pontja eszerint, gyéren megszállott állapotában, tartalék és fedezék nélkül maradt. A folytonos harc miatt a legénységet élelmezni se lehetett. Fizikai ereje teljesen leromlott, de erkölcsi erejét hihetetlenül megnövelte az a tudat, hogy ezúttal valóban a szó legszorosabb értelmében vett ősi ellenségével áll szemben.

Papházy Kornél ezredes a nagy veszteségre utalva, ismételten erősítést kért. Kijelentette ugyan, hogy az ezred utolsó emberig kitart állásában, de létszáma olyan rohamosan fogy, hogy segítség nélkül arra a bizonyos „utolsó emberre" is mihamar sor kerül

Az állandó sürgetés végre eredménnyel járt. Augusztus 1-én az ezred hat századnyi erősítést kapott. Ugyanis ezen a napon a Papházy-csoport alá rendelték az 5. bosnyák vadászzászlóalj két századát és az I./69. zászlóaljat.

Papházy ezredes mind a hat századot (kb. 600 főt) a Casinu-patak völgyébe állította tartalékul.

Ez az erőelosztás mihamar helyesnek bizonyult. Az oláhok ugyanis a délután folyamán három elkeseredett támadást hajtottak végre a Casinu-patak völgyében. A székely bakák a Hindenburg bakákkal[2] karöltve, mindhárom kisérletüket vérbe fojtották. Az oláhok óriási veszteséget szenvedtek. „Miles Slovacus" jól írja, hogy az oláh hullák százszámra hevertek a fedezékek előtt s a kánikulai hőségben rettenetes bűzzel fertőzték meg a levegőt.

Meg kell említenünk, hogy ez a nap a Casinu-patak mentén védekező III./35. zászlóaljnak is rendkívül forró napja volt és hogy ez is kitűnően verekedett.

Amint látjuk, a helyzet augusztus 2-án, a viléz tót honvédek megérkezésének napján nem volt túlságosan kritikus — legalább is a pillanatnyi látszat szerint nem volt az. Más lapra való, hogy az oláhok előreláthatólag továbbra is a Casinu-patak völgye ellen intézték támadásukat, hogy itt az arcvonalat áttörvén, a moldvai arcvonal kulcspontját, a Magura Casinuluit, délről megkerülve elfoglalhassák. Hadvezetőségünknek az oláh tervről alkotott ez az elgondolása — mint látni fogjuk — tökéletesen helyesnek bizonyult. Ez az elgondolás volt viszont az oka annak az intézkedésnek, hogy a veszélyeztetett pontra új erőt vittek. Ez az új erő a Szakáll alezredes parancsnoksága alatt a Papházy ezredes csoportja alá rendelt m. kir. 14. honvéd gyalogezred I. és II. zászlóalja volt.

[2] I./69. gyalogzászlóalj két százada.

A 3. számú vázlat mutatja az újonnan érkezett két honvéd zászlóalj elhelyezkedését:

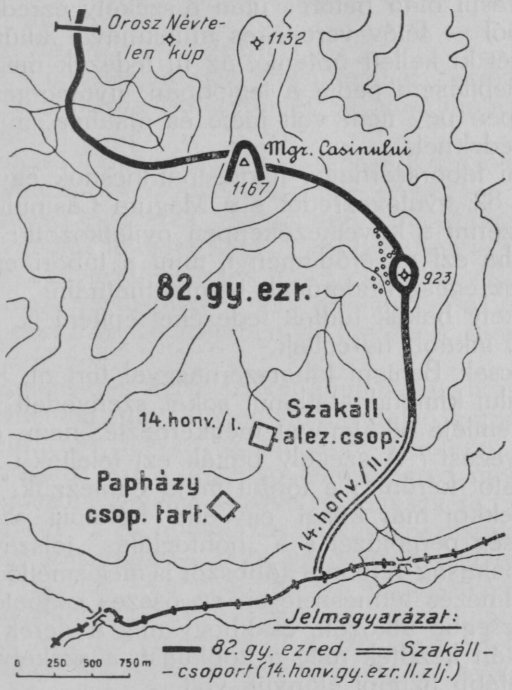

Mint látjuk, a I./14. honvéd zászlóalj átvette a I./82 zászlóalj fedezékének pontosan felét, ami azt jelenti, hogy a megszállás ezen a veszedelmes ponton augusztus 2-án éjjeltől kezdve éppen kétszeresen sűrűbb csatárlánccal történt és most már két teljes zászlóaljat (I./14. honvéd és I./69. cs. és kir. zászlóalj) tartalékként lehetett szerepeltetni, vagyis, hogy a Casinupatak védelmezőinek létszáma egyik napról a másikra kb. négyszeresére emelkedett. Természetes, hogy ezzel az oláhoknak ez ellen a pont ellen intézett támadásait lényegesen könnyebben lehetett meghiusítani, mint két nappal ezelőtt.

„Miles Slovacus" azt írja, hogy a 14. honvédezred a teljesen kimerült 69. ezredet váltotta fel. Ez a megállapítás tévedésen alapszik. Mint már előbb mondottuk, a Szakáll-csoport egyik zászlóalja (II./14 honvéd) az I./82. zászlóalj állásának egyik felét vette át. Igaz, hogy ebben az állásban az előző napon ellentámadásra tűzbe vitt két század Hindenburg bakát is talált, mert ezeket a sikeres ellentámadás után, az I./82. zászlóalj óriási veszteségei miatt nem lehetett a tűzvonalból kivonni. Ez csak akkor történhetett meg, mikor a Szakáll-cso-

port képében újabb erősítés érkezett.

„Miles Slovacus" azt mondja továbbá, hogy a „vonal" egyáltalán nem volt kiépítve. Ez szó szerint igaz. Tudjuk, hogy a marastii oláh betörés után a székely ezrednek — mások hibájából — félév verejtékes munkájával kitűnően kiépített fedezékét ki kellett ürítenie, az új fedezék megfelelő módon való kiépítésére pedig a legjobban nyomorgatott I. zászlóaljnak éppen úgy nem volt ideje és alkalma, mint később a derék honvédeknek.

Benigni táborszernagy, hadtestparancsnok, egy ízben megszemlélte a 82. gyalogezredet s a Magura Casinului erődítményéről szószerint a következőképpen nyilatkozott: „Legjobban szeretném, ha ezt az erődítményt, mint a tábori erődítés iskolapéldáját, az egész haderőnek bemutathatnám."

A székely bakák tudtak fedezéket építeni is, de ha harcolni kellett, inkább harcoltak.

Ugyancsak Benigni táborszernaggyal történt, hogy a Magura Casinului kimondhatatlanul sokat szenvedett megszállóitól egyik szemléje alkalmával megkérdezte, nem óhajtanak-e valami kedvezést? A székely bakák ezt felelték: „Csak vizet és kézigránátot kérünk: a többit majd elintézzük."

Pedig ekkor már közel egy álló hónapig szenvedték a nehéz tűzérség pergőtüzét s a „honfoglalás" jelszavával fanatizált oláh bakaság naponta többször is megismétlődő rohamát.

Az élelmezés természetesen az összes csapatoknál egyforma nehézségbe ütközött, csakhogy míg a derék honvédek augusztus 2-án kezdték meg a koplalást, a székelyeknek ezen a téren legalább tíznapi előnyük volt.

Valóság az, hogy az újonnan érkezett honvédek az oláh erőfeszítés főcélpontjába kerültek s hogy itt szinte emberfeletti hősiességgel kitartottak. Augusztus 2-ától mindaz a borzalom: eszeveszett pergőtűz, napi 4—5-szörös mély tagozású gyalogsági roham, amit az I./82. zászlóalj ugyancsak rendületlenül állt eddig, most a Szakáll-csoport nyakába szakadt. Ezzel korántse akarjuk azonban azt mondani, hogy a Magura Casinului megszállóinak többi része (II., III., IV./82. zászlóalj) ezalatt a nyugalom napjait élte. A Δ 1167-től a Casinu-patakig terjedő védővonal minden pontja mondhatni egyformán vitézkedett és szenvedett. Ennek az oldalnak védelmezői közt pedig márcsak létszámuknál fogva is, első helyen a 82-es bakák állottak.

Hogy egyebet ne mondjunk, a Δ 1167 magaslaton lévő erődítmény közelében, a pergőtüzek után 28 cm. lövedékek szilánkjait találták az emberek. Az erdőtisztáson lévő támaszpont védői éppen annyi rohamot vertek vissza, mint a patak völgyében álló bajtársaik.

Az, hogy a 82. ezred a Magura Casinului védelmezése

közben szokatlanul nagy teljesítményt vitt véghez, kiviláglik abból is, hogy a király július 31-én, azaz oly időben, mikor az ezred Erdély kapujában még egymaga állt őrt, a következő sürgönyt intézte hozzá :

„Cs. és kir. 82. gyalogezred,

Különös megelégedéssel értesültem az ezred kimagasló hősiességéről, amiért elismerésemet és köszönetemet fejezem ki neki. Károly."

Az előljáró 71. hadosztály parancsnoka, Goldbach tábornok a következő kísérő szavakat fűzte ehhez :

„A legfelső elismerés alkalmából az egész hadosztály szerencsekívánatát tolmácsolom a mindig harcos kedvű hős ezrednek. A hadosztály összes többi csapatai visszafojtott lélekzettel várnak az alkalomra, hogy behozhassák azt az előnyt, amelyet az ezred velük szemben a dicsőség terén magának szerzett."

Az elismerésnek ez a szokatlanul meleg hangú megnyilvánulása érthetően jutott éppen július utolsó napján az ezred osztályrészéül, mert hiszen ez július 22-től július 31-éig egymaga vitte véghez azt a ragyogó teljesítményt, melynek dicsőségében augusztus elejétől kezdve a segítségére sietö kitűnő bajtárssal, a két 14-es honvédzászlóaljjal osztoznia kellett.

A 14-es honvédek — mint az osztrák-magyar haderő tót kiegészítésű ezredei — a viládháború folyamán egyetlen ezred mögött se maradtak el sem hősiesség, sem hűség dolgában. A tót katona legfőbb erénye volt a szó igazi értelmében vett fegyelemérzet, a legteljesebb igénytelenség, az óvatos bátorság[3] és végül a bámulatos tájékozóképesség.

Mindezt örömmel állapíthatjuk meg hős tót bajtársainkról, kikre a legnagyobb tisztelettel és szeretettel gondolunk. Távol áll tőlünk, hogy a 14-es honvédeknek Erdély védelme körül kivívott érdemeit elvitatni akarjuk. Ellenkezőleg, állítjuk, hogy a székely ezred augusztus elején erőfelfrissítésre szorult, s hogy a tót bakáknál méltóbb segítőtársat aligha kaphatott volna.

Tanúsítja azt, hogy a 14. honvéd gyalogezred Erdély védelmében székely bajtársával egyenrangúnak bizonyult, a király következő elismerése is.

„József királyi herceg, tábornagynak.

Reichenau, 1917 augusztus 13-án.

Igaz örömmel fogadtam a 82. székely gyalogezrednek s a II./14. honvéd zászlóaljnak hősi magatartásáról hozzám intézett előterjesztésedet.

[3] Ez talán különösen hangzik, de megkülönböztetésül szolgálhat a meggondolatlan bátorságtól, a vakmerőségtől. A tót baka sohase volt vakmerő, de sohase volt annyira óvatos se, hogy ezt a bátorsága rovására lehetett volna írni.

A M. Kir. Orsz. KÖNYVTÁRA.

Derék székelyeim és honvédeim szívós kitartása ismételt bizonyságul szolgál arra, hogy ezek a pompás csapatok számban és erőben nagyobb ellenséggel szemben is meg tudják óvni fölényüket.

A hősök mindegyikének legbensőbb köszönetemet, legőszintébb elismerésemet küldöm és további harcaikra Isten áldását kérem. Károly."

A két csapattest hősiességét eszerint a legmagasabb helyen is egyformán értékelték, mint ahogyan az elfogulatlan történetíró ma se tehet egyebet.

A székelyek és a tótok Erdély védelméből egyformán vették ki részüket. Mégis elvitathatatlan, hogy ha a székely bakák július 25-e és augusztus 1-e közt, kizárólag a maguk erejére támaszkodva, nem tartanak ki a Magura Casinuluion, akkor az oláhok jobban kiaknázhatták volna Marastinál elért sikerüket s ezzel a moldvai arcvonal ellenállása katasztrófálisan megrendült volna.

Ennek a ténynek megállapításával tartoztunk az igazságnak és a székely ezred ragyogó emlékének. De ennek hangoztatásával senki érdemét se akartuk kisebbíteni. Hisszük, hogy maguk a derék 14-es honvédek legkevésbbé se botránkoznak meg ezen az eljárásunkon. Erre biztató adatunk is van: 1915 június 13-án a székely ezred ugyancsak a 14. honvéd gyalogezreddel vállvetve vívta meg Piskorowicénél világháborús történetének egyik legvéresebb és egyúttal leghősibb harcát. A székely ezred erről nem küldött be a hadtestparancsnokságnak harci jelentést s ezért az utóbbi június 23-án a következő leírattal fordult az ezredparancsnoksághoz: „A hadtestparancsnokság a mai napig se kapott harci jelentést se a 10. hadosztálytól. se a 82. ezredtől. Éppen ezért nem is tudta felvenni harci leírásába a 82. ezrednek a piskorowicei és a molyniei ütközetekben tanúsított hősi magatartását. Az események leírása a 6. Landwehr- és a 14. honvéd gyalogezred harci jelentése alapján történt. Ez a két harci jelentés szószerint belekerült a hadtest harci leírásába. Ezek a piskorowicei major és a kastély rohammal történt elfoglalását egybehangzóán akként mondják el, hogy a rohamhoz az utolsó impulzust a két 82-es zászlóalj adta meg . . ."

Ha a derék tót ezred elég nyilt volt 1915-ben ahhoz, hogy elismerje, sőt aláhúzza székely fegyvertársa érdemét, bizonyára ugyanilyen módon járt volna el három évvel később is. Nyugodtan meg is tehette volna, mert époly kevéssé volt szüksége kölcsönkért babérokra, mint székely fegyvertársának.

A Magura Casinuluion, a „Halálvárban", ahogyan a székely bakák nevezték, augusztus 8-áig lankadatlan hévvel tombolt a harc. Ekkorra az oláh hadosztályok részben megőrlődtek, részben elvesztették támadó kedvüket, úgyhogy viszony-

lagos csend állt be. Ezen a napon a szomszédos hadosztályok, a bevehetetlennek bizonyult Magura Casinului hegytömbre támaszkodva, megkezdték a támadást. A szomszédos 71. honvéd hadosztály előretörése sikerült s ez némileg a Magura Casinului megszállóin is könnyített. Legfőbb ideje volt! A megszállók létszáma ekkor már majdnem kétharmaddal volt kisebb, mint a támadás megindulásakor.

Az oláhok vesztesége még sokkal nagyobb volt.

A három 82-es és a két 14-es honved zászlóaljat, ezt az alig-alig ezrederősségű csoportot, nyolc oláh ezred összesen *ötvennégyszer* rohanta meg. Az erdőtisztás támaszpontja és a Casinu-patak völgyében lévő állások (14-es honvéd zászlóaljak) előtt a szó igazi értelmében oláh hullahegyek hevertek.

Az északra szomszédos 71. honvédhadosztály sikeres előretörése arra ösztönözte a 8. hegyi dandárt, hogy a Papházy-csoporttal is támadást hajtasson végre, hogy a 71. honvédhadosztály előrement jobbszárnyával az összeköttetést ujból helyreállitsa. Ez a támadás részben sikerült. A székely ezred balszárnyán lévő 9. és 14. század augusztus 10-én elfoglalta az oláh előállásokat.

Ezzel a Magura Casinului védelme le is zárult. Az oláh nyomás megszünt. A védőkből ujból támadók lettek. Most már megint a szövetséges központi hatalmak haderői voltak a kezdők s ezt a szerepüket mindaddig megtartották, míg az orosz forradalom kitörése következtében magukra maradt oláhok békét nem kértek.

A Magura Casinului megvédelmezése a világháború történetének egyik fénypontja volt. Ezzel a fegyverténnyel halhatatlan nevet vívtak ki maguknak székely és tót testvéreink. Hogy kettőjük közül melyiket illeti a nagyobb dicsőség: ne firtassuk. Ők maguk se firtatják. Megelégszenek azzal a tudattal, hogy magyar katonák voltak s a szívük megszabta kötelességüket hűen teljesítették.

Az oláh békekötéskor Károly király így szólt József királyi herceg, tábornagyhoz: „A dicső székely 82-ős hősök iránt érzett csodálatomnak jeléül intézkedtem, hogy a Magura Casinului magaslata Erdélyhez csatoltassék."

Azóta nagyot fordult a világ!

De reméljük, hogy az Erdély védelmében kötött székely-tót vérszövetségből valamikor új, a réginél is erősebb hajtás fakad.

Ajtay Endre.

A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában.
(1848—1849.)

Az alábbiakban néhány kiadatlan levelet és jegyzéket közlünk, amelyek részint tényleges fegyvervásárlásokra és — szállításokra vonatkoznak, melyeket a magyar kormány a szabadságharc idején Angliában eszközölt, részben pedig angol részről tett hasonló természetű ajánlatokra vonatkoznak.

I. Pest, 1848. április 25.

Az 1847—48. országgyűlésre kiküldött angol ügynök, Blackwell József András, 1848. április 25-dikén Pestről írt jelentésében a következőket közölte Ponsonby lord bécsi nagykövettel: „21-dikén hosszasan beszéltem a miniszterelnökkel (Batthyány Lajos gróf — a fordító megjegyzése). Tudni akarta, hogyan lehetne a legjobb úton 100,000 fegyvert szállítani Angliából Magyarországba. Azt mondottam neki, küldjön két katonai embert (two military men = katonai szakértő) Birminghamba, akik kétségtelenül köthetnek ott szerződést oly nagyszámú fegyverre, amennyi csak szükséges; de nekem nagyon kényes volna ebbe az ügybe akár közvetve, akár közvetlenül beavatkozni." (Másolat a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában.)

II. Pest, 1848. augusztus 15.

Kossuth Lajos pénzügyminiszter Wimmer Th. A. Londonba küldött magyar megbizotthoz. — Kossuth sajátkezű fogalmazványa a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Vörös Antal gyüjtemény 1066. sz.

Mindjárt az első irat olyan adatokat tartalmaz, amelyek eddig teljesen ismeretlenek és további kutatásokat tesznek szükségessé. — Wimmer, akinek eddig nevét nem ismertük, magyarul számol be tárgyalásairól, tehát vagy magyar, vagy magyarul tudó osztrák tisztnek kellett lennie; a levélből tudjuk meg, hogy Kossuth arra kérte, írjon neki németül: „Kegyed a német nyelvet jobban birja, tessék velem azon levelezni, nehogy valamely kifejezését félreértsem." A levélből tudjuk meg, hogy Wimmer már előbb is, augusztus 6-án és 8-án is írt Kossuthnak, tehát annak megbizásából augusztus eleje óta tárgyalt Londonban; viszont Kossuth közölte vele, hogy a Cotton, Fry és Trueman cégtől már előbb vett fegyvereket és azoknak átvételére 4-5 héttel előbb, tehát julius első felében, egy honvédtisztet küldött. Feltehetőleg tehát első rendelését már junius hó folyamán tette meg. — Mindezekből kitűnik, hogy a magyar kormány Kossuth pénzügymi-

niszter útján már 1848. junius folyamán vásárolt Angliában fegyvereket. Azoknak árát a Wodianer-bankház útján Bécsen keresztül utalta át a Sieveking & Son londoni bankcégnek, mely a fizetéseket eszközölte és amelynek elszámolását az alábbiakban szintén közölni fogjuk.

Kossuth levele a következő utasításokat tartalmazza:

„Wimmer Th. A. Urnak Londonban.

Augustus 6-káról 's 8-káról kelt becses leveleit mai napon vettem.

A mi Cotton, Fry és Trueman háztól vett összesen 22,000 szuronyos és 750 vadász fegyvert illeti, erre' nézve azon megjegyzésem van, hogy ezen fegyvereket én már ezelőtt mintegy 4—5 héttel e végből Angliába küldött derék honvédségi tiszt által megvizsgáltattam, ki azokat rosszul készült, alkalmatlan, nehéz, nem egyenlő kaliberű puskáknak találta; és azért megsem is vette. Ezen vizsgálat pedig annak következtében történt, mivel Cotton, Fry és Trueman ház ezen fegyvereket eladni nem tudván, azokat fűnek fának ajánlotta. Általában a Cotton & Co. házra nézve azon bizodalmas megjegyzésem van, hogy ők sem gyárnokok, sem kereskedők, hanem csak alkuszok (Brokers), kik jó-rossz dolgokat péle-méle összevesznek, kicsinosítják 's igy ajánlják. — Általában figyelmeztetve vagyok, hogy ezen házzal igen óvatosan bánjak.

Azonban rosszabb fegyvert is örömestebb veszek mint semmi fegyvert — de csak azon feltétel alatt, ha azok készen kaphatók. — Szeptember és kivált október végével már saját gyáraink is dolgoznak, 's ha már várnunk kell, a várakozás mellett, mustra szerinti fegyvereket kaphatunk.

Én azonban a fegyvervételt mindenesetre köszönettel veszem; 's a mi szerződést ön definitive megkötött, azt honorálni is fogom; 's többet is szivesen honorálnék, ha mindjárt kapható és szállítható.

Ezen szempontból nézve a velem közlött árjegyzéket, úgy találom, hogy September 1sö napjáig következő tételek valósíthatók.

August 26kára	2000	szuronyos puska	C 27 5/
Sept. 1jére	2000	„ „	26 5/
„ „	3000	„ „	27 5/
	200	vadász fegyver	50 5/
	100	„ „	40 5/

összesen 7300 darab, melynek ára körülbelül 202,825 shillinget, vagyis körülbelül 109,000 frtot teszen; én tehát Cotton, Fry és Trueman ház számára, három nap alatt 110,000 frtot mindenesetre expediálok, 's egy itteni kereskedőház által a szállítás iránt rendelést teszek — e rendeletről kegyedet is tudósítandván.

Kikérem szives készségét arra nézve, hogy ezen 7300 darab fegyvernek ide szállítása iránt maga részéről is gonddal lenni méltóztassék.

Ha már megkötötte kegyed a többire nézve is a szerződést, azt mindenesetre a többi positiókra nézve is honorálandom, ha ellenben még valami szóllása lehet hozzá, úgy az első küldeményezés ide érkezéséről feltételezem — részint hogy ezen, már egy biztosunk által személyes megtekintés után visszavetett fegyverek jóságáról meggyőződjem; részint hogy a szállítás lehetségéről is bizonyos legyek. Mert ollyanok a körülmények, hogy csak azt sem tudom valljon az érintett első szállítást is megkaphatjuk-e; annál kevésbé tudhatom, hogy september vagy október végével a szállítás lehetséges lesz-e. Az októberi szállítás mindenesetre késő, mert már akkor magunk is gyártunk ne-

ponkint 500—600 darab fegyvert itt helyben Pesten — hol olly nagyszerü puskagyárat állítunk, mellyhez fogható alig van a Continensen.

E végett tehát elvárom kegyed tudósítását, 's ahoz képest fogok intézkedni. Kegyed a német nyelvet jobban birja, tessék velem azon levelezni, nehogy valamely kifejezését félreértsem.

Lőkupakot (Zündkapsel) kérem tessék 3 millió darabot venni — ezerét 2 frjával elfogadom; tessék árát Wodjaner házra huzni, holnap utánról ennek szállítása iránt is kapand kegyed utasítást.

Az álgyus csónakok iránti intézkedését nagyon kiváncsian várom. Ha köthet kegyed akként iránta szerződést, hogy a szállító risicojára loco Pest adassanak által — tessék kötést tenni s azonnal expediálni. Különben feltartom a ratificatiót. Mert fő dolog az, hogy *megkapjuk* 's ne csak *megvegyük*. — Az út hosszú és bizontalan.

A numerir gép árát Wodjaner ki fogja fizetni — tessék azonnal útnak indítani egy jó szállító által Wodjaner ház czime alatt...

Igen köszönöm Önnek szives fáradságát 's buzgalma iránt legnagyobb bizodalommal viseltetve szives tiszteletemet nyilatkoztatom.

Pest Aug. 15. 1848."

III. Bécs, 1848. augusztus.

Minden bizonnyal ezekkel a vásárlásokkal voltak összefüggésben a) Kossuth Lajos pénzügyminiszternek 1848. augusztus 29-dikén Esterházy Pál herceg külügyminiszterhez intézett átirata az Angliából rendelt fegyverek ügyében (926. sz. Országos Levéltár. Külügyminisztérium 1848. 1188. sz.), valamint b) azok az átutalások, melyeket a Wodianer bécsi bankház a Sieveking & Son londoni bankházhoz eszközölt. Az elszámolásból kitűnik, hogy a magyar kormány 1848. julius 22. és augusztus 21. között 8752 fontot, 14 shillinget és 1 pennyt, osztrák értékben 102,039 forintot és 3 krajcárt fizetett ki Angliában fegyverekre. — A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában (1848—1849. Iratok) őrzött kimutatás a következőképen hangzik:

N. 11. Rimessen an E. Sieveking & Sohn in London.

1848.

July	22.	L.	1,004	—	—	Einkauf l. Nota	N. 1. 72.	F.	11,711	14
„	„		783	—	—		2. 73.		9,188	15
„	24.		650	—	—		3. 74.		7,674	31
„	„		2,234	14	1		4. 75.		26,426	20
„	„		500	—	—		5. 76.		5,882	50
„	26.		1,000	—	—		6. 77.		11,835	1
Aug.	21.		2,581	—	—		7. 78.		29,329	52
			8,752	14	1			F.	102,039	3

Amennyiben az itt közölt jegyzék a magyar kormánynak megküldött 11-dik számú kimutatást és a 72—78. számok a magyar kormány átutalási tételeinek számait jelentik, akkor kétségtelen, hogy itt jelentékeny rendelésekkel állunk szemben, amelyekről azonban ezidő szerint nincsenek további adataink.

IV. Bécs, 1848. augusztus 25.

Esterházy Pál herceg külügyminiszter az osztrák külügyminiszterhez. — Országos Levéltár. Külügyminisztérium. 1848. 1072. E. szám.

Kéri az Angliából szállított 10,000 darab fegyver átbocsátását Ausztrián keresztül Magyarországba.

V. Pest, 1848. szeptember 1.

Kossuth Lajos Wodianer Samu bankárhoz. — Országos Levéltár. Pénzügyminisztérium. 1848. 1497. E. szám.

Értesítés Wimmer Th. A. útjának befejezéséről.

VI. Pest, 1848. szeptember 2.

Wodianer és Fia bankcég levele Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez. — Országos Levéltár. Pénzügyminisztérium. 1848. 1497. E. szám.

50 angol font követelés Wimmer Th. A. londoni útjának terhére.

VII. London, 1848. szeptember 30.

Koller báró osztrák ügyvivő Wessenberg báró osztrák külügyminiszterhez. — Számjeles távirat a bécsi államlevéltárban. Angleterre. Rapports 1848. Fordítás francia eredetiből.

A londoni osztrák nagykövetség csak 1848. szeptember végén értesült a magyar kormány fegyvervásárlásairól, melyeket Koller báró ügyvivő számjeles táviratban nyomban közölt a bécsi külügyminisztériummal:

„A londoni City egyik (kereskedő) házánál igen tekintélyes lőfegyverrendelést tettek. Százezer darab puska küldendő a bécsi és brünni nemzetőrség részére, 80 ezer Magyarországnak, 30 ezer a horvátoknak és 50 ezer Olaszországnak. — A megbizottak szerint ezen fegyverek kivitelét a Schleswig-Holstein miatt legutóbb kibocsátott és még vissza nem vont tilalom hátráltatja. Lépéseket tesznek, hogy a szállítás lehető legyen. Nemsokára pontosabb értesítéseket fogok kapni."

VIII. Bécs, 1848. december 30.

A Wodianer bécsi bankház átutalásai a Sieveking & Son londoni bankház részére a magyar kormány megbizásából. — Magyar Nemzeti Múzeum levéltára. 1848—1849. Iratok.

Az 1848. aug. 21.—dec. 30. átutalások jegyzékei elveszvén, nem tudjuk megállapítani az angolországi fegyverszállítmányokért fizetett összegeket. Tekintettel azonban arra, hogy a Wodianer bankház 1848. december 27—30., tehát négy nap alatt közel kétezer angol fontot (22,945 osztrák forint) utalt át a magyar kormány megbizásából a Sieveking & Son bankháznak, kétségtelen, hogy előbb is kellett átutalásoknak történniök.

Az értesítés egyébként a következőképen hangzik:

„Rimessen an E. Sieveking & Sohn in London.

1848.		Livre	S	d			Com.	Mürze
December	27.	826	2	3	Einkauf l. Nota	No. 24.	9,483	10
„	28.	50	—	—	detto-detto	N. 25.	574	25
„	30.	600	—	—	detto-detto	N. 26.	6,887	40
„	„	520	18	2	Tratta f. Wien		600	—
		1,997	—	5			C. 22.945	15"

IX. Bécs, 1849. január 29.

A Wodianer bécsi bankház átutalásai a Sieveking & Son londoni bankház részére a magyar kormány megbizásából. — Magyar Nemzeti Múzeum levéltára. 1848—1849. Iratok.

A jegyzék 1848. julius 25-dikéig visszamenőleg tartalmaz tételeket, és pedig: 1848. julius 25-dikéről, pénzügyminiszteri rendelet alapján két tételben 1,787 és 3,384.14.1 fontot a magyar kormány folyószámlájának terhére; julius 28-dikáról 1,000 fontot; augusztus 26-dikáról 2,581 fontot, e két utóbbit szintén pénzügyminiszteri rendeletek alapján. Szeptember 18-dikáról ez a tétel található: „beváltva . . . G. A. Wimmer Londonban 50 font", amelynek értelme nem egészen világos. Október 2-áról: „Londonból 10 láda fegyver." November 20-dikáról 2,361 font átutalás Londonba. November 20—24. Teleki László gróf párisi magyar követ útján négy tételben nagyobb összegek. Az eddig felsorolt tételek végösszege (Wimmer 50 fontján kívül) 142,948.78 osztrák forintot tett ki. A jegyzék végén viszont ez a megjegyzés áll: „Fegyverszállításért 501,077.41 (forint)."

Világosan látható ebből, hogy a magyar kormány 1848, folyamán Angliában igen tekintélyes fegyvervásárlásokat eszközölt.

A jegyzékben van 1849. január 24-dikéről egy 16,945.15 forintos átutalás Domini gróf és Matkovich részére, akik a magyar kormánytól Triesztben megvásárolt *Implacabile* hadihajót felszerelés végett Angliába vitték. Mivel azonban az erre vonatkozó okiratokat már közöltem, ezuttal csupán teljesség kedvéért említem meg őket. (V. ö. *Horváth Jenő:* A magyar kormány adriai tervei 1848—1849. Az *Implacabile* hajóra vonatkozó iratok. Hadtörténelmi Közlemények XXVI. Budapest 1925. 97—102. l., valamint: A magyar kormány adriai politikája, 1848—1849. Budapest, 1927).

A fentieken kívül 1849. március 3-áról — pesti keltezéssel, tehát az osztrák megszállás idején — találunk még egy kimutatást a Wodianer bankház részéről (eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában), amely a régebbi (1848. december 30-iki) 1997 angol fontra vonatkozik.

*

Azon angolok között, akik a magyar kormánynak fegyvert kináltak, az első Palmerston lord külügyi államtitkár mostoha fia, Stuart Dudley lord volt.

X. London, 1849. május 11.

Stuart Dudley lord Pulszky Ferenchez. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában. Fordítás angol eredetiből.

„St. James's Place 34.
Péntek éjjel.
1849. május 11.

Kedves Pulski (*sic!* Pulszky helyett) ur,

. . . . ma egy birminghami képviselő ajánlatot tett nekem 3000 muskéta [átvétele] iránt, rendkivül olcsó áron. Amint értesültem, azt az egyik német [állam] kormánya rendelte, de valami körülmény folytán a gyáros kezén maradtak — ezért nagyon örülne, ha igen alacsony áron túladni tudna rajtuk.

Azért említem meg, hogy talán esetleg érdemesnek találná megfontolni.

Maradtam kedves Pulski [sic!] úr, az Ön igaz hive

Dudley Coutts Stuart."

Hogy egyéb ajánlatok is történtek, arra vallott Pulszky Ferenenek Kossuthhoz írt következő levele:

XI. London, 1849. junius 27.

Pulszky Ferencz Kossuth Lajos Kormányzóhoz. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. 1848—49. iratok.

„. . . 35,000 darab fegyvert olcsó áron el lehetne szállítani Korfuba vagy Várnába, ha volna pénz, áruk 13 shilling — . . . vagyis 6 ft. 30 kr. — 12 forint, mind *fire proof* kapszlis szuronyos . . ."

XII. London, 1849. julius 30.

Pulszky Ferencz Szemere Bertalan miniszterelnökhöz. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. 1848—49. iratok.

„. . . Ha Hennigsen ki ezen levelet viszi képes a közlekedést Belgrádtól Korfuig rendbe hozni, mert ez a feladata, s ha pénzt tudtok küldeni, foglalóra elegendőt, 35,000 fegyvert küldenék . . ."

XIII. London, 1849. julius 30.

Pulszky Ferencz Kossuth Lajos kormányzóhoz. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. 1848—49. iratok.

„Több levelem meg nem érkezvén, M.[agyar]országba Hennigsen kapitányt küldöm, hogy egyenes összeköttetést organisáljon Korfuból Belgrádig, mellyen levél és szükség esetében fegyver szállíttathassék az országba. Ez utóbbira 's egyéb költségekre pénz kell. . . Itt 35,000 darab fegyver készen áll, csak foglalót akarnak és Török országba szállítanák, honnét be lehetne azt csempészni. . ."

Másnap, 1849. julius 31-dikén, Stuart Dudley lord egy londoni fegyvergyáros részére adott ajánló levelet Pulszkyhoz:

XIV. London, 1849. julius 31.

Stuart Dudley lord Pulszky Ferenczhez. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában. Fordítás angol eredetiből.

„St. James' Place, 34.
Kedd
1849. julius 31.

Kedves Pulszki úr,

Jelen levelemmel bemutatom Önnek Barnett londoni fegyvergyáros urat és akit Berwick város parlamenti képviselője, Forster úr akként ajánlott nekem, mint a legnagyobb tekintélynek örvendő gentlemant.

Kedves Pulszki Urnak igaz hive,

Dudley Coutts Stuart."

O'Mally Tádé dublini pap 1849. augusztus 1-én Dublinből olyan löveget ajánlott Pulszkynak, mellyel a zárt sorokban támadó ellensé-

ges hadsereget meg lehet zavarni (eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában). Pulszkynak erre vonatkozó válaszát nem ismerjük, de augusztus 7-ikén Kossuthoz intézett levelében ismét pénzt sürgetett — fegyvervásárlásra.

XV. London, 1849. augusztus 7.

Pulszky Ferencz Kossuth Lajos kormányzónak. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

„Erősen reméllem, hogy a' Hennigsen kapitány által küldött leveleim csakugyan megérkeztek, 's hogy a' kormány át fogja látni, milly felette szükséges, hogy a' rendes összeköttetés Törökországon keresztül Korfuig megnyitassék és fentartassék, ezen uton azután lehetne fegyvert 's bármi árut bevinni az országba. Továbbá szükséges, hogy pénzzel ellátassam, fegyvervásárlásra, csak 10,000 darabot lehessen nekem itt megvásárolni 's Belgrádnak Korfu által beküldeni, 's jót állok, hogy még 40,000 maga találja meg befelé az utat. De a londoni ügynökség eddigelé csak Párisból kapott 6000 frankot, 's így legjobb akarattal is nem vagyok képes fegyvert küldeni .... szükséges itt a pénz, fegyverszállításra, mert pénz nélkül senki sem ád el. Ez az oka miért egy futárt a másik után küldök, valamelyik csak be fog érkezni az országba . . .“

*

A közölt okmányokból kitűnik, hogy a magyar kormány kezdettől fogva súlyt helyezett arra, hogy fegyverkészletét Angliából szerezze be. A magyar szállítás mindaddig — Bécsen keresztül — rendben folyt, amig Ausztria és Magyarország között a szakítás 1848. őszén meg nem történt. Ekkor szüntek meg a magyar kormánynak a Wodianer bécsi és Sieveking & Son londoni bankházak útján történt kiutalásai is. A rendeléseket 1849. tavaszától kezdve Pulszky Ferencz londoni magyar megbizott újította fel, de akkor viszont már a szállítás ütközött leküzdhetetlen nehézségekbe. Azt Korfun és Belgrádon keresztül helyreállítani szintén nem sikerült és ezzel az összeköttetés is megszakadt Anglia és Magyarország között.

Horváth Jenő.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kéziratból, bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta *Gálos Rezső*. A Kisfaludy Irodalmi Kör kiadása. 8⁰ 628 lap. Győr, 1931. Ára 12 pengő.

A magyar hadtörténetírásnak igen jó szolgálatot tett a győri Kisfaludy Irodalmi Kör, amidőn kiadta a költő hátrahagyott munkáit s közöttük a legfontosabbat: az 1809/10-évi magyar nemes insurrectiónak kéziratos történetét, amelyet leginkább Kisfaludy naplójaként emlegetnek azok, akik tudtak ennek a műnek létezéséről.

Helyes címe: „(Freimüthige) Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810." s nyomtatásban 259 oldalra terjed.

A szöveg az Országos Levéltárban őrzött eredeti kézirat hű másolata. Legfőbb forrása, az író saját élményein kívül, a nádor főhadsegédének, gróf Beckers József ezredesnek a Nemzeti Múzeumban levő: Beytrag zur Geschichte der Insurrection 1809 und 1810. című kézirata, továbbá az a „Napkönyv" (napló), amelyet Kisfaludy a nádor megbízásából írogatott a hadjárat alatt; de ez az utóbbi vagy elkallódott, vagy még lappang valahol.

Ferenc császár és király 1810 április 2-án meghagyta a nádornak, hogy írassa meg az insurrectio történetét. A nádor Kisfaludyra bízta ezt a nem éppen könnyű feladatot. A költő junius vége felé munkához is látott s a kéziratot több részletben, 1810 október 22. és 1811 julius 16. között terjesztette megbízója elé.

Kisfaludy magyarul és németül tervezte a munkát, de csak a német kézirat készült el. A magyarhoz nem is foghatott, mert a király a titkos levéltárba tétette a német szöveget s megtiltotta a szerzőnek, hogy annak tartalmát nyilvánosságra hozza.

A költő Ferenc király halála után is többször, utóljára 1844-ben próbálkozott vele, hogy a magyarul megírandó, a németnél bővebb és nyiltabb szavú szöveghez kiadót találjon. De minden fáradozása kárbaveszett s így ennek az insurrectiónak magyar nyelvű történetéből nem lett semmi.

A most nyomtatásban is megjelent német kézirat részletesen tárgyalja az 1809 április 11-től 1810 január 2-ig terjedő időszak eseményeit; rövidebben az 1809 junius 14-én vívott sorsdöntő győri csatát, amelyről jóval többet tudunk, mint amennyit Kisfaludy művében olvashatunk.

Ennek a különös jelenségnek az a magyarázata, hogy a királyt nagyon felbőszítették a nagy csata után szárnyra kelt és — sajnos — hitelre is talált túlzó hírek. Kisfaludy tehát, hogy az insurrectió annyira megtámadott becsületét mentse, minden olyan részletet elhallgatott, amely az insurgens csapatokra és vezetőikre árnyat vethetett volna. Valószínű, hogy a csata pontos és hű leirását a tervezett magyar szövegbe szánta.

Nagyon érdekes azonban a függelék, amelyben a harcbajutott insurgens csapattesteknek, valamint egyes személyeknek viselt dolgait tárgyalja.

A primási és a nyitrai huszárezreddel kezdi, amelyek az 1809 május 21.- és 22.-i asperni s a julius 5- és 6-i wagrami csatában is résztvettek s mindkettőben derekasan megállották a helyüket. Majd elmondja a lovas csapattestek közül a pesti, veszprémi, pozsonyi, nógrádi, barsi, somogyi, zalai, vasi, zempléni és hevesi huszárezred, valamint a soproni huszárosztály, a gyalogcsapattestek közül a vasi, zalai, veszprémi, komáromi és pesti insur-

gens zászlóalj haditetteit. Végül pedig 294 olyan egyént sorol fel névszerint, akik az ellenség előtt vitézül viselkedtek.

Köztük van gróf Esterházy János ezredes, a pozsonyi huszárezred parancsnoka és Olgyay Boldizsár, ugyanennek az ezrednek egyik kapitánya; mindketten a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapták. Sismics József huszárőrmestert, Budaházy Péter, Csiba Dávid, Fekete József, Józsa Imre, Stefánovics János, Szeles Gábor, Tisró Péter huszárkáplárokat, továbbá Csizmadia János, Csók Ferenc, Fehér Mihály, Ferenczi János, Lampért László, Malatinszky Andor, Melegh János, Mandory András, Szabó Mihály, Sándor András és Trnos Mátyás közhuszárokat pedig ezüst vitézségi éremmel tüntették ki.

Végül közli Kisfaludy a győri csatában halálosan megsebesült báró Barkóczy Antalnak, a zempléni huszárezred egyik kapitányának, 1809 junius 21-én a nádorhoz, valamint 23-án a zemplén-megyei Karok és Rendekhez intézett búcsúlevelét.

Nagy kár, hogy Kisfaludy műve — akár magyarul, akár németül — nem láthatott korábban napvilágot, mert alkalmas lett volna arra, hogy eloszlassa az insurrectióról nagyobbára alaptalanul terjesztett sokféle rágalmat, amely többek között Kossuthot és Petőfit is megtévesztette és mindkettőjüket igazságtalan ítéletre ragadta.

De Kisfaludynak a győri Irodalmi Kör jóvoltából immár könnyen hozzáférhető munkáját ma se mellőzheti az 1809. év eseményeivel behatóan foglalkozni akaró hadtörténetkutató.

Sz—ő.

Pataki Vidor: *A XVI. századi várépítés Magyarországon.* (A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve: 98. és k. II. Budapest, 1931.)

Már ebben a folyóiratban is többször volt róla szó, hogy váraink történetét még ma sem ismerjük eléggé. Nem az érettük lezajlott harcokra, nem is a kérdés birtok- vagy településtörténeti oldalára, hanem a magyarországi *várépítés* történetére gondolunk. A tárgynak ez a része nagyobbára ismeretlen s igen sok olyan várunk van, amelynek tervezőjéről és építőiről semmit sem tudunk. Nagy nyereség tehát minden olyan dolgozat, mely közelebb juttat a hazai várépítés alaposabb megismeréséhez.

Maggiorotti Leo olasz kir. táborszernagy és Herzog József ilyentárgyú tanulmányai után, most Pataki Vidor is ennek a célnak szolgálatába állott, sok levéltári kutatás alapján készült értekezésével. Természetes, hogy nem oldhatja meg a kérdés valamennyi vitás pontját, mert hiszen ezen a téren vajmi kevés történt még, a feldolgozásra váró bőséges levéltári anyag pedig sokszorosan meghaladja egyetlen kutatónak az erejét.

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a várépítés igazi fellendülése és a kor követelményei szerint való fejlődése csak akkor áll be nálunk, amikor a török már elfoglalta Budát s a magyar nemzet végül ráeszmélt arra, hogy a hódító ellenség továbbterjeszkedését csak erős végvárrendszerrel lehet megakadályozni, vagy legalább is hátráltatni. Ekkor voltak nálunk az első kísérletek az olasz bástyarendszer meghonosítására.

Ez vagy úgy történt, hogy bástyákká alakították át a középkori főgát kerek vagy sokszögű oldalazó tornyait, meghagyva a közöttük levő kötőgátakat, vagy úgy, hogy teljesen épen hagyták a középkori várat s merőben új bástyaövvel vették körül.

Bármelyik módon történt is az ujjáépítés, eleinte csak palánkvárról volt szó s csak azután lehetett ezt a rögtönzött erősséget fokról-fokra, falazott gáttal helyettesíteni.

A tervezők és a munkavezetők mind külföldiek, kezdetben nagyobbára olaszok voltak. Idegenek a mesteremberek is; csupán a közönséges napszámosmunkát végzi a várak környékének magyar népe. Itt rámutat a szerző arra a szomorú jelenségre is, hogy a magyar nemzetnek általábanvéve már

nem volt katonai tudása a XVI század delelőjén Amit a Hunyadiak korában tanult azt régen el is felejtette.

A Habsburg-dinastia hozta Magyarországra a védekezésnek az eddiginél hatásosabb eszközét, a kor követelményeihez alkalmazkodó olasz bástyarendszert. Évégből a legkiválóbb olasz, majd német szakembereket küldötte hozzánk. Valószínű hogy a bástyarendszer itthoni továbbfejlesztéséhez a magyar találékonyság és a haditapasztalat is hozzájárult, de ma még nem mondhatjuk meg, hogyan és mennyiben? Viszont vétenénk — a szerző megállapítása szerint — a történelmi igazság ellen, ha azt állítanók, hogy a palánkvár teljesen magyar találmány.

A bécsi Haditanács által 1556 és 1570 között elrendelt várépítkezések vezetői mind idegenek. Így például: Pietro Ferabosco, Ottavio és Giulio Baldigara, Francesco Benigno, Giulio Turcho, Giuseppe Scalvinio, Bernardo Gaballia, Jacopo Falubreso, Paolo da Mirandola, stb. stb.

A végvárépítés virágkora 1570-ben kezdődik Ezt azzal lehet magyarázni, hogy akkorra készült el a tervezett végvárrendszer pontos felmérése és kimerítő jelentésbe foglalása, amelynek alapján a bécsi haditanács elrendelhette és végrehajthatta a fokozottabb építkezést. Ebben az 1600-ig terjedő időszakban a XVI. század három legkiválóbb hadiépítészének, az olasz Francesco da Marchinak és Carlo Thetinek, továbbá a német David Specklének működése is nyomot hagyott nálunk. Erre az időre esik Komárom, Tata, Eger, Érsekújvár, Esztergom, Kanizsa, Győr, Szatmár, Tokaj, Várad, Pápa, Veszprém, stb. stb. végleges ujjáépítése. Komáromban egy spanyol építőmester — De Medices — is szerepel. Általában a század vége felé már erős spanyol áramlat észlelhető a várépítés terén. Az olasz építőmesterek közé egyre több spanyol vegyül, kik közül néhányat névszerint is felsorol a szerző.

Az egész században csupán egyetlen magyar építész — Mesteri János — és egyetlen magyar várszakértő — Révai Ferenc — nevével találkozunk.

A várépítés terén magyar sajátosságnak csak a várfalak, sőt néha az árok előtt is húzódó cölöpkerítést (latorkertet) mondhatjuk, mert erről a külföldiek is mint magyar különlegességről szólanak.

Pataki Viktor tanulmánya az itt röviden említetteken kívül is nagyon sok fontos és a magyar hadtörténetkutatót közvetlenül is érdeklő adatot tartalmaz, amelyeknek akár csak töredékes felsorolását is, helyszűke miatt mellőznünk kell.

Kár, hogy az érdemes szerző nem használja a most szokásos magyar mesterszókat, mert így az erődítéstanban nem eléggé járatos olvasó könnyen összezavarja a fogalmakat.

Például az, amit a szerző „a bástyák visszatüremlő torkának" nevez, helyesen „bástyaszárny", még pedig az adott esetben „hátratolt bástyaszárny" (Hohle Flanke, zurückgezogene Flanke). A „bástyák kiugró sarkát" mi „bástyafülnek" (Bollwerksohr, orillon, orecchione) hívjuk. Amit Pataki Vidor „előrefutó bástyaszárnynak" mond, szintén nem más, mint „bástyafül."

Ugyanis minden igazi bástya fő alkotórésze a két „homlokzat" (a szerző szerint „falarc") és a két „szárny". A homlokzat rendszerint a „vállpontban" (Schulterpunkt) találkozik a szomszédos szárnnyal. Ha azonban a szárny nem a homlokzat végpontjából, hanem hátrább indul ki, akkor hátratolt bástyaszárny keletkezik, amelyet bástyafül kapcsol a homlokzat végpontjához.

A bástya „torka" (Kehle) a két szárny *között* van s ha a bástya udvara a vár alapszintjébe esett, földgát, vagy szabadon álló fal zárta el.

Az árok elé tett földgát, amelynek külső lejtője menedékesen simul el, nem „contrascarpa", hanem „glacis". Honvédnyelven „sikamnak" hívják; megfelelő magyar neve tudtommal nincs. A „contrascarpa" (contrescarpe) az árok többnyire fallal burkolt külső lejtője, míg a belsőt „escarpe"-nak hívjuk. A glacisnak nem csupán az volt a rendeltetése, hogy a 15 foknál menedékesebben csapódó lövedékek elől elfödje az escarpe-fal párkányvonalát,

hanem az is, hogy eltüntesse az árok előtt keletkező s a mellvéd tarajvonaláról nem lásztázható holt teret.

„A két bástya közötti falszakasz" neve „kötőgát", az „ágyúdombé" pedig „ágyúpad".

Mindezt nem gáncsoskodásból, hanem azért igazítjuk helyre, hogy az olvasó félre ne értse a szerző fejtegetéseit.

Az érdekes és fontos tanulmányt Eger várának 1552 előtti képe, átépítésének 1568, 1572 és 1578 évi tervrajza, továbbá Tata és Kanizsa várának 1572-i alaprajza egészíti ki.

Gy. J.

Markó Árpád: A *szomolányi kuruc győzelem.* (Különlenyomat a *Századok* 1931. évi 7—8. füzetéből.)

A kuruc korszak hadtörténelmének jólismert feldolgozójától érdekes harcleírást kaptunk erről az ütközetről. A korszerű történetkutatás követelményeinek minden tekintetben megfelelő és legapróbb részleteiben is kizárólag hiteles okmányokra támaszkodó munka rendkívül nagy hézagot pótol nemzetünk hadtörténeti irodalmában. Mint az író eddigi munkái, ez is hű képét adja a Rákóczi-felkelés eddig, többnyire talán téves szemszögből vagy katonailag nem elég szakavatottan megírt, egyik hadműveletének.

Markó Árpád eddigi munkáiból már tudjuk, hogy a kuruc sereg különleges összetételénél és fegyelmezetlenségénél fogva, főleg pedig harctéri képességekkel megáldott vezetők hiányában, nagy csatákban mindig kudarcot vallott. Jóleső érzéssel olvassuk tehát, a szomolányi csata leírásában is, azt a felemelő valóságot, hogy ahol viszont a személyes bátorság, furfangosság, gyorsaság, éles szem és kard játszotta a főszerepet — mintahogy ez rajtaütésnél, portyázásnál, az ellenfél kisebb csapatainak tőrbecsalásánál stb. alapfeltétel — ott a kuruc seregnek ez a kiváló tulajdonsága gyakran vezetett diadalra.

A Kis-Kárpátokban 1704 május 28.-án, Szomolány, Nádas és Jablonca között vívott ütközet a kuruc hadseregnek egyik ilyen legszebb fegyverténye.

A kuruc sereg zöme abban az időben Mocsonok és a Garam vidékén (Érsekújvártól mintegy 30—50 km-re északra és északkeletre) állott, míg Ocskay kb. 1000 emberrel portyázott Nagyszombattól északra a Kis- és a Fehér-Kárpátok között. Arra a hírre, hogy a Komáromban lévő Heister Siegbert gróf császári tábornagy Forgách Simon kuruc generálisnak dunántúli térfoglalása következtében ez utóbbi ellen fordult, Bercsényi elhatározta, hogy támadásra indul az így meggyengült császári haderő ellen.

Heister elvonulásával a Nagyszombattól délre táborozó Pálffy János gróf altábornagy (2.000 főnyi) és a Kis-Kárpátoktól északra lévő Ritschan tábornok (4.000 főnyi) csapatai a 15.000 embert számláló kuruc sereggel szemben valóban számottevő kisebbségbe kerültek s így szükségessé vált ennek a két haderőnek mielőbbi egyesülése és esetleges visszahúzódása Pozsony irányában. Pálffy altábornagy utasította is Ritschan tábornokot, hogy mielőbb csatlakozzék hozzá, de egyúttal figyelmeztette is, hogy útját ne egyenesen a Morva mentén vegye, ahol Ocskay portyázik, hanem kerülővel Jablonczán, Szomolányon át haladjon. A biztonság kedvéért Pálffy ezt a parancsot két példányban, két különböző úton küldte el Ritschannak. Az egyik parancs el is jutott rendeltetése helyére, a másik azonban a kurucok kezébe került s így lényegesen megkönnyítette haditervük kidolgozását.

Ritschan május 26-án valóban elindult Szakolczáról és 52 km.-nyi menet után a Kis-Kárpátokon átkelve, még aznap este elérkezett a hegység délkeleti lejtőjére, a szomolányi rétre. Ocskay csapatai engedték, hogy a nehéz hegyi útakon nyugodtan átvergődjék a nélkül, hogy csak mutatkoztak volna is és állandóan figyelve a császáriakat, óvatosan és észrevétlenül nyomultak utánuk. 27-én Ritschan pihenőt adott csapatainak. Este felé azután mégis

értesült a kurucok mozdulatairól és miután a beérkezett hírek szerint az út folytatása lehetetlennek látszott, tisztjeinek javaslatára elhatározta, hogy visszavonul arra, amerről jött. Visszavonulását azonnal meg is kezdte. A podgyászvonatot az elővédhez osztotta be, maga pedig az utóvédnél lovagolt. Az éjtszakai menet a nehéz hegyi útakon rendkívül időrabló volt, de meg a tót kaszás és fegyveres felkelők az erdő sűrűjében leskelődve szintén mindenünnen nyugtalanították a csapatot. 28-án hajnalban az elővéd már harcba keveredett Ocskay kuruc puskásaival, az utóvéd pedig Károlyi huszárjainak kelet felől jövő fergetegszerű támadásával volt kénytelen szembeszállni. Ez utóbbi harcban Ritschan maga is két sebet kapott. A harc minden oldalról fellángolt: a kurucok minden irányból támadtak és a nagy zűrzavarban a császári sereg menetoszlopa az erdőben teljesen kettészakadt. Az elővéd, ahol a most már sebesült Ritschan is tartózkodott, igyekezett magát Jablonicza irányában keresztülvágni, míg a csapat másik része, Wachtendonk alezredes parancsnoksága alatt, a néhány km-re délnyugatra eső Rozbechi felé igyekezett, nem sejtve azt, hogy Ritschan csoportjától végleg elszakadt.

A délutáni órákban azután a kuruc sereg teljes győzelmet aratott az időközben felbomlott császári seregen és Ritschant 700 emberével Jablonczában körülzárva megadásra kényszerítette. Wachtendonk csoportjának sikerült kb. 1.100 emberrel és 3 ágyúval elérnie a morva határt. Rengeteg zsákmány maradt a kurucok kezén, amit azután másnap 29-én, Károlyi felügyelete alatt, Majtény községben felosztottak.

A hadjárat további sorsára ez a győzelem, sajnos, nem volt hatással. Bercsényi nem üldözte Wachtendonk seregrészét és nem intézett nagyobb becsapást Morvaország felé, pedig most már szabad volt előtte az út és Pálffynak Pozsony környékén levő gyenge seregét sem támadta meg. A szomolányi harcnak azonban mégis nagy volt az anyagi és erkölcsi eredménye. Egy olyan laza összetételű seregnél, mint amilyen akkor a kuruc sereg volt és a lelkesedésre könnyen hajló katonaságnál az ilyen tiszta győzelemnek hatása óriási. Fokozta ezt még az, hogy a Bécsben rablóbandának, felfegyverezett pórhadnak csúfolt kurucság csúffá tudott tenni egy kipróbált vitézségű, óvatos császári tábornokot és széjjelverte annak reguláris seregét.

v. Doromby József

Markó Árpád: *A koroncói csata 1704. junius 13.* (Különlenyomat a Magyar Katonai Szemle 1932. évi 4. számából.)

A koroncói csata hadtörténeti szempontból rendkívül érdekes, mert ez volt a kuruc sereg első nagy csatája nyílt mezőn, reguláris, — harcrafejlődött, — császári sereg ellen.

1704. tavaszán Rákóczi Forgách Simon gróf kuruc tábornokot küldte a Dunántúlra, hogy Heister gróf császári tábornagy seregét onnan kiszorítsa és ezt a földet újból Rákóczi hűségére hajlítsa. Forgách junius első napjaiban indult el Pápáról kb 18.000 főre felszaporodott seregével nyugat felé és Bercsényitől segítséget kért, mert ujonc hadseregével nem akarta egyedül megtámadni Heistert. Bercsényi Károlyi Sándor tábornokot küldte Forgách megerősítésére, de előbb még más feladatot adott neki: Bécs környékének feldúlását és veszélyeztetését. Károlyi onnan visszatérve, szeptember 9-én ért csak Győr alá, amikor Forgách már Győrszemerén, Heister kis, mindössze 3600 emberből álló serege pedig a két kuruc tábor között Gyirmótnál táborozott.

Heister, hogy a kurucok körül ne zárhassák, junius 13-án éjfél után felriasztotta táborát és támadásra indult Forgách ellen. Forgách a császáriak közeledtére két részre osztotta seregét. Zömét Esterházy István gróf, Andrássy István báró és Ebeczky István ezredesek alatt egyenesen Heister ellen küldte, maga pedig 7000 lovassal Koroncó felé kanyarodva, a cserjés dombok védelme alatt igyekezett Heister seregének háta mögé kerülni. Esterházy és Heister reggel 7 óra tájban csaptak össze Szemere és Koroncó között, a mai Gás-

párháza és Nádaslak puszta határában. A kuruc arcvonal jóval hosszabb lévén, teljesen bekerítette a kis császári hadtestet, de a fegyelmezetlen ujoncok nem indultak döntő támadásra, mert Heister 12 ágyúja annyira megfélemlítette őket, hogy a heves ágyútűz hatása alatt a császáriaktól 5–600 lépésnyire megálltak. Másfél óráig tartott ez a tűzharc, amely alatt, mint a császári források is elismerik, a kurucok szívós kitartással, hősiesen állták a tüzet. Ezalatt Forgách átkaroló lovasoszlopa a csatatérre érkezett és megrohanta Heister csapatait. De Esterházy kuruc ezredei még ekkor sem mertek támadni s a Forgách előrerohanása alatt támadt zűrzavarban a kurucok arcvonala egy helyen megszakadt Ezt a rést észrevette Heister és egy dragonyos ezred élén ezen keresztül megrohanta Esterházy csapatát, amely a váratlan rohamtól meglepetve, rövid küzdelem után meghátrált. Ezután felbomlott az egész arcvonalon a rend és Forgách serege rendetlen futásban menekült az árpási hidak felé.

Károlyi Rábapatonáról csak az ágyúszó hallattára indult el és a csatában nem vett már részt.

Markó alezredes főleg a bécsi Kriegsarchivban és belföldi levéltárakban felkutatott eddig ismeretlen adatok alapján egészen új felfogásban állította össze a csata lefolyását és magyarázza Károlyi elmaradásának körülményeit. Nyomós érvekkel cáfolta meg Thaly Kálmán és követőinek azt az állítását, hogy Károlyi volt a vereség oka. Való, hogy ő idejében avatkozhatott volna a csatába, de a vereséget sem az ő elmaradása, sem Forgách és alvezéreinek ügyetlensége nem okozta, mert ezek az egész idő alatt kitűnően intézkedtek és verekedtek, hanem kizárólag a kuruc sereg tanulatlansága és fegyelmetlensége.

v. Doromby József.

Dr. Lukcsics Pál: *Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században.* (Turul: 1931. évf. 84. és k. ll.)

Mindeddig aránylag keveset tudunk az Itáliában harcolt magyar zsoldosok viselt dolgairól, mert nem akadt senki, aki ezt az érdekes tárgyat alaposan és teljesen feldolgozta volna. Részben érthető is, egyrészt azért, mert az errevonatkozó bőséges levéltári anyagot Olaszország különböző levéltárai őrzik, másrészt pedig azért is, mert ott dolgozó történettudósaink vagy egyáltalán nem, vagy csak mellékesen foglalkoztak a hadtörténelem tárgykörébe vágó kérdésekkel.

Örömmel kell tehát minden olyan cikket üdvözölnünk, amely közelebb juttat messze idegen földön vitézkedett őseink haditetteinek megismeréséhez. Részben ezt a célt szolgálja Dr. Lukcsics Pál most szóbanforgó dolgozata is és csak sajnálnunk lehet, hogy az érdemes szerzőnek az Olaszországban szerepelt magyar zsoldosokról szóló nagyobb munkája még eddig nem láthatott napvilágot.

Ennek hiányában most röviden összefoglaljuk azt, ami ebben az értekezésben a hadtörténetkutatót és a hadtörténetírót, de ezenkívül a laikus közönséget is érdekelheti.

A magyar *zsoldoskatonák* Itáliában való megjelenése, Nagy Lajos királyunk 1348 és 1350 közötti nápolyi hadjárataival függ össze. Nicola d'Alife, Johanna nápolyi királynő kancellárja írja, hogy Nagy Lajosnak Magyarországba történt visszatérése után, az Olaszországban maradt magyarok zsoldosszolgálatba állottak.

1353 tavaszán a Campagnában, továbba Anconában és Apuliában találunk magyar zsoldosokat. Apuliában a nápolyi király ellen fellázadt casertai gróf seregében is harcoltak magyarok. 1353 és 1360 között Magyar Bálint, Nagy György, Miklósfia Tamás és Izsó csapatai voltak a római szentszék és egyes olasz városok szolgálatában.

Nagyobbszámú magyar zsoldossal találkozunk 1360 után, amidőn a szentszék támogatására küldött magyar csapatok egy része Olaszországban maradt s ott zsoldosszolgálatot vállalt.

Itáliában nagyon kedvelték s főként előőrsi szolgálatra és portyázóharcra alkalmazták a könnyű magyar lovasságot. A pápák nagyobb zsoldot is fizettek a magyaroknak, mint a más nemzetbelieknek.

A zsoldoscsapatok legkisebb egysége eleinte 8—10 lovasból állott, egy „Caporale" (káplár) vezetése alatt. Később ez az egység a három főből álló lándzsára aprózódott fel. Több, közös vezetés alatt álló lándzsa egy banneriát (bandierát) alkotott, melynek a „Conestabilis" (hadnagy) parancsolt. Ezek a „zászlók" külön jelvény alatt küzdő csapategységek voltak. Állományuk 10 és 80 fő között ingadozott, aszerint, hogy a hadnagy mennyi katonát tudott toborzani.

A lovasok 6—8, a gyalogosok 3 forint havizsoldot kaptak. A magyar zsoldosok általábanvéve lovasok voltak, de elvétve a gyalogság soraiban is előfordulnak. A lovas csapatvezérek a rendes zsoldon kívül provizióban is részesültek, amelyet vagy külön fizettek ki nekik, vagy felvettek az állományba valami nem létező személyt s ennek a zsoldját kapta a hadnagy.

Több egyesített zászló parancsnoka a kapitány volt. A szabadcsapatok, egyes societasok és a „grande compagnia" élén is kapitány állott, ki helyetteseivel, a marescalcokkal, továbbá a conestabilisek és a caporalék közül választott tanácsosaival együtt intézte a csapat ügyeit, külön írnokot és fizetőmestert is tartva.

1361-ben nagyobbszámú magyar zsoldoscsapat támogatta Feltrino Gonzagát, az unokaöccse, Ugolino Gonzaga ellen vívott harcokban. A Podium Dei közelében október végén lezajlott ütközetben sok magyar esett a győztes Ugolino fogságába. Egy részüknek nevét is megörökítette egy 1361 december 14-én és 1362 január 9-én kelt reverzális. Itt közöljük ezeket a nagyobbára elferdített neveket, Dr. Lukcsics Pál megfejtése szerint:

Pécsi János, Szőlősi (vagy Szilasi) Lőrinc, Nagy Péter, Erdélyi Mihály, Tolnai Gergely, Budai András, Erdélyi Péter conestabilisek; Lanzalotus de Niguani, Szalányi Lőrinc, Izdenci János, Hermáni Balázs, Sárközy Lukács, Sztregai (Isztregai) János caporalék. A bolognai állami levéltárban őrzött mostrakönyvekből pedig Nyíri Péter, Szalay Bereck, Petrus Johannes de Zaghabria és Krisztusi Péter neveit ismerjük.

Ez a rövid ismertetés is eléggé tanusítja, mennyi érdekes és merőben ismeretlen magyar hadtörténelmi adat lappang a külföld levéltáraiban.

—*y.*

Dr. Takáts Lajos: *Csanád vezér.* A Csanádmegyei Könyvtár 22. számú füzete. Makó, 1931. 51 lap.

Csanád vármegye 1926-ban megindult derék és tiszteletreméltó irodalmi vállalatának immár 22. füzete fekszik előttünk, amelyben a szerző a vármegye és a csanádi püskpökség bölcsőjéhez egy korrajz keretében oda állítja Csanád vezér alakját.

A szerző öt fejezetre osztott dolgozatában mindenekelőtt Csanád vezér nemzetségének kérdésével foglalkozik, azután marosvári, Ajtony udvarában való tartózkodását, innen Szent Istvánhoz, ennek udvarába menekülését s itteni magatartását írja le, s elmondja, hogy Ajtony pártütése alkalmával a király és az udvari főemberek figyelme is Csanád vezér személyére irányult, így azután az Ajtony ellen indítandó királyi sereg vezéréül őt szemelik ki. Miután a szerző elég terjedelmesen felsorolja Ajtony bűneit, amelyek Szent Istvánt fegyveres fellépésre késztették, rátér a nagyőszi csata leírására.

Előadása szerint az Ajtony elleni királyi sereg gyülekező helye Kalocsa volt s Csanád vezér innen vezette seregét a Tisza melletti Kanizsa felé, ahol már ekkor átkelő hely volt. Ajtony is tudta, hogy ez a hely fontos stratégiai pont, ennélfogva serege egy részével már várta itt az átkelni készülő királyi sereget s azt meg is támadta. A királyi sereg állítólag szinleg, taktikából meghátrált a Kökényér bozótos területére s Csanád itt rendezte el hadát

arra az ütközetre, amely Oroszlános és Nagyősz közt folyt le.

A legenda szerint az ütközet előtti éjjelen Szent György lovag oroszlán képében felkeltette álmából Csanád vezért s intette, hogy még éjjel nyomban támadja meg ellenfelét. A vezér az álombeli látomás szerint cselekedett és nyomban támadást kezdett Ajtony serege ellen, amely a váratlan éjjeli támadásra megzavarodott és futásnak eredt. Csanád serege serényen üldözte a futókat s menekülés közben Ajtony is megöletett, kinek fejét azután levágták és a királynak elküldték.

Így tehát a nagyőszi ütközet Csanád vezér teljes diadalával végződött melynek eredménye lőn a Csanád vezér nevéről elnevezett várispánság és egyházmegye megalapítása.

Dr. Iványi Béla.

Pozder Károly: *Leiningen—Westerburg Károly gróf, 1848/49-i honvédtábornok életrajza.* 8⁰ 98 lap. Balassagyarmat, 1932. A szerző kiadása.

Magyarország kormányzója 1930-ban gróf Leiningen Károlyról nevezte el a balassagyarmati 6 sz. kerékpáros zászlóaljat s most annak egyik tisztje, Pozder Károly százados vállalkozott reá, hogy megírja a vértanúhalált halt tábornok életrajzát.

A szerző nem akart se oknyomozó életrajzot, se pedig szorosanvett hadtörténelmi tanulmányt írni. Munkáját elsősorban a zászlóalj tisztikarának és legénységének szánta, hogy — a zászlóaljparancsnok Weinmann Viktor alezredes előszava szerint — okulást és buzdítást meríthessenek belőle az új „Leiningen honvédek".

Az emelkedett hangú könyvecske jól megfelel ennek a célnak. A Leiningen—Westerburg család történetét vázoló fejezet után sorban következik a vértanú szabadságharcelőtti katonai pályafutásáról majd hadbavonulásáról szóló fejezet. Azután egy-egy fontosabb hadiesemény eleven leírása keretében, kellő forrástanulmányra támaszkodva mutatja be Leiningen katonai működését, a rácokkal vívott tdélvidéki harcoktól kezdve a világosi fegyverletételig.

Nagyobb hibát nem találunk Pozder Károly munkájában; csupán két kisebb tévedésére akarunk itt rámutatni:

Az 57. oldalon Arthurnak mondja Hentzi tábornokot, holott Henriknek hívták. (Heinrich Hentzi Edler von Aarthurm).

Az erdélyi magyar csapatok pedig nem március 11-én, hanem — a szerző által idézett kútfő szerint is — február 4-én ütköztek össze először az oroszokkal.

Kívánatos volna, hogy a mostani honvédség többi csapatteste is megírassa tulajdonosának netalán még hiányzó, vagy már nem kapható életrajzát.

Sz—ő.

Leone Andrea Maggiorotti: *Chiese fortificate.* (Esercito e Nazione: 1931. évfolyam, októberi füzet, 882. és k. ll.)

A római Istituto di Architettura Militare Italiana tudós igazgatója ebben a tanulmányában olyan tárgyat fejteget, amellyel minálunk — legalábbis katonai szempontból — alig foglalkozott valaki. A templomvárakról ír benne, amelyekből Magyarországon is volt elég; sőt azt mondhatjuk, hogy a magyarországi kereszténység első századaiban, a mi egyházaink legnagyobb részét is valamilyen védhető kerítés fogta körül s védhető volt maga a templomépület is. Nem egy várunk csirája egy-egy ilyen megerősített templom volt.

Maggiorotti táborszernagy megállapítása szerint, már a Krisztus-utáni első évezred derekán megkezdődött a keresztény egyházi- és hadiépítkezés elemeinek egyesítése, de nagyobb fontosságra csak a IX. és X. századtól fogva tettek szert a templomvárak, még pedig nemcsak Európában, hanem Ázsiának nyugati részein is.

Az ázsiaiaknak egyik legjobb példája a Sinai-hegy tövébe épült Szent Katalin konvent, amelyet négyszögletű és tornyokból oldalozható hatalmas körfal fog körül.

Az említett időben nagyon fellendült az erődített templomok építése Palesztinában és Sziriában is, különösen a Templomos- és a Maltai-Lovagrend jóvoltából A szerző többek között a Templomos-lovagok tortosai (sziriai) erődített rendházát és templomát említi s alaprajzukat is közli, amelyből az tűnik ki, hogy a magaslatra épült és kettős körfallal övezett XII. századbeli rendházat 170 méter hosszú alagút kötötte össze a domb tövében, a város kerítésén belül álló templommal. Maga a templom is igen erős, védhető épület volt. Sarkain négy vaskos torony emelkedett, szűk ablakokkal, védőfolyosóval, szuroköntőkkel, stb. stb. Csupán egyetlen toronynak volt földszinti bejárója, amelyből lépcső vitt fel az emeletre. Onnan pedig a templom falát koronázó és több csapóhíddal megszakított körfolyosón lehetett a többi toronyba jutni. A kapu fölött védőkarzat és szuroköntő, a templom belsejében pedig fegyver- és éléstár volt.

Érdekes dolog, hogy sok városban a régi római maradványokat, főként a kapuk emeleti helyiségeit alakították át templommá a keresztények. Ez történt például Németországban a trieri Porta Romanával, amelyből a Krisztus utáni VIII. században lett kettős keresztény templom. Az első emeleten Szűz Mária, a másodikon Szent Mihály és Simon egyháza kapott helyet. Ugyanez történt Polában. Albonában, Cittanovában és Piranoban is.

Nagyon szépen fejlődött az egyházi és hadiépítészetnek ez a keveréke Provenceban. Jellemző példája a Marseille melletti S. Victor és a Rhone torkolatánál levő S. Marie kolostor. Az előbbit, többszázados fennállása után, a XIII. században építették ujra, de az eredeti alapokon. Itt azzal az érdekes jelenséggel találkozunk, hogy a templomnak csupán a hajója van a körfalon belül; oldalzó tornyokkal és fogazott pártával ellátott szentélye azonban a körfal elé szögel.

A másik valósággal középkori vár alakjában mutatkozik. A szentély falainak félmgasságában erősen kiugró körfolyosó fut végig, amelyet ívek támasztanak alá. A szentély falait fogas pártájú mellvéd koronázza. A templomhajó falai mentén erős pilaszterekre támaszkodik a védőfolyosó. Ezek a pilaszterek egyrészt erősítik a templomhajót, másrészt pedig a tetőt is tartják.

De Franciaország többi részében is gyakoriak a templomvárak, melyek közül a párisi Saint Denis, a Saint Martin des Champs és a Saint Germain des Prés templomot említi a szerző, közölvén a legutóbbinak XIV. századbeli képét is. Azután a fleuryi apátságot, a Poitu melletti S. Savine, a Soissons melletti S Jean des Vignes, az Arles melletti Montmajour s a bretagnei Mont S. Michel templomvárat írja le.

Hasonló példákat lehet találni Angliában és Spanyolországban is. Nálunk Magyarországban s főként Erdélyben, volt és van még ma is elég templomvár. A Nagyküküllő-megyei Száz-Kézden levőnek képét Koller Dezső hazánkfiának rajza nyomán közli a szerző. Az oláhországiak közül Craiova, S. Nicola d'Arges és Probota templomvárairól emlékezik meg.

Természetes, hogy nagyon sok és szép templomvár van Olaszországban is, de — mint a szerző írja — katonai szempontból ezeket is vajmi kevesen tanulmányozták még.

A gazdag sorozat a Kis Szent Bernát-hegy hospicipiumával kezdődik s folytatódik véges-végig az egész hosszú félszigeten. Helyszűke miatt csak néhányat említhetünk közülök.

Így a Siena melletti Monte Uliveto Maggiore apátságot, amelynek kapuja mellett fogaspártájú hatalmas négyszögletű torony áll. A kapu fölötti fülkét Mária szobor, Lucà della Robbia egyik kiváló alkotása, díszíti. A Firenze melletti, egykor annyira híres Settimo apátságnak ma már csak romjai vannak meg.

Ellenben 1930-ban helyreállították a római Tarfa-apátság 1500 éves

templomvárát, amely eredetileg pogány templom volt. Ebben az apátságban szállottak meg a német-római császárok, valahányszor az útjuk Itáliába vitt. Századok folyamán ez a pompás építmény is pusztulásnak indult, amelyben nemcsak az ellenségnek és az idő vasfogának, hanem az ott lakozott barátoknak is nagy része volt.

Templomvár volt eredetileg a jólismert Sixtus-kápolna is, amelyet IV. Sixtus pápa (1471—1484) várkastély formában, a középkori várépítés elemeinek felhasználásával építtetett, Dolci tervei szerint.

A loretoi bazilika megerősítését VIII. Ince pápa (1484—1492) rendelte el, még pedig azért mert 1480-i otrantoi támadásuk után már nem volt lehetetlen, hogy egyszerre csak Róma alatt is megjelennek a törökök. Ezt a templomvárat négy nagy, Giovanni Branca tervei szerint épült bástyával toldotta meg VIII. Orbán pápa. A szentélyt védő sajátságos rondellát képen is bemutatja a szerző.

A Róma melletti Grottaferrata-apátság impozáns templomvárát mai alakjában Giuliano della Rovere biboros építtette újjá. Körfalai nagy négyszöget zárnak körül amelynek mindenik sarkán egy-egy torony áll. Az északkeleti homlokzat közepét a mentsvárszerű öregtorony foglalja el az eléje épült rondellával együtt.

A sok nagyon érdekes adatot tartalmazó és számos szép képpel díszített tanulmányt melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Gy. J.

Emilio Lovarini: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili*, messa in luce nel II. centenario dalla morte di lui dal comitato Marsiliano. — Bologna, 1930. 262 lap.

Marsili Alajos Ferdinánd gróf irodalmi hagyatékát, amely a magyar kutatók előtt eddig sem volt ismeretlen, százhatvanhét hatalmas volumenbe foglalva a bolognai Tudomány Egyetem könyvtárában őrzik. Ebben a gyüjteményben 145. szám alatt található Marsilinek kéziratban levő önéletrajza (Autobiografia del Conte Luigi Ferdinando Marsili, dalla nascita all'anno 1711.), amely nem teljes ugyan, de amelyet Fantuzzitól, Marsili első biografusától kezdve az írók elég sűrűn felhasználtak ugyan, mégis maga a kézirat még eddig nyomtatásban közzétéve nem lett.

Hiányt pótol tehát a bolognai királyi tudományos Akadémia és a Marsili Bizottság, amikor Marsili halálának 200 esztendős fordulóján ezt a ránk nézve is rendkívül becses forrásmunkát, amely tele van magyar adatokkal és vonatkozásokkal, nyomtatásban közzétette. Hiszen nem szabad felednünk, hogy Marsili életéből majdnem husz esztendőt császári katonai szolgálatban magyar földön töltött, nyilvánvaló tehát, hogy önéletrajzában rólunk és Magyarországról, Erdélyről és ennek részeiről sűrűn megemlékszik. Ilyenformán Marsili önéletrajza nekünk is fontos és értékes forrásanyagot képez a XVII. század végén nálunk lezajlott török háborúkra vonatkozólag egészen az ezeket befejező karlócai békéig (1699) A karlócai béke megkötése után, (melyben Marsili is aktív részt vett) Marsili eltávozott hazánk területéről, hogy többé oda testileg soha vissza ne térjen.

Marsili Alajos Ferdinánd gróf, német császári tábornok, Marsili Károly gróf és Ercolani Margit grófnő fia, 1658 július 20-án Bolognában született, hol ifjúkorát töltötte és elemi tanulmányait végezte. A természettudományok iránt rendkívül érdeklődő fiatal fiút atyja már korán magával vitte utazásaira s így az ifjú Marsili már korán járt Padovában, Veneziában, Rómában, Nápolyban és Itália egyéb városaiban, ahol idejét nem annyira szórakozással, mint inkább szorgalmas tanulással, önképzéssel töltötte. Később hosszasabban időzött a török fővárosban, Konstantinápolyban is, ahova a velencei diplomáciai ügyvivő vitte magával, s az itteni huzamosabb tartózkodás a tudományok terén való haladás, sőt tudományos működés szempontjából sem volt eredménytelen. Igy, folytonos tanulás, búvárkodás közepette telt Marsili ideje,

amidőn a XVII. század nyolcvanas éveinek elején a török hadjárat kitörőfélben volt, s híre ment Európaszerte, hogy a szultán Bécs város megtámadására készül. Marsili 1682-ben, az akkori uralkodó áramlatnak hatása alatt szintén elhagyta Itáliát, hogy Bécsbe siessen és I. Lipót császárnak kardját és szolgálatait felajánlja.

Marsili életének ezzel új fejezete, — mint maga írja: „nuovo corso" — kezdődött, hadi szolgálatra szánta el magát, s ezzel nemcsak a harcterek minden kínálkozó dicsősége lett elérhető előtte, de — bár egyelőre tudtán kívül — a tudományos természetrajzi kutatások és búvárkodások legszélesebb lehetőségei is megnyíltak, s elméleti műszaki tudása gyakorlati alkalmazására szintén tág tér kínálkozott. Az a közel 20 esztendő, amelyet Marsili Magyarországon töltött, nemcsak katonai és harctéri pályafutása fényes fölfelé ívelése volt, hanem voltaképen ekkor és ezáltal alapozta meg későbbi európai tudományos hírnevét is.

Ha Marsili önéletrajzát figyelmesen olvasgatjuk, csodálatosképen az az érzés száll meg bennünket, hogy Marsili feje fölött akkor és addig ragyogott volna a jó szerencse csillaga, amikor és ameddig Magyarországon élt. Mert hiszen itt még az őt ért balesetek, megsebesülések is csak növelték dicsőségét. Ezek a szerencsétlenségek is szerencsés incidensekké változtak, s ezek dacára a hírnév, dicsőség, szerencse fénye ragyogott reá, de csak addig, amíg hazánk területén tartózkodott. Itt ér el dicsőséges katonai pályafutása zenitjére, itt alapozza meg fényes tudományos hírnevét, de amint Magyarország területét elhagyta, mintha ezzel egyidejüleg elfordult volna tőle Fortuna, a szeszélyes istennő kegye is.

Marsili tehát 1682-ben Bolognából Bécsbe érkezik, ahol az udvarban a ministerek között az ő előadása szerint két párt küzdött egymással, az egyik *minden áron* kiakart egyezni a magyarokkal („una volea l'accomodamento *ad ogni prezzo* con gli ungari, per la far la guerra contra la Francia" 37. l.) s Franciaország ellen hadat indítani, a másik párt pedig Franciaországgal akart kibékülni, hogy minden erővel a rebellis magyarok és a török ellen fordulhasson. Az előbbi párt feje a bécsi püspök (vescovo di Vienna) volt az udvari marsallal és a haditanács elnökével, akiket végsőleg a spanyol követ befolyásolt. Az ellenpárt feje volt az udvari tanács elnöke a két kancellérral.

Marsili patronusa a bécsi „püspök" volt, akihez Acciaiuli kardinálistól volt ajánló levele, továbbá jó embere volt neki a spanyol követ is, tehát — a fő magyar pártiak.

Ezek természetesen csakhamar kieszközölték Marsilinek, hogy a császár színe elé kerülhessen, aki őt audencián fogadván, előtte a fiatal olasz gróf kifejtette abbeli ambicióját, hogy legfőbb óhaja vérét a katonai szolgálatnak szentelni.

A császár az ajánlatot elfogadta és Marsili csakhamar földije, Silvio Enea Caprara lovassági tábornok mellé lőn beosztva. Ennek hadteste akkor két részre volt osztva, s az egyik rész gróf Stahremberg Hermes vezérlete alatt állott, a másik részt maga Caprara vezényelte. Marsili előbb a Stahremberg tábornok corpusához csatlakozott, aki azonban a fiatal olasz grófot nem valami szívesen fogadta („che mi ricevè con poco affetto") ellentétben Carafa gróffal, aki viszont előzékenyen fogadta s elküldte a kezdő katonát a Vág folyótól nem messze fekvő táborba. E táborban Marsili több fiatal olasz tiszttel találkozott, akik Itáliában mind egykoron iskolatársai valának. Néhány nap mulva ez a Vág körüli tábor feloszlott és a sereg téli szállásra vonult. Marsili ekkor Caprara gróffal a Pozsony melletti téli szállásra került, ahonnan Caprara tanácsára télire az erős és jólfelszerelt Győrbe ment „per servire da moschettiere in quella guarnigione", tehát, hogy itt mint puskás katona szolgáljon.

Marsili megfogadva a tanácsot, nyomban eltávozott Győrbe, ahol a várban ekkor Millner János ezredesi címmel parancsnokolt, aki a legteljesebb udvariassággal („con ogni cortesia") megengedte neki, hogy hat hónapon át

mint puskás közvitéz, káplár, majd pedig mint őrmester a fegyverfogásban gyakorolja magát és szabályszerű katonai szolgálatot teljesítsen.

Ezen időben (az 1680-as évek elején) az összes magyar hadak parancsoló altábornagya gróf Esterházy Ferenc vala, egy hosszú és derék katonai multra visszatekintő és minden tiszteletre méltó kipróbált főtiszt, aki úgylátszik Győrben jó szívvel fogadta a fiatal olasz grófot, s akit Marsili is becsült, őt sűrűn meglátogatta, aki Marsili sűrű látogatásait szorgalmasan viszonozta s aki ilyenkor beszélt az ifjú, intelligens és művelt olasznak Magyarország általános hadi és politikai helyzetéről, a győri generalátus strukturájáról, az ország határvidékeiről s főleg a Bécs védelme szempontjából stratégiailag fontos Rábaközről stb. s így lassanként felkeltette Marsilinek hazánk iránti érdeklődését s mikor Marsili tudásvágyát kielégítendő maga akart a Rábaközbe kimenni, ezt a generális nemcsak megengedte neki, de kíséret adással, s mindenképpen tőle telhetőleg előmozdította.

Ilyenformán Esterházy generális volt Marsilinek magyarországi első mentora, aki úgylátszik felkeltette a fiatal olaszban a magyar föld szeretetét, beszélt neki annak multjáról, eléje tárhatta annak sajátságait, felfedhette előtte, hogy ez az áldott föld minden, de főleg tudományos tekintetben elhanyagolt terra incognita Európa előtt, s valószínűleg így ébresztett kedvet s keltett ambiciót Marsiliben ahoz, hogy a magyar föld rejtett és ismeretlen természeti kincseinek első elhivatott felfedezője és búvára legyen.

Ugyanekkor gróf Esterházy, a tapasztalt, idős katona gyakorlati stratégiai tanításokat is adhatott Marsilinek s ez irányú érdeklődését és tudásszomját is igyekezett kielégíteni. Bizonyára elmondta neki, hogy a Rába vonal s egy zseniális honfitársa katonai tudása már egy ízben megmentették Bécset, s talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy gróf Esterházy Ferenc, tehát *a magyar katona* jótékony befolyása is hozzájárulhatott ahoz, hogy Marsiliből korának egyik legműveltebb és legkimagaslóbb műszaki tisztje legyen. Valószínű, hogy ha Marsili életrajzában nem is írja meg nyiltan, sokat tanulhatott Esterházytól, aki aki viszont a feltűnően intelligens és nagy elméleti tudású, de még hadászatilag és gyakorlatilag tapasztalatlan, fiatal olasz gróffal szívesen és kedvvel foglalkozott.

Az első, ami Marsilinek, mint stratégának figyelmét nálunk megragadta, a már említett Rábaköz volt, ezt veszi szemügyre és térképezi nálunk elsőnek, úgy hogy talán azt mondhatjuk, hogy itt kezdődött Marsili gyakorlati hadi műszaki iskolája. Itt éri őt magyarországi tartózkodása alatt az első baleset is, t. i. egyízben itt a törökök elfogják s magukkal hurcolják Bécs 1683. évi ostromához, majd a Bécs alól való futáskor Budára kerül, itt Budát és környékét, mint a törökök hadifoglya, alaposan kikémleli s értékes rajzokat, feljegyzéseket készít.

Marsilit Budáról Boszniába viszik, s innen kerül azután haza s ismét vissza Magyarországra. Itt a fogsága idején, különösen Budán szerzett becses tapasztalatait Buda vára 1686 évi visszafoglalásakor nagyszerűen felhasználja és értékesíti. (Marsili hadifogságáról halála bicentenáriuma alkalmából külön monográfia készült, amelyről mi is külön óhajtunk megemlékezni.)

Így tehát Marsili műszaki tudásával, de vére hullásával is — hiszen többször és súlyosan megsebesült — hozzájárult Buda és hazánk felszabadításához, melyben Érsekujvár ostromától kezdve egészen a karlócai békéig részt vett. A karlócai béketárgyalásokon mint császári megbízott, szintén ott van Marsili, így tehát a tudós és katona itt új minőségben, mint diplomata jelenik meg előttünk. A karlócai béke megkötése után még annak némely rendelkezéseit hajtja végre, azután örökre eltávozik Magyarország területéről, hova már legfeljebb csak gondolatai térnek vissza.

Nincs itt terünk arra és ez alkalommal nem is feladatunk, hogy Marsili önéletrajzának magyarországi vonatkozásait részletesen és apróra ismertessük. Hiszen már az eddig vázoltakból is nyilvánvaló, hogy Marsili önéletrajza a XVII. századvégi török hadjáratokra vonatkozólag, Bécs ostromától kezdve végig, elsőrangú forrást képez, amelyet ennek a kornak történetírója semmikép sem mellőzhet.

Aki Bécs, Belgrád, Buda, Eger, Érsekujvár, Eszék, Esztergom, Nagyvárad, Orsova, Pétervárad, Szeged, Temesvár stb. stb ekkori ostromával, vagy védelmével, a délmagyarországi vagy erdélyi hadi operációkkal, a karlócai békével s annak végrehajtásával óhajtana foglalkozni, ezt a munkát, ha teljességre törekszik, nem mellőzheti. Hiszen nem is kell a kötetet, csak a kötet végén levő hely- és névmutatót végiglapozni, s már ebből is megállapíthatjuk, hogy a Marsili önéletrajz, amely a Marsili-féle nagybecsű kéziratgyüjteménynek csak egy elenyészően csekély töredéke, szinte hemzseg a magyar vonatkozású adatoktól.

De fel kell itt hívnom a figyelmet magára az eddig még magyar hadtörténelmi szempontból szinte teljesen érintetlen Marsili kéziratgyüjteményre, melynek pl: 5, 6, 21, 24, 48, 50, 53, 54. és 66. számú kötetei tele vannak magyar vonatkozású térképvázlatokkal és rajzokkal, nem is említve, hogy a gyüjeményben hatalmas csomó hadilevelezést, vagy pl: a karlócai béketárgyalások szinte teljes anyagyüjteményét megtaláljuk.

Mindenesetre hálásak lehetünk a tudós Bologna város királyi Akadémiájának, hogy ezt a ránk nézve fontos és becses forrásművet nyomtatásban közkinccsé tette és mély hálával tartozunk mi is Bologna hős fia, Marsili Alajos Ferdinánd gróf emlékének, aki tudásával és vérével írta be nevét történelmünk lapjaira.

Dr. Iványi Béla.

Mario Longhena: *Il Conte L. F. Marsili. Un nomo d'arme e di scienza.* Edizioni „Alpes", Milano, 1930. — 346 lap.

Marsili Alajos Ferdinánd gróf halálának kétszázados évfordulója alkalmából nemcsak a bolognai kir. tudományos Akadémia, de Bologna tudósai is kivették részüket a Marsiliről való megemlékezést illetőleg. Így a Marsili élettörténetét kutatók közül Mario Longhena ezalkalomból megírta Marsili életrajzát. Ez az életrajz, amint azt a könyv címéből is látjuk, Marsilivel először mint katonával, s aztán mint tudóssal foglalkozik, s ehez képest a könyv két főrészre oszlik.

Az első főrésznek különösen II. és III. fejezete az amely bennünket közelebbről is érdekel, mert a szerző ebben irja le Marsili egykori sikerekben teljes katonai pályáját.

A szerző e két fejezetben főleg Fantuzzi János bő és részletes életrajzára támaszkodva, röviden előadja Marsili életrajzát, német katonai szolgálatba lépésétől kezdve egészen a karlócai béketárgyalásokon való részvételéig. Azaz e két fejezetben van leirva Marsili magyarországi szereplése, s a szerző elmondja Marsilinak Győrbe kerülését, gróf Eszterházy Ferenccel (akit a szerző János-nak ir) való ismeretségét, a Rábaközben tatárok által való elfogatását, hadifogolyként Bécs 1683. évi ostrománál, majd Budán való tartózkodását, innen Boszniába való kerülését, majd pedig a fogságból való szabadulását.

Elmondja a szerző röviden Budavár első és második ostromát és visszavételét, Érsekujvár bevételét, Esztergom vivását, s általában Marsilinak Magyarország felszabaditásában, Belgrád ostromában, a balkáni hadjáratokban való részvételét, azonban mindenütt kiemeli, hogy Marsili eme hadi tevékenységével kapcsolatosan a bolognai kéziratgyüjtemény mely darabjának létrejövetelét köszönhetjük

Így tehát a szerző még akkor is, amidőn Marsilit mint katonát méltatja, katonai működését úgy tekinti, mint eszközt és lehetőséget a tudományos működéshez. Szinte távirati stilusban vázolja tehát a szerző Marsili katonai pályáját, azt a 15—20 esztendőt, amely alatt egyszerű puskás közkatonából a császár ezredese, ezredtulajdonos, majd tábornok lett, azután áttér a karlócai béketárgyalásokra kiküldött teljhatalmú megbizott, azaz Marsili, a diplomata működésének méltatására s ezzel kapcsolatban ugyancsak felsorolja mindazon kéziratokat, amelyeket Marsili a béketárgyalásokkal

és a békepontozatok végrehajtásával összefüggőleg alkotott. Ilyenformán Longhena munkájában Marsili katonai és diplomáciai tevékenysége tudományos működése hátterében van beállitva és az életrajz még akkor is a tudós Marsilivel foglalkozik, ha a katona Marsiliről ir.

Longhena ezen életrajzi művet képekkel is illusztrálja, amelyek közül pl.: Szalánkemén képe a Tisza-Duna torkolattal, vagy Szeged vára és a város kissé homályosan sikerült alap- és távlati rajza, mint magyar vonatkozású, bennünket is érdekel.

Az életrajzot egy jól összeállitott Marsili bibliografia rekeszti be.

Dr. Iványi Béla.

Fischer Johannes: *„Zwischen Wolken und Granaten"*. RM. 4·50. Ganzleinen RM 5·50 E. S. Mittler & Sohn Verlagsbuchandlung Berlin SW 68.

A világháborúban tanultuk meg, mi a repülő. 1914 előtt tulajdonképpen csak kisérletezés volt az egész hadirepülés. Emlékezzünk csak vissza, mily szerényen kezdték szereplésüket. Eleinte csak 1—1 gép indult útnak, hogy nagyobb távolságból rántsa le a leplet az ellenség tevékenységéről, a lovasság felderítését kiegészítve. Rövid néhány hét mulva a távolfelderítés teljesen a repülők hatáskörébe megy át. Hamarosan azonban harceszközzé — még pedig félelmes fegyvernemmé — változnak a repülők. A szerző a nyugati fronton átélteket veti papírra, ott, ahol a legerősebb, a legborzasztóbb volt a repülők tevékenysége Verdun, a Somme, Flandria felett.

Ott sas módjára felemelkedve, hol mélyen benyomul az ellenség állásai fölé, hogy csak sejtett ütegeket, képzelt tartalékokat felfedezzen, azokat jelentse, vagy bombával megtisztelje, majd látjuk élet-halál küzdelemben az Entente repülőivel. Nem kevésbbé kegyetlen csatát kell megvívnia az elemekkel, a rossz időjárással, széllel, ködd el.

A szerző reálisan de megkapóan irja le művében a repülő borzasztó, de dicsőséges óráit is és az olvasó fojtott lélegzettel követi őt utain.

Suhay Imre.

G. von der Hellen: *Die Erziehung zum Soldaten*. Leuschner und Lubensky, Graz, 1931.

A katonai nevelés kérdéseivel foglalkozik a szerző, aki hosszú szolgálati évek tapasztalatait gyüjtötte össze ebben a műben. A hűség, engedelmesség, bátorság és a bajtársiasság a katonalélek elmaradhatatlan alkotóelemei. Ezek a tulajdonságok alakítják ki elsősorban az igazi katona belső egyéniségét. Nélkülük nem lehet szó katonaszellemről. A régi szabályzatok eme pontjait az összes európai államok átvették. Maga Oroszország is. S minden nevelőmunka kezdetén elsősorban ezeket a lelkitulajdonságokat kell az újonc belső világában megfogantatnunk.

A vallásos hit szintén elsőrangú helyet foglal el a katonalélek kiformálásában. Európa katonaállamai nagy súlyt is vetnek rá. Kivétel egyedül Oroszország, melynek szabályzata bár határozottan megtiltja a vallásos hit kigúnyolását, ezzel szemben viszont a vörös hadsereg minden tagjának kötelességévé teszi a vallásos katonabajtársak tapintatos módon történő felvilágosítását.

A szerzőt azonban — úgylátszik — magasabb célok vezették. A fegyelem tekintetében még mindig komoly nehézségekkel küzdő osztrák hadsereg tökéletesedésének útját egyengeti. Minden elfogultságtól s szenvedélyes hangtól mentes támadásának tárgya az osztrák hadsereg két forradalmi tartalmú jelensége. Egyik az osztrák katona szolgálaton kívüli politizáló joga, a másik a választáson alapuló bizalmi rendszer. A politizáló hadsereg nem lehet fegyelmezett. Az előljáróknak politikai bizalmi férfiakkal való ellenőrzése pedig a katonai fegyelemérzést sérti s a szolgálat menete elé gördít akadályokat.

A szerző meglehetősen kényes természetű feladatának megoldásában nem elégszik meg a kérdések egyoldalú megvilágításával. A jelentékenyebb európai államok (Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország és Oroszország) szabályzatait vette segítségül s ezek megfelelő pontjainak idézésével igyekszik felfogását alátámasztani. Módszere meggyőző s a mű irodalmi értékét emeli.

Rédvay István.

Österreichischer Soldaten-Kalender 1932.

Ezt az érdekes katonai évkönyvet a 6. számú tiroli kerékpáros vadászzászlóalj tisztikara adta ki. Munkatársai: frontharcosok. Bevallott célja a hazafiasságnak, a katonai szellemnek s az öreg harcosok és a fiatal katonák közötti bajtársias kapcsolatoknak ápolása. Hirdeti a társadalmi osztályok összefogását a haza vállvetett védelmében. Ismerteti az osztrák Bundesheer tagozását és számtalan katonai eseményt elevenít fel a világháborúból és a „régi jó időkből" is.

Cikkeiben nemcsak az osztrák katonák vitézségének állít emléket. A legteljesebb elismerés hangján emlékezik meg a magyar katonák hősiességéről is. Megkapó leírást közöl a többi közt a 83-gyalogezrednek 1918 október 30-i harcáról Salgareda mellett, a Piave partján. És nemcsak az ezred hősiességét koszorúzza meg ebben a színes leírásban, de egyenkint is kiemeli a hős magyar katonák kiváló haditetteit.

Egy másik, minket közelebbről érdeklő cikkében Galgóczy gyalogsági tábornokról így emlékezik:

Galgóczy Antal gyalogsági tábornok egy szegény magyar falusi tanítónak volt a fia s jóval a világháború előtt az akkoriban legmagasabb katonai rendfokozattal került nyugdíjba. (Ma mégis gyakran azt mondogatják, hogy a régi Ausztriában csak grófok és bárók érvényesülhettek!) Galgóczy legeredetibb tábornoka volt Ferenc Józsefnek. Rendkívüli népszerűség vette körül. A merev tábornokok között ő volt az egyetlen „bohém", aki minden bürokrata formaság ellen lázadozott s nem rettent vissza attól sem, hogy véleményét a maga szokatlan modorában fellebbvalóinak is megmondja. Számtalan anekdóta forog róla közszájon. A legtöbbje megérdemelné, hogy kiemeljék a feledés homályából.

Galgóczy tősgyökeres magyar családból származott, s a német nyelvet soha sem tanulta meg tökéletesen. A bécsiek ezért „der-die-das tábornok"-nak nevezték el s ez még csak emelte közkedveltségét Magyarországon.

Egy ízben azonban komoly veszedelem fenyegette népszerűségét. Történt, hogy amidőn 1891-ben átvette Przemysl vára parancsnokságát, 13 huszár kardszúrásokkal megölte a kegyetlenségéről hírhedt Diószeghy őrmestert. A vártörvényszék halálra ítélte a 13 huszárt, s Galgóczy abba a szomorú kényszerhelyzetbe került, hogy a halálos ítéletet jóvá kellett hagynia. Magas rangja, közismert szigora nem hagyott kibúvót e nehéz kötelesség alól. S emiatt népszerűsége Magyarországon bukóban volt. Szerencséje azonban mentőangyalt küldött a *még mindig* (nem *már*) nőgyűlölő tábornok útjába, még pedig egy nő képében, aki a viharossá dagadt przemysli eset hullámait el tudta csitítani.

Ferenc József akkor Budapesten tartózkodott s a népszínház ünnepi estét rendezett tiszteletére, a felejthetetlen Blaha Lujzával a főszerepben. A császár-király az udvari páholyban ült kíséretével és a nemzet csalogányának trilláiban gyönyörködött. Az egyik háromstrófás dal második verse után Blaha hirtelenül odalépett közvetlenül a rivalda elé, lehető legközelebb az udvari páholyhoz s a szokott 3. versszak helyett röglönzött szöveget énekelt, amelynek tartama az volt, hogy a király ne hallgasson a császárra és ne röstelkedjék a császár előtt, hanem kegyelmezzen meg a przemysli tizenhárom magyar huszárnak.

Viharzó éljenzés töltötte be a nézőteret, amely egyképen szólt a szín-

pad királynőjének és az uralkodónak, mert nyilván látható volt, hogy a rögtönzött versszak végeztével Ferenc József odafordult szárnysegédéhez és — intézkedett . . .

A tizenhárom huszár meg volt mentve és velük együtt — Galgóczy népszerűsége is. Az öreg csatabárd föllélegzett és úgylátszik, hogy nőgyűlölete is akkor kezdett felengedni, mert nemsokára azután megnősült. Természetesen *nem* az isteni Blahát vette el.

A Soldaten-Kalender általában is sokkal melegebb hangon ír rólunk, magyarokról, mintahogy azt az osztrákoktól megszoktuk. Örömmel vesszük tudomásul ezt a melegebb, testvériesebb hangot s egyébként is szívesen állapítjuk meg, hogy ennek a könyvnek tanusága szerint az osztrák hadsereg forradalom utáni szelleme sok tekintetben s igen előnyösen változott meg.

Kispalócz.

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.

Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században.

Zsoldos katonák szereplése a középkori magyar társadalomban ismeretes dolog. Szent István király államának biztonságát német, tehát idegen lovagok biztosították, akik zsold fejében nagykiterjedésű birtoktesteket kaptak. A zsoldfizetés ilyen módja akkori gazdasági viszonyainkból folyik. Nagy Lajos királyunk 1352-ben is birtokadományozással elégíti ki volt német zsoldosvezéreit, akik Nápoly vidékén harcoltak a magyar ügyért: Wolfurti Konrad Wolfnak a Guillonisii bárságot és testvérének, Ulrich Wolfnak a vasvári ispánságot adja.[1]

A zsoldos intézmény igazi hazája azonban a kisebb tartományokból és nagyobbrészt városállamokból álló Itália, ahol az időnként kiújuló guelf- és gibellin-pártharcok bőséges alkalmat adtak arra, hogy a lovagság hanyatlásával párhuzamosan, a zsoldos intézmény, pénzért idegen célokért harcolni, nagy virágzást érjen el.[2]

Magyar nemes vitézeknek és fegyveres népnek olaszországi szerepléséről eddig a vatikáni, firenzei és részben a nápolyi levéltárakban végzett kutatások eredményeiből és a Muratori-féle krónikagyüjtemény adataiból, ha nem is egészen világos, mégis valamiféle képet alkothatunk magunknak. Olaszországi tanulmány-útamon módomban volt a zsoldos-intézmény főforrásait, a vatikáni udvar és egyéb városok számadáskönyveit is tanulmányozni és kutatásaim eredményét a következőkben foglalhatom össze.

Mielőtt a kérdés tüzetesebb tárgyalásába bocsátkoznám, meg kel jegyeznem, hogy sem Endre királyfinak nápolyi ma-

[1] *Schäfer*, Karl Heinrich: Deutsche Ritter u. Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts (Quellen u. Forschungen Bd. XV) Paderborn, 1911. I. Hälfte 131. l.

[2] A zsoldos latin neve: „stipendiarius", azaz olyan személy, aki fegyveres szolgálataiért, épúgy mint más városi hivatalnok munkájáért fizetésben, stipendiumban részesül. Midőn az idegen nemzetiségű katonák nagy csapatban egyesültek, csapatukat az olaszok „compagnia di ventura"-nak hivták, jelezve ezáltal is társulásuk célját, a kalandot és pusztítást. A „mercenario" elnevezés csak később, a XV. században használatos a zsoldos katona kifejezésére. — A dolgozatunkban felhasznált irodalom jegyzékét l. Schäfer i. m. I. Hälfte XIII.—XVI.

gyar testőrségét, se Nápolyi László magyar kíséretét nem tekinthetjük valódi zsoldosoknak, mert nem idegen célokért szolgáltak idegen signoriáknak.[3]

Ercole Ricotti: Storia di ventura című munkájában, melyben nagyobbrészt egyes olasz krónikák adatait foglalja egységbe, magyar zsoldos katonáknak Itália harcterein való megjelenését Nagy Lajos királyunk nápolyi hadjárataival hozza kapcsolatba.[4] Ricottinak teljesen igazat ad eddigi levéltári kutatásaim eredménye. A római szentszék és más olasz városok számadáskönyveinek adatai a magyar történetírók által is már elfogadott Ricotti féle megállapítást igazolják. Nagy Lajos Apuliában harcoló vitézei közül kerültek ki azok a magyarok, akik először léptek a római szentszék, majd egyéb signoriák szolgálatába.[5]

Nagy Lajos 1350. szeptember 17-én indult el a nápolyi királyságból és pedig Aversából, hogy a jubileumi ünnepet ülő Rómában megpihenve, viszatérjen Magyarországba. Megelőzőleg azonban, — mint életírója, Küküllei János latin krónikájában olvashatjuk — a bátor és vitéz Laczkfi András vajdát az ország főkapitányává, Vilmos nádor testvérét, Drugeth Miklóst Salerno város kapitányává, Morialis testvért — ki később hűtlenségbe esett, mert a várral együtt Johanna királynő kezébe játszotta át a várost — a jeruzsálemi Szent János-rend lovagját, auraniai perjelt, Aversa város kapitányává tette, a maga személyében itt hagyta,[6] Ezek „a király úr nagy hadinépével együtt már majdnem három évig" maradtak az országban és sok háborút viseltek. De végül is a békét a hadakozó felek megkötötték és magyar hadaknak kivonása Apuliából az 1352-ik év végén és az 1353. elején befejezést nyert.[7]

A magyar csapatok nagyrésze Drugeth Miklós és Laczkfi András vezérlete alatt visszatért Magyarországba. Mindkettőről tudjuk, hogy 1353. őszén már régen hazájukban voltak. Na-

3 1346. november 16-án kelt közjegyzői okirat szerint Gregorius Ungarus, conestabile Ungarorum 17 társával a nápolyi királynő szolgálatában áll. Szeptember és október havi zsoldjuk fejenként és havonként 8 forint, mig a csapatvezér 25 forint provisióban, azaz parancsnoki díjban részesül. A csapatvezér helyettese Lukács (Lukacius) magyar. — *(Magy. Dipl. Emlékek az Anjoukorból.* II. 135—137.)

4 2-vol. Torino, 1845.

5 1349. március 26-tól április 26-ig a tusciai patrimonium szolgálatában álló Raymundus Amoli conestabilis 25 főnyi lovascsapatában 3 délvidéki magyar nevével is találkozunk: Nicola de Sagrabia, Andreas de Giadra és Johannes de Giadra nevével. (*Vat. Lvt.* Intr. et Exit. v. 253. f. 118.) — Mivel nem magyar csapatban szolgálnak, figyelmen kívül hagyjuk őket.

6 *Chronicon Budense* (ed. Podhraczky) 320.

7 Ezt bizonyítja a nápolyi udvar intézkedése: „De generali subventione pro pagiis Petri de Sancto Martiale militis, Papalis nuncii, destinati in regnum Sicilie pro recuperatione terrarum et fortaliciorum, que nomine regis Ungarie tenebantur." 1553. (*Mon. Hung.* Acta externa II. 441.)

gyobb hadtestnek ellenséges területről való kivonása azonban nem mehetett végbe anélkül, hogy egyes részek le, illetőleg vissza ne maradjanak.[8]

A visszamaradásnak egyéb okai is fennállottak. A jó magyar vitézeket, kik könnyed mozgásukkal az Olaszországban is dívó nehéz lovassággal szemben a küzdelmet gyakran eldöntötték, az egyes békétlenkedő olasz államok igyekeztek zsoldjukba fogadni. Több ízben tapasztaljuk, hogy a római szentegyház is az egyházi állam restaurálásával kapcsolatban előszeretettel keresi a magyar zsoldosokat, és vitézségük jutalmazásaként nagyobb zsoldot fizet nekik, mint egyéb nemzetiségű katonáinak.

1353. tavaszán, közvetlen a magyar hadak kivonulása után Apuliában, a casertai gróf hadseregében, a Campagnában és Anconában találkozunk magyarokkal.[9]

Akik e kor történetével foglalkoztak, ismerik a tipikus zsoldosvezérnek, Morrealenek, Lajos magyar király Apuliában maradt harmadik kapitányának sorsát. Miután Aversa vára alól csúfosan elvonult, északra ment és az ott rekedt magyarokból és koborló német zsoldosokból megalkotta nagy csapatát[10] és beszegődött Orsini Jordánnak, a tusciai patrimonium rektorának szolgálatába, ki 1353. tavaszán megindította a küzdelmet János vicoi prefektus ellen.

A pápák avignoni tartózkodása az egyházi államban, főleg Rómában és a patrimónium politikai viszonyaiban nagy eltolódást okozott. Róma ekkorbeli történetét a pártharcok, egyes családoknak az uralomért való küzdelmei színezik. Ez teszi aktuálissá és érthetővé Cola di Rienzonak, a római gondolat nagy álmodójának szereplését, és vele együtt bukását is. Nagy concepciója, egyesíteni Itáliát, nem valósulhatott meg.

Itália államai között fontos szerepet töltött be az egyházi állam, mely lehetővé tette a római egyház fejének, hogy a germán térhódításnak Itáliában útját állja.

A XIV. század közepén az egyházi állam a következő tartományokból állott: 1.) a spoletói ducatus, 2.) Róma és környéke, mely Patrimonium Petri in Tuscia néven szerepelt

[8] *Nicola d'Alifenek:* Arcani Historici del Regno di Giovanna I. Regina di Napoli című kéziratos munkája 260. l. szerint: Erano rimasti gl'Ungari in Italia dopo la ritirata del re d'Ungheria nel suo regno. E questi andavano a servire chi li assoldava." *(Mon. Hung.* Ext. II. 447.)

[9] „Egy napon Tarantói Lajos király Matalona várának Gheffó nevű erkélyén tartózkodott, midőn emberei elfogták a lázadó casertai gróf egyik magyar zsoldosát s oly zenebonával vitték a király elé, hogy az egész nép utánuk ment, mintha éppen a hunnok királyát fogták volna el." — *Villani Máthé* krónikája (Gombos Albin szerk. megjelent Középkori források) szövege szerint. III. 83. A többi helyre vonatkozóan lásd alább.

[10] *Schäfer:* Deutsche Ritter u. Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts (Quellen u. Forschungen XV.) Paderborn, 1911. I. 87.

és amelyhez közigazgatásilag a Spoletó és Nera közt elterülő u. n. Arnulffőldek és a szabin grófság is tartozott, 3.) a márkák, Ankona és környéke, mely az egyházi államnak legfontosabb és leggazdagabb tartománya volt; 4.) Romagna, 5.) Bologna városa, mely a városok közt a leggazdagabb és Róma után legfontosabb; 6.) Campania és Marittima; 7.) Benevento és végül 8.) a Délfranciaországban elterülő Venaissin nevű tartomány. E tartományokat a pápa helytartók és rektorok által igazgatta.

A pápáknak legtöbb és leghosszabb ideig tartó bajt és kellemetlenséget Tusciában hatalmas hűbéresük, a vicoi prefektus és pártja okozta. 1352-ben a tusciai rektorságot Orsini Giordano nyerte el. Julius 7-én nehéz körülmények közt foglalta el székét, mert elődje alatt a vicoi prefektus több várat és apátságot hajtott a maga uralma alá.

Orsini Giordano, miután német zsoldosaival a Viterbo melletti Castro várost a vicói prefektus párthíveitől, a Farnese nemzetségből származó Raynuccis fiaitól, Cecchotól és Bertoldtól visszafoglalta, újabb zsoldosokat fogad fel, hogy az egyház ádáz ellenségét, magát a prefektust megadásra kényszerítse.[11] 1353. nyarán az egyház szolgálatába fogadja Morreale Péter zsoldos vezért nagy csapatával, azonkívül az addig sienai zsoldban álló Gottfried von Rover német zsoldos vezért. De nemcsak Morreale seregében voltak magyarok, hanem a rektor külön is szerződtet magyar csapatot. 1353. áprilisában Bálint magyar conestabile is 19 lovas emberével a tusciai patrimonium szolgálatában áll.[12]

Bálint hadnagy, ahogyan az olasz conestabilét helyesen fordíthatjuk, zsoldjegyzékeinkben csak 1353. jun. 15-től kezdve szerepel, de más adat szerint már áprilisban is ott kellett szolgálnia. Lovasai után fejenként és havonként 7 forintot kapott, míg ő maga 20 forint provisióban részesült. A számadáskönyvekben mint Valente Ungarus, V. de Ungaria conestabile szerepel, amiből származását közelebbről nem állapíthatjuk meg. Mivel lovasainak nagy része zárai, zágrábi stb., valószínű hogy délvidéki magyar. Erdélyiek is harcolnak csapatában, mint Domecos de Marocce, vagyis Marosszéki Domokos, Giorgius de Erdella al. de Ardale stb. Ez viszont arra vall, hogy nem homogén testületről, azaz nem egy nemesnek familiarisaiból és serviensei közül kerülnek ki, hanem különböző várakhoz és a magyar királynak köteles hadi szolgálattal tartozó egyénekből, akik Apuliából északra vonulva, Bálint hadnagysága alatt banderiában egyesültek.

[11] *Vat. Lvt.* Introitus et Exitus 266. f. 87. A vatikáni levéltárban levő számadáskönyveket továbbiak folyamán csak Intr. et Exit. és Collect. címmel jelezzük.

[12] *U.* o. 268. f. 198.

A csapat sorsát eléggé ismerjük. 1353. áprilisában Narnie város elleni támadásban vesznek részt, mely ütközetben 3 lovas lovát vesztette.[13] Ebben az időben fenti város területén fekvő Carbii erőd (castrum) ellen is lovastámadást („cavalcata") intéztek, itt is 3 lovas vesztette lovát.[14] Ugyanakkor, április 24-én Johannes de Vico fegyveres népei — akik között szintén voltak magyarok — a tusciai patrimonium székhelyét, Montefiasconet támadják meg, ahol Bálint hadnagy egyik emberének lovát elvették.[15] Julius első felében az egyházi állam hadserege ellentámadásba megy át és a patrimonium rektorának vezetése alatt Viterbo ellen vonultak, mely város Johannes de Vicot uralta.[16] Augusztusban lovasrohamot intéznek ellene, mely támadásban Bálint hadnagy Lukács nevű lovasának lovát megölték.[17]

Morreale Péter nagy csapatával szintén résztvett a fenti ütközetekben, de 1353. szeptember havában már Todiban látjuk Rover német hadnaggyal egyetemben. Bálint hadnagy is ki akart az egyház szolgálatából lépni és csak úgy maradt vissza, hogy a rektor parancsára a Szabin grófság és Narnei város körüli harcokban elveszett 6 lovának árát szept. 4-én megtérítették.[18] Szept. 6-án pedig a rektor János magyart (Johannem Ungarum) Spoletoba küldi, hogy új magyar csapatot fogadjon fel.[19] Küldetése azonban eredménytelen volt, mert a zsoldjegyzékekben nem találunk új magyar vezérre. Szeptember közepén Grisante de Ungaria-t Johannes des Vico emberei elfogják, midőn a rektor fiát kísérte.[20] Szeptember 19-én Bálint csapatával Farnetot rohanja meg, mely szintén az egyház ellenségeihez csatlakozott.[21] Október 7-én Castro városában tartózkodik, ahonnan Montefiasconeba rendelik.[22] E hónapban nem kapják rendesen a zsoldot, mert üres a kincstár. Okt. 21-én Caroso Castellot küldik Perugiába, hogy a kincstártól pénzt hozzon, hogy Bálint magyarnak és társainak egy havi zsoldját kifizethessék. A magyarok közül ugyanis többen elégedetlenkedtek a fizetés késedelme miatt.[23] Bálint csapatából október 22-én Nagy György (Giorgius Magnus) vezetése alatt 7-en kiléptek és Johannes de Vico táborába vonultak. Hírnökök viszik e hírt

13 *Intr. et Exit.* 268. f. 198.
14 *U. o.* f. 198.
15 *U. o.* f. 198.
16 *U. o.*
17 *U. o.*
18 *U. o.*
19 *U. o.* v. 266. f. 133. t
20 *U. o.* 268. f. 199.
21 *U. o.*
22 *U. o.* 266. f. 136t
23 *U. o.* f. 137t

Castroba, Ortebe, Ischia várába stb. és figyelmeztetik az illetékes hatóságokat, nehogy Nagy Györgyöt befogadják.[24]

A vicói prefektus és társai elleni küzdelmet 1353. őszén már Albornoz Egyed kardinális irányította, akit IV. Ince pápa 1353. jún. 30-án az egyházi állam reorganizációjával bízott meg. Midőn e spanyol származású főpap 1353. őszén mint pápai legátus az egyházi állam területére lépett, javában folyt a tusciai háború. A vicói prefektus megfékezését és a többi egyházi vikáriusok nagyobb engedelmességre szorítását tűzte ki céljául a legátus. Elsősorban Johannes de Vicòval akart leszámolni. Októberban Sienában értesül arról, hogy Orsini kormányzó Morrealét nem tudta az egyház szolgálatába visszafogadni, a legátusnak azonban sikerült Morrealét arra indítani, hogy csapatával északra vonuljon.

Közben Orsini a legátus utasítására német zsoldosokat fogad fel, 1354. február 13-án Perugiában lévő magyarokat akarnak szerződtetni,[25] 19-én pedig Bálint hadnagyot két társával Ancona vidékére küldik, hogy Nicolosus Ungarust 60 főből álló lovas csapatával az egyház zsoldjába fogadja.[26] 1354. május 16-án, midőn Bálint hadnagy emberei az élelmiszert szállító szekerek kíséretében voltak, két lovukat vesztették el, Johannes de Vico magyar zsoldosai pedig Vetralla váránál támadták meg az élésszállítmányt. Hosszas küzdelmek után Albornoznak sikerült Vicot megadásra kényszeríteni és 1354. jún. 5-én Montefiasconeban megkötötték a békét. A többi rebellis urak és városok azután minden további ellenállás nélkül megadták magukat.[27] Bálint hadnagy, akinek csapata május 1-től kezdve már csak 4 főből állt, a békekötés után eltünt Tusciából.

Az ő banderiájába tartozott, amint már említettük Nagy György vitéz is, aki 1353. október végén hatod magával kilépett a csapatból és az ellenpárthoz csatlakozott. De 1354. június 21-től 1355. június 23-ig ismét régi gazdájánál Tusciában szolgál.[28] A békekötés után is biztosítani kellett a tartomány békéjét, miért is zsoldosokat kellett fogadni. Nagy György vitézeinek havi zsoldja már 8 forint. Közülük többen már együtt szolgáltak Bálint hadnagy banderiájában, ketten pedig, mint látni fogjuk, később hadnagyságra emelkedtek és pedig a dobokamegyei Szalai György és a délvidéki, valószínűleg Gragenciából származó Crescenciai Tamás.

Nagy Györgynek, olaszosan Giorgio Grandenak tusciai viselt dolgairól csak annyit tudunk, hogy 1354. augusztusában

[24] *U. o.* f. 138.
[25] *U. o* 268. f. 231[t]
[26] *U. o.* 203[t]
[27] *Schäfer:* i. m. I. r. 23.
[28] *Intr. et Exit.* 268. f. 105—106.

nagyobb csetepatéban kellett résztvennie, mivel 4 lovasa lovát elvették.[29] Tudjuk, hogy a vicói prefektus 1355-ben is fellázadt az egyház ellen és így a legátus nagy hasznát vette a zsoldjában levő magyaroknak. VI. Ince pápa már az elmult év végén, december 18-án kéri Lajos magyar királyt, hogy a Pádovába Carrarai Ferencnek küldött fegyveres segítséget, amennyiben az egyháznak szüksége lenne rá, bocsássa a szentszék rendelkezésére.[30] 1355. jan. 29-én pedig a tusciai rektor Flórenci Péterfia Jánost küldi Campagnába, hogy magyar zsoldosokat fogadjon fel, miután előzőleg az ott tartózkodó magyaroktól megtudta feltételeiket.[31]

Albornoz legátus 1355-ben már az anconai márkában működik. A Romagnában és az Ancona vidékén levő hűbéresek a pápai udvarnak járó hadiadót a maguk részére foglalták le és önállóságra törekedtek. Az ő hatalmukat és főleg a forlii Ordelaffiék, a rimini Malatestákét, a fermói Gentile da Mogliánóét, az urbinói és caglii Montefeltróét igyekezett megtörni. 1354/55. telén a Malatesták ellen kezdte meg küzdelmét. Tuscia védelmére kénytelen volt zsoldosokat felfogadni. Ott látjuk szolgálni 1355. március 9-től 1355. július 9-ig Izsó (Iso) magyar csapatvezért 20 emberével, Anselliai György és Vallesini István burgundi hadnagyok csapatában pedig 9 magyar nevével találkozunk. Ugyanekkor a pápa utasítja István fia Péter zágrábi főesperest, hogy azon tizedet, melyet nemrég Magyarországra kivetett, s melyre zsoldosai kifizetése végett szüksége van, gyüjtse össze és küldje meg.[32]

Albornoz és a Malatesták között Paternonál 1355. április 29-én került a sor döntő ütközetre, melynek kimenetele után a Malatesták békét kérnek. Júniusban a montefeltrói grófok is megadták magukat. Csak Gentiles da Mogliano erős vára, Fermo, tartotta magát tovább.[33] A június 7-én Fermo ellen intézett támadásban egy György nevű magyar hadnagy is résztvett csapatával.[34] Mivel a tusciai patrimonium zsoldjából eltűnő Nagy György hadnagy emberei közül többen szolgálnak az itt egyszerűen csak György néven említett vezér alatt, a két személyt egynek kell vennünk.[35] Az itteni harctéren szerepel az említett Izsó magyar is, aki a június 11-i fermói ostromban szintén résztvett,[36] és akit valószínűleg Tusciából rendeltek oda. Június

[29] *U. o.*
[30] *Tört. Tár*: 1895. 66. — Az oklevél helyes dátuma nem a feltüntetett 1353. december 18., hanem 1354. december 18.
[31] *Intr. et Exit.* 268. f. 259. és 266. f. 164t.
[32] *Tört. Tár*: 1895. 75. l.
[33] *Schäfer*: i. m. 35. l.
[34] *Intr et Exit.* 276. f. 133.
[35] *U. o.*
[36] *U. o.* f. 135.

12-én német és magyar zsoldosok rohammal vették be Fermót. A győzelem örömére a kiválóbb csapatvezéreknek pénzjutalmat osztottak ki. Magyarok részéről Nagy György hadnagy 33 embere után fejenként 3, ő maga 10, Ulinus Andreassi magyar csapatából pedig két lovas, köztük János magyar 3—3 forinttal lett jutalmazva.[37] E pénzbeli jutalmazás a most szokásos kitüntetéseknek felel meg.

Albornoz Ancona vidékén működő seregében vitézkedtek még az említett Nagy György, Izsó és András fia Ulin hadnagyokon kívül a Gretzi János és Krassói (Characim) János közös vezérlete alatt álló banderia 30 főből álló lovassága[38] és Camerinoi Rudolf hadseregpararancsnok személyes parancsnoksága alatt 19 magyar.[39]

A Malatesták leverése után, akik a Romagna nagy részét is birták, Albornoz itt is megkezdhette a rendcsinálást. A Ferrarában uralkodó Esték, a bolognai Pepolik, az imolai Alidosik, mint pápai vicariusok, a római szentszékkel barátságban éltek, csak a ravennai Polenta testvérek és a faenzai Manfredik és Forlit, Cesenát és Forimpopolit birtokló Ordelaffi Ferenc lázadoztak az egyházi állam ellen.[40] A Romagnát illetően is téves tehát az a felfogás, amelyet Wurm és legújabben Antonelli hirdettek, hogy Albornoznak, midőn 1353. őszén az Appenini félszigetre lépett, az egész egyházi államban a tusciai Montefiascon és a spoletói területen fekvő Montefalcon kívül nem volt olyan hely, ahol fejét nyugalomra hajthatta volna.[41] Itt, Romagnában is rend volt és Albornoznak csak a Manfrediak és Ordelaffi ellen kellett eljárnia, hogy a tartományokat a szentszékkel közelebbi kapcsolatba hozza. Albornoz 1355. őszén indítja meg ellenük a háborút. A legátus hadseregében ekkor csak két magyar csapat szolgál. Nagy György hadnagy csapatából közvetlenül Fermó bevétele után 23-an kiváltak, bár a csapatvezér firmája nem járt le és még 17 napig kellett volna 33 emberével szolgálnia. A legátus azonban látva Nagy György „kiválóságát és vitézségét", a már kifizetett zsold visszajáró részét elengedi, nehogy eltávozzék.[42] 10 főre csökkent csapatának létszáma november 7-től ismét 20-ra emel-

37 *U.* o. f. 160—161. — Ulinus Andreassit az Andrássy familiával összekapcsolni tévedés. Az Andreassius, Thomassius nevek az András és Tamás neveknek horvátos latinságú elnevezései.

38 *U.* o. f. 121. skk.

39 *U.* o. f. 115.

40 *Schäfer*: i. m. 35. l.

41 *U.* o. 17.

42 *Intr. et Exit.* 276. f. 123. — „licet de mense, quo sibi fuit satisfactum pro XXXIII Ungaris, teneretur servire XVII diebus, qui dominus legatus videns bonitatem et strenuitatem dicti Georgii volentis recedere, sibi fecit dictam gratiam, ut remaneret ad stipendium ecclesie."

kedett.[43] Vele együtt szolgált Gretzi János és Krassói János 30 főből álló bandériája.

Albornoz új zsoldosokat keres és a Castelloban és Casamalában lévő magyarokat is felszólítják, hogy az egyház zsoldjába lépjenek. Ezek azonban nem segődhettek be, mivel már Róma szenátorai fogadták fel őket.[44] A pápa az egyes egyházakra adót vetett ki, hogy a háborúhoz szükséges pénzt megszerezze. Magyarországra Boniohames fermói püspököt küldi követségbe avval a megbízással, hogy a magyar egyházaktól segélyt kérjen. 1354. december 8-án Nagy Lajos magyar királyhoz intézett levelében VI. Ince pápa felkéri, hogy belső ellenségei, különösen Ordelaffi Ferenc és Manfredi János és Vilmos ellen az egyháznak segítségére legyen. Jelzi továbbá, hogy a harcot a Szent Kelemenről elnevezett kardinális, Albornoz Egyed vezeti, aki a többi ellenségtől már több egyházi várat és várost visszafoglalt. Ugyanekkor a magyar püspököktől is fegyveres csapatokat kért, nem ismervén viszonyainkat, hogy a püspökök által felállított és felszerelt csapatok a magyar királyi hadsereg integráns részei.[45]

Ordelaffi és a Manfrediak már-már legyőzik Albornozt, aki minden eszközt megmozgat, hogy az egyházi államot a válságból kivezesse. Maga VI. Ince Vilmos sienai püspököt 1356. január 7-én megbízza, hogy a felsőolaszországi urak-, városok- és tartományokkal a milánói Visconti Barnabás és Galeazzo ellen szövetséget kössön,[46] hogy Ordelaffiék esetleges fegyveres támogatását megakadályozza. Hogy az ellenség erejét megtörjék, keresztes hadjáratot hirdetnek ellenük és kiátkozzák őket.[47] Februárban pedig a Wartensteini Hartmann gróf és Bongardói Anechin vezérlete alatt levő nagy szabad csapattal egyeznek meg, hogy február és március hónapban Faenza környékén tartózkodva, a Manfredi testvéreknek minél több kárt okozzanak. 1356. júliusa óta a németek vezére Landaui Konrád lett. Szeptembertől kezdődően a németekre nem lehetett számítani; Albornoznak csak annyit sikerült elérnie, hogy a Landaui Konrádnak küldött 5000 forint ajándék fejében ígéretet tettek, hogy 1357. január 28-ig az egyházi államot nem támadják meg.[48]

Albornoz 1356. nyarán az ellenséggel szemben saját erejére volt utalva. VI. Ince Lajos magyar királynál is közbelép; követe útján könyörög és valami fegyveres segítség sürgős kül-

[43] *U. o.* f. 79[t]

[44] *Theiner*: Cod. dipl. dominii temporalis S. sedis. II. f. 380.

[45] *Theiner*: Mon. Hung. 27, 28. sz. — Mon. Hung. Acta ext. Ang. II. 457. — *Tört. Tár*: 1895. 78. l.

[46] *Tört. Tár*: 1895. 79. l

[47] *Schäfer*: i. m. 35. l. — Fragm. Hist. rom. III. c. 7.; *Pór*: Nagy Lajos, Bpest, 1892, 338. l.

[48] *Schäfer*: i. m. 91—92. l.

dését kéri.[49] Albornoz pedig új zsoldosokat fogad fel. 1356. júniusában és júliusában a legátus hadseregében a következő magyarok szolgálnak: Nagy György hadnagy (Georgius Ungarus) 26 fővel, Gretzi János 20 fővel, Székely Miklós 6 lovassal és 3 szolgával, Krassói János (Joh. de Caracim, Caracen) 20 lovassal, Kun Mihály a káli kunok közül 6 lovassal és 2 szolgával, Kazafalvi (de Villacaza) János 5 lovassal és 2 szolgával, összesen tehát 100.[50] 1356. június 27-én Cesena, október elején Faenza környékén, október 15-én a Gremerolo erődítmény körül látjuk magyarjainkat.[51]

1356. novemberében Albornoznak sikerült Manfredit levernie. 2000 német zsoldos a magyarokkal vállvetve vett részt a küzdelemben.[52]

Amint láttuk, a római szentegyház szolgálatában alig egy-két csapattal találkozunk mindaddig, amíg a királyi segédcsapatok meg nem érkeznek, amelyekből visszavonulásuk vagy szétbomlásuk után nem keletkeznek nagyobb számban magyar bandériák. A királyi csapatok részei kétségkívül a familiaritas alapján formálódnak, csak a szétbomlás esetén kerülnek összsze magyarjaink sokszor még a németekkel és más nemzetiségűekkel is egy bandériába.

Albornoz legátus csak a büszke Ordelaffi Ferencet nem tudta legyőzni, ezért Nagy Lajos királyhoz egymásután mennek a segélykérő levelek. Maga a legátus külön is kéri a magyar királyt, hogy fegyveres népet küldjön. 1356. szeptember 5-e előtt Gretzi János hadnagyát kétszer is követségbe küldi Magyarországba.[53] De Lajos királyt ekkor a velencei ügyek kötötték le. Személyes találkozása alkalmával, 1356. őszén akart hatni Ordelaffira, hogy az egyház elleni küzdelemmel hagyjon fel. Vállalkozása nem sikerült, mert Olaszország gibellin-párti urai tulságosan féltek az egyházi állam megerősödésétől. A milánói Visconti Galeazzo és Barnabó is a rebellisek pártjára álltak. Hiába átkozták ki őket, az átok sem használt. Az elkövetkezendő év sem biztatta nagy reménnyel Albornozt, mert félni kellett a németek szabadcsapatának támadásától. A végszükségben a legátus követei, Canti de Parma és Ludovico de Monticulo Gretzi János magyar hadnagy kíséretében 1356. december 12-én,[54] Pál görzi püspök, a pápa követe pedig 1357. január 13-án ismét elindultak segélykérésükkel a magyar ki-

49 *Theiner*: Mon. Hung. II. 30. sz.

50 *Intr. et Exit.* 279 kötetének adatai szerint. E számadási könyv eleje csonka és a zsold kifizetések benne csak juliustól kezdődnek.

51 *Intr. et Exit.* 279. f. 8, 22, 63[t]

52 *Schäfer*: i. m 77.

53 *Intr. et Exit.* 279. f. 249.

54 *Miscell. Collect.* 343. f 35[t]

rályhoz.[55] VI. Ince pápa fenti kérését febr. 9-én megismételte és arról Egyed, a már Szt.-Szabina egyházáról elnevezett kardinálisát és legátusát is értesíti.[56]

Lajos király 1357. kora tavaszán elhatározta, hogy eleget tesz Kanizsai István követe által tett igéretének és Velence ellen harcoló csapatának egy részét a Hermann-nembeli Laczkfi Miklós zempléni ispán vezérlete alatt Albornoz segítségére küldötte. A csapat nagyságáról nincs biztos tudomásunk, de a május 1-én kelt pápai köszönő irat szerint elég tekintélyesnek kellett lennie, mivel „copiosus gentis numerus"-ról beszél. Ugyanekkor köszönetet mond az esztergomi érseknek, Vásári Miklósnak is, hogy Lajos királyt rábirta, hogy a szentszéknek segélyt küldött.[57] Nem tudjuk, hogy a magyar hadsereg mily feltételekkel ment Itáliába, csak arról van biztos értesülésünk, hogy a pápa még 1356. augusztusában Lajos királyt a római egyház kapitányává nevezte ki és megengedte neki, hogy a hadjárat költségeinek fedezésére országa egyházi jövedelmét három éven át fordíthassa.[58]

Mikor érkezett Laczkfi az egyházi állam területére, pontosan nem tudjuk. Hadműveleteinek megindítása kezdetén Albornozval nézeteltérései támadhattak, vagy a pápa az addigi sikertelenségek miatt legátusának nehesztelését fejezte ki, mert Albornoz midőn Fanoban 1357. április 29-én és a következő két napon az egyházi állam vezetőivel tanácskozott, bejelentette lemondását és utódát, Androin de la Roche clugni apátot is bemutatta. Albornoz lemondása nagy zavarba ejtette az állam nagyjait és valószinűleg az ő óhajukra, VI. Ince pápa, midőn a magyar királynak és az esztergomi érseknek szóló köszönő iratok továbbítására kéri, meghagyja neki, hogy tovább is, legalább augusztus 15-ig maradjon helyén.[59] Albornoz engedelmeskedett.

Krónikáink Laczkfi olaszországi szereplését is elkönyvelik. Nagy Lajos király a pápa kérésére „elsőízben Laczk fiát Miklóst küldte, aki a római egyház engedelmessége alá sok várost és kastélyt visszavezetett és azokat Egyed bibornoknak, a római szentegyház legátusának adta át.[60]

Mivel a segélycsapat zsoldját a magyar király fizette, a vatikáni udvar számadásaiban nem találunk olyan adatokat, amelyekből Laczkfi működését megrajzolhatnánk. Más források azonban azt bizonyítják, hogy Laczkfi az egész 1358. évet is

[55] *Theiner*: Mon. Hung. II. 51. sz.
[56] *Tört. Tár*: 1895. 261. l.
[57] *Theiner*: Mon. Hung II. 53–55. sz. — *Tört. Tár*: 1895, 262. l.
[58] *Theiner*: i. m. 61. sz. (tévesen 1357-es évszámmal). — *Mon. Hung.* Ext Ang. II. 479. és *Tört. Tár*: 1895, 83. l.
[59] *Theiner*: Mon. Hung. II. 55. sz.

Itáliában töltötte és valószínűleg 1359-ben is segédkeznie kellett Albornoznak Ordelaffi végleges leverésében.[61]

A magyar csapat kezdetben nagy sikerrel harcolt Ordelaffi ellen s április vége felé már Ordelaffi férfias lelkű feleségével, Marziával tárgyalt Cesena megadásáról.[62] 29.-én nehéz küzdelem árán bevette a várat és a várost, mely haditényéről értesíti a hadseregtől távol, Fanóban tartózkodó Albornozt.[63] Már a május 1-i köszönő levelében, majd május 17-én is arra kéri a pápa a magyar királyt, hogy a küldött segélyhad tovább is Itáliában maradhasson.[64] Ugy látszik, hogy Laczkfiék vállalkozásának tartalmi ideje szabályozva volt, mert Incze pápa június 11-én, miután előbbi leveleire választ nem kapott, Pál görzi püspököt küldte Nagy Lajoshoz, hogy kieszközölje nála, hogy a küldött hadsereg tovább is a szentszék érdekében harcolhasson.[65] Szeptember 8-án pedig Arnaldo de la Caucina krakói kanonoknak, magyarországi pápai követének kiadja az utasítást, hogy a magyar király részére átengedett egyházi tizedeket gyüjtse össze és Nagy Lajos kincstárába szolgáltassa be.[66]

1357. áprilisában, amikor Laczkfiék Cesenát bevették, a legátus szolgálatában és zsoldjában 4 magyar bandériát találunk, Nagy György hadnagyot 28, Gretzi Jánost és Krassói Jánost 20—20 főnyi lovascsapat parancsnokát, káli Kún Mihály cot nestabile pedig 5 lovas és 2 gyalogos magyarral vitézkedett, míg Crescenciai Tamás és Budai János a legátus vezérkaránál, valószínűleg mint hirnökök teljesítettek szolgálatot.[67] Ezek sze-

[60] *Chron. Budense* (ed. Podhraczky) 322. l.

[61] Laczkfi 1358. évi olaszországi tartózkodását bizonyító adatok: „Nicolaus Lack miles, qui . . . pro rege Ungarie et in subsidium vestrum et s. Romane eccl. in Italie partibus existit . . ." 1358. február 20 án a maga, február 24-én János fia Péter nemes részére, „qui cum dicto milite in subsidium eccl. semper fuit et est nunc cum domino Abbate" (t. i. a clugni apáttal és pápai legátussal) és végül János fia Benedek esztergomegyházmegyei pap részére kér a pápától különböző kegyeket. Ez utóbbit Laczkfi több izben küldte követségbe a szentszékhez. (*Bossányi*: Reg. Suppl. II. 318—320, 344.)

[62] „Item (die 20. Apr.) solutum fuit Miali Ungaro, equitatori Stephani de Buda de societate domini comitis Nicholai, qui accessit de Favinhano Fav. cum litteris, quas ipse ser Christophanus miserat domino episcopo Oxoniensi et domino Guillelmo thesaurario, continentibus tractatum, que habetur in Cesena et propterea gentes mitterentur apud terminum, vel quo ipsi voluerint pro ingrediendo dictam civitatem." (*Intr. et Exit.* 279. f. 182.)

[63] „Die XV. Maii solutum fuit Johanni de Grez Ungaro et Johanni filio Baganj (!), familiari comitis de Zemlim Ungari, missis per ipsum de Cesena Fanum, dum dominus Legatus ibidem erat, die XXVIIII. Aprilis cum novis, quomodo civitas Cesena erat recuperata pro ecclesia 50 flor." (Collect. 343. f. 170.)

[64] *Theiner*: Mon. Hung. II. 54. és 57. sz. — *Tört. Tár*: 1895. 262. l.

[65] *Theiner*: i. m. 57. sz. — *Tört. Tár:* 1895, 263. l.

[66] *Tört. Tar*: 1895, 265. l.

[67] *Intr. et Exit* 279. f. 163, 163[t], 184[t], 149.

repéről a számadáskönyvek „Emenda equorum" című fejezetei tudósítanak. Ide vezették be a kincstár számadói azon összegeket, melyeket a zsoldosoknak elvesztett, vagy utközben megölt lovak árának megtérítésére fizettek. Belőlük láthatjuk, hogy magyarjaink mely ütközetben vettek részt és az elpusztult lovak számából átvitt értelemben a tulajdonosok vérveszteségeire is következtethetünk.

Május 25.-én a Forli ellen intézett rohamban Krassói János banderiájából „Bartolo de Redegre" és Crescenciai Tamás 15 főnyi csapatából Raguzai András („Andreas de Ragzia") lovát Ordelaffi vitézei megölték.[68] Az utóbbi banderiájába tartozó Henrik („Herricus") magyarét pedig junius 5-én pusztították el.[69] Vajjon a lovak tulajdonosai ugyanakkor hősi halált haltak-e, azért nem állapíthatjuk meg, mert Albornoz hadseregének mostra-könyvei nem maradtak fenn. A mostra-könyvekbe vezették ugyanis be az egyes katonai szemlék eredményeit, a lovasok nevét és a lovak leírását. Ha valamelyik személy a legutóbbi lajstromból kimaradt és közben az „Emenda equorum"-ban, mint olyan szerepel, akinek a lovát elvették vagy megölték, bizonyára életét is vesztette.

Ekközben Landau, az olasz krónikák nyelvén Lando gróf, 1357. tavaszán ujra egyesíti a Viscontik által még novemberben szétszórt szabad csapatát és a milánói területen keresztül Középitáliába vette útját. A pápa védelemért ismét a magyar királyhoz fordul.[70] Miután innen segítséget nem kapott, júl. 27-én kiadott bullájában Pisa, Siena, Voltera és más városok hatóságait felszólítja, hogy a német szabad csapat leverésében Albornoznak segédkezet nyujtsanak.[71] IV. Károly császárt is segélyadásra kéri.[72] De a segítség elkésett, mert az egyházi állam és a németek között julius 26-án és 27-én megtörtént a véres ütközet, melyben mindkét részről sokan meghaltak.[73] Nincs semmi adatunk arról, hogy ezen csatában magyarok is résztvettek volna. Ugy látszik, hogy Laczkfi Csenát és környékét tartotta megszállva, míg Albornoz magyar zsoldosai Forli előtt álltak, melyet június 22-én is eredmény nélkül ostromoltak. Crescenciai János csapatából ekkor hárman is lovukat vesztették: maga a vezér, továbbá Vasvári András és Veszprémi (Vesperim) János.[74]

[68] *U.* o. f. 199t.
[69] *U.* o.
[70] Segítséget kér, mivel „gentes ille, quas in societatem unam congregavit inquitas, quibus preesse fertur vir ille pestilens, qui dicitur comes Lando" az egyházi állam területére szándékoznak jönni. —(*Theiner*: Mon. Hung. II. 56. sz.)
[71] *Theiner*: Cod. Dipl. domini temp. S. Sedis II. 329. sz.
[72] *U.* o. 327. sz.
[73] *Schäfer*: i. m. 93. l.
[74] *Intr. et Exit.* 279. f. 213.

Nem tudjuk megállapítani, hogy a pápa, vagy Albornoz kérésére-e, de 1357. őszén ujabb magyar bandériák érkeznek Magyarországból. Szárazföldön, Velencét megkerülve érkeznek Ravennába, ahol már várják a legátus követei, hogy az egyházi hadsereghez vezessék őket.[75] Mivel ezek már nem a megállapított számú segélycsapatba tartoztak, a pápai kincstártól kapták zsoldjukat és így nevüket is ismerjük. Székely István lovag 22, Péter fia János 17, Tamás fia György 49, Tamás fia Nagy Fülöp pedig 40 magyar lovas élén csatlakozott a legátus Forli előtt táborozó csapatához.[76]

Albornoz még a nyár végén, szeptemberben visszavonult és az Ordelaffi elleni háború irányítását utódjára, Androin de la Roche clugni apátra bízta.[77] Az új legátus erélytelen ember és sem diplomáciai, sem szervezői téren nem léphetett előde nyomdokaiba. Az ellenséges felek között megszokott véres csatákat portyázások váltják fel. Mindkét fél a végső küzdelemre készül.

Az új legátusnak első dolga volt, hogy a német zsoldosokat elbocsátotta. Schäfer ezt germán gyűlöletének tudja be. Elfelejti azonban megemlíteni, hogy ugyanakkor helyükbe ujabb magyar csapatokat szerződtet. December folyamán szolgálatában állnak Soproni Lambert fia Miklós, Arami János deák, Lőrinc fia János, Simon fia Ulrik, Danizi, talán Dániel fia Tombold, Márk fia István, Szalai János, János fia János, Péter tegez mester és Petru is kb. 150 főnyi lovassággal.[78] Az 1358. év folyamán egy-két csapat eltűnik közülök, viszont ujabbak lépnek helyükbe. Hogy a legátus külön zsoldjában lévő eme magyarok számáról fogalmunk legyen, a szeptemberben zsoldot felvevő magyarok névsorát ideiktatom : Krassói (de Caracim) János 20, Crescenciai Tamás 20, Péter fia János 19, Arami János 28, Daniz fia Tombold 25, Stephanus Marcki, minden bizonnyal Márk fia István 25, Szalai (de Sala) János 20, Gretzi János 17, Kelemen fia Mátyás 20, Szebeni (de Cepe, de Cep) András 20, Erdélyi Mihály (de Ardel) 15, János fia János 24, Salamon fia Sebestyén 9, István deák 27, János fia Miklós és László (Lagislaus) fia András 11, Jakab fia György 26, Demeter fia Miklós 18, Pál fia László 10, András fia János 8, János fia Miklós 9, István fia Jakab és Miklós fia János 30, István fia Mihály pedig 24 eques (lovas) után kap zsoldot, nem

[75] „Die V. Augusti solutum fuit Johanni et Petro Jacobi de Faventia, nunciis missis de Faventia usque Ravennam ad docendum viam Ungaris noviter venientibus de Ungaria et euntibus ad dominum Legatum, XL. sol. Bonon." — *(Intr. et Exit.* 279. f. 229.)

[76] *Intr. et Exit.* 279. f. 237, 260. és 260[t].

[77] *Villani* krónikája I/VII. c. 56, 77, 79, 100.

[78] *Intr. et Exit.* V. 279. adatai szerint.

számítva a provisiót, melyben az egyes csapatvezérek parancsnoki díj fejében, lovasaik számarányához viszonyítva részesültek.

Fenti magyar csapatok működéséről ismét az „Emenda equorum" című számadási fejezet adataiból értesülünk. Mivel nemcsak a magyarok veszteségeiről, hanem a legátus hadseregének harci tevékenységéről is beszámolnak, nem csapatvezérek szerint, hanem időrendi sorrendben közlöm őket.

Január 21-én Vezekényi Tombold csapata a Forli elleni lovas támadásban részt vett és ott lovasának (equitatorának), Miklós fia Péternek 12 forint értékű lovát az ellenség megölte.

Február 6-án a legátus hadserege Castro Carro ellen intézett rohamot, melyben Crescenciai Tamás banderiájából Barakai (Baracha) Miklós lándzsafőnek, caporalisnak Tolnai (de Tona) András nevű lovasa valószínűleg elesett, mert lovát megölték.[81]

Márc. 14-én Vezekényi vitézei Castro Carro ellen harcoltak, mert az egyház ottani ellenségei Job Mihály lándzsafőnek lovát elpusztították.[82]

Április 22-én Crescenciai Tamás bandériája a hadvezér feleségét kiséri, amikor a forlibeliek lovát megölték ; az érte járó 14 forintot május 1-én fizették ki neki. Ugyanakkor Szalai Mihály és János testvére Forli közelében elesett lovukért 14 forintot vettek fel.[83] [84] Másnap Arami János deáknak a Forli elleni támadásban megölt lováért 10 forint lett kifizetve.[85]

Május 26-án a legátusnál jelentkezett János fia István magyar hadnagy 13 társával és kérték, hogy az egyház zsoldjába szegődhessenek. A legátus bizalmatlan volt velük szemben és nem fogadta be őket hadseregébe, mely ekkor Forli felett táborozott. De hogy az ellenséghez se csatlakozzanak, Tusciába küldi őket, miután utiköltséget (15 forintot) adott nekik.[86] Ugyanekkor Márk fia István banderiájába tartozó Bertalan lándzsafőnek, aki 2 forlii nőt elfogott, jutalmul 4 forintot fizettek ki.[87]

A Vezekényi Job, helyesebben Jákob fia Mihály (Mial Jacob) nevű equitatora március 14-én, midőn lova elesett, nem pusztult el, mivel május 27-én ismét a forlibeliek elleni táma-

[79] *U.* o.

[80] *Collect.* 387. f. 8t: „Die XVI Febr. solutum fuit Tomboldo de Vesechin pro emenda unius equi interfecti per inimicos de Forlivio in cavalcata facta supra dictam civitatem die XXI. Jan. scripti Petro Nicolai, eius equitatori 12 flor."

[81] *U.* o. 10t.

[82] *U.* o. 35.

[83] *Intr. et Exit.* 289. f. 10.

[84] *U.* o. f. 15.

[85] *U.* o. f. 14t.

[86] *U.* o. f. 22.

[87] *U.* o. f. 22.

dók közt látjuk. Sebesült lovával vonult vissza a sikertelen támadásból.[88] Május 21-én István fia Miklós hadnagynak 14 frt.-ot fizetnek ki lováért, melyet Forli alatt megöltek.[89] Június 16-án midőn Vezekényi hadnagy a fermói püspököt kisérte, a Forli közelében lévő Rouchi hídon az ellenség rájuk támad és „Nicolaus Dançe lándzsafő emberének, Bartal fia Istvánnak lovát lándzsával átszúrták.[90] 21-én pedig Vezekényi és csapata a legátus parancsára jutalomban részesültek, mert két forlii könnyű fegyverzetű („caballarius") lovast, akiket azután lecsuktak, elfogtak.[91] 24-én Arami János deák, (rendszerint csak János deák), banderiájában vitézkedő Péter fia László lándzsafőnek elesett lováért 8 frt.-ot térít meg a kincstáros.[92] 27-én magyarjainkat többi társaikkal egyetemben Ordelaffiék erős ágyútűz alá vették, s ekkor egy lövedék (bombarda) megölte Mihály fia János 12 frt. értékű lovát. Nevezett János deák banderiájában szolgált és Weszelyi (de Weçelj) Miklós fia András lándzsafő lovasa volt.[93] Ugyanakkor magyarjaink lovas rohamot intéztek Forli ellen, mely ütközetben Vezekényi csapatából Mihály fia Domokos lovát annyira megsebezték, hogy július 2-án elpusztult.[94]

Júl. 10-én Crescenciai Tamás hadnagynak egy elesett lováért, melyet „Belagine de Sagat" lovagolt, 24 frt. kárpótlást adnak.[95] E napon a város ellen ismét megismétlik a támadást, mert Vezekényi egyik lovasának, Mihály fia Antalnak 16 frt. értékű lovát az ellenség elzsákmányolta.[96]

A következő nyári napok viszonylagos nyugalomban telnek el. Csak néhány kisebb csetepatéról értesülünk. Augusztus 7-én Arami deák csapata Burgundi Péter lovagot, a Szt. keresztről nevezett erődítmény kapitányát kisérte, mikor is Balázs fia Miklós lovát a lesben álló ellenség megölte. A lóért 12 frt. kárpótlást fizettek.[97] Augusztus 11-én Péter fia Lászlónak, ki szintén az említett csapatban szolgált, elesett lováért 10 forintot adnak.[98] 20-án pedig Szép András hadnagy kap 14 frtnyi kárpótlást lovasának, bizonyára öccsének, Szép (Cep) Balázsnak megölt lováért.[99]

Az alatt, míg Forli alatt folyt a harc, Laczkfiék hadi cse-

[88] U. o. f. 98t.
[89] U. o f. 15.
[90] U. o. f. 99.
[91] U. o. f. 46.
[92] U o. f. 37.
[93] U. o. f. 98t.
[94] U. o.
[95] U. o f. 66t.
[96] U. o. f. 98.t
[97] U. o. f. 172t.
[98] U. o. f. 98t.
[95] U. o. f. 100

lekedeteiről hallgat a krónikás. Bizonyára ezen idő alatt is Cesena környékét tartják megszállva. Laczkfiról azt olvassuk, hogy 1358-ban Guffort várnagya,[100] István világosvári várnagy pedig Forli várnagyaként szerepel. Ez utóbbi azonban csak előlegezett cím lehet, mert Ordelaffi csak a következő év július havában adja fel Forli várát.

Olaszországban a XIV. század közepén a hadakozó felek közül mindig annak a pártján volt a győzelem, akinek sikerült a németek nagy szabad csapatát a maga terveinek megnyernie. Albornoz is annak köszönhette sikereit, hogy a németeket diplomáciával, legtöbbször azonban pénzzel leszerelte. Mikor a clugni apát vette át a háború vezetését, valószínűleg a németek és a pápai hadsereg közt lefolyt véres ütközet (1357. júl. 26—27.) folyományaként, a zsoldban álló németek nagy részét elbocsátotta. 1358. folyamán azonban ismét számos német bandériát látunk szolgálatában.

Mivel az Ordelaffi elleni háború kimenetele az Itáliában szerte bólyongó német nagy szabad csapat magatartásától függött, röviden érintenünk kell annak viselt dolgait is. 1358. júliusában a német csapat élén ismét Landau grófot találjuk, aki Németországból való visszatérése után csapatát Perugia vidékére vezette. Ütközben azonban július 25-én a firenzeiek tőrbe csalták és seregét szétverték. A csapat maradványait Bongardi Annechin összeszedte és Orvieto közelébe vonult velük. A perugiaiak Castello di Staggiánál vereséget szenvedtek tőle.[101] Innen Ancona vidékére vonult, majd a csapat egyrésze Ordelaffi szolgálatába lépett.[102]

Ancona vidékének megtámadása is bizonyára Ordelaffi ösztönzésére történt. E vidéken ugyanis csak nemrégiben foglalták vissza az egyházi állam részére Meldula földjét. Magyarok is résztvettek ebben. A visszafoglalás örömére a legátus jutalmakat osztat ki és július 7-én a következő magyarok részesültek kitüntetésben : Mátyás hadnagy, aki 19 lovasával vett részt Meldula visszafoglalásában, lovasai után 1—1, maga pedig 3, összesen tehát 22 forint provisióban részesült ; Arami János deák (6 × 1) 6, János fia Pál, a néhai Lampért fia társa (3×1) 3, Krassói János (20×1+5) 26, János fia Péter (18×1 +5) 23, Gretzi (de Greç) János (15×1+3) 18 és végül Szép András (A. Ceppe) hadnagy (20×1+5) 25 forint jutalmat kaptak.[103]

A fentebb felsorolt adatokból láthattuk, hogy a német szabad csapat megérkezéséig az egyházi hadsereg volt előnyben

[100] *Mon. Hung.* Ext. Ang. II. 508

[101] *Professione, Alfonzo* : Siena e le compagnie di ventura, Civitanova—Marche (1898.) 28. l.

[102] *Schäfer* : i. m. 92.

[103] *Intr. et Exit.* 289. f. 62.

és bár eredményt nem ért el, de a támadás kezdeményezője mindig ő volt. Ordelaffi a németekkel szövetkezve ellentámadásba ment át.

Először is az egyházi hadseregtől szorongatott Forlimpopolit és vidékét akarta az ellenségtől megtisztítani és biztonságba helyezni, hogy annál biztosabban és sikeresebben támadhassa meg Faenzát. De a pápai hadsereg vezére is résen volt, mert augusztus végén, midőn a német szabadcsapat Cesena és Forlimpopoli környékén megjelent, Mátyás magyar hadnagyot felderítőnek küldte ki, hogy az ellenség terveit megtudja. E járőri szolgálat alatt Mátyás equitatorának, lovasának lovát a szadadcsapatbeliek elfogták, ami bizonyságul szolgál arra, hogy az ellenséget megközelítették és kötelességüknek híven megfeleltek.[104] Ugyanakkor János fia István és Márk fia Miklós lova is az ellenség kezébe került.

A forlimpopoli csatározásokban több magyar csapat is részt vett és elég súlyos veszteséget is szenvedtek. Jakab fia György hadnagy bandériájából Pál fia Henrik (Heimbricius !), Jakab György emberei közül Balázs fia István, Biró Péter, Krassói János vitézei közül Márton fia István, Erdélyi (de Ardel) Mihály csapatából Miklós, Zágrábi (de Sgabra) János és maga a vezér, György hadnagy bandériájából Zágrábi (de Sgabra) és „Petrus de Soniam" és végül Szép (Ceppe) András vitézei közül András fia Miklós lándzsafő (caporalis), Tamás fia Péter és György fia Miklós lovát részben a forlimpopoliak, részben a német szabadcsapat tagjai elfogták, vagy megölték.[105]

Az utóbbiak szeptember folyamán már Forliban vannak. Itt is rögtön akcióba léptek. 8-án az ütközetet megelőző előőrsi csatározásban a Crescenciai Tamás csapatába tartozó Nagy Jánosnak (J. Grande) 14 forint értékű lovát elfogták.[106] A következő napon pedig a már régebben visszafoglalt és az egyházi állam hadműveleteinek fő bázisa, Faenza városa ellen intéztek támadást, mely a magyaroknak emberben és lóban elszenvedett veszteségè ellenére sem sikerült. Ebben az ütközetben *Arami János deák* bandériájából Arami György, Budai Balázs, Tatai (de Teta) Miklós, *István deák* csapatából László lándzsafő, *Vezekényi Tomboldéból* Miklós fia Péter, Büki (Becchi) László lándzsafő, János fia Gergely, Bartal fia István és Jakab fia Mihály, *András fia János* hadnagy csapatából maga a vezér, *Jakab fia Györgyéből* Mihály fia Jakab lándzsafő, *János fia Miklóséból* maga a vezér, továbbá András fia István és István fia Mátyás lándzsafő, *Jakab fia Péteréből* maga a vezér, *Márk fia Istvánéból* László fia Pál, Sallai

104 *U. o.* f. 140t.
105 *U. o.* f. 140t.
106 *Intr. et Exit.* 289. f. 172.

János és Miklós fia István, *Péter fia Jánoséból* Mátyusföldi (de Terra Mathey) Demeter, *Lászlóéból* maga a vezér, *Crescenciai Tamáséból* Mihály fia János, Pezei (Pese) Miklós lándzsafő, Nagy (Grande) János, Pozsegai (de Pogega) György és Budai Péter lova került az ellenség kezébe.[107]

A kölcsönös csatározások, annélkül, hogy a hadakozó felek bármelyikének nagyobb sikert biztosítottak volna, 1357. őszén tovább folytak. Szeptember 16-án és 19-én volt a Forli elleni támadás, október 3. és 4-én Ordelaffiék Cesenát rohanják meg. Október 22-én pedig Faenza ellen támadnak. Magyarjaink e csatákban is vesztenek lovat, de az augusztusi és szeptemberi veszteséghez mérten sokkal kisebb számban.[108]

A pápai udvar azonban nem volt megelégedve az egyházi állam hadseregének sikertelen működésével és az erélytelen clugni apátot visszarendelte. Az Ordelaffi elleni küzdelem vezetését ismét Albornozra bízták. Megbízása szeptember végén történhetett meg, mert VI. Ince pápa szept. 27-én kelt levelében Albornoz biborost ismét figyelmébe ajánlja Lajos magyar királynak.[109]

A clugni apát midőn legátiójáról a pápának jelentést tett, magasztalólag emlékezik meg a magyar királyról, aki nagyszámú harcban jártas, gyors mozgású és haditudományokban kiművelt csapatokat küldött az egyházi állam segítségére.[110]

Mint már említettük, Laczkfiék Albornoz kardinális visszatérését bevárták és még egyideig kardjukat rendelkezésére bocsátották. 1359. tavaszán azonban már visszatértek hazájukba. Laczkfiék távozásával kapcsolatban a legátus külön zsoldjában álló magyarok nagyrésze szintén csatlakozott a hazatérőkhöz, más részük Laczkfi visszamaradó vitézeivel más signoriák zsoldjába szegődött.

Albornoz visszatérése után régi elvét követte és röglön a német szabadcsapat leszereléséhez fogott. Bongardi Annechint és csapatát még 1358. decemberében is Ordelaffi szolgálatában látjuk. Lajos magyar király többszöri megkeresésére végre is Albornozhoz szegődött. A Bongardi és Nagy Lajos király közti tárgyalásokat az utóbbi részről Szécsényi Kónya folytatta.[111] Április hónapban a németek élén látjuk Landaui Konrádot is Bongardival és Volfachi Benzzel együtt. Sinagliában táboroztak ekkor és a pápai széktől elmaradt zsoldjuk kifizetését várták.[112]

107 *U.* o. f. 172t.—174. — Az elesett lovak árát okt. 12-én és 27-én térítették meg.
108 *U.* o. f. 172—175t.
109 *Tört. Tár*: 1895. 271. l.
110 *Theiner*: Mon. Hung. II. 75. sz.
111 *Theiner*: Mon. Hung. II. 75. sz.
112 *Schäfer*: i. m. 92.

Albornoz vitézsége és bölcs mérséklete, miután Ordelaffit a németek segítségétől elütötte, már könnyen végzett ellenfelével, aki kifáradva a küzdelemben, 1359. tavaszán feladta Forlit és a biboros kegyelmére, melyben nem csalódott, megadta magát.[113]

Albornoznak tehát sikerült az egyházi állam ellen lázadó signorokat megaláznia és engedelmességre szorítania. Az egyes tartományok kormányzatát illetőleg lényeges újításokat nem hozott be, mert célja csak arra irányult, hogy az egyházi állam jövedelmeit a pápai udvar részére biztosítsa.

Az Ordelaffi elleni harc befejezése után csak annyi zsoldos katonát tartott, amennyivel a helyreállított nyugalmat biztosítani tudta. Régi kipróbált magyar zsoldosai közöl 9 bandériát tartott vissza és pedig Arami Jánost 20, Vezekényi Tomboldot és Gretzi Jánost 15—15, Márk fia Istvánt, Szép (Cepe) Andrást, Erdélyi Mihályt, László fia Andrást, aki társának János fia Miklósnak eltávozása után önállóan vezette csapatát, továbbá Jakab fia Györgyöt és Demeter fia Miklóst 10—10 főnyi lovasával. Mint régi zsoldosok havonként és fejenként 8 forintot kaptak. Az egyes csapatvezérek közül Arami 25, Vezekényi és Gretzi 15, míg a többiek 8 forintnyi havi provisióban, azaz parancsnoki díjban részesültek. Ezekkel szemben az ugyanakkor, 1359. májusában velük szolgáló Dobokai (de Dobocha) László lovag 75 főből álló csapatának tagjai, mint új emberek, havonként csak 6 forint zsoldot kaptak. Maga a csapatvezér csak 16 forintnyi havi provisióban részesült.[114] Juliusban azonban már többi társaikhoz hasonlóan fizetik őket és parancsnokuk, bár csapatának létszáma 50-re szállt le, havi 30 forint pótdíjban részesült.[115] Dobokai László lovag bizonyára Laczkfi hadseregében szolgált és miután vezére Magyarországba tért vissza, az egyházi állam zsoldjába lépett.

Az 1359. évben a fenti csapatok közül mindvégig csak Vezekényi, Arami és Márk fia István hadnagyok csapata volt az egyház szolgálatában, míg a többiek augusztustól kezdve már nem kaptak zsoldot. Helyükbe lépett júniusban Szalai (de Sala) György 18 főnyi csapatával. Míg ez utóbbit még 1360-ban is ott találjuk, addig Segesvári (de Seghesvar) Salamon 30 főnyi csapata után csak júliusban kapott zsoldot.

Az egyházi állam hadseregének ténykedése Ordelaffi le-

113 *Pór Antal*: Nagy Lajos, Bp. 1892.3 41. l. Ordelaffi megadását 1359. jul. 4-re teszi tévesen. Schäfer i. m. adatai, valamint a pápai udvar számadásai alapján annak 1359. tavaszán kellett bekövetkeznie. A döntő ütközetnek április első felében kellett megtörténnie, mert „1359. máj. elején a legátus, a perugiaiaknak, a sienaiaknak és más helységeknek elbocsátott zsoldosaiból megnőtt a zsoldos társaság" (*Villani*: IX. 26.)

114 *Intr. et Exit.* 290. f. 13^{1}—15.

115 *U. o.* f. 91.

verése után a németek szabadcsapata elleni harcokban telt el. Albornoz a milánói Viscontiakkal és Firenze városával szövetkezett, hogy az ide-oda vonuló, rendszerint rablásból és sarcolásból élő német szabad csapatot kiűzzék Itáliából. A ligához csatlakozott Ferrara őrgrófja is.

1359. július 4-én Landaui Konrád csapatával pisai területre lépett és a firenzeiekkel szemben Valdera határában, Ponte Sachinál táborozott.[116] Firenze elkészülve várta őket, mert amikor június 29-én kiosztották a hadijelvényeket, hadseregük 3200 válogatott bőrsisakosból, 2000 jól felszerelt paraszthárcosból, 500 magyar zsoldosból és 600 lovasból állott. Ez utóbbiakat Visconti Barnabás és a ferrarai őrgróf küldték segítségül.[117] Albornoz legátus is küldött segítséget, többek közt Dobokai László lovagot 80 és Segesvári Salamont 30 emberével.[118] A firenzeiek „a magyarokkal gyakran egészen a torlaszokig megrohantatták az ellenséget," de nem lehetett őket csatára bírni.[119] Végül is a zsoldostársaság kereket oldott és a firenzei sereg augusztus 1-én tábort bontott és másnap visszatért a városba. Midőn a hadijelvényeket visszaadták, az első sorba a számszerijjászokat s a gyalogosat állították, utánuk a tábori kincstár, azután a magyarok, majd a lovagok következtek.[120]

A németek Firenze alól északra vonultak és Milanó felé tartottak. Albornoz most a Viscontiak megsegítésére küldött csapatokat, közöttük Arami János deákot 20, Szalai Györgyöt 18 és Márk fia Istvánt 10 emberével.[121] Szeptember és októberben Visconti hadseregénél voltak, de november folyamán már visszatértek, mert 30-án már Forliban vették fel decemberi zsoldjukat.

A legátus többi magyar zsoldosai ezalatt Tusciában tartózkodtak. Innen küldték ki augusztusban Vezekényi Tombold csapatát a fentebb említett Szalai Györgyével, hogy a spoletói hercegség Cassia váránál rendet teremtsenek. Szeptember 3-án azonban őket is Forliban találjuk.[122]

A római szentszék által összehozott liga, mely a német zsoldosoktól való szabadulást tűzte ki zászlajára, nem volt hosszú tartamú, mert a milanói Viscontiak és az egyházi állam között, Bologna város birtoklása ügyében, nézeteltérések támadtak, melyek a két szövetséges társat véres háborúba keverték.

116 *Schäfer*: i. m. 92.
117 *Villani*: IX. 28.
118 *Intr. et Exit.* 290. f, 50., 91.
119 *Villani*: IX. 28.
120 *U. o.* IX. 42.
121 Mindegyikük: „servire debens in Lombardia in subsidium d. Barnabonis contra societatem." (*Intr. et Exit.* 190. f. 141[t]—142.)
122 *U. o.* f. 165.

Bologna volt az egyházi állam leggazdagabb városa. 1244. óta kevés megszakitással a guelfek uralkodtak benne. 1337-ben a város kormányzását az ottani egyetem híres tanára, Tadeus de Pepulis ragadta magához. A római kuria ezt jóváhagyólag tudomásul vette és a vikáriátust évi 12.000 forintért reáruházta. 1350-ben azonban a romagnai helytartó, Astorgius de Duraforte a Pepoli testvérek ellen összeesküvést szitott és elűzi őket a város éléről. Duraforte nagy koncepciójú tervét, hogy a romagnai vikáriátusságok megszüntetésével a tartományt egységessé tegye, nem tudta megvalósitani Utoljára már zsoldosait sem tudta fizetni, akik látván ezt, átpártoltak Visconti János milanói érsekhez, akinek a Pepoli testvérek Bologna vikáriátusságát eladták. VI. Kelemen pápa kényszerhelyzetében 12 évre Viscontinak engedi át a várost, melyet az érsek nevében a milanói Oleggio János kormányoz. Oleggio az érsek halála után (1355) mint kinevezett pápai vikárius áll a város élén. Emiatt az érsek öccse és örököse, Visconti Barnabó, aki az egyháztól hiába követelte vissza Bolognát, 1359. végén Oleggio ellen megindította a háborút.[123] December elején Estei Ferenc őrgróf vezérlete alatt 3000 lovag, 1500 magyar, 4000 gyalogos és 1000 ijász Bologna ellen vonult.[124]

Albornoz a szorongatott helyzetben lévő Oleggio megsegítését illetőleg azonnal intézkedik. Forliban lévő német és magyar zsoldosait Bolognába irányítja. 1360. januárjától kezdve a bolognai harctéren vitézkednek Arami, Vezekényi, Márk fia István hadnagyok és a hazájába visszatért Szalai György csapata. Ez utóbbi közvetlenül a milanói vállalkozás után elvált csapatától, melyet novemberben ideiglenesen öccse Szalai János vezetett. December 1-től kezdődően azonban e csapat parancsnokságát is Arami János deák hadnagyra bízták. Albornoz elemében volt. Uj csapatokat fogad fel, köztük Barenghai Pál fia István magyart is februárius 12-én, 8 társával egyetemben.[125] Április elsejétől kezdve új német és magyar zsoldosok lépnek zsoldba. A négy hónapra újonnan felfogadott magyarok: Beke Pál (P. Beke) 21, Szalai Mihály 18, Fehérvári (de Fervár) Mihály fia Bálint 21, Székely (de Seculo) András 21, Besenyei (de Besene) János 15, Miklós fia János 10, Kelemen fia Mátyás 25, Miklós fia Marcel 25, Budai János 20, Dániel (Danizi) fia Miklós 15 ló és lovas után kapják a zsoldot. Provisiót is kapnak a parancsnokok, némelyik külön, némelyiknek pedig a lovasok számán belül (conputata eius paga, vagy conputata eius paga dupla) számítják be. Mindegyik lovas havi 8 forint zsoldot kapott.[126] A gyors intézkedésre szükség volt, mert még

[123] *Schäfer*: i. m. 40. l.
[124] *Villani*: IX. 57.
[125] *Intr. et Exit.* 290. f. 264.
[126] *U. o.* f. 346—349.

áprilisban Visconti párthivei, Tano da Castello fiai elfoglalták a bolognai területen fekvő Montebenét, 15-én pedig 200 magyarral és 3000 bőrsisakossal Bologna közelébe lovagoltak és emberben és állatban nagy pusztítást vittek végbe.[127]

Albornoz Egyed bibornok elsősorban Lajos magyar királyhoz fordult segítségért, aki először János kalocsai érseket küldötte Visconti Barnabáshoz, hogy őt Bologna város ostromától eltérítse. De Barnabás nem hallgatott a magyar király intő szavaira, és tovább folytatta Romandiola pusztítását. VI. Ince pápa mindezekről legátusa jelentéséből értesült és Egyed vicenzai püspököt küldi Magyarországba, hogy az előkelő egyházi és világi urak közbenjárásával hasson a magyar királyra, hogy Bologna védelmére fegyveres segítséget küldjön.[128]

A legátus a fenyegető veszélyben levő Bologna város vikariatusától felmenti Oleggiot, akinek kárpótlásul Fermot adja és kinevezi a pápa beleegyezésével az anconai márka helytartójává.[129] Bologna megsegítése végett pedig nemcsak a magyar királyt kéri fel, hanem a római császárt és Firenzét is.[130] Ezek diplomáciai úton akarják az ügyet megoldani. Midőn a magyar király követei a római székhez, Avignon felé való útjokban Firenzén keresztül mentek, ujságolták, hogy királyuk felhívta báróit és hadi népét, hogy szükség esetén készen legyenek.[131]

Albornoz nemcsak új zsoldosokat fogad fel, hogy velük Viscontival szemben felvegye a küzdelmet addig is, amig valahonnan fegyveres segítség érkezik, de figyelmét arra is fordítja, hogy az ellenség további számbeli növekedését megakadályozza. Április 13-án a tusciai rektornak meghagyja, hogy intézkedjék afelől, hogy a szabin grófságon áthaladó zsoldosokat, elsősorban Fekete János (J. Nigrus) magyar hadnagyot tartóztassák le, mivel ezek a milánói urakkal egyetértve Bologna és az egyházi állam területén akarnak zavart (novitates) kelteni.[132] Július 9-én Miranda várba és Róma városába mennek küldöncök, hogy azokon a vidékeken 2—2 magyar bandériát felfogadjanak.[133]

A legátus Bologna védelmére az egyes erődítményeket is zsoldos csapatokkal rakja meg. 1360. szeptemberében, a magyar segítség megérkezése előtt Bologna városában lévő magyarok: Kelemenfia Mátyás 24, Sallai Mihály, Bekő (de Béche) Pál,

127 *Villani*: IX. 88.
128 *Theiner*: Mon. Hung. II. 82—84 sz. — *Tört. Tár*: 1895. 277. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 3, 166—169 l.
129 *Schäfer*: i. m. 41.
130 *Villan*: IX. 90—91.
131 *U. o.* 100.
132 *Collect.* 247. f. 188.
133 *U. o.* f. 221t.

Pál fia István, Budai János, Márk fia István, akit szept. 8-án Rómába küldtek, Mihály fia Bálint és „Heinricus Xagensis" 20—20 posttal, azaz 8 bandériában 164 magyar vitéz. Ugyanakkor azonban Romagna egyéb vidékének védelméről is kellett gondoskodnia.

Montebellóban, a sinigalliai kerületben „Petrus de Sachine Ungarus" 20 főnyi csapatával a német Valdenbergi György lovaggal szolgált együtt. A Bazzano melletti Savignoban pedig Székely András (A. de Seculo) ugyancsak 20 főnyi őrségével vigyázott az egyház érdekeire. Kivüle még Medichus de Brixia német lovasai teljesítettek ott szolgálatot. Ugyanekkor Ferrara vidékén Centoban többek között Besenyei János (J. de Bessane) 16 és Miklós fia János 10 vitéze örködött a városra. Coregia védelmére 240 katona lett kiküldve, köztük Tamás hadnagy 20 és egy ismeretlen vezérű bandéria 20 magyarja. Faenza védelmét 12 bandéria látta el, akik között János fia János 30 és Budai István 20 magyarral vitézkedett.[134]

Albornoznak a hadsereg fenntartásához pénzre volt szüksége. Az egyes egyházakra és főleg az egyházi állam tartományaira hadiadót vet ki, hogy Bologna védelmét elláthassa. Narnie és Rieti városokba magyarokat küld ki, hogy az adó befizetését szorgalmazzák.[135]

Ezalatt a Viscontiak Bologna városát hevesen ostromolják és már a város melletti erődítményeket is mind elfoglalták. A válságos pillanatban, 1360. szeptember 30-án érkezik Bologna alá a magyar segédcsapat. Medgyesaljai Mórócz Simon, a Pok nemzetségbeli Móricz fia és néhai Miklós volt erdélyi vajda unokája, Pozsony, Győr és Bakony főispánja 5000 magyar élén érkezik meg. Pádován, Ferrarán keresztül, tehát szárazföldi úton jött Romagnába. A magyar király és a római szentszék közötti megállapodás alapján a legátustól kaptak zsoldot és mivel Albornoznak mindene volt, csak pénze nem, fenti körülmény sok baj forrásává vált.[136]

Mórócz Simon bátor és vitéz ember volt, de egyúttal házsártos is. Amerre vitézeivel járt, kő kövön nem maradt. Az olasz krónikások előtt mint a halál angyala tűnt fel és nem is nevezték másként, mint a halál Simonjának (Simone della

134 *Collect.* 203. f. 4—7:

135 *U o* 247. f. 221t.

136 Az olasz krónikások a magyar felmentő hadsereg létszámát illetőleg eltérőek. Egyesek 8 (*Muratori* nuova ed. T. XIV. P. V. fasc. 3. p. 231), mások 7 (*U. o.* T. XVIII. P. I. fasc. 1-2—13. pag. 97.), legtöbben azonban 5 ezerre teszik (*Muratori* T. XVIII. P. II. 63). Maga a jólértesült *Villani* (X. 2) írja: „A legátus a magyar királytól kért hadsereget és 2000 jól vezényelt magyart kapott tőle, utóbb még 3000-en jöttek a maguk jószántából s egyszeriben Lombardiában s Romagnában voltak a legátus szolgálatára."

Morte). Harci tevékenykedéséről az ellenséges olasz krónikások adataiból értesülünk.

Albornoz még a magyarok megérkezése előtt zsoldjába fogadta Bongardói Annechin nagy szabad csapatát is, melyet az Faenza környékén szervezett meg. Bongardói ez új zsoldos társasága 800 sisakosból és 300 magyarból állt.[137]

A magyarok megérkezése és Bongardói hadműveletei nagy félelmet keltettek az ostromló hadseregnél, mert a körülzárás veszedelme fenyegette őket. Visconti kapitánya visszavonult Castelfrancoba, majd október 1-én Modenába.[138] Albornoz pedig október elején a lakosság nagy örömére bevonult Bolognába. Október 6-án már értesíti is a tusciai kincstárost, hogy a milanói zsarnokok a magyarok megérkezésének hírére kivonultak a bolognai területről és hogy az egyház fegyveres népei három erődöt már visszafoglaltak.[139]

Annechino di Bongardo társasága a legátus parancsára az urbinói grófok területére, onnan Ravignanába, majd Ascoli del Trantoba ment. 1360/61. telén pedig a nápolyi királyság tartományaiba vonult miután a legátus szolgálatát odahagyta.[140]

Moróczék október 3-án a stra Maore és stra S. Vitale erődítmények környékén táboroztak.[141] Utána a Bologna szomszédságában levő Panigale és Medola Rigosa környékére vonultak. A magyar vezér személye iránt ellenséges érzülettel viselkedő krónikás azt írja róluk, hogy az egész hegyvidéket elpusztították, úgy hogy a lakosság irtózott tőlük és pusztításuk miatt a kardinális legátussal is egyenetlenségbe kerültek.[142]

Miután a nagy veszély Bologna alól elvonult, Morócz csapatából a legátus csak 3000-et fogadott fel, a többit pedig némi segélypénzzel támogatta.[143] A magyarok kapitánya — bizonyára ezen eljárás miatt — szidalmazta a legátust, úgy hogy az a hír terjedt el, hogy a magyarok az egyház szolgálata ellen felkeltek, mely hírre Visconti Barnabó zsoldosainak egyrészét elbocsátotta. Morócz hada zsoldos szabadcsapat módjára portyázott és ellenségként sarcolta a lakosságot. Végül is a legátus, aki közben Casalecchio bástyájának ostromlását folytatta, az összes magyarokat visszafogadta zsoldjába.[144]

November 5-én Pagagino da Panega, a Panigale erőd erőd kapitánya a magyaroknak megadta magát. Moróczék a magyar király nevében vették birtokukba az erődöt, melyet

137 *Villani* X. 7.
138 *U. o.* X. 4.
139 *Theiner:* Cod. Dipl. domini temporalis S. sedis II. 401 l.
140 *Villani:* X. 17.
141 *Muratori* nouva ed. T. XVIII P. I. fasc. 12—13 p. 115.
142 *U. o.*
143 *Villani:* X. 10.
144 *U. o.*

csak november 10-én adtak a legátus kezébe.[145] 11-én az élelmi és más védelmi szerek hiánya miatt, Casalechio erődje is kénytelen volt kapitulálni. Az ottani őrség — bizonyára az erődben levő s Albornoz elől odamenekült bolognaiaknak tanácsára — szintén a magyaroknak adta meg magát. Ebbe is Moróczék telepedtek be és a legátus rendelkezésére csak november 10-én bocsátották, mikorra Albornoz előbbi panaszára megérkezett Nagy Lajos király parancsa a magyarokhoz, hogy magukat a legátus intézkedéseihez tartsák. Moróczot, akit egyszerűen Simon mesternek és kapitánynak hívtak az olaszok, 1000 magyarral ismét felfogadták, többi vitézét szabadjára engedték. Ezek azután Bologna és Imola közt gyülekeztek és zsoldos szabad csapattá (societas) alakultak. A legátus adott nekik élelmezést, nehogy az egyház ellenfeleihez pártoljanak.[146]

Simon mester pusztítva és rabolva vonult csapatával Budrio felé. A bolognai krónikások e miatt magyarjainkat úgy tünteik fel, mint halálos ellenségeiket és a saracéneknél is gonoszabb népnek nevezik őket.[147]

Albornoz midőn megtudta, hogy Visconti Barnabó, látva az ő zsoldos csapatainak szolgálatból való elbocsátását, újabb ezer zsoldost elküldött, ezeket Feltrino da Gonzaga híve által felfogadtatta, ő pedig Moróczék és az elbocsátott magyarok zsoldját kifizetve, Budrióból Visconti megtámadására küldi őket. A magyarok azt színleltek, hogy Ferrara felé mennek, de visszafordultak és Modenán, Reggion át villámcsapásként Parma vidékén jelentek meg. E kalandozásukban is rengeteg zsákmányt ejtettek. A legátus 1000 sisakossal utánuk küldötte Malatesta Galeottót, az egyházi hadsereg vezérét, aki Reggioban a Feltrino da Gonzaga által szerződtetett 1000 főből álló zsoldos társaságot magához vette és a magyarokkal együtt 25 napon át zsákmányolta azon vidéket és december 11-én visszaindulva, december 31-ére, illetőleg januárius 1-ére Bolognába érkezett.[148] Ekkor beszélték, hogy az egyházi hadsereg azért nem foglalhatta el Pármát, mert Visconti Barnabó Simon mestert és kapitányt megvesztegette.[149]

A hadviselő felek között Firenze városa még novemberben békét akart közvetíteni, de Visconti még a követeket sem fogadta. Készülődött az új hadjáratra és Landau grófot Németországba küldte, hogy zsoldosokat fogadjon fel.[152]

Visszaérkező magyarok ezután a Visconti fegyveres népe

145 *Muratori* nouva ed. T. XVIII. P. I. f. 12—13, pag. 99., 120.
146 *Villani*: X. 11. — *Muratori*: T. XVIII. P. II. 63. l.
147 *Muratori*, novua ed. XVIII. P. I. f. 12—13. p. 120.
148 *Villani*: X. 15. — *Muratori* nuova ed. T. XVII. P. I. f. 12—13. pag. 120.
149 *Villani*: X. 15. — Muratori i. m. pag. 122.
150 *Villani*: X. 21.

által megszállva tartott Lugo alatt táboroztak. Malatesta Galeotto pedig Castelfranco ellen lovagolt. De a legátus zsoldja kifogyott és a magyarok január havában odahagyták Lugot és Castelfrancot.[151] Február elején „Simon ispán, aki a magyarokkal volt, elútazott és kevés dicsőséggel hazájába tért vissza"[15] A magyarok egy részét a Visconti párti Biscione fogadta szolgálatába és Lugóba vonult velük; a legátus is felfogadott közülök sokat.

„Ezren vagy még többen nyilt úton Romagnába, onnan a Marcába indultak, zsoldos társaság módjára éltek s egyik részük a királyság zsoldos társaságához csatlakozott. Nemsokára a legátus kiegyezett azokkal, akik a Marcába mentek volt, s februárban visszaterelte őket Lugo alá, hogy visszatartsák a lugobelieket Romagna háborgatásától, de rövid ideig tartottak ott ki, mivel a legátus szegény volt, nagy volt a lelke s üres az erszénye".[153]

Albornoz, hogy a megerősödött Viscontival szemben tovább is folytathassa a küzdelmet, elhatározta, hogy újabb, a Morócz csapatánál loyálisabb hadsereget kér Nagy Lajos királytól. Bolognai székhelyén március 13-án tartott nagy haditanácsában szándékát be is jelentette és miután az ott megjelenteket a szentegyház iránti hűségre megeskette, 17-én elindult Anconába, hogy onnan Magyarországba hajózzon.[154] Villani és vele kapcsolatosan az összes olasz krónikák állítják, hogy Albornoz a magyar királlyal személyesen tárgyalt. Mi e feltevésnek és értesítésnek nem adhatunk igazat és Vancini véleményét fogadjuk el, mely szerint Albornoz nem járt Magyarországon.[155] Először is fontos pozicióját nem hagyhatta el akkor, mikor Bologna veszélyben volt. De az útat se tehette volna meg olyan gyorsan, hogy már május elején visszatérhetett volna. Nincs arra se adatunk, hogy a pápa engedélyezte volna útazását. És végül, ha tényleg elutazott volna Magyarországba, azon esetben értesíti rektorait és vicáriusait. A tusciai rektor március 31-én Blascho Ferandi eugubiói vicáriustól, a legátus unokaöccsétől kért felvilágosítást Albornoz új dolgairól, Bologna és Romagna ügyeiről, mert azt híresztelték, hogy a legátus a magyar királyhoz ment és hogy a Romagnában sokan felkeltek az egyház ellen.[156] Albornoz magyarországi úta-

151 *U. o.* X. 28.

152 *Muratori* nuova ed. T. XVIII. P. I. f. 12—13. p. 122.

153 *Villani* : X. 28., 41. A fordítást a Gombos Albin szerkesztésében megjelent középkori források Villani-kötetéből vettük. — *Muratori* nuova ed. T. XVIII. P. I. f. 12—13. p. 122.

154 *Muratori* nuova ed. T. XVIII. P. I. fasc. 12—13. p. 123., 127.

155 *Vancini* : Bologna della chiesa, 1906. (Atti e Memorie della R. Deputazione di storia patria per le provincie di Romagna, 3ª serie XXIV.) 285. l.

156 *Collect.* 247. f. 225.

zásának hangsúlyozása ugyanolyan haditaktika, mint amilyent az elmult nyáron Visconti félrevezetésére folytatott, amikor a zsoldjában lévő magyarokat szinlegesen elbocsátotta zsoldjából, amivel elérte célját, mert Visconti Barnabó is szélnek eresztette fogadott vitézeit. A valószínűség amellett szól, hogy a legátus követei utján kereste fel a magyar királyt, aki nem adott újabb csapatot, miután Morócz hadseregének nagyobb része még Itáliában tartózkodott. A legátus mégis elért annyit, hogy Lajos király parancsot adott a Barnabó szolgálatában álló magyaroknak, hogy az egyházi állam ellen ne harcoljanak.[157]

A hadseregszervező munka Albornozék részéről tovább folyik; új zsoldos fogadás kezdődik. Többek között Andreas Vannutii de Sancto Miniaco április 22-én Rómába megy avval a megbízással, hogy Petrus de Amatrice az egyház és a legátus szolgálatára 200 magyart és 200 sisakost fogadjon fel.[158]

Ordelaffi Ferencet ismét az egyházi állam elleni lázadók közt látjuk, mert június havában Forli alól elindult és 2000 bőrsisakossal s 500 magyarral Rimini ostromlásába fogott.[159] Galeotto di Malatesta, a hadsereg fővezére Faenzában összetoborzott 500 bőrsisakossal és 300 magyarral ment Rimini felmentésére. Ordelaffi haditénykedésével kapcsolatban Visconti Bologna alatt termett hadseregének zömével. Malatesta Unghero bolognai kapitány értesítésére[160] Galeotto a szorongatott Bolognába sietett. Július 20-án az így megnagyobbodott őrség, Galeotto a bolognai polgármesterrel, s Malatesta Ungaro 700 bőrsisakossal és 300 magyarral, meg 4000 többnyire jól felfegyverzett bolognaival — amint Villani krónikájában olvashatjuk — kirohanást intézett az ostromlók ellen és Visconti csapatára döntő csapást mért. Az ostromlók megadták magukat: Közel 1000 vitéz esett el és 1300-an fogságba estek.[161]

Hogy a milanóiak leverésében az említett háromszázon kívül más magyarok is résztvettek, arra vonatkozóan közvetett adatokkal szolgálhatunk. Bologna legkritikusabb napjaiból ugyanis sem a legátus, sem Bologna város számadáskönyvei nem maradtak fenn, csak néhány összesítőkönyv, az ugynevezett Collectorie,[162] melyek vegyes kiadásokat tartalmaznak. Ezek szerint Kelemen fia Mátyás 1362. október 22-én, György máshelyen Nagy György 1363. augusztus 21-én és szeptember 13-án és Crescencia Tamás 1363. augusztus 10-én csapatukkal

157 *Villani*: X. 49.
158 *Collect.* 247. f. 224t.
159 *Villani*: X. 295.
160 Azért nevezték Ungheronak, mert Nápolyba vonulásakor ütötte lovaggá a magyar király.
161 *Villani*: X. 59.
162 *Collect* 202. f 12—13., 203. f. 13.

a legátus zsoldjában álltak. Mivel a nevezettek 1360. szeptemberében is az egyházi államot szolgálták, feltehető, hogy a közbeeső időben is ott voltak és Visconti leverésében is résztvettek.

A Galeotto da Malatesta által felfogadott 300, vagy a legátus szolgálatában álló magyar zsoldosok közül kerültek ki azok a magyar bandériák is, melyeket Albornoz hívének, Feltrino da Gonzagának küldött, hogy az unokaöccsének, a Visconti párti Ugolinónak fegyveres hatalmát megtörve, a Gonzagák örökségét egyesíthesse. Az 1361. október végén Podium Deinél végbement ütközetben Feltrino lett a vesztes és vitézeinek nagy része Ugolino fogságába jutott. Közülök a német Heinrich von Englingen kapitánysága alá tartozókat, Pécsi János hadnagyot és Szőlősi vagy Szilasi Lőrinc lovagot 1361. november 12-én, míg Nagy Péter (de Grande), Erdélyi Mihály és Tolnai (de Tona) Gergely parancsnoksága alatt vitézkedő magyarokat 1361. dec. 14-én, végül Budai András, Erdélyi (de Ardel) Péter hadnagyok és Sztregai (de Strega), „Alanzo de Niguani, Szalanyai v. Szalatnai (de Salaegna) Lőrinc, Hermányi Balázs, Sárközi (de Xarchis) Lukács és Izdenczi János caporalisok (lándzsafők) vezérlete alatt lévő magyar csapatot 1362 január 9-én azon feltétellel bocsátották szabadon, hogy egy éven át sem a mantovai Gonzagák, sem a velük szövetséges Visconti Barnabó és Galeazzo ellen fegyvert nem fognak.[163]

Morócz Simon Olaszországban szétzüllő csapatának egy része „Nagy magyar csapat" címén Athinai János fia Miklós lovag, miles és ispán vezérlete alatt grancompagniává alakult és a nápolyi királyság szolgálatába szegődött. A nápolyi királyi felségek Melfiben, 1361. április 25-én kötötték meg a szerződést, melynek értelmében Athinai csapata Bongardói Annechin zsoldos társaságának kiűzésére vállalkozott. Miután ez utóbbinak magyarjai szintén Athinai vezérhez csatlakoztak, Bongardóit sikerült a nápolyi királyság területéről kiszoríteni. A német csapat 1362. áprilisában már az egyházi állam biztonságát veszélyeztette, mert ellene a tusciai patrimonium védelmére Rómában német és magyar zsoldosokat akartak felvenni.[164] Athinaiék, miután vállalt kötelezettségüknek megfeleltek, a nápolyi királyi felségek utasítására Piemontba vonultak, hogy a lakosságot a „Societé de l'Aquisition" rabló lovagjainak támadásaitól megszabadítsák. 1362. januáriusában Firenzében látjuk őket. Közben nem kapván zsoldot, Pisa ostromát is elvállalták. Előbbi feladatuknak azonban megfeleltek, bizony-

163 Lásd az „Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században" című és a *Turul* 1931. évi évfolyamában megjelent cikkemet.

164 *Theiner*: Codex Dipl. dominii temporalis S. sedis II. f. 402.

ság erre István marseilli apátnak 1366. július 7-én signált kérvénye, mely szerint a győregyházmegyei János fia Kónya, István és Péter a maguk, valamint Benedek fia Márton paprokonuk részére, kivel hosszabb időn keresztül Itáliában együtt harcoltak, és aki a legátus és az apát közti többszöri követségben résztvett, felmentést kérnek Piemont vidékéről a harcokban esetleg elkövetett bűneik alól és a jeruzsálemi szent sír látogatására kérnek engedélyt.[165] Nevezettek közül két testvérről kimutatható, hogy Athinai nagy magyar csapatának tagjai, és mint győregyházmegyeiek a győri főispán seregében voltak kötelesek szolgálni.[166]

Ha nem volnának más adataink, akkor Móriczhidai csapatának tagjaiul kellene elismernünk azon magyar vitézeket is, akik később Toldi Miklós, Arany János legendás hősének vezérlete alatt a fehér angol csapatban, a „Bianca Compagnia Inglese"-ben szerepeltek. Toldi Moriczhidai Simonnak pozsonyi várnagya volt és mint ilyen az 1360. szeptember 30-án Bologna felmentésére érkező hadseregben is résztvehetett. 1361-ben azonban Magyarországba kellett visszatérnie. Egészen bizonyos ugyanis, hogy Athinai Miklós vállalkozásában nem vett részt, mert ha tette volna, nevét vagy a nápolyi udvarral szerződő felek, vagy a firenzeiekkel kötött békességi szerződés aláírói közt felemlítve találnánk. Toldi később önálló hadsereggel érkezett Itáliába.

V. Orbán pápa 1364. február 25-én és június 1-én kelt leveleiben köszönetet mondott Lajos magyar királynak a nyujtott fegyveres segítségért. Ugyanekkor (ápr. 17. a levél dátuma) arról értesülünk, hogy a magyar hadsereg, melyet Nagy Lajos király Bologna felmentésére küldött, a Trevisónál való átkeléskor a velenceieknek nagy kárt okozott, amiről a király tudomást szerezvén, sajnálkozását fejezte ki. A magyar segítség hatása alatt azután Visconti Barnabó békét kötött.[167] Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy 1363. végén, vagy 1364. elején a római szentegyház védelmére új magyar csapat érkezett Bologna alá és feltehető, hogy Toldi Miklós volt a vezérük, akit nemsokára, mint az Angol fehércsapat kötelékében szolgáló ma-

165 *Bossányi* : Reg. Suppl. II. 453—454. A supplicátio szerint a kérelmezők : „qui in servitio iurium sancte matris ecclesie a multis retroactis temporibus in partibus Italie steterunt et nunc sunt" .. a papról pedig megemlítik : „qui etiam in multis ambasciatis inter legatum et dictum abbatem interfuit."

166 Athinai szereplését illetőleg l. *Villani* : X. 17., 50., 85., 86. *Mon. Hung. Externa* Ang. II. 417. sz., 579—582., 584—586., 589—590. l. — Megjegyzendő, hogy az utóbb közölt oklevelek dátumai nagyobbrészt tévesek : Az 1362. máj. 4-iki, az 1362. nov. 20-iki és dec. 3-ikiak 1361. évben keltezettek. *Pór* Nagy Lajos c. életrajzában a téves adatokat vette át.

167 *Fejér* : Cod. Dipl. IX 3. 439. — *Theiner* · Mon. Hung. II. 107. sz. — Mon. Hung. Externa Ang. II. 609., 612—613.

gyarok parancsnokát mutatnak be már ismert okmányok.[168] A „fehér csapat" hat hónapra állt az egyházi állam és főleg Johanna királynő szolgálatában. Hivatásuk ugyanaz volt, mint Athinaié, harcolni Annechino di Bongardo zsoldos csapata ellen. Toldi másodízben nem tartózkodhatott sokáig Itáliában, mert 1366-ban már otthon volt és Gömörmegye főispáni tisztét látta el.

Ebben a korban, az 1360-as és 70-es években számos magyar vitézzel találkozunk a firenzei, pisai, milánói stb. signoriák szolgálatában, akik nagyobbrészt a pápaság részére küldött segélyhadakból kerültek ki.

Kisebb segélyhad ment még 1368-ban Bologna megsegítésére Czudar Péter bán vezérlete alatt, de működéséről keveset tudunk. Velence megengedte, hogy Czudar 500 vitézével a Tarvisi és Cenete kerületeken át vonulhasson Itáliába.[169] Bologna népe nagy örömmel fogadta őket és a világ legszebb fegyveresei névvel becézte magyarjainkat, akik Károly császár német és cseh katonáival együtt Bolognát a Visconti testvérek ujabb támadása ellen megvédték.[170]

Ugyancsak Bologna szolgálatában és zsoldjában állnak 1368. márciusában Gergely és „Lanzolatus" lovagok és István hadnagy 30—30 főből álló csapatukkal.[171] 1371-ben ugyanott szolgálnak : Dominicus Nicole de Fervenich, tehát Fegyerneki Domokos és társa Márk fia Péter 27 főnyi csapatukkal, 219 frt. havi zsolddal ; Johannes de Mes, azaz Dömösi János 20 vitézével (zsoldja 184 frt.), Stephanus de Fervenich, vagyis Fegyverneki István 21 emberével, Nicolaus de Vaffara, Vasvári Miklós 20 vitézével és Stephanus de Gorigia, azaz Görzi István 20 magyarjával, végül Britius de Salai hadnagy szintén 20 főből álló csapatával.[172]

Közvetlenül a pápai szék szolgálatában a század további folyamán csak Gömöri Nagy János nagybirtokost (domicellus), 42 ijász hadnagyát látjuk, akit a vercellii háború idejében Avignonban fogadtak zsoldba.[173] A következő évben pedig, midőn XI. Gergely pápa Robert de Altavilla capuai olasz zsoldosvezért szerződtette, arra kötelezte, hogy a 200 lándzsa mellett 100 magyar lovas ijászt is tartson.[174]

A többé-kevésbbé pacifikált egyházi állam zsoldjában to-

[168] Toldi olaszországi szereplésével legújabban *Mályusz Elemér* foglalkozott „A Toldi-monda történeti alapja" című értekezésében, mely e folyóirat 1924. évi évfolyamában jelent meg.
[169] *Mon. Hung.* Ext. Ang. II. 659. l.
[170] *Muratori* : XVIII. P. I. 220., 221.
[171] *Theiner* : Cod. Dipl. dominii temporalis s. Sedis II 460.
[172] *Theiner* ; i. m. II. 523.
[173] *Intr. et Exit.* 343. f. 154., 156.
[174] *Schäfer*: i. m. I. 49.

vábbra is szolgálnak magyarok, de ezeket kisebb egységekben már az egyházi állam városai szerződtették.

Mint már említettük, a magyar zsoldosokat elsősorban portyázásokra szerették felhasználni. Legnagyobbrészt lovasok. Az olaszok különben is gyalogosokat nem szivesen vettek zsoldjukba az idegen nemzetbeliek közül és csak háború esetén alkalmazták őket őrségi szolgálatra. A havi zsold lovasnak 6—8, gyalogosnak 2—3 forint. Parancsnoki fizetés provisio, vagy paga eius dupla, később posta mortua név alatt lett elkönyvelve. A zsoldosok felett gyakorta szemlét tartottak, hogy fegyverzetük és felszerelésük rendben legyen. A 8—20, vagy több személyből álló kisebb csapategységeket bandériának hívták és ezek külön jelvények alatt harcoltak. A parancsnokot conestabilének hívták, alatta álltak helyetteseik, a caporalesek, akiket lándzsafő néven soroltunk fel, mert ekkorban ment végbe az Olaszországban harcoló zsoldosok közt a lándzsaformáció.

A kisebb létszámú csapatok ellen még csak védekezett a lakósság, de a nagy tömegű és kizárólag zsákmányolásból élő idegen zsoldosok a középkori olasz kulturális élet megbénítói voltak. Ezért a XV. században élő olaszok közül többen azon fáradoztak, hogy Itáliát a zsoldos intézménytől megszabadítsák.

Csapatparancsnokok nemesek, vagy harcos jobbágyok is lehettek. Viszont a csapaton belül is lehettek nemesek és lovagi rangban lévők, akiket dominus, vagy miles cimmel neveztek a mostra- és zsoldjegyzékek vezetői.

A magyarok nagy tömege, amely a pápaság politikai céljaiért harcolt, a harcos jobbágyok közül került ki, de akadtak köztük lovagok és nemesek is. Magyar vitéznek lovagi avatásáról is értesítenek bennünket a korabeli források. Midőn V. Orbán pápa 1367. október 16-án a pápák 65. évi távolléte után bevonult Rómába, a nép ujjongással fogadta. Az ünnepség fényét emelte, hogy Estei Miklós ferrarai őrgróf a Szt. Péter templom kapuja előtt a pápa megbízásából 12 vitézt ünnepélyes formák között lovaggá ütött. Közülök 6 olasz, 5 német és egy magyar volt. Ez utóbbi a krónikások elferdített nevével „meser Zorzo dal la Targa ungaro", talán Tárkányi György mester személyével azonos.[175] Gazdag személyiségnek kellett lennie, mivel az ilyen lovagi avatások sok pénzbe kerültek. A szegényebb lovagok közül sokan ugyanis a lovagi jelvények közül az aranysarkantyúval is megelégedtek és ritkán avattatták magukat teljes jogú lovagokká. Nálunk a Róbert Károly által alapított lovagrendet is két tagozatúnak, a teljes

[175] *Muratori* nuova ed. T. XVIII. P. I. p. 212—213.

jogú és csak az aranysarkantyú viselésére feljogosított lovagok rendjének kell vennünk.

Egyes egyének szerepe messzi távlatból nézve nem fontos. Nekünk elegendő annak a megállapítása, hogy a XIV. század folyamán a magyaroknak nagy tömege, a nemzet legértékesebb elemei, a nemesek és harcos jobbágyok Olaszországban jártak és látva ott a magasabb kulturát és ipart, bizonyára hasznosították idehaza tapasztalataikat. Nem önként, rablóhordák módjára mentek Olaszországba. Volt nekik idehaza is min fáradozniok : Küzdeniök a nyugati kulturát veszélyeztető Kelet ellen. Olaszhoni szereplésüknek egyetlen és fel nem értékelhető haszna, hogy megismerték a nyugoti kulturának főforrását, melyért a Kárpátoknál őrt álltak, s amely kultura kincseiből Itália mindenkor pazar kézzel osztogat.

Dr. Lukcsics Pál.

Középkori hadiútak Dunántúlon.

A magyarok hadjáratainál már a X. században nagy szerepet játszik a szekér, mely a málha szállítására[1] és — mint a mohi csata példája mutatja — szükség esetén fedezékül is szolgált. Ha tehát a csatánál magánál e járművek könnyű és erős szerkezete folytán a csinált útak nem is játszottak fontos szerepet,[2] erdős vagy mocsaras terepen való hadjáratoknál azért feltétlenül szükség volt járható út készítésére. Erre mutat III. Béla eljárása, ki a III. kereszteshadjárat útjában hidakat épít a folyókon és lápokon át.[3]

Középkori okleveleink sok helyen említik a „hadútakat", azonban mindig csak mocsaras és erdős helyeken találkozunk velük, mi annak a jele, hogy ez a kifejezés csak a fentemlített járhatóvá tett szakaszokra vonatkozik. A különben is járható részeken semmi sem őrizte meg a hadjáratok emlékét.

Ezeknek a középkori adatoknak az alapján kísérelte meg Pauler Gyula a Horvátországba vezető hadi út rekonstruálását.[4] Ez szerinte Fejérvárról indult ki és egyik ágával a Balatont északról megkerülve megy Hídvégen át Marcaliba, másik ágával a déli parton Gamás, Szemes irányában éri el Marcalit. Marcaliból Segesden át vitt a Dráva felé, melyen Vaska körül kelt át. Innen a Kalnyik-hegység aljában ment nyugatnak, majd a hegység végén délnyugatnak fordult és a Krapina völgyön át vitt a zágrábi Királyrévhez, honnan a Turopoljén keresztül Patrinja, Glina, Topuskó irányában tartott Bihácsnak, hol a régi Horvátország határa kezdődött.

Okadatolásában az okleveleink által Diszel, Kéthely, Török, Bokunue, Petrinja és Glina határában említett hadútakra hívat-

[1] *Hazay Samu*: A X. századbeli magyar hadügyről. (*Hadtört. Közl.* 1888, 566. old.)

[2] *Hazay*: 555—6.

[3] *Marczali*: Királyok kora 329. (*Szilágyi*: A magyar nemzet tört. II. Bp. 1896.)

[4] *Pauler*: Horvát- és Dalmátország elfoglalásáról. (*Századok* 1888.) 212. old. Az ő nyomán *Marczali*: Kir. kora 164—5, 209. old; *Diószegi*: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az árpádházi királyok idejében. Kolozsvár 1909. 45—6 old.; *Hóman—Szekfű*: Magyar történet I. 347, 360. old.

kozik.[5] Ezeket a nyomokat azonban magukban nem tartja elegendőnek a hadjárat útvonalának megállapításához és ezért későbbi korból származó, de egészen más jellegű adatokkal egészíti ki őket. Így Topuskó és Bihács azért szerepelnek állomásai közt, mert V. István a tenger mellékére utazva, innen keltez egy-egy oklevelet. Segesdet viszont azért kapcsolja bele az útba, mert Rogerius Carmen miserabile-ja szerint, Kálmán herceg, IV. Bela öccse, ezen át menekül Dalmáciába. Bár az előbbi minden valószínűség szerint megfelel a hadút irányának, mégsem lehet a hadútak és a későbbi útazások közt szoros összefüggést keresni. Hisz később nem egy út volt Fejérvár és Zágráb közt használatban,[6] így nem kellett a Dalmáciába utazóknak feltétlenül a hadúton járniok.

Szakaszonként vizsgálva az útvonalat, a fejérvár-gamási[7] részt helyesnek kell tartanunk, mert az okleveles nyomokon kívül a földrajzi helyzet is amellett szól, hogy aki Fejérvárról Zágráb felé utazott, az a Balaton déli partján ment végig.

A marcali—segesd—vaska—kalnyikaljai szakaszt azonban Kálmán herceg gyenge bizonyító erejű utazásán kívül semmi sem igazolja. De még ez is csak Segesdre vonatkozik és nem indokolja a segesd—vaska—krapinavölgyi vargabetűt. A gamás—marcali részt viszont a XIX. század elejének valamelyik térképéről — valószínűleg a Lipszky-féléről — vehette át Pauler. Pedig ő maga hivatkozik Gara nádor 1416 évi oklevelére,[8] mely Budavárimuszt határában említi a hadútat. Ez a helység pedig a határjárás adatai szerint Balatonujlak és Balatonszentgyörgy közt lehetett[9] és a hadút az itt levő erdőn mehetett át. Ekkor pedig nem kerülhette meg Gamás—Marcali irányában a hadiút a Nagyberket, hanem az azt északról határoló túrzáson kellett haladnia Budavárimusztig.

A bednyavölgy—krapinavölgy—zágráb—topuskó—bihácsi szakasz úgy az oklevélbeli adatok, mint a földrajzi helyzet szerint valószínű.

Az első adat ugyanis, melyet Ochuz bán birtokcseréjéről szóló 1221 évi oklevél hoz fel,[10] a bednyavölgyi Braconnál említi a hadútat. Egy másik — mely István bánnak egy birtokhábo-

[5] *Pauler*: 213. Hivatkozik még *Wenzel* VII. 451; XI. 97 és 163 oldalaira is, de ezeken a hadútra vonatkozólag mit sem találtam.

[6] *Glaser*: Dunántúl középkori úthálózata. (Különlenyomat a *Századok* 1929 évfolyamából) 48, 49 old. közti térkép és 7 old.

[7] Gamás alatt itt egy Lelle és Boglár közötti helységet kell értenünk, mely ma már nem létezik. (*Csánki*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. 607.)

[8] *Fejér*: X. 8. 573.

[9] *Csánki*: (II. 630) szerint is ÉNY-ra van Kéthelytől.

[10] *Fejér*: VII. 5. 223. Az oklevélben szereplő Bracon határában levő „aqua Pelsove" *Ortvay* szerint (Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. II. 404.) a Jelsevici patak, mely a Bednyába folyik.

rításról szóló 1254 évi oklevelében található[11] — a krapinavölgyi Selnicánál szól róla. Egy újabb — IV. Béla Bokonuet adományozó 1245 évi oklevelében lévő[12] — adat szerint a lónyavölgyi Bokonue mellett volt a hadút egyik pontja. Végül II. Endrének a zágrábi püspök birtokairól szóló 1217 évi oklevele a Zágráb és Dugoselo közti Cassinánál említi a hadútat.[13]

Ezeket a pontokat összekötve egy kanyargós útat nyerünk, mely a Bednya mentén menve a Kalnyik-hegység nyugati végén lekanyarodik a Krapinavölgybe. Innen a Szlyeme-hegység keleti szélén a Lónya völgyébe, majd innen a hegység déli pereme alatt Zágráb felé kanyarodik.

A legközelebbi adatot Béla ifjabb király által a petrinjai vendégeknek adott 1225 évi szabadságlevél[14] nyujtja. A földrajzi viszonyok szerint az út ide Zágráb elkerülésével a Száván és a sík Turopoljén át egyenesen jöhetne a Lónyavölgyből. De — úgy látszik — nem volt errefelé más rév a Száván, csak a zágrábi Királyrév,[15] mert a cassinai útpont határozottan Zágráb felé való kanyarodást mutat.

Petrinja után az út II. Endrének a templomosok Glina melletti birtokait megerősítő oklevele[16] szerint, a Glina völgyébe tért. Innen körülbelül Cazin táján kanyarodhatott át az Una mellékére, hol Bihács is fekszik.

Visszatérve már most a hadút fentemlített középső szakaszára, ezt annál is inkább valószínűtlennek kell tartanunk, mert Budavárimuszt és a Bednyavölgy között semminemű jelentősebb akadály nincs a Dráván kívül. Ezen azonban épen ott, hol a folyót az említett két pont közti legrövidebb út metszi, van a zákányi rév.[17] Tehát nemcsak történelmileg, de földrajzilag is teljesen indokolatlan a vaskai vargabetű.

László és Kálmán királyok tehát Fejérvár felől a Balaton túrzásán vezették seregüket a horvátok ellen. A Kis-Balaton árkához érve délre kanyarodtak és Ormánd-puszta táján délkeletnek fordulva Zákánynál átkeltek a Dráván. Innen a Bednye völgyébe fordulva a Pauler által rekonstruált útvonalon folytatták útjukat.

[11] *Wenzel*: XI. 451. Az oklevél említi a Krapina folyót; Scelnicát pedig *Ortvay* (I. 519.) a varasdmegyei Budiscina melletti Selnicával azonosítja.

[12] *Fejér*: IV. 1. 387. Az oklevél „fluvius Lana"-ja *Ortvay* (I. 447) szerint a Lónya folyó, a „fluvius Rodovissa" pedig (II. 159) a beléjeömlő Radoiščei víz.

[13] *Fejér*: III. 1. 129. Az oklevélben szereplő „fluvius Zaua" *Ortvay* szerint (II. 180—1) a Száva és a „fluvius Cassina" (I. 179) a Zelinába ömlő Kassina-patak.

[14] *Wenzel*: XI. 183.

[15] *Fejér*: VII. 5. 586.

[16] *Wenzel*: XI. 98.

[17] *Csánki*: II. 584—5.

Hátra van még egy útrész: a Balaton északi partján haladó. Ezt az egész szakaszt az almádi konvent 1347 évi a Tapolca és Diszel közti határokról szóló oklevelének hadiútjával[18] igazolja Pauler. Nem törődik azonban sem azzal, hogy ezzel a XIV. századbeli adattal szemben az előzőek egy kivételével

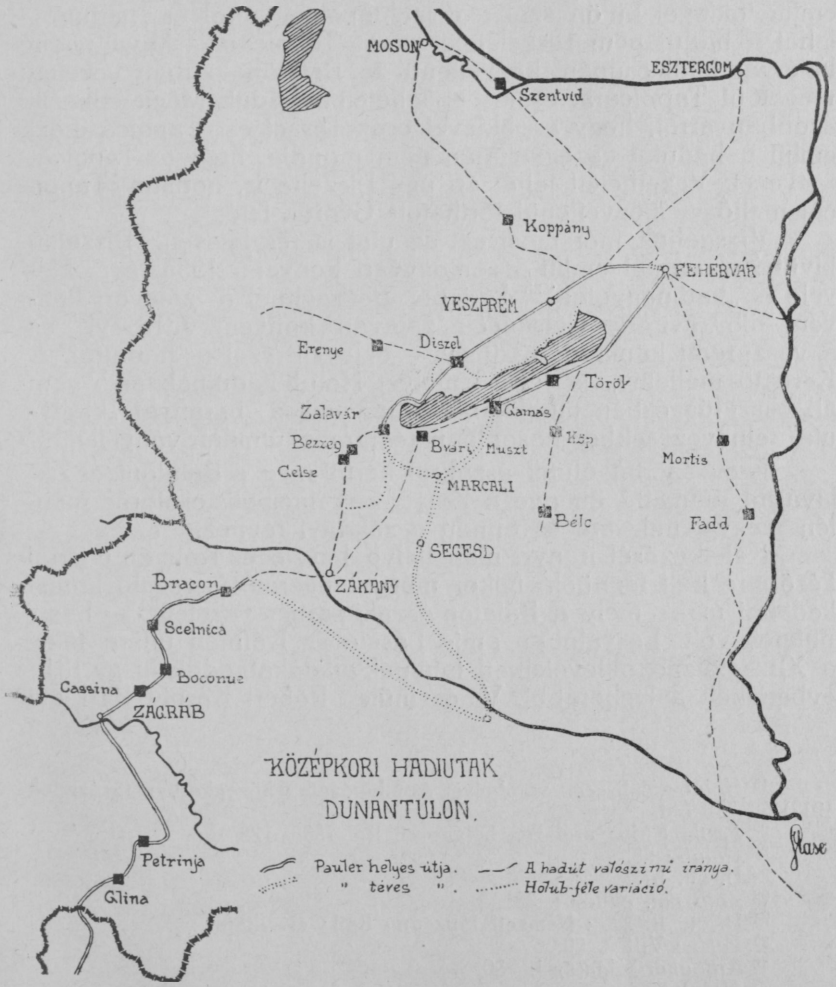

mind a XIII. századból származnak, sem azzal, hogy mi oka lett volna a seregnek kettéválni és az egyik résznek a Balaton északi, a másiknak a déli partján haladni.

Holub már több adatot ismer erre a szakaszra vonatkozólag és ezek alapján Zalvárról nem Marcaliba, hanem Kani-

[18] *Zala vm. okltár* I. 427.

zsára és onnan Zákánynak vezet az út.[19] Azonban Pesthy Frigyeshez hasonlóan[20] a Balaton északi partján iktat közbe egy vargabetűt Tapolcától Balatonfüred—Őrs—Fejérvár irányában vezetve az utat.[21]

Abból indul ki, hogy a hadútat Diszel és Tapolca közt említő oklevél külön szól a diszel-tapolcai útról és hadútról, tehát a hadút nem Diszel felől ment Tapolcára.[22] Mivel pedig Fejérvár felől csupán közvetlenül a Balaton partján vezetett még főút Tapolcára, csakis ez lehetett a hadút. Megfeledkezik azonban arról, hogy az oklevél csak Diszel és Tapolca közt említi a hadutat és egyáltalán nem mondja, hogy az Tapolcára vezet. Vezethetett tehát ép úgy Diszelre is, honnan Tapolcát mellőzve közvetlenül tarthatott Györök felé.

Vizsgáljuk már most ezt az utat is részletesen. Diszelen kívül Zalavárnál említi a somogyvári konvent 1335 évi oklevele a „hadinagyútat."[23] Lejjebb Bezzeghnél a zalavári konvent 1389 évi[24] és Gelsénél a zalavári konvent 1316 évi[25] és a veszprémi káptalan 1320 évi[26] oklevele szól a hadútról. A Kerektó melletti „via regis," melyet Holub hadútnak tart,[27] nem áll összefüggésben útunkkal. Ez ugyanis a baranyai „királyuta" elnevezésekhez hasonlóan régi római útmaradványt jelöl.[28]

Ezek szerint útunk északról kerüli meg a Balatont és Zalavártól nyugatra átlépve a Zalát[29] a Principális-csatorna mentén megy Kanizsára és onnan a zákányi révhez.

Keletkezését iránya után ítélve László és Kálmán útjánál későbbre kell tennünk, mikor már a tengerpartra vezető kereskedelmi út — mely a Balaton északi partján vezetett[30] — használatos volt. És valóban amíg László és Kálmán útjára főleg a XIII. század okleveleiben találunk adatokat, addig itt az 1316 évben kelt a legkorábbi. Valószínűleg Róbert Károly 1301 évi

[19] *Holub:* Zala vm. vámhelyei és úthálózata a középkorban. (Századok 1917) 56—58 old.
[20] *Pesthy*: Magyarország helynevei. Bp. 1888. 128. old.
[21] *Holub*: 58.
[22] U. ott. 57.
[23] *Zala vm. okltár* I. 301.
[24] U. ott. II. 236; Nemzeti Muzeum, Rajky-cs. lltára.
[25] *Fejér*: VIII. I. 608.
[26] *Anjoukori okmtár* I. 550.
[27] *Holub*: 57
[28] *Glaser*: 'A római utak nevei középkori okleveleinkben. (Magyar nyelv. 1931. 318. old.)
[29] Nem pedig Hidvégnél, mint Holub írja. Ő ugyanis — úgy látszik — kisméretű térképen dolgozva nem találta meg Gelsét, mely az oklevél szerint Kerecsennyel és Orosztonnyal határos. Ezért azután nem nyugatra rajzolja az utat Kerecseny, illetve Orosztony határában, hanem keletre, egész a somogyi határra.
[30] *Glaser*: Dunántúl középkori úthálózata. 6—8.

útja ez, mikor a Dráva mellékéről Veszprémen át[31] Esztergomba megy.

Ezzel a tapolca-füredi kitérő el is esik, mert Esztergom felé menve csak a vázsony-veszprém-palotai út használatának van értelme.

Hogy Róbert Károly Kanizsától Zalaváig nem a kereskedelmi úton megy — melynek vonalát egyébként majdnem mindenütt követi annak oka valószínűleg ezen a szakaszon levő sok apró város és rév, melyek csak akadályozták volna útjában. Inkább maga vágat útat a Gelse és Bezzegh melletti erdőn és építtet töltést az Alsó-Zala mocsarain át.

Az oklevelek azonban nemcsak a Horvátország felé vezető hadiutak emlékeit őrizték meg. Így egy nyugat felé vezető hadút nyomát találjuk a bakonybéli apátság jószágairól szóló 1086 évi oklevélben[32] említett veszprémmegyei Koppány határában. Hogy kik és mikor használták, merre mentek rajta, ebből az egyetlen adatból nehezen állapítható meg. Talán Salamon király menekült erre serege maradványaival a mogyoródi csata után Mosonba, vagy esetleg a Szent István halálát követő német hadjáratok idejéből származik és a Fejérvárról a Hanság táján elterülő gyepű felé tartó magyar sereg útvonalát jelöli. Mindkét esetben Fejérvár-Zirc-Bakonybél-Árpás lehetett az iránya.

Minden valószínűség szerint Szent István bolgár hadjáratának emlékét őrizte meg az a két adat, amelyet a Sárvíznek a fejér-tolnai határon levő mocsarainál I. Endrének a tihanyi apátságot alapító 1055 évi oklevele,[33] a Fadd melletti dunai árterületen pedig II. Endre 1211 évi oklevelei[34] hoznak fel.

Úgy látszik, szintén Szent István emlékét őrizte meg a Karádtól nyugatra levő Köpi-puszta határairól szóló 1251 évi[35] és a hajdan Magyaratád mellett fekvő Béc határait leíró 1430[36] és 1437[37] évi oklevél. Legalább is ez a két adat oly útra mutat, mely a Balaton partjától a lázadó Koppány birtokai felé visz. Köpi-pusztánál a Köpi-erdőben vágtak utat, Bécnél pedig az ottani Végsár nevű mocsáron át építettek töltést. Az adatok kora azonban az út későbbi eredetére utal és nem lehetetlen, hogy valamelyik Mánuel elleni hadjárat emlékét őrzi.

Még két adatunk van. Egyik a zalamegyei Erenyénél a Mar-

[31] *Salamon*: Budapest története. Bp. 1885. II. 273.
[32] *Wenzel*: I. 31.
[33] *Fejér*: I. 391.; Mortis határában a „Feheruuaru rea, Neneh, hodu utu rea." Helymeghatározás: *Erdélyi*: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. *(Tört. Ért.* XXI. köt. III. füz.) 34. old.
[34] *Fejér*: V. I. 295; VII. 5. 202: Wenzel: I. 118.
[35] *Fejér*: IV. 2. 116.
[36] *Orsz. Ltár.* Dl. 12302.
[37] U. ott Dl. 13097; N. Muzeum lltára, törzsanyag 1437. X. 2.

cal mocsaraiban említ 1406-ban egy hadutat,[38] a másik Szentvid határában a Szigetköz mocsaraiban szól róla 1467,[39] illetve 1471-ben.[40] Hihetőleg mindkettő III. Henrik 1051 évi hadjáratával függ össze, melynek Vasvár-Veszprém-fejérvári síkságmóri völgy irányát Anonymus is ismeri,[41] de persze a honfoglalással hozza kapcsolatba.

A középkori hadi útak emlékeit tehát a krónikákon kívül a határjárások is megőrizték. Az eredetileg sem összefüggő adatok azonban oly kis mennyiségben maradtak fenn, — mint láttuk — hogy biztos következtetéseket levonni, legalább is egyelőre, csak elvétve lehet.

Dr. Glaser Lajos.

[38] *Zalai okltár* II. 327.
[39] Dl. 17927.
[40] Dl. 17901.
[41] *Szabó Károly*: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről (Magyar Könyvtár 54—6. old; *Pais*: Magyar Anonymus. Bp. 1926. (Napkelet Könyvtár) 151. old. térkép.

Kőszeg 1532-i ostromának történelmi jelentősége.

Az Adriától Bécs felé két fővasútvonal vezet, az egyik Semmeringen, a másik Szombathelyen, Bükön és Sopronon át. A Szombathely—soproni fővonal forgalmának egy töredékét az országhatárok legújabb eltolódása előtt kezdték elragadni az autók a Kőszegen áthaladó országút javára — mintegy emlékeztetve arra az időre, amikor az Adria és Bécs között a forgalom osztatlanul Kőszegen át bonyolódott le.

Aligha véletlen, hogy I. Ferdinánd király országai egyik legfontosabb kikötővárosának, Fiuménak kapitánya, Kőszegnek, a tenger felé vezető út e fontos várának is kapitánya lett. Az pedig bizonyos, hogy ez a vitéz kapitány, Jurisics Miklós, nem véletlenből vette útját Kőszegen át akkor, amikor Szolimán szultán új nagy hadjáratának hírére Bécs felé indult, a király táborába.

A nevezetes Kőszegnek már akkor híres kapitánya pár évvel korábban a horvát tartománygyűlésen képviselte Ferdinándot, 1531-ben mint követ, a szultán előtt. Mindkét megbízást annak köszönhette, hogy mint maga is délszláv, értett horvátul és tudott beszélni a török pasákkal is, akik közt sok a délszláv származású. Sajátságos, de nem egyedülálló jelenség, hogy Magyarország királya délszlávot fogadott szolgálatába. Délszlávok voltak azok a naszádosok, akik százával menekültek a magyar király szárnyai alá, délszláv volt Bakics Pál, aki közvetlenül a mohácsi vész előtt csapatával együtt jött át szerencsétlen Lajos királyunkhoz, délszláv volt a legendás hírű Hoberdanacz, aki a mohácsi vész után három évvel járt Ferdinánd megbízásából Konstantinápolyban, mint utána két esztendővel Jurisics s további két esztendő mulva ennek testvére, Zárai Jeromos, még később Verancsics, a Jurisicsékhoz hasonlón dalmát származású püspök. Említsem-e a magyar királyt szolgáló többi híres délszlávot: a Zrinyiek, Frangepánok, Martinuzzi, Brodarics és annyi más díszes nevét?

Mindezeket egy kép bűvölte el, a mohácselőtti Magyarország képe. Négyszáz és egynéhány olyan esztendő után, hogy a rájuk gondolástól is megremeg a szív és roskadoznak a vállaink, Nagymagyarországnak nevezgetik azt a birodalmat,

amelyet a Kárpátok öveztek s amelyek külügyét, hadügyét, néha minden más ügyét is külföldön, idegen dinásztia alatt, sokszor idegen miniszterek bizony nem mindig magyar érdekek szerint irányították, — vajon bírjuk-e megérteni azt a kort, amelyben hazánknak melléktartományai voltak mind azok az országok, amelyek most e „Nagymagyarország" fölött osztoznak? Magyar őrség, éppen a hős Hoberdanacz vezetése alatt állott Jajcán, magyar őrség volt pár évvel előbb Nándorfehérvárott, a magyar király uralkodott Csehországban, hűbérese Moldvában és Havasalföldön. A kortárs bámulhatta ezt a birodalmat, amelyiknek egyik alattvalója — a lengyel király sógora — saját erejéből ültetett vajdát Havasalföldre, — egy másik alattvalója merész kézzel a pápai trónust akarta megszerezni. A barbár léleknek is imponálhatott a politikai hatalom s a velejáró gazdagság és pompa, a művész megcsodálhatta a kőbefaragott zenét Jáktól és Pozsonytól Pécsen, Esztergomon és Budán át Kassáig, Gyulafehérvárig és Brassóig, bámulhatta a falusi templomok és a királyi várpalota festményeit, Buda és Nagyvárad szobrait, a hollós királynak és számos főúrnak színes könyveit. A vallásos lélek elmerenghetett Pelbártnak sok kiadást ért művein vagy a királyi zenésznek Luther zsoltáraira írt dallamain, a tudós elmélyedhetett Verbőczi alkotásában és az egyre szaporodó magyar és latin kéziratokban. Külső és belső dísz így ékesítette azt a koronát, amelynek viselője Lajos, király volt a Kárpátoktól az Adriáig és a Szudetáktól a Fekete tengerig.

Ennek a Lajosnak nagybátyja uralkodott lengyel földön, egyik sógora Ausztriában, a másik sógora Spanyolország, Németalföld, a két Szicilia és a tengerentúli tartományok birtokához megszerezte a nem nagy hatalmi gyarapodást, de különös fényt kölcsönző német-római császári címet. Szövetségese volt a legnagyobb tengeri hatalom, Velence. Melyik korona lett volna ragyogóbb, mint a magyar és melyik birodalom érzett volna nagyobb biztonságot Mohács előtt? És melyik királyság gyakorolt volna nagyobb vonzóerőt még a mohácsi vész után is a pogány törököt gyűlölő délszláv keresztyénységre, mint a szintén délről bevándorolt Hunyadiak örököse? Az együgyű lélek igazságos büntetést látott a török győzelemben, de nem hihette el azt, hogy Isten örök uralmat engedjen Mohamednek Jézus fölött. Aki közelről ismerte e téres birodalom minden dicsőségét, az rendületlenül bízhatott abban, hogy e nagy királyságnak régi hatalmát újra el kell érnie.

A dísz valóban küzdött az enyészettel még századokig, de a hatalom gyorsan eltűnt, amint órák alatt vált hamuvá Mátyás termeinek pompás mennyezete. És amint most Székesfehérvárott a földből-sárból kiásott alapfalak kövei fölött csak az üres levegőbe mutatva mondhatjuk: itt meredtek az

ég felé a büszke boltívek, úgy 1532-ben már csak emlékében élt a magyar nagyság. Kőszeg ostromának tüzes napjaiban Nándorfehérvár, Pétervárad, Jajca már jól ismerte a müezzin énekét, keleten és északon a törököktől támogatva állott agyaglábain Szapolyai királysága. Nyugaton az 1532-i hadjáratban megvédte Pannonhalmát Bakics Pál, Sárvárt Nádasdy Tamás vitéz kapitánya, Kőszeget Jurisics, de a többi vár fölperzselve, a lakosság kétségbeesett futásban, amelyben az anyák maguk öldösték tehetetlen kisdedeiket,

E pusztulás pernyéjén át tűnik előnkbe a kőszegi harc jelentőségének egyik arca. Pannonhalma, Sárvár és Kőszeg védelme szimbólikus jelentőségű ; jelképezi azt az időt, amelyben Magyarország határa a mostanihoz közel futott, de a magyar fennhatóság alatti rész nem a határokon belül esett. Megnyúzott húsdarab a mai Magyarország, — a négyszáz év előtti bőrcafatként lógott az osztrák határon, olyan bőrdarabként, amilyent Dobóék akgattak az egri falakra a török ágyúgolyók ellen.

Ennek a roncsnak és e roncs volt mellékországának, a cseh királyságnak lett ura Ferdinánd osztrák herceg. A menekvő délszlávok, mint nagy királynál kereshettek biztonságot nála, a világviszonylatokat magasból néző török nagyvezér azonban nem ok nélkül csúfolta őt kis bécsi királynak.

Gúnyolódhatott a nagyvezér a ferdinándi ország kicsinységének és gúnyolódhatott a szultáni birodalom nagyságának tudatában. A diarbekri szancsákhoz hasonlította az osztrák tartományokat, ahoz a tartományhoz, amelynek bégje akkor Jurisicsék rokona, Szolimán volt, aki néhány év mulva az első budai pasa lett. Ha a szultán mérhetetlen hatalmát nézzük, méltatlan nagyzásnak tűnik föl az a kérdés, volt-e történelmi jelentősége Kőszeg ostromának ? Nem Kőszeg, hanem Magyarország és akármelyik európai birodalom kicsinynek tűnik a a török birodalom mellet. Spanyol- és Németország földje együtt sem érték el a Balkán és Kis-Ázsia török uralom alatt álló területének nagyságát, pedig ezekenfölül a szultán közvetlen birodalmához tartozott Arábia, Szíria és Egyiptom. Mint hűbéres állam hódolt Szolimánnak a lengyel határon Krímia, a francia part átellenében a kalózok fészke, Algir. És hiába gyűlölték őt a délszlávok, gyermektizedben vagy fogolyként összeszedve janicsárokká és spáhikká nevelkedtek, rabszolgasorsban maradva a bégek és pasák közé emelkedtek, mint annyi más közt Jurisicsék emlitett rokona.

Nem is Kőszeg volt ennek a világbirodalomnak titkos célpontja, még csak nem is Magyarország, hanem Itália, akkori földaraboltságában valamennyi szomszédjának Magyarországhoz hasonlóan tehetetlen prédája. Ezért viaskodott Mohács előtt 32 és Mohács után 33 további éven át a francia és a.

spanyol király. Milano birtokát kérte bátyjától, V. Károly császártól Ferdinánd, Milanót akarta visszaszerezni Ferenc francia király, ezért kért segélyt a török szultántól. A Károlytól döntően levert és foglyulejtett Ferenc kérése adta a török pasák szájába a híres mondást, hogy a szultán nem a kis bécsi királyt keresi, hanem Károlyt, a spanyol királyt, aki császárnak címezi magát, mintha a koronázás tenné a császárt és nem a hatalom. Ez a segélykérés villantotta még izgatóbbá a szultán előtt Itália és Róma meghódításának vágyát. Itália helyett azért kellett Magyarországnak pusztulnia, mert a szultánnak szárazföldi hadereje nagyobb volt, mint a tengeri.

Eltörpül a lehanyatlott Magyarország jelentősége az akkor hozzá hasonló sorsú Olaszország mellett, még jobban eltörpül a török birodalom mellett. Mennyire eltörpül Kőszeg ostroma e világrengető harcokban! A kortársak véleménye nem is látszik egyöntetűnek az ostrom fontosságára nézve. Jurisics jelentését az ostromról európaszerte olvasták, német és francia nyelven terjesztették, világtörténelmébe beírta a híres nocerai püspök, Jovius. Mindez bizonyítéka az ostrom híresség-ének, de nem fontosságának. Szenzációs érdekű volt az, hogy egy kis fészek hetekig bírta az ostromot, de a védelem sikere után nem volt kevésbbé félelmes a török, mint előtte. Az ostrom jelentéktelenségére nevezetes bizonyíték, hogy hallgatnak róla Ferdinánd királynak a szultán táborában volt követei, pedig egyikük, Lamberg az előző évben éppen Jurisiccsal járta meg Konstantinápolyt. E követek részletesen beszámoltak a béke ügyében folytatott tárgyalásaikról, elpanaszolják, hogy kérésük elutasítása után a szultán nem bocsátotta el őket, hanem magával hurcolta a háborúba, de hosszú jelentésükben egyetlen szó, egyetlen célzás nem emlékezik Kőszegről. Pedig a szultán, talán az ő megfélemlítésükre intézkedett úgy, hogy ők ugyanarról a szőlőhegyről nézhessék végig az egyik rohamot Kőszeg ellen, amelyikről a nagyvezér és a szultán. Lehet, hogy a szultán inkább hatalmának jóbarát és ellenség előtt való fitogtatása végett tartotta vissza őket. Abban a korban ugyanis hatalom jelének tekintették azt, ha egy uralkodóhoz követek jöttek. Követküldés a megalázkodás jele volt, alig is küldött követet a szultán, állandó követet pedig nem tartott sehol, míg az ő udvarában egymást érték a lengyel-, magyar-, spanyol, perzsa és más követségek, — állandó követséget tartott Velence és nem sokkal utóbb Franciaország is. Amint szégyelte volna a szultán követet tartani idegen udvarban, úgy szégyelte volna békevágyát kifejezni, pedig 1532-ben már nemcsak Ferdinánd, hanem a szultán is békére szorult.

Ferdinándnak bátyjával együtt elég hatalma lett volna a török ellen akár védő, akár támadó háborúra. Éppen 1532-ben páratlan tömegű és kitünő fölszerelésű hadsereg gyűlt Bécs

alá. A megütközés elmaradásának azonban csak egyik oka volt a hadsereg kései gyülekezése, a másik, szintén döntő ok az volt, hogy Szolimán nem ment el Bécsig. A keresztyén hadseregben t. i. nem volt meg a föltétlen készség arra, hogy Magyarország területén harcoljon. Ez a haderő főleg a német birodalomból jött. A német rendek készek voltak támogatni a császárt a franciák és Ferdinándot a törökök ellen — a birodalom integritásának védelmében. De féltékenységgel nézték a Habsburg testvérek földéhségét, — és ha a szultán, amint hirlelték és amint Szapolyai életében igaz is volt, újabb területeket nem hasított ki Magyarországból, Szapolyai pedig segédcsapatokat adott neki, akkor a német rendek többségének nézete szerint Ferdinánd hadjárata Magyarországon egy keresztyén állam ellen folytatott igazságtalan hódító háború volt. A német birodalom rendeinek féltékenysége és Ferenc francia király nyilt ellenségeskedése miatt Ferdinánd a török elleni háborútól csak veszteséget várhatott, tehát kezdettől fogva békére vágyott. Alig tudjuk előszámlálni azokat a követségeket, amelyeket békejavaslatokkal küldött vagy próbált küldeni a szultánhoz.

De egyre égetőbbé vált a szultán békevágya is. Főcéljait, Róma elfoglalását, Károly megalázását meg se közelíthette. A magyarországi harcokban roppant veszteségek érték s eközben emlékeznie kellett arra, hogy az ő császári hatalma teljesebb ugyan a mohamedánok, mint Károlyé a Krisztus-hívők fölött, de a mohamedán világban is van egy legyőzhetetlen uralkodó, aki nem ismeri el a császári felsőbbséget. Birodalmának keleti határán válságosra fordult a viszály a perzsákkal. Egyszerre keleten es nyugaton nem folytathatott nagy háborút, tehát békülnie kellett Ferdinánddal. Azt a követséget, amely Kőszeg előtt ott volt a táborban, már elútasította, hiszen ez a követség, Lamberg és Nogarola, Nisben érte a szultánt, Sztambul és Buda feleútján. Hogyan hallgatott volna kérésükre akkor, amikor győzelmet reménylő és zsákmányra éhes hadserege, hetekig tartó menetelés után, az ellenség földjéhez közelgett? Ha pedig egyszer elútasította a követséget, hogyan változtatta volna meg presztizsének sérelme nélkül az adott választ?

Ennek a kényes kérdésnek megoldását adta Kőszeg ostroma. A vár védelmét az a Jurisics vezette, akit a szultán és a nagyvezér még Konstantinápolyból személyesen ismert. Jurisicsot magához hivatta az ostrom végén Ibrahim nagyvezir és neki a kihallgatáson elárulta, hogy most siker reményével kérhetne Ferdinánd békét a szultántól. Az ügyet a legszigorúbb titokban kellett tartani. Ibrahim nem viselhette volna el, hogy a szultánról bárki azt hírelje, hogy kérés nélkül hajlandóságot mutatott a békére. Ferdinánd nem hozhatta nyilvánosságra reménykedését, nehogy Szapolyai vagy a francia politika meghiusítsa. Jurisicsnak személy szerint is érdeke volt a hall-

gatás, mert ezzel önmagának tartotta meg a békeszerzés egész dicsőségét.

Ilyen okok idézték elő, hogy éppen az ő tesvére, Zárai Jeromos ment Sztambulba 1532 végén; Jurisics maga talán sebei miatt nem mehetett. És az ostrom lezajlása után nem egészen öt hónappal, 1533 január 21-én létrejött Ferdinánd király első békekötése Szolimán szultánnal.

Ez a béke részben Ferdinándnak, részben Szapolyainak, tehát lényegében magyar uralom alatt hagyta a Duna—Dráva vonalát és a Drávától délre csaknem mindazt, amit a mai magyar nemzedék a magyar birodalomhoz tartozónak ismert. 183 év telt el, amíg területileg ugyanilyen kedvező békét nyerhetett Magyarország a töröktől.

Ezzel jutottam el a válaszadáshoz a fölvetett kérdésre: mi hát a történelmi jelentősége Kőszeg 1532-i ostromának? Íme a felelet: Ez a város 400 éve aránylag fontosabb volt, mint ma, kapitányának híre az ország határain túlterjedt. Maga az itt folyt küzdelem szimbolikus jelentőségű Magyarország történelmében, de ezt a dicsőséget másokkal is meg kell osztania. Semmivé törpül a vár és az ostrom jelentősége a török birodalom és a keresztyénség főhatalmainak tusájában, de *Európa, Ázsia és Afrika e borzalmas viaskodásában az első és közel két századon át el nem ért előnyökben gazdag béke megkötéséhez Kőszeg ostrománál a Jurisics személyébe vetett bizalom szolgált kapocsként.*

Török Pál.

Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI-XVII. századból.

A magyar városok és végvárak megrajzolása igen divatos foglalkozás volt a XVI—XVII. században. A török háborúk az egész keresztény világ érdeklődését felkeltették és így könnyen érthető, hogy a magyar határ mentén fekvő várak és erődített helyek neveit mindenfelé emlegették. Élelmes kiadók csak ezt a nagy érdeklődést használták ki akkor, mikor rajzolóikkal megörökíttették a harcok színhelyeit. Számunkra azért is fontosak e rajzok, mert magyar katonák dicsőséges harcainak, önfeláldozó hazaszeretetének színhelyei; magyar kapitányok állottak az erősségek élén és magyar kéz munkájának eredménye volt a várak felépítése. Sajnos azonban, hogy amint az e korbeli térképkészítők is inkább egymás műveit javítgatták, másolgatták, úgy e helyek megörökítői is nagyobbrészt nem eredeti megfigyelések, hanem korábban készült ábrázolások vagy pedig egyszerű bemondások alapján készítették metszeteiket; így megérthetjük, hogy ugyanazon helyről, ugyanabból az időből egymástól eltérő és a valóságot csak részben fedő adatokat találunk. Valóban nehéz feladat előtt áll a kutató, aki ezeknek az egykorú ábrázolásoknak alapján valamely hely történetéhez vagy helyrajzához megbízható adatokat keres.

Nagyon hálás helytörténeti és geográfiai feladat valamely hely keletkezésének gyökereit a helyrajzi adatok alapján kikutatni és kifejlődését az idők folyamán nyomon követni. Sajnosan tapasztaljuk azonban mindjárt az első lépésnél, hogy régi ábrázolás csak azokról a helyekről maradt fenn, amelyek katonai szempontból szerepet játszottak. Nagyon sok, ma jelentős szerepet játszó városunk fejlődését csak a közelmult századokig tudjuk követni, viszont ma jelentéktelen, de régen jelentős hadászati helyek gyökereit egész sorozat ábrázoláson keresztül a XVI. századtól kezdve követhetjük.

Aki ezeket a régi metszeteket vagy kéziratos anyagot végigtekinti, könnyen arra a véleményre jut, hogy készítőik a modern topográfia megkezdéséig az emberi lakóhelyeknek csupán látképes ábrázolásához értettek, vagy pedig az alaprajzot a várművek és nagyobb középületek, templomok homlokképé-

vel kötötték össze. A mai értelemben vett geometriai tervrajz ugyanis kevés akad köztük.

A XVI. században — a nagy földleírások megjelenése korszakában — egész sereg városkép készült. Úttörő munka volt ezen a téren a már korábban (1493-ban) megjelent Schedel H. „Buch der Chroniken und Geschichten" című, Wohlgemuth M. és Pleydenwurff H. ca. 2000 fametszetével illusztrált munkája. Városlátképei a korábbi hasonló ábrázolások közül a geográfiai elem erős képviseletével tünnek ki. Magyar vonatkozású — sajnos — csak Buda várának közismert fametszete.

Münster Sebastian „Cosmographia" című munkájában nagyobbrészt Schedel rajzainak utánzását látjuk. Tulajdonképeni várostervet nála sem találunk. Ő is városlátképeket ad, még abban a naiv felfogásban, hogy egyugyanazon kép a legkülönbözőbb városokat ábrázolja. A bécsi Nemzeti Könyvtárban meglevő kiadásai a következők: az 1537. évi kiadás[1] két kis homlokképet ad Budáról. Az egyik részlet Jeruzsálem látképéből, a másik általában várkastélyt és templomot ábrázol, azonosítani azonban nem lehet. Az 1544. évi kiadás[2] Hermenstatt-Nagyszebent tartalmazza, szintén többször előforduló ábra alapján. Érdekes ebben a kiadásban, hogy például ugyanazon kép ábrázolja Baselt, Koblenzet, Nürnberget, Kemptent és Solothurnt. Az 1550. évi baseli kiadás[3] Belgrádot és Nagyszebent tartalmazza; az előbbi ábrája később más szerzőknél is előfordul. Az 1550. évi baseli[4] és az 1575. évi kölni kiadás[5] után az 1628. évi baseli kiadás[6] Budát új ábrázolásban tartalmazza: a várkastélyt nyugatról nézve. Előfordul még benne: Kriechisch-Wyssenburg-Belgrád, Tokay-Tokaj (az 1566. évi ostrom), Jula-Gyula, Zigeth-Szigetvár.

Braun (Bruin) G. és Hogenberg Fr. „Beschreibung und Contrafactur der vornemster Stät der Welt" című 1572—1618-ban megjelent 6 kötete a XVI. század legfontosabb topográfiai munkája. Illusztrátorai közt van a híres Houfnagel is. A látképeken kívül már igen sok várostervet is tartalmaz. Kb. 15 magyar város látképének metszetét találjuk benne.

Ortelius Hieronymus: Chronologia . . . c. 1602-től kezdve megjelent munkájában számos magyar erősség képét találjuk, részint Siebmachertől, részint annak utánzóitól. Dilbaum Sámuel: Beschreibung aller deren ungar. Stätt, Vöstungen, Castellen und

[1] Cosmographei, Mappa Europae, Eygentlich für gebilder, ausgelegt und beschriebenn. . . Frankfurt am Meyn, 1537.

[2] Cosmographia. . . Basel, 1544.

[3] Cosmographei, oder Beschreibung aller länder. . . jetzt zum drittenmal gemennt. . . Basel, 1550.

[4] Cosmopraphiae universalis libri VI. Basileae, 1550.

[5] Cosmographia universale. . . Colonia, 1575.

[6] Cosmographia, das ist Beschreibung der gantzen Welt... Basel, 1628.

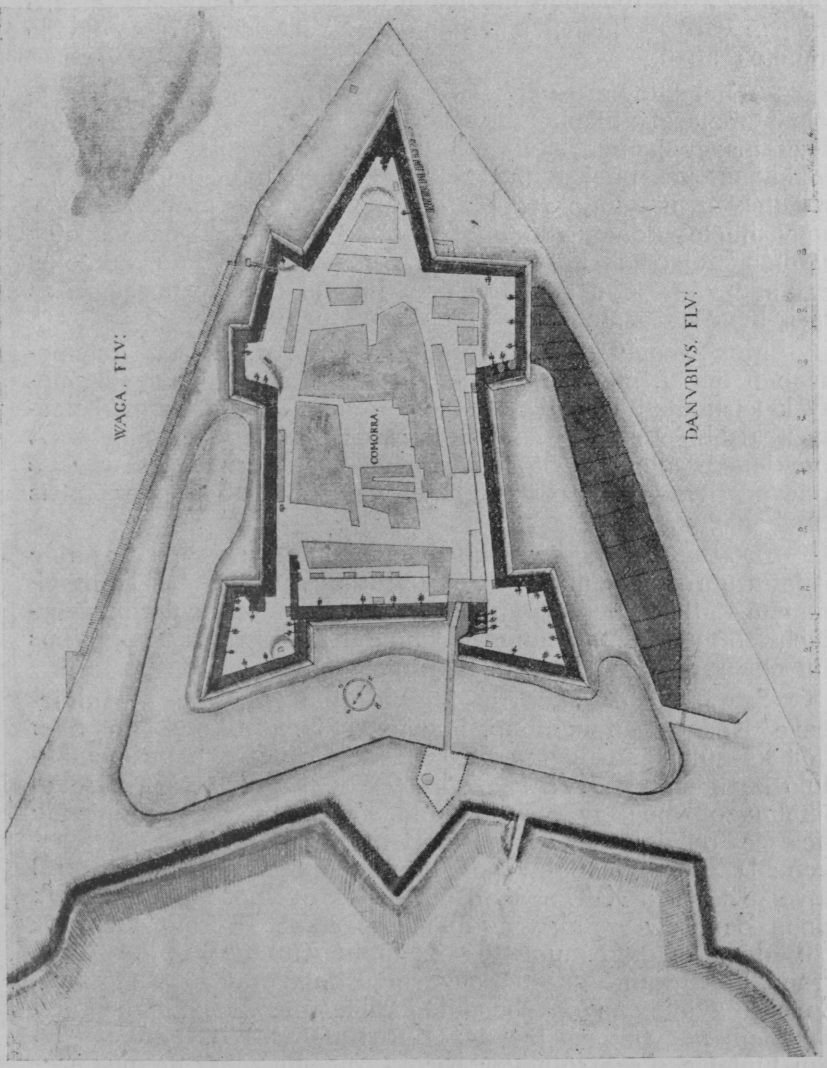

Komárom vára 1639-ben (Ledentu rajza)

Häuser, welche. . . 1603-ban kiadott munkája Zimmermann W. P. metszeteivel a legkorábbi gyüjteményes kiadás magyarországi vár-, város- és csataképekről. Végül Dilichii W.: Kurze Beschreibung und Abrisse der Länder und Vestungen . . . in Ungarn . . . c. 1609-ben megjelent munkáját említhetjük meg, a magyar városok látképeit tartalmazó XVII. század elejéről való munkák közül.

A magyar városokról és végvárakról nyomtatásban megjelent metszetgyüjteményeken kívül a XVI—XVII. századból kéziratos gyüjtemények is maradtak fenn. Ezeknek egyes rajzai sokkal értékesebbek a metszeteknél, mert hadi mérnökök készítették az uralkodók számára. Rajzolóik vagy természet után, vagy hiteles adatok, katonai mérnöki jelentések és vázlatok alapján dolgozták ki műveiket. Katonai természetű adatokat tartalmazván, természetesen nem juthattak nyilvánosságra és csak kevesek számára voltak hozzáférhetők.

Most azután a bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratgyüjteményében őrzött, magyar vonatkozású kéziratos látképgyüjteményeket ismertetjük keletkezésük sorrendje szerint. A gyüjtemények kisebb változtatással több példányban is elkészültek. A török határ menti erődített helyekkel foglalkozván, nemcsak a magyar, hanem az osztrák határ mentén levő végvárakat is tartalmazzák.

8609. számú kodex. Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adjacentium a mari Adriatico usque in Transsylvaniam, adjectis ichnographiis et delineationibus coloribus distinctis fortalitiorum, arcium etc. quae a Turcis variis temporibus aut obsessa, aut expugnata fuerunt.

Szerzőjéül a katalogus Stier Mártont jelöli meg kérdőjelezve. Kétségtelen azonban, hogy az 1660. körül működött Stier előtt készült, mert úgy a rajzok kivitele, mint a benne előforduló kézírások a XVI. századra vallanak. Az egyes rajzokra alkalmazott megjegyzésekből (pld. Pápánál: Papa muniende facies et opinione Jul. Thuri et Bern. Magni, továbbá több helyen: D. Schnendi [Schwendi], Franc. Poppendorff, Waldegara) kovetkeztetve a XVI. század 60—70-es éveiből való. A 38-ik lapon Zendrew-Szendrő váránál a következő feliratot találjuk: Eius dem Sendero munienda exemplu Authore . . . . . et Franc. Potendorff. A szerző neve olvashatatlanul ki van törölve. Ennek a gyüjteménynek hasonló kiállítású másodpéldányát őrzi a badeni nagyhercegi levéltár Karlsruheban,[7] ott azonban fel van tüntetve a szerző neve: Nicolo Angelini olasz mérnök személyében, aki tényleg az 1560-as években mint hadimérnök az osztrák udvar szolgálatában állott. De hogy 1554-nél később

[7] *Glaser Lajos dr.* közlése szerint.

keletkezett, kétségtelen abból, hogy a szatmári csatáról igen érdekes ábrázolást tartalmaz.

Tartalma a következő:

1. Croatia et Sclavonia. Színezett kéziratos térkép, 72 x 53 cm. méretben. Tartalmazza kb. Gráctól délre az Adriai tengerig és Villachtól a Balatonig terjedő területet. Vízhálózata ibolyaszínnel, a hegyek fekete színnel vakondturásszerű kis oldalnézetes halmokkal vannak ábrázolva és zölddel aláfestve. Az erdők fákkal és zöld aláfestéssel, a helységek homlokrajzzal, piros színnel vannak jelölve. Az összes jelzéseken arany díszítés látható.

2. Ditio Inter Muram et Danubium. A Balaton és a Bakony térképe, 54 x 80 cm. méretben.

3. Insola Czallokws. A Csallóköz térképe kb. Bécstől Komáromig. Utjelzéssel. Mérete 47 x 78 cm.

4. Montanae Civitates. A Felvidék, a Bányavárosok térképe kb. a Csallóköztől Rimaszombatig. Mérete 47 x 74 cm.

5. Superior Hungaria. A tulajdonképeni felvidék, 52 x 72 cm. méretben.

A térképek után városok rajzai jönnek:

1. Vienna. Színezett alaprajz, a várfal és a templomok homlokrajzban vannak ábrázolva. Ez az ábrázolás, amely Camesina szerint[8] Courier-től, 1606-ból származik, igen előkelő helyet foglal el a Bécs városáról meglevő régi tervek sorozatában és valószínűleg utólag kötötték a gyüjteményhez. A karlsruhei példányból természetesen hiányzik.

2. Graz. Színezett alaprajz.
3. Laibach. „ „
4. Fiume, Tersat. „ „
5. Dabar. „ „
6. Ototschancz. „ „
7. Zeng. „ „
8. Prindl. „ „
9. Dresnik. „ „
10. Withidsch „ „
11. Zerin. „ „
12. Siseg. „ „
13. Zagrabia. „ „ , a várfal és a templom homlokrajzban.
14. Krevtz. „ „
15. S. Georgen. „ „
16. Kopreiniz. „ „
17. Zerquena. „ „
18. Kanisa. „ „

[8] *Camesina*: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Wiens im XVI. Jahrh. Wien, 1881.

19. Vespriniv. Színezett alaprajz.
20. Palotha. „ „
21. Papa. „ „
22. Papa. „ „
23. Tatla. „ „
24. Giavariniv (Győr). Színezett alaprajz.
25. Komar. Színezett alaprajztervezet a külső várkiépítésére.
26. Oyvar. Színezett alaprajz.
27. Suran. „ „
28. Comiati. „ „
29. Leva. „ „
30. Leva. „ látkép.
31. Pukonz. „ alaprajz.
32. Kharpen. „ „
33. Tschrabrak „ perspektivikus látkép.
34. Casovia. „ alaprajz.
35. Scharospatak. „ „
36. Scharosch. „ „
37. Khrasnahorka. Perspektiv látkép.
38. Zendrew. Színezett alaprajz tervezet.
39. „ „ „
40. Zadwar. „ „
41. Onod. „ „
42. Agria. „ „ felirata: Poppendorf opinio.
43. „ „ „ felirata: opinio Waldegara.
44. Tokay. „ „ felirata: das gelb ist des Jo. Poppendorf mainung.
45. Kisvarda. „ „ tervezet.
46. Etschet. „ „ , igen érdekes vízi vár!
47. Zakmar. „ „
48. Monkatsch. „ „
49. Zatmar. A Szatmár melletti csata (1554) látképe. Igen szép, színes látkép, nagysága két teljes oldal.
50. Insl, wie Sackmar gelegen. Színezett alaprajz.
51. Chrastilniza. Színezett alaprajz, a várfal homlokrajzban.
52. Mittergradaz. A várkastély perspektiv képe.
53. Jeseniza. A kastély alaprajza, a várfal homlokrajzban.
54. Gradaz. „ „ „ „ „ és templom homlokrajzban.
55. Toplovaz. A kastély és palánk alaprajzban, a várfal perspektivában.

A lapok alapszíne zöld vagy sárga és erre vannak a rajzok ráfestve. Méretük 40 x 54 cm, de nagyon sok rajz két oldalt foglal el, nagysága tehát 80 x 54 cm. A városlátképek történeti fejlődése szempontjából is nagyon értékesek ezek az ábrázolások, amennyiben azt az átmeneti fokot mutatják, amikor még a homlokképet az alaprajzzal kombinálták. A várfalat, a

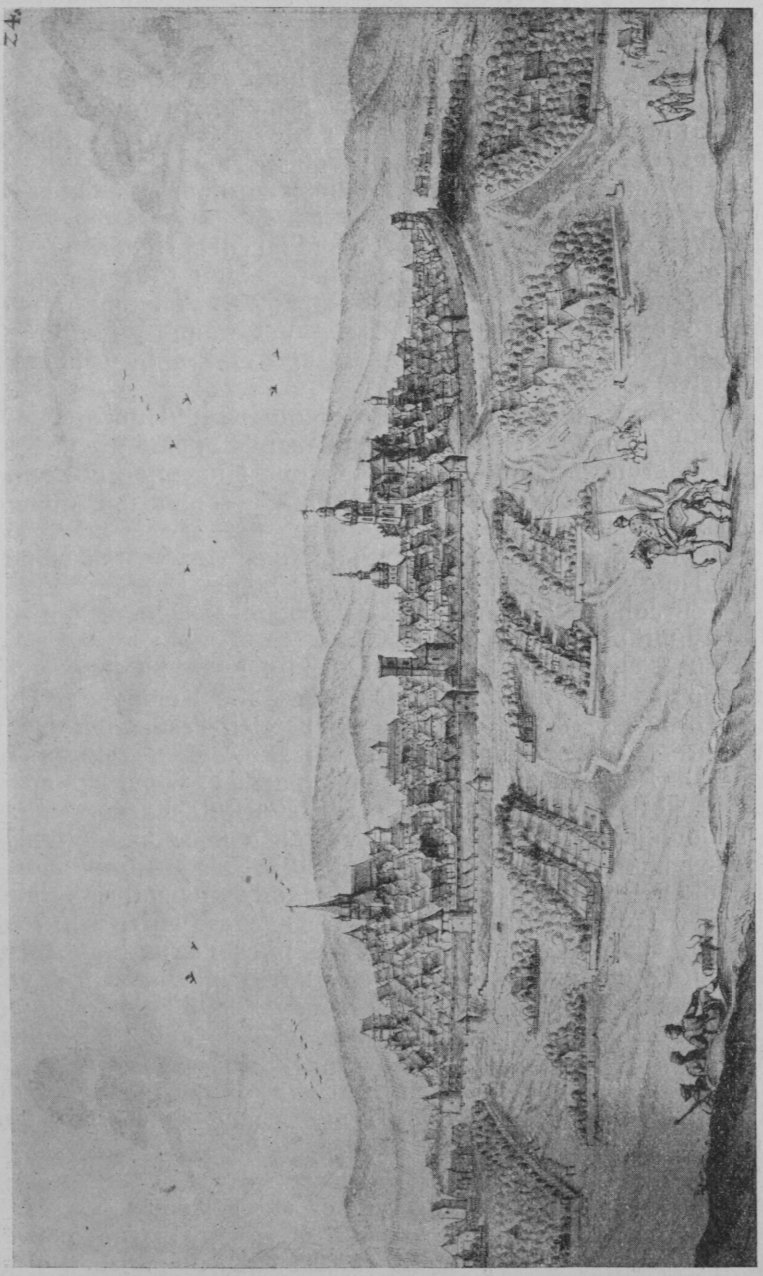

Kassa (Ledentu 1639-i rajza)

katonailag fontos épületeket és a templomokat homlokképben, a város beépített területét alaprajzban ábrázolták. Igen jellemző példa Zágráb ábrázolása.

8607. sz. kodex. Quadraginta ichnographiae et delineationes calamo exeratae et coloribus distinctae variorum propugnaculorum et locorum munitorum: Graecii. Labaci et illorum in Hungaria, Croatia et Dalmatia contra Turcas.

Ugyanazokat a helyeket tartalmazza, mint az előbbi gyüjtemény, amelynek változtatott másolata. A rajzok kivitele is ugyanaz, az ábrázolás módja azonban néhol eltér, mert az előbbi kodexben alaprajzzal jelölt helyek várművei itt homlokképpel, perspektivában vannak ábrázolva. A Fiume melletti Tersat erősség perspektiv képe és Vesprinium-Veszprém és környékének kezdetleges színes látképe csak ebbe a kodexbe van felvéve.

8622. sz. kodex. Johannes Ledentu, Regni Hungariae confinia (nigro sinico) delineata, nempe ichnographiae urbium, propugnaculorum, arcium etc. in confinibus Hungariae et partium adnexarum contra Turcas existentium in septuaginta quinque tabulis.

Jegyzet az első oldalon: Sammlung von 75 mit chinesischer Tinte ausführter Zeichungen der Städte Ungarns. Verfertiget von Johann Ledentu (wie es scheint) gegen Anfang des 17-ten Jahrhundts. (ao. 1639.)

8623. sz. kodex. Johannes Ledentu, Regni Hungariae confinia nigro sinico delineata, dass is dess . . . Königreichs Hungarn Granitz Heuser . . . Abriss aus befelch Ferdinandi des III. im Jahre 1639. in quinquaginta tabulis. Aláírva: Johann Ledentu Ihr Röm. Kays. May. bestelter Ingenieur wund Hoffmaler.

A két kötet ugyanazokat a rajzokat tartalmazza, az első a tulajdonképeni vázlatkönyv 75 rajzot, a második, az uralkodónak felajánlott tisztázati példány 50 rajzot. Az uralkodónak felajánlott példány nemsokára az udvari könyvtárba kerülhetett, mert Lambeck Péter könyvtáros kézírásával rá van írva: „Ex Bibliotheka Caes. Wienensi." A híres Petrus Lambeccius pedig 1662 óta volt az udvari könyvtárnál alkalmazva. A vázlatkönyvön ezt a könyvtári jelzést nem találjuk, valószínűleg Ledentu halála után, annak hagyatékából került az udvari könyvtárba. A két példány rajzai kivitelben is azonosak, az uralkodónak felajánlott példány rajzai azonban mintha gondosabb kivitelben készültek volna. A lapok mérete 445 x 270 mm, alul 1 cm-es széllel a felirat részére.

A következő helyeket tartalmazza:

1. Prespurg, Pozsony. A vár és város látképe.
2. Comorra, Komárom. A vár látképe a szigetről nézve.
3. „ „ A vár színezett alaprajza.
4. „ „ A vár látképe a Duna-Vág torkolata felől.

5. Comorra, Komárom. A vár és a város színezett alaprajza.
6. Neiheisel, Érsekujvár. A vár látképe.
7. „ „ . A vár színezett alaprajza.
8. „ „ A vár látképe madártávlatból. Igen gondos kivitelben.
9. Rab, Győr. Színezett alaprajz.
10. Fileck, Fülek. A vár és palánk látképe.
11. „ „ U. az a másik oldalról nézve, geografiailag is érdekes a környékező hegyek perspektivikus ábrázolása miatt.
12. Novigrad, Nógrád. A vár és környékének persp. látképe.
13. „ „ U. az a másik oldalról nézve.
14. Palanca, Palánka. Igen egyszerű palánk látképe.
15. „ „ U. az madártávlatból nézve.
16. „ „ U. az színezett alaprajzban és profilokkal.
17. Verebel, Verebély. Látkép madártávlatból.
18. „ „ U. az színezett alaprajzban profilokkal.
19. Giarmat, Füzesgyarmat. A vár látképe.
20. Leventzs, Léva. A vár látképe.
21. „ „ U. az a másik oldalról, előtérben néhány jellegzetes ház rajza.
22. Schezin, Szécsény. A vár látképe, előtérben csapatok díszfelvonulása.
23. Cascha, Kassa. A város látképe.
24. „ „ U. az a másik oldalról nézve.
25. Dokay, Tokaj. A vár látképe a síkság felől.
26. „ „ U. az a Tokaji hegyről nézve.
27. Sendereö, Szendrő. A város és vár látképe.
28. „ „ U. az a hegyek felől nézve.
29. Sagmar, Szatmár. A vár látképe.
30. „ „ U. az a másik oldalról.
31. Callo, Káló. A város látképe.
32. Onot, Ónód. Látkép.
33. Putnok. Látkép.
34. Sadtwar, Szádvár. Látkép.
35. „ „ U. az a másik oldalról.
36. Warasdin, Varasd. Látkép.
37. Copranitz, Kapronca. Látkép.
38. Szentgrot. A kastély látképe.
39. „ U. az a másik oldalról.
40. Nempti, Németi. A várkastély és palánk látképe.
41. „ „ U. az a másik oldalról.
42. Lindva. A várkastély látképe.
43. Zagrabia, Zágráb. A vár és város látképe, előtérben csapatszemle.

44. Chaktornia, Csáktornya. A várkastély látképe.
45. Egerszegh, Zalaegerszeg. Látkép.
46. Legrad, Légrád. Látkép.
47. Töplitz, Töplic. Látkép.
48. Zipserhaus, Szepesvár. A vár látképe.
49. „ „ U. az a másik oldalról.
50. Six, Szikszó. Látkép.
51. Kupferpergwerch, ? rézhámor látképe.
52. Mareck, ? A várkastély látképe.
53. Wainitz, Vojnics. A várkastély látképe.
54. „ „ U. az a másik oldalról.
55. Stampfa, Stomfa. A várkastély látképe.
56. Pailnstain, Borostyánkő. A sziklavár látképe.
57. „ „ U. az a másik oldalról.
58. Milzvemareck, ? Megerősített gazdasági udvar.
59. Lempach, Lakompak. A várkastély látképe.
60. „ „ U. az másik oldalról.
61. „ „ U. az madártávlatból.
62. Dozenpach, ? A várkastély látképe.
63. „ „ U. az más oldalról nézve.
64. „ „ U. az madártávlatból.
65. Nemetujvar, Németujvár. A hegyen levő vár látképe.
66. „ „ U. az a másik oldalról.
67. Dobra. Látkép.
68. Rechnitz, Rohonc, Látkép.
69. Szuha. A várkastély látképe,
70. Szentmarton. Szent-Márton. Látkép.
71. Garam. Látkép.
72. Szalancz. Szalánc. Látkép.
73. Jaszo, Jászó. Látkép.
74. Kisvarda, Kisvárda. Látkép.
75. Klenovnik. Arx (várkastély) látképe.

Általában az összes rajzok igen gondos kivitelben készültek, egynémelyik annyira pontos, hogy még az épületek részletei is kivehetők rajta. A rajzokat az előtérbe rajzolt lovas vagy gyalogos alakok még élénkebbé teszik. Nemcsak a várak és épületek, hanem a környező terep is gondosan fel van tüntetve rajtuk. Igen érdekesen látjuk viszont ezeknek a rajzoknak nagyrészét a Montecuccoli Raymond herceg hagyatékából a bécsi Hadilevéltárba került, 1660—1664.-ben Stier Márton által készített gyüjteményben,[9] melynek rajzai Ledentu munkájának hűséges másolatai.

[9] Vierzig Zwey saubere Abrisse verschiedener Gräntz-Festungen, Schlosser und Städte in Hungarn ungefähr von den Jahren 1660—bis 1664, aus der verlassenschaft des S. M. Fürst *Raym. Montecuculli*, von *Martin Stier*, *Hadilevéltár*, Térképgyüjtemény, G. I. a. 3.

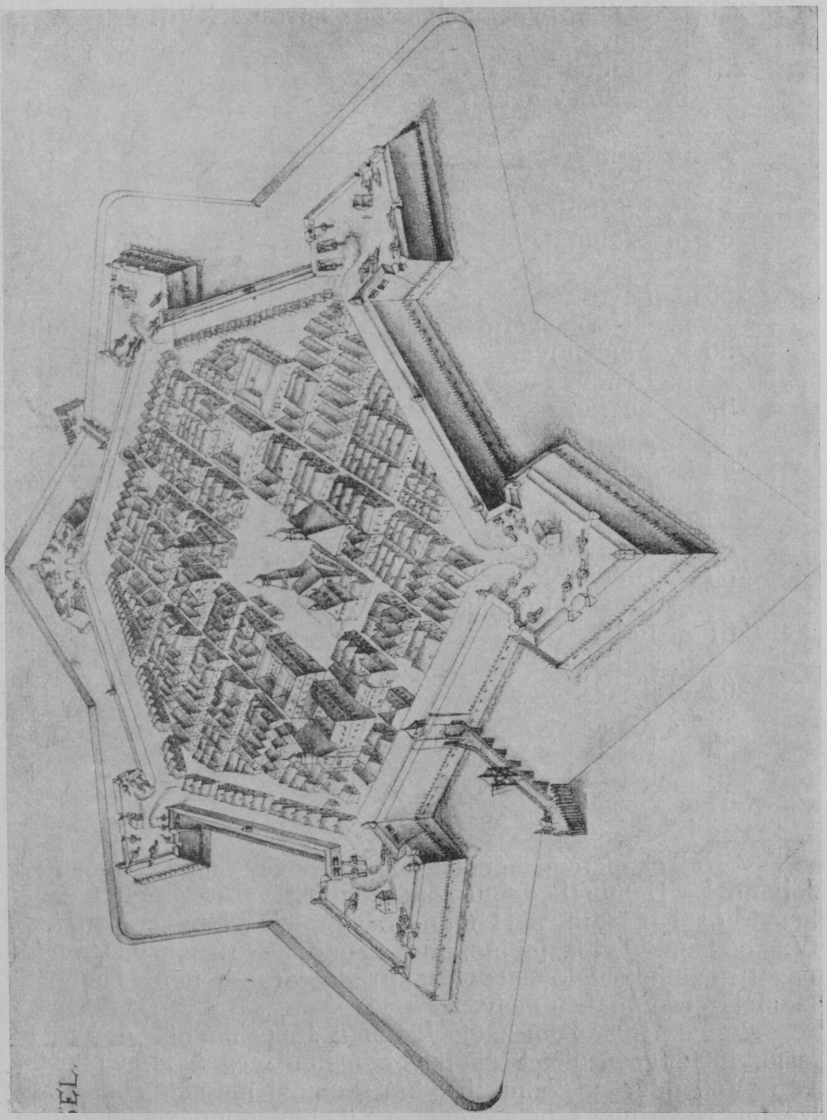

Érsekujvár Ledentu 1639-i rajzán.

A Ledentu féle kodex egyes látképeinek másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia épületében levő Történelmi Képcsarnokban is, még pedig az 1922-ben kiadott katalogus szerint a következők:

250	a. Csáktornya	látképe.	Tusrajz.	XVII.	sz.
	b. Illava	„	„	„	„
251	a. Putnok	„	„	„	„
	b. Mátra-Verebély	„	„	„	„
252	a. Kassa	„	„	„	„
	b. Dobra	„	„	„	„
253	a. Pozsony	„	„	„	„
	b. Érsekujvár	„	„	„	„
254	a. Szatmár	„	„	„	„
	b. Nagykálló	„	„	„	„
255	a. Léva	„	„	„	„
	b. Balassagyarmat	„	„	„	„
256	a. Németujvár	„	„	„	„
	b. Lendva	„	„	„	„
257	a. Légrád	„	„	„	„
	b. Zalaegerszeg	„	„	„	„
258	a. Varasd	„	„	„	„
	b. Kapronca	„	„	„	„
259	a. Szádvár	„	„	„	„
	b. Szádvár	„	„	„	„
260	a. Drégely-Palánka	„	„	„	„
	b. Drégely-Palánka	„	„	„	„
261	a. Fülek	„	„	„	„
	b. Fülek	„	„	„	„
262	a. Tokaj	„	„	„	„
	b. Tokaj	„	„	„	„
263	a. Nógrád	„	„	„	„
	b. Nógrád	„	„	„	„
264	a. Szendrő	„	„	„	„
	b. Szendrő	„	„	„	„

A rajzok némelyikénél a szerző neve is meg van említve: Johann Le Dentu (Ledentu János). Fülek várát ábrázoló egyik képét közölve látjuk a Hóman—Szekfű-féle „Magyar Történet" IV. kötetének 144-ik lapján, ahol azonban — valószínűleg Hufnagel rajzaihoz való hasonlósága alapján — mint Hufnagel rézmetszete van feltüntetve.

A gyüjtemény készítője Ledentu János mérnök és udvari festő, 1602-ben született és 1654-ben halt meg. A Hadilevéltárban talált adatok szerint 1633-ban katonai mérnöki állásra pályázott. Neve többször szerepel a különböző indexekben, főleg megbízatásaival kapcsolatos pénzügyekben.[10]

[10] *Hadilevéltár*, Hofkriegsrath, 1633, 1639. évi, valamint *Állami Levéltár*, Amts-Protokoll No. 2. 1637. évi, végül *Nemzeti Könyvtár*, kézirati osztály

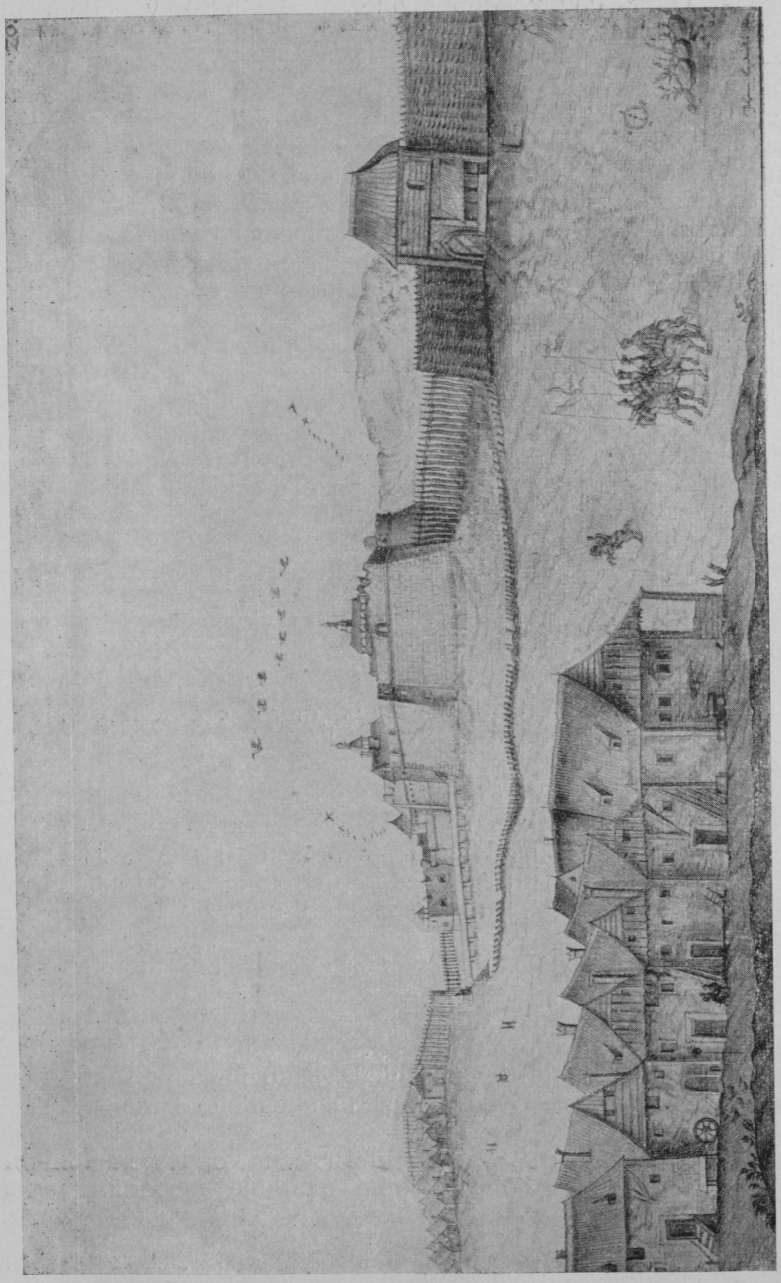

Léva vára (Ledentu 1639-i rajza)

8332. sz. kodex. Mappa oder die Gränitzen von dem Adriatischen Meer bis Siebenbürgen, wasz die Röm. Kay, Maytt und dasz Hoch Löbl. Ertzhauss Oesterreich vor Vöstungen und Plätze gegen dem Türchen stettig erhalten und in allen Versehen Lassen Müessen.

12 drb. színezett kéziratos, kartonra húzott térkép, az egyes lapok mérete: 39x34 cm. Tartalmazza a vízhálózatot, a hegyrajzot, (vakondtúrásszerűen jelölve és árnyékolva), az erdőket (fajellel és zöldre festve), a helységeket jelentőségük szerint külön jellel (pld. püspöki székhely vagy apátság : pásztorbottal is jelölve.) Minden egyes lap közepén a lapra eső ország vagy tartomány címere. A térképet 1661-ben készítette Stier Márton, tehát a cs. és k. családi hitbizományi könyvtárban őrzött 1664-ben Bécsben metszetben megjelent, igen ritka és értékes térképnek a kéziratos példánya. Mértéke : 1 : 530.000, 12 lapon.

8671. sz. kodex. Ichnographiae et mappulae chorographicae triginta locorum Hungariae et Serbiae cum notis italicis, hispanicis et germanicis, ad bellum Turcicum a. 1691—1693 pertinentes, quarum auctores Visconti et Borgsdorf sive Burgsdorf hinc inde indicurunt.

A hadjáratra vonatkozó több kézirat és vázlat gyüjteménye. Magyar vonatkozásúak :

1., Entwurff des Moldauer Pass. Magyarázat : A—M. Tusrajz, 30 x 19 cm.

2., Vorbildung der Vöstung Groswaradein. Magy. : A—K. Tusrajz, a vár alaprajza és profilok, mérete : 27 x 41 cm.

3., Az erdélyi török határ kéziratos, színes térképe 40 x 29 cm.

4. Lugos, a Temes mellett fekvő erősség színezett alaprajza profilokkal. Magy. A—Q. Mérete : 30 x 18 cm.

5., Pianta di Lugocs come di presente si troua. Színezett alaprajz profilokkal. Magy. A—M., mérete : 29 x 30 cm.

6., Plan von Charansebes. Színezett alaprajz, magy. A—D., mérete 16 x 26 cm.

7., Charansebes, a vár színezett tervrajza, mérete : 24 x 31 cm.

8., Spiegatione del qui aneffo d'Aradt. Magy. A—I., színezett tervrajz, mérete 30 x 39 cm.

9., Dichiezatione del presente Disegno che di presente si lanova nell Isola appresso d'Orsoua. Melléktérképpel, magy. A—F., mérete : 20 x 31 cm.

8612 sz. kodex. Leopoldus Franciscus von Rosenfeld, Ichnographiae et delineationes calamo exaratae et partim nigro

Hofzahlamtsbücher 1639. évi indexeinek megfelelő utalásai. Lásd továbbá : *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.* I. Abt. VI. Bd. Wien, 1908 és : *Geschichte der Stadt Wien.* VI. Bd. Wien, 1918 köteteit.

sinico partim coloribus distinctae omnium proeliorum, castrorum etc. quae metati sunt exercitus S. R. Imperii pro Hungaria contra Turcas recuperanda duce et auspice Eugenio principe Sabadiensi a. 12. Julii 1697. usque ad 27. Novembris 1698 cum explicatione germanica.

A címlap felírata : Marchs und campementen dero in Hungarn stehenten kayserlichen haubt armae so geschegen und der commanto ihro Hochfürstl. turchl. Princc Eugenio von Savoye den 12. July bis den 5 november anno 1697.

Az első rész a hadjárat első szakaszát tartalmazza és a következő községek és azok környékeinek rajzait : Veres-marton, Sombor, Bács, Illok, Zerovitz, Peterwardein, Sablia, Szt. Tamás, Zenta, Petena, Petre, Titel, Sabatka, Rititza stb.

A második rész a zentai győzedelmes csata utáni balkáni hadjáratot örökíti meg. Nagyobbrészt szlavóniai és boszniai helységek melletti táborok tervrajzai.

A harmadik rész az 1698-i hadjárat táborterveit tartalmazza. Első lapja a Duna-Tisza közének kéziratos színezett térképe, melynek címe :

Marchs und Campementen Kay. Haubt Armee in Hungarn Letztere Compagni des Friten schluss bei Carlowitz und der Commando Ihro Hoch First. L. Turchl. Princ Eugenio von Savoyen. undertenig zu sagetragen von mir Leopold Rosenfeld.

Igen gondosan rajzolt, szépen színezett térkép ; a keletnyugat irány függőleges. A hadjárat összes csatahelyei, táborterei fel vannak rajta tüntetve, azonkívül — ami igen értékessé teszi — Bécsből Székesfehérváron és Budán át Pétervárig vezető két póstaút is. Mérete : 35 x 48 cm.

A térkép után a tábortervek következnek : Veresmarton, Sombor, Labschatza, Batz, Illok, Pétervárad, Cobila, Titel, Petzkerek, Sablia, Petz, Zenta, Klein-Kaniza, Szeged, Desk, Nadlak, Zemlok, Arat.

Mindhárom rész rajzai tussal készültek, egynémelyik igen tetszetősen van színezve, a feliratok és minden táborrajz mellett a tábor leírása kalligrafikus, gondos betűkkel készült. Nemcsak a vízrajzot adja, hanem a folyókon és mocsarakon átkelőhelyeket is megjelöli. A hegyrajz ábrázolása a táborhelyek körül perspektiv, ami nemcsak a táj szépségét fejezi ki, hanem valósággal geográfiailag is tanulságos és felhasználható adatokat ad. Az úthálózat teljes, majd minden lapon kis irányrózsa van a tájékozás megkönnyítésére. A terepe szántókat, réteket. kerteket, szőllőket és mocsaras területeket különböztet meg. A táborok feltüntetésére a szokásos katonai jelzéseseket alkalmazza, az egyes parancsnokok neveinek feltüntetésével. A lapok 24 x 36 cm. méretűek.

Az 1697—1698. évi hadjáratról készült rajzgyüjteményt megtaláljuk a hadilevéltárban is, csakhogy itt három köletre van

A M. KIR. ORSZ. L... KÖNYVTÁRA

felosztva, a hadjárat három szakaszának megfelelően. Mindjárt két kéziratos példányban: az egyik minden felirat nélkül, egészen vázlatszerű kiállításban, a másik példány francia nyelven írva, a következő ajánlással:

Livre Troisieme. Contenant Les Marches et Campemens de L Armee Imperiale en Hongrie sous les Ordres de Son altesse Serenissime Le Prince Eugene de Savoie en 1698.

A francia nyelvű példány kiállítása szintén igen gondos.

Városaink fejlődéstörténetéhez a felsorolt gyüjteményes ábrázolások évszázadokra visszanyúló helyrajzi adatokat szolgáltatnak olyan téren, ahol írásos emlékek alapján csak megközelítőleg tudunk tapogatózni, Históriai szempontból való nagy megbecsülésüket mutatja, hogy a bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratgyűjteményében őrzik őket és kartográfiai adataik és jellegük dacára sem adták át a könyvtár geográfiai gyüjteményének, ahol a többi térképes ábrázolásokat kezelik.

Dr. Borbély Andor.

A segesvári ütközet.

(1849. julius 31.)

Elmúlt már 20 éve, hogy a Magyar Tudományos Akadémia egyik felolvasóülésén bemutattam a segesvári ütközetről írott rövid tanulmányomat.

Húsz esztendő elég hosszú idő a történetkutatás során, kivált ha az 1848/49-i magyar szabadságharcról van szó, amelynek legfontosabb hivatalos iratanyagát sok évtizeden át tartotta zár alatt a bécsi cs. és kir. Hadilevéltár. Ez a nélkülözhetetlen forrásanyag csak a Monarchia széthullása s a forradalmak lezajlása után kialakult új helyzetben vált hozzáférhetővé, de a benne végzett kutatások máris temérdek, eddig ismeretlen, vagy rosszul ismert részletre derítettek világosságot. Most tehát végeszakadhat annak a kényszerűségszülte egyoldalúságnak, amely több mint 70 éven át súlyosodott a magyar függetlenségi harc történetére.

Az, aki ezzel a tárgykörrel foglalkozni akar, ma már semmiképen se mellőzheti a bécsi Hadilevéltárat, mert mindaz, ami az 1848/49-i hadieseményekről 1920 előtt íródott, nagyon tüzetes átvizsgálásra, helyreigazításra, vagy legalább is kiegészítésre szorul.

Ez indított engemet is arra, hogy visszatérjek 20 év előtti tárgyamhoz, bárha róla alkotott és akkor kifejtett felfogásom alapjában véve mitse változott.

Ime tehát a segesvári ütközetnek minden oda nem való tarka-barka szóvirágtól és mende-mondától megtisztított története, a mostanáig feltárt hiteles adatok alapján.

I.

A segesvári ütközet előzményei.

A történelem eseményei láncszemekként függenek egymással össze. Mindeniknek meg van a maga előzménye és következménye ; nem lehet tehát valamely szorosan körülhatárolt mozzanatot az előzmények és következmények mellőzésével

kiragadnunk a történtek sorából, anélkül, hogy érthetetlenné ne váljék. Ennélfogva a segesvári ütközet leírását se kezdhetjük azzal a pillanattal, amidőn az Ördögpatak mögött állott oroszok ágyúszóval köszöntötték a Fehéregyháza főutcájából kibontakozó magyar csapatokat. Sőt nagyon is messzire kell visszanyúlnunk, hogy érthetővé tegyük az Erdélyben kialakult hadihelyzetet s egyik következményét: a julius 31-i ütközetet.

*

A nyári hadjárat kezdetén öt ponton tört az ellenség Erdélybe.

Grotenhjelm orosz altábornagy kombinált hadosztálya[1] junius 19-től kezdve, a Borgói- és a Radnai-szoroson át, Besztercére tartott. Lein ezredes jóval gyöngébb különítménye.[2] hét nappal később, az Ojtozi-szoroson nyomult Háromszékbe, míg az orosz erő zöme, az V. hadtest,[3] Lüders Sándor gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt, Grotenhjelmmel egyszerre, a Tömösi- és a Törcsvári-szoroson át tört útat Brassó felé.

Ennek az utóbbinak, herceg Paskievics tábornagy parancsa szerint, teljes rendet kellett volna a Királyhágón túl teremtenie akkorára, amikor az anyaországban működő orosz főhadsereg a Tiszához közeledik. Ez, mint tudjuk, julius 29-én történt.[4] Ugyanakkor kellett volna Lüdersnek Kolozsvárról Nagyvárad felé indulnia, hogy az időközben odaérkező orosz főseregheż csatlakozzék.[5]

[1] Az egykorú hivatalos írások „Truppen-Corps"-nak mondják de összetételénél és erejénél fogva inkább a „hadosztály" névre tarthat számot. Összetétele és állománya ez volt:

Orosz csapatok: 8 zászlóalj, 9 lovasszázad, 2 üteg, (9403 ember, 1286 ló, 24 ágyú).

Osztrák csapatok: 18 gyalogszázad, 1¼ lovasszázad, 1½ üteg, (3047 ember, 246 ló, 7 ágyú).

Az orosz ütegek itt csak kivételesen állottak 8 helyett 12 ágyúból.

(*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k k, Armee-Corps in Siebenbürgen. 1849. Fasc. XIII. a, Nr. 6. a.)

[2] 4 zászlóalj, 1 lovasszázad, 1 üteg, (3562 ember, 207 ló, 8 ágyú). *U. o.* Fasc. VII. ad Nr. 19.

[3] 26 zászlóalj. 34 lovasszázad, 7 üteg és 2 szekerészzászlóalj, mindössze 29252 ember, 8523 ló, 56 ágyú. Ebből a harcoló csapatokra körülbelül 27300 fő esik. (*Neidhardt*: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ung. Rebellen. I. II. 70. és k. II.)

[4] *Ramming*: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. 402 l.

Neidhardt: i. m. III. 33. l.

[5] „Die Bestimmung des Corps Lüders ist vorerst die Eroberung von Siebenbürgen; wann und wohin dann sein Corps, zur Cooperation mit der grossen Armee, von Klausenburg dirigiert werde, wird seinerzeit FM. Paskiewitsch bestimmen. Dieser Zeitpunkt dürfte dann eintreten, wenn FM. Paskiewitsch gegen die Theiss vorrückt."

(*Dorsner* ezredes jelentése. Bukarest, 1849. jun. 11. — *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. XIII. a. Nr. 16.)

Minthogy pedig a Vöröstoronyi-szorost is meg kellett szállania s Gyulafehérvárát is meg kellett az ostromzártól szabadítania: hadműveleti vonala Brassó—Fogaras—Vöröstorony—Gyulafehérvár—Torda—Kolozsvár—Nagyvárad lett volna.

Lüders a maga korábbi javaslatában[6] hadműveleteinek végső céljául Szegedet, hadműveleti vonalul pedig a Maros völgyét jelölte ki. Paskievics azonban csak julius közepetáján hagyta jóvá ezt a tervet.[7]

Mindebből most már kitűnik Bem kettős feladata is.

Oltalmaznia kellett erejének legfőbb forrását, a Székelyföldet, de egyúttal meg kellett akadályoznia az V. orosz hadtestnek a magyar Alföldre való kijutását is. Mivel azonban a Székelyföld Erdély keleti oldalán van, a magyar Alföld pedig a Királyhágón túli országrész nyugati oldalával határos, nyilvánvaló, hogy ez a két feladat minduntalan egymásba ütközött. Minél közelebb volt ugyanis a harctér a keleti határhoz, annál nagyobb volt a veszedelem, hogy az oroszok elözönlik a Székelyföldet s ezzel elvágják Bem életerét. Viszont minél továbbra mehetett Lüders nyugat felé, annál közelebb jutott az anyaországbeli főharctérhez.

Ebből a dilemmából csakis úgy lehetett volna szabadulni, hogy Bem az oroszokat vagy be sem ereszti, vagy pedig — mindjárt betörésük után — döntően megveri és kiűzi őket. Csakhogy akkora honvédsereg, amekkora a 27.300 harcost számláló V. orosz hadtest lebirásához kellett volna, nem volt összegyüjthető, mert Bem az orosz támadás pillanatában csupán a brassai-, székelyföldi- és besztercei hadosztállyal, vagyis mindössze 19147 emberrel és 52 ágyúval rendelkezett,[8] de ennek $^4/_{10}$ részét is Grotenhjelm kötötte le.

Mikor az oroszok — előbb mint bárki is gondolta volna — Erdélybe törtek, Bem Nagyváradon tárgyalt Kossuthtal, aki őt a fővezérség elvállalására akarta volna birni. Ennélfogva saját hibáján kívül, éppen akkor nem volt a harctéren, amikor leginkább kellett volna.

Amidőn a veszedelem hallatára, a közelebbi — besztercei — harctérre sietett, a Borgói- és a Radnai-szoros védelmére rendelt IV. hadosztályt már nem ott, hanem Désen találta.

És ha most meg akarjuk bírálni azt, amit Bem a következő napokban tett, akkor ne azt vegyük alapul, amit mi 83 év elmúltával tudunk, hanem azt, amit ő tudott az egymásra torlódó meglepetések között.

6 *U.* o. Fasc. V. Nr. 15.

7 „ . .le maréchal désire qu'après m'être emparé de Hermannstadt et après avoir degagé Carlsburg je me porte vers la Theyss". (*Lüders* Clam. Gallasnak, 1849 jul. 17. — *U.* o. Fasc. VII. Nr. 25.)

8 *Gyalokay Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (*Tört. Szemle*: 1915. évf. 90. l.)

A jelentések azt mondották, hogy az ellenség támadása, mind Beszterce, mind Brassó irányában, körülbelül egyenlő, 10—12 ezer főnyi erővel történt.[9] Bem úgy tudta, hogy Lüders az Oláhországban veszteglő erdélyi osztrák hadtestet is magával hozta.[10] Számítása szerint tehát az oroszok és az osztrákok Erdélybe rontó ereje 20, legfeljebb 24 ezer főre rughatott ; ennek leküzdésére pedig az erdélyi magyar hadsereg elegendőnek látszott, mihelyt a csapatok egyesítése a helyzet kívánta pontokon megtörtént.[11]

Ámde az volt a bökkenő, hogy ez a csapatösszevonás megkésett. Ennek egyik oka Bem távolléte, a másik pedig az oláhok ellen junius 4-én megkezdett támadás volt,[12] amelyet junius 2-án parancsolt meg Bem, amikor Délmagyarországból Nagyszebenbe érkezett.[13]

A vezér a kétfelől és egyszerre megindult orosz támadásból bizonyára észrevette, hogy az ellenség mostani fellépése nem olyan, a főhadműveletektől távoleső kósza jelenség, mint aminő februáriusi látogatása volt.[14]

Feltehette, hogy a két csoport — Lüders és Grotenhjelm — működése összefügg s hogy majd valahol egyesülniök is kell. Abban a hitben, hogy a besztercei orosz csoport is akkora, mint a brassai, mindakettőt egyenlő fontosságúnak vélhette. A rövidebb hadműveleti vonal s az oroszok hadműveleti alapjának közelsége okolja tehát meg, hogy előbb Grotenhjelmmel akart leszámolni.

Arra ugyanis bízvást számított, hogy ha az oroszokat kiveri a Borgói-szoroson s nyomon követve őket, hadműveleti alapjukat — Bukovinát — támadja meg, ezzel a Brassó felől működő Lüders számítását máris összezavarhatja.

A terv végrehajtása azonban három nagy akadályon feneklett meg. Az első az volt, hogy a besztercei hadosztály a borgóprundi és kisilvai szaladás után annyira megfogyatkozott és annyira meg is bomlott, hogy az olaszfalusi ütközet első napján[15] Bem kezében is felmondta a szolgálatot. Az annyira szükséges erősítés pedig — második akadályként — gyéren és megkésve érkezett s a nagy hiányt felerészben se pótólhatta.

Végül pedig azért is maradt el a besztercei döntő támadás, mert Bem — részint Grotenhjelm passziv magatartásából,

9 *Bem* Ihász alezredesnek, Teke, 1849 jun. 30. (*Nemz. Múzeum levéltára*: Ihász Dániel iratai).

10 *Bem* jul. 3-i napiparancsa (*Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca. Okmánytár LXXI. l.)

11 *Bem* Ihásznak: i. h.

12 *Forró* ezredes jelentése. Brád, 1849 jun. 4. (Birtokomban).

13 Az erdélyi fővezérség naplótöredéke. (Birtokomban).

14 Részletesen leírtam: „Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása" című munkámban.

15 Junius 27.

részint újabb jelentésekből — arról győződött meg, hogy az erdélyi hadjárat sorsa nem a besztercei harctéren dől el, minthogy a baj főfészke nem ott, hanem Brassó táján van.

Ennélfogva a Beszterce felé útbanlevő további segítőcsapatokat nyomban a Székelyföldre irányította, azt remélve, hogy ott ilyenformán 12 ezer embert és 50 ágyút gyüjthet össze. Az volt ugyanis a szándéka, hogy a Nagyszeben felé már elindult[16] Lüders háta mögött elfoglalja Brassót és a Tömösi-szorost. Erről értesíti a nagyszebeni hadosztály ideiglenes parancsnokát, Pap Vilmos alezredest, a Vöröstoronyban székelő Ihász alezredesnek pedig megparancsolja, hogy okvetlenül zárja el és védje a szorost, nehogy az oroszok ép bőrrel szökhessenek ki rajta.[17]

A mindenfelől odarendelt csapatok azonban csak nagylassan gyülekeztek Csíkszeredán s a Felsőrákos és Homoród—Ujfalu között emelkedő Rika-tetőn. Állományukat még az utolsó pillanatban ki kellett egészíteni s a székelyhadosztály felbomlott csapattesteit ujjá kellett szervezni. Mindehhez még az is járult, hogy a székelyhadosztály törzstisztjei, a szerencsétlen sepsiszentgyörgyi (első) ütközet[18] után el akarták mozdítani parancsnokukat, Gál Sándor ezredest, Szabó Nándor alezredest szándékozván helyébe tenni. Ennek a kísérletnek könnyen végzetessé válható következéseit csakis Bem kíméletlen közbevágása hárította el. A parancsnokválasztó katonatanácsot szétugrasztotta s főkolomposait a csíkszeredai Mikóvár tömlöcébe csukatta.

S míg az idő egyre telt s Brassó megtámadása — ki nem küszöbölhető okokból — egyre késett, egyszerre csak „deus ex machina"-ként megjelent a Barcaságon, Gróf Clam-Gallas altábornagy parancsnoksága alatt, az Olâhországból jövő erdélyi osztrák hadtest,[19] hogy az V. orosz hadtest Brassó táján maradt részeit felváltsa.

De még ez se volt elég a bajból, mert a várt 12 ezer ember helyett, ruha, puska és nyeregszerszám hiányában,[20]

[16] Lüders julius 2-án indult először Nagyszeben felé, de két nap mulva Vledényből vissza is fordult.

[17] *Bem* Ihásznak. Beszterce, 1849 jul. 7. (*Nemz. Múzeum levtára.* Ihász D. iratai.)

A nagyszebeni hadosztálynak három különítménye volt: Fogarason (Móricz József alezredes), Fenyőfalván (Bíró Ede őrnagy) és a Vöröstoronyi-szorosban (Ihász Dániel alezredes).

[18] Julius 5.

[19] Az 1849 jun. 22-i hadrend és állomány szerint: 15 zászlóalj, 14½ lovasszázad, 5 üteg, 5 röppentyűvető, (10607 ember, 1654 ló, 30 ágyú, 5 röppentyűvető). — *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. VI. Nr. 14.

[20] „. . .les szeclers arrivent en assez grande quantité; j'en ai déjà environ 15000, malhereusement ils ne sont pas armés". (*Bem* Kossuthnak:

csak 6812 embert lehetetett Háromszékben csatasorba állítani.[21] A rikai különítmény is csak 2 zászlóaljból, 1 lovasszázadból és 1 ütegből, mindössze valami 1700 emberből és 6 ágyúból állott.[22]

Ekkora erővel a Rennenkampf tábornok orosz különítményével[23] megerősített osztrák hadtest ellen nem volt tanácsos döntő támadást kockáztatni, annál is kevésbbé, mert Clam-Gallas háta mögött, Sárkányon, még négy orosz zászlóalj állott,[24] amely — szükség esetén — azonnal beavatkozhatott.

Eközben Lüders gyorsan haladt Nagyszeben felé. Bemnek tehát, hogy az ottani I. hadosztályt közvetve megsegítse, a meddőnek ígérkező taktikai csapás helyett, valami gyors és ügyes sakkhuzáshoz kellett folyamodnia, még mielőtt Nagyszeben s a Vöröstoronyi-szoros az oroszok kezére jutott volna.

Julius 20-án, Eresztevény és Maksa közötti táborából kiindulva, megtámadta s kiszorította Háromszékből a csak lanyhán védekező Clam Gallast és Rennenkampfot. Azután — szemmeltartásukra — erejének egy részét Sepsiszentgyörgyön hagyva, másik részével gyorsan megfordult s az Ojtozi-szoros felé tartott. Jól tudta még a tavaszi hadjáratból s most is látta Grotenhjelm viselkedéséből, hogy mennyire féltik az oroszok a Bukovinába, Moldva- és Oláhországba nyíló szorosokat, amelyeknek biztosítása kedvéért akárhányszor lemondanak tulajdonképpeni feladatukról is. Erre számított tehát most is és terve csakugyan be is vált.

Julius 23-án kiverte az Ojtozi-szorosban Hârjánal őrködő orosz zászlóaljat, majd a segítségül érkező Ustrogov táborno-

Sepsiszentgyörgy, 1849 jul. 21. — *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten der ung. siebenbürg. Armee. 1849. Fasc. VII. Nr. 13.)

„. . .itt Erdélyben rendes lovasaink százanként húzzák a napi díjt feles Tisztjeikkel, kard nyereg és ruha nélkül . . .egy Századból alig van 25—30 legény, kit ellenség elébe lehetne küldeni." (*Dobozy István* kormánybiztos Kossuthnak: Marosvásárhely, 1849 jun. 28 — *U.* o. Fasc. VI. Nr. 30.)

[21] 6 zászlóalj, $3^3/_4$ lovasszázad, 2 utász század, 5 üteg. (A háromszéki sereg hadrendje. Maksa, 1849 jul. 19. — Birtokomban.)

[22] A szintén odaszánt 50. zászlóaljat az utolsó pillanatban Szászrégenbe rendelte Bem. (A marosvásárhelyi térparancsnokság jelentése és Lőrinc őrnagy feljegyzése a Rikára indított csapatokról. Birtokomban).

Magyar és osztrák hadtörténetírók szerint, Bemnek 12—15 ezer embere és 40—50 ágyúja volt julius 20-án Háromszékben:

Gelich: Magyarország függ. harca. III. 732. l.

Breit: Magyarország függetlenségi harcának katonai története. III. 167. l.

Nagy Sándor: i. m 80. l.

Ramming: i. m. 520. l.

Heydte: Der Sommerfeldzug des Rev. Krieges in Siebenbürgen. 72. l. stb. stb.

[23] 4 zászlóalj, 1 dzsidásezred (8 század), 1 könnyű-, $^1/_2$ lovasüteg (4887 ember, 1414 ló, 12 ágyú). *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VII. Nr. ad 16., 19., 43.

[24] *Dick* tábornok Clam-Gallasnak: Fogaras, 1849 jul. 18. (*U.* o. Nr. 30.)

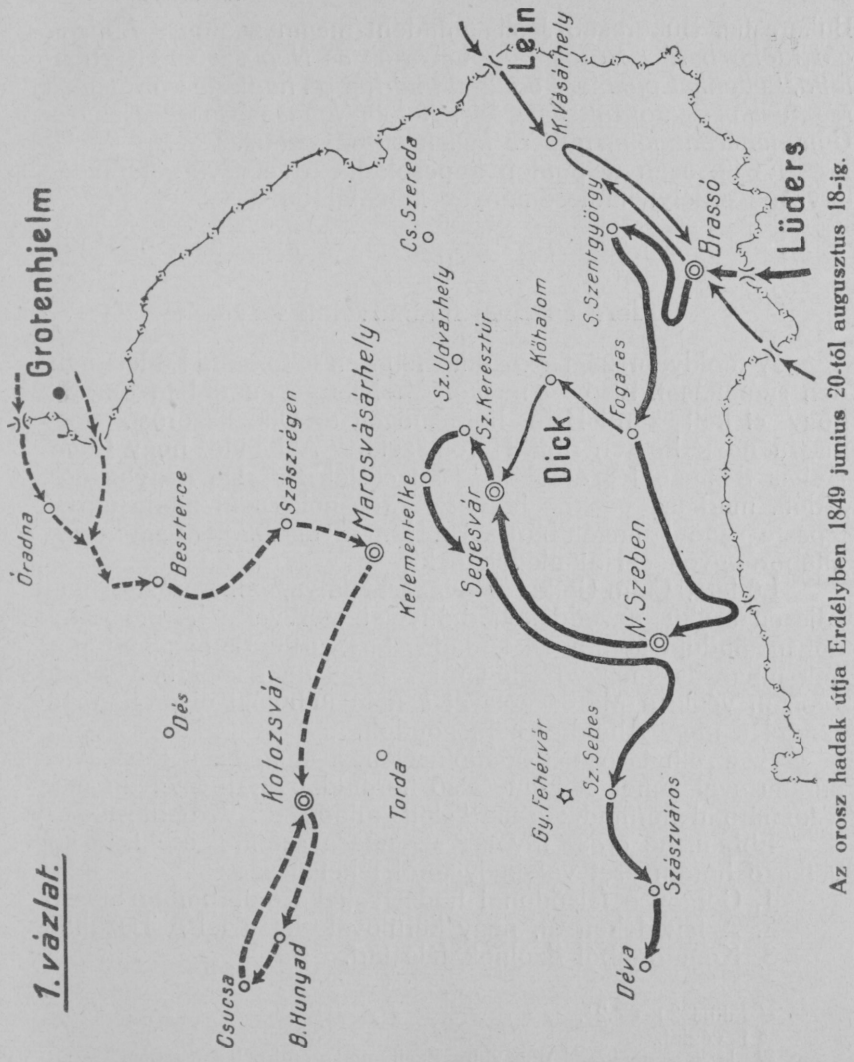

Az orosz hadak útja Erdélyben 1849 junius 20-tól augusztus 18-ig.

kot is megkergette Gorzafalvánál[25] s üldözésközben Târgu-Ocnáig hatolt, mire az oroszok, északfelé csapva, Bacauig hátráltak.[26]

Bemnek közvetlenül az oroszok hadműveleti alapja ellen irányuló merész diversiója, nem tévesztette el várt hatását. A váratlanul felidézett riadalom hullámverése Nagyszebentől

26 Oláhul: Grozesti.

25 Részletesen leírtam a *Történeti Szemle* 1918. évfolyamában (237. és k. ll.)

Bukarestig, Bukaresttől Jaşiig mindent megmozgatott s *Lüders, aki időközben a Vöröstoronyi-szorost és Nagyszebent is elfoglalta,*[27] *ellenfele vakmerő vállalatának hírére, hadteste legnagyobb részével visszafordult kelet felé, holott Nagyszebenből északra, Gyulafehérvár felmentésére kellett volna sietnie.*[28]

És itt, ezen a ponton kapcsolódik a segesvári támadás terve az erdélyi hadiesemények láncolatába.

II.

Lüders és Bem hadműveleti terve.

A moldvaországi expeditio teljesen felforgatta Lüders minden számítását. Első — nagyon helyes — gondolata az volt, hogy el kell zárni Bem háta mögött az Ojtozi-szorost, hogy vissza ne térhessen rajta Háromszékbe. Azt hitte, hogy Clam-Gallas a maga jószántából is ezt cselekszi.[29] De nagyon csalódott, mert az osztrák hadtestparancsnok nem merte erre a lépésre szánni magát, bárha Du Hamel[30] és Dannenberg[31] orosz altábornagyok ezt ajánlották neki.

Lüders, Clam-Gallas tétovázását látva, elhatározta, hogy teljesen szakít az eddigi hadműveleti tervvel s három irányból meginduló kombinált támadással gyűri le Bemet, mert most már maga is meggyőződött róla, hogy nem seperheti olyan gyorsan végig a Maros völgyét s nem juthat ki olyan könnyűszerrel a nagy Alföldre, mint gondolta.

Ez az elhatározása homlokegyenest ellenkezett Paskievics parancsával, amelyet julius első harmadában, de nyilván még a komáromi harmadik csata[32] előtt küldött az V. hadtestnek.[33]

Ebben, az orosz fővezér számítása szerint, csakis a következő három eset valamelyikéről lehetett szó;

1. Görgey a felsődunai hadsereggel Komáromban marad.
2. A felvidéken át, nagy kerülővel siet a felső Tiszához.
3. Komáromból Szolnok felé tart.

[27] Julius 20. és 21.

[28] I. vázlat.

[29] „Je suis persuadé que votre Exellence prendra les mésures nécessaires pour chercher à coupé l'ennemi à sa retraite". *(Kriegs-Archiv Wien:* Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VII. Nr. 76.)

[30] „Je crois, mon Général qu'il se présente actuellement une occasion peut-être unique pour prendre Bem et pour faire mettre bas les armes à toute la bande qui l'accompagne, en opérant contre les communications des rebelles dans la direction d' Oituz". (U. o. Nr. 75.)

[31] „Je m'empresse, Monsieur le comte, de porter ces nouvelles à Votre connaissance, en priant Votre Excellence de vouloir bien diriger quelques troupes sur les communications du détachement hongrois . .. et tâcher de lui couper la retraite". (*U. o.* Nr. 48.)

[32] Julius 11.

[33] *Neidhardt:* i. m. I. II. 138. 139. l.

Az 1. és 2. esetre azt parancsolta Lüdersnek, hogy ha Bem gyöngébb nálánál, akkor elszántan támadja meg. Foglalja el Nagyszebent, mentse fel Gyulafehérvárát, azután pedig — Grotenhjelm hadosztályát is magához véve — siessen a középső Tiszához s ott Jellačič-csal keressen összeköttetést.

A 3. esetben, különösen akkor, ha Görgeynek sikerült az oroszok előtt elérnie Hatvant, azt ajánlja Lüdersnek, hogy nagyon óvatos legyen, mert meglehet, hogy Görgey valahogyan Bemhez csatlakozik s vele együtt leveri az V. orosz hadtestet.

Néhány nappal később már csak a második lehetőségre számított Paskievics s ehhez képest Gyulafehérvár felmentése után, a Tiszához irányította Lüders hadtestét.[34] Ez a terv most, természetesen, zátonyra jutott.

*

Lüders julius 26-án közölte támadó intézkedését Clam-Gallassal.[35] Ennek tartalma az volt, hogy az V. orosz hadtest zöme 26-án[36] indul a hadtestparancsnok vezetése alatt Segesvárra, hova 29-én érkezik. További előnyomulásának iránya, a körülményekhez képest, Maros Vásárhely vagy Székelyudvarhely lesz. (2. vázlat).

Dick tábornok Fogarason álló s most 2 zászlóaljjal és egy félüteggel megerősített különítménye 29-én indul Kőhalom felé. Másnap megtámadja az ellenséget[37] ott, ahol éppen reábukkan, azután pedig tovább hatol s 31-én, vagy augusztus 1-én Székelyudvarhelyre ér.

Ez az intézkedés később ismételten módosult. Ugyanis már julius 28 án azt parancsolta Lüders Dicknek, hogy Kőhalom megszállása után ne Székelyudvarhelyre, hanem Segesvár közelébe vonuljon, hogy ilyenformán összeköttetésbe jusson a hadtest zömével.[38] De, mint a Lüdershez beosztott osztrák összekötőtiszt — Dorsner ezredes — julius 30-án a hadügyminiszternek jelenti, Dick különítményének újabb parancs szerint Székelykeresztúr környékére kell mennie, hogy a hadtest jobbszárnyát fedezze, azonkívül pedig összeköttetésbe jusson a Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen át Csíkszeredára tartó osztrák hadtesttel. Az utóbbinak augusztus 2-án kellett volna Csíkszeredát elérnie.[39]

[34] *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VII. Nr. 25.

[35] *U.* o. Nr. 59.

[36] Több hadtörténetírónk szerint 25-én. A helyes dátumot Lüders tudhatta legjobban.

[37] Ez csakis Dobay alezredesnek a Rikán állott kis különítménye lehetett. Később még lesz róla szó.

[38] *Lüders* Clam-Gallasnak: Medgyes, 1849 jul. 28. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VII. Nr. 73.)

[39] *U.* o. Nr. 79 a.

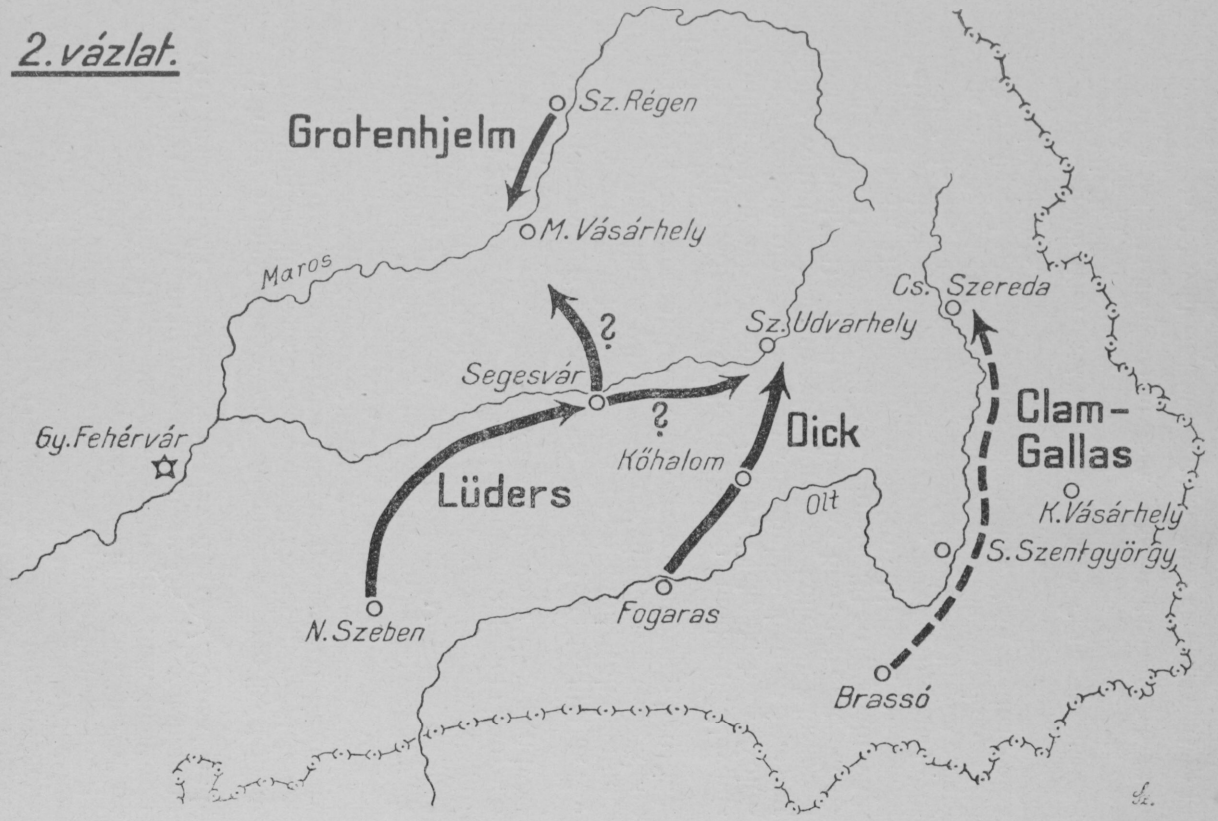

Lüders támadásának terve

Végül az osztrák hadtest megerősítésére egy vadászezredet s egy fél könnyű üteget küld, hogy Clam-Gallas ne csupán Brassót fedezze — mint eddig — hanem hosszabb támadásra is elég erős legyen. Ezek a segítőcsapatok julius 27-én indulnak el Sárkányból s 28-án Szentpéterre[40] érkeznek.

Az ilyenformán megtámogatott osztrák hadtestnek julius 30-án kell az Olt mentén Csíkba indulnia, *anélkül azonban, hogy Brassót kockáztatná.* Éppen ezért megparancsolja, hogy Clam-Gallas Lein ezredesnek a Tömösi-szorost őrző különítményéből csak egy zászlóaljat vehessen magához, a többi három zászlóaljnak, a 48. kozákezred 3. századának s az 5. sz. könnyű ütegnek, az egész támadás alatt a szorosban kell maradnia.[41]

De Lüders csak nagyon rövid időre adta Clam-Gallasnak az említett segítséget, mert már 4 nap mulva arra utasítja az osztrák hadtestparancsnokot, hogy Csíkba érkezése után azonnal küldje Székelyudvarhelyre a nála levő valamennyi orosz csapatot, Rennenkampf tábornok parancsnoksága alatt.[42] Ez egy kissé különösen hangzik, mert megtörténhetett volna, hogy Clam-Gallas éppen az oroszok visszaküldése után bukkan a legerősebb ellenállásra.

Nagyszeben és a Vöröstoronyi-szoros védelmére Hasford altábornagy maradt vissza, 5 zászlóaljjal, 2 kozákszázaddal, 4 orosz és 8 osztrák ágyúval.[43]

*

Bem a magával vitt csapatok egy részét, Tuzson János őrnagy parancsnoksága alatt Moldvaországban hagyva, július 25-én visszatért Erdélybe, ahol nagyon kellemetlen hírek vártak reá.

Azt már tudta, hogy az oroszok elfoglalták Nagyszebent s az oltani hadosztályparancsnok — Pap Vilmos alezredes — anélkül, hogy a Vöröstoronyi-szorosban küzdő különítményeit[44] megsegítette volna, a nagyszebeni csapatokkal egyszerűen kereket oldott s ahelyett, hogy legalább báró Stein ezredes Gyulafehérvárát körülzáró csapataihoz csatlakozott volna, hanyatt-

[40] Brassótól északra, 7 km.

[41] *Lüders* Leinnak: Nagyszeben, 1849 jul. 25. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. VII. Nr. 18.)

[42] *Lüders* Clam-Gallasnak: Segesvár, 1849 jul. 30. (*U. o. Nr. 77.*)

[43] *Lüders* Paskievicsnek. (*Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849.* 360. l.)

Ezt a 8 ágyút annakidején a magyarok vesztették el.

[44] A szorost Ihász alezredes és Biró őrnagy egyesült különítménye védte.

Ezeket leszámítva, a következő csapatok voltak július 20-án Nagyszebenben és környékén: a 72. zászlóalj négy s a 88. zászlóalj három százada, a 15. huszárezred egy s a 11. huszárezred félszázada, továbbá 4 db. 6-fontos ágyú. Mindössze 1341 (hadtörténetiróink szerint 1500) ember. De ennek csak egy része jutott el Székelykeresztúrra. Hogy a többi merre széledt, azt nem tudom.

homlok sietett a Nagyküküllő völgyén a Székelyföld felé. Bem rögtön el is mozdította s elrendelte, hogy hadítörvényszék elé állítsák.[45]

De ujdonság volt, hogy a Nagyszeben elestével rosszabbra fordult helyzet következtében, Stein kénytelen volt a gyulafehérvári ostromzárat megszüntetni s egyelőre Marosváradjánál egyesítette csapatait.[46]

Végül a második rossz hír az volt, hogy Damaszkin alezredes, a julius 23-án vívott balsikerű szászrégeni ütközet után előbb Marosszentgyörgyig[47] hátrált a besztercei hadosztállyal, azután pedig Marosvásárhelyet is kiürítette, bárha az ellenség nem üldözte. Bem Damaszkint is felmentette állásától s Székelyudvarhelyen julius 27-én kelt parancsával Forró Elek ezredest, a dévai hadosztály eddigi parancsnokát rendelte a besztercei hadosztály élére.[48] Egyúttal megszüntette, illetőleg a nagyszebenibe olvasztotta a dévai katonai kerületet. Megparancsolta továbbá, hogy Forró a dévai hadosztály nélkülözhető csapatait azonnal küldje Nagyszeben felé, a tartalékpuskákat pedig szállítsa Marosportusra, hogy Stein fegyvertelen legénységét el lehessen velük látni.

Bem, mivel Lüders hollétét még nem tudta, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Marosvásárhely elvesztése következtében onnan fenyegeti a legközelebbi veszedelem. Azt határozta tehát, hogy Báró Kemény Farkas ezredesnek a kolozsvári kerületből Marosvásárhelyre rendelt csapataival s Damaszkin hadosztályával, Besztercére szorítja vissza Grotenhjelmet. Úgy remélte, hogy négy nap alatt lebonyolíthatja ezt a hadműveletet. Azután pedig 8000 főnyi haddal Nagyszebenre veti magát s a Vöröstoronyi-szoroson át Oláhországba tör.[49]

Feltétlenül számított reá, hogy Lüders a moldvaországi hadjárat s a Grotenhjelm ellen meginduló támadás hatása alatt, visszafordul Nagyszebenből s így a háta mögött nem lesz nehéz elfoglalnia ezt az annyira féltett várost. *Tervének második fele tehát részben az volt, amelyet augusztus első napjaiban valóban végre is hajtott.*

De Grotenhjelm megtámadása másnap már le is került a napirendről. Először is Damaszkin hadosztálya újból megszállotta Marosvásárhelyet, Grotenhjelm pedig nem mozdult Szászrégenből s csak előcsapatait küldötte előre Radnófájáig. Más-

[45] *Stein* a hadügyminiszternek: Marosportus, 1849 júl. 25. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten der ung. siebenb. Armee. 1849. Fasc. VII. Nr 15.) *Stein* gróf Vécsey tábornoknak: Lámkerék, 1849 jul. 26. (*U. o.* Nr 16.)

[46] *U. o.*

[47] Több hadtörténetírónk szerint — tévesen — Csikszentgyörgyig.

[48] *M. kir. Hadilevéltár*: 1849-i iratok (Irregestrata). Ez a parancsnokváltozás azonban nem történt meg.

[49] *Bem* Kossuthnak: M. Vásárhely, 1849. júl. 28. (*Kriegs-Archiv.* Wien Feldakten der ung. siebenb. Armee. 1849. Fasc. VII. Nr. 17.)

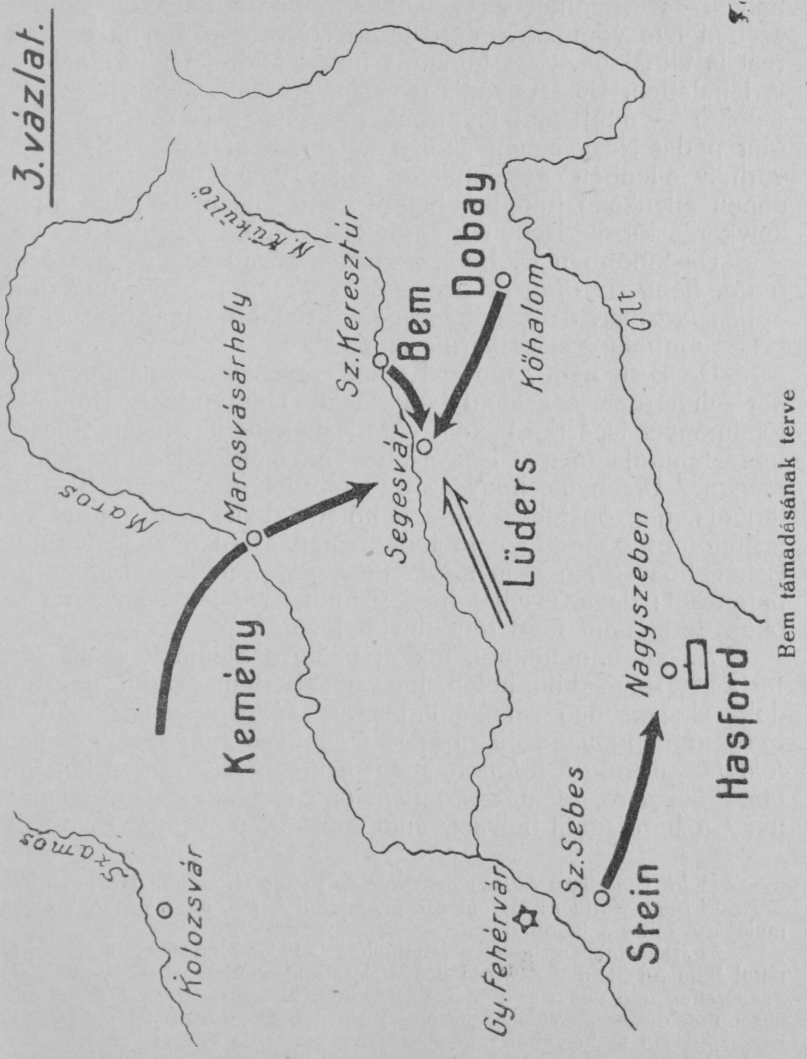

részt pedig megtudta Bem, hogy Lüders már közelebb van, mint hitte. Így hát a besztercei hadműveletre még akkor sem lett volna ideje többé, ha a Marosvásárhelyre rendelt segítőcsapatok már meg is érkeztek volna.

Új hadműveleti tervet kellett tehát kigondolnia. Több hadtörténetírónk, Ramming nyomán,[50] azt állítja hogy Bem a beállott helyzet következtében azt határozta, hogy Marosvásár-

[50] l. m. 531. l.

helyen összegyüjtött seregével *Székelyudvarhelyen* (!) át Nagyszeben felé vonul s a Vöröstoronyi szorossal együtt ezt a várost is elfoglalja. Ez a támadás már a földrajzi helyzetnél fogva is lehetetlen. Bem ugyanis a segesvári támadáshoz kijelölt csapatokat — mint látni fogjuk — Székelykeresztúron egyesítette. Már pedig Nagyszeben ettől a helytől délnyugatra, Székelyudvarhely ellenben északkeletre esik; vagyis a magyar sereg éppen ellenkező irányban haladt volna kitűzött céljával, ha Székelykeresztúrról Székelyudvarhelyre vonul.

De különben is, *Bem közvetlen környezete 29-én este már tudta, hogy az öreg úr Segesvárra készül; Székelyudvarhely csakis balsiker, azaz a Segesvárról netalán szükségessé váló visszavonulás esetére került szóba.*[51]

De Bem nem csupán Kemény csapataira számított, amikor elhatározta segesvári támadását. Odarendelte Dobay különítményét is,[52] Báró Stein ezredesnek pedig megparancsolta, hogy támadja meg a Nagyszebenben maradt Hasford altábornagyot.[53] Bizonyos, hogy ez az utóbbi hadművelet, ha megtörténik, nagyon megzavarja a hátát annyira féltő orosz hadtestparancsnokot. De nem történt meg. Okát máig sem tudjuk. Lehet, hogy Stein nem kapta meg, vagy már későn kapta Bem parancsát; de az is lehet, hogy a julius 30-i jelentésében vázolt okok miatt nem mert támadásba fogni.[54]

Az elmondottakból, főként pedig a Steinnak szóló útasításból, eléggé kitünhetett, hogy maga Bem *ezúttal* nem gondolt Nagyszeben megtámadására. *Célja egyelőre nem volt más, mint hogy bármi áron is megállítsa Lüderset a Székelyföld felé irányuló útjában, még pedig minél hamarabb, mert gondolkozásra, tétovázásra nem volt sok idő.* Arra számított, hogy a harc utáni helyzet, mint máskor, úgy most is, ad neki

[51] *Id. Gyalókay Lajos*: Segesvár és Petőfi. (*Hazánk*: 1887. évf. 251. l.

[52] *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca. 88. l. — Dick előnyomulásáról mitsem tudott Bem.

[53] „Bei einem getödteten feindlichen Officier fand sich ein Befehl General Bem an Stein vor, worin der letztere angewiesen wird Hermannstadt anzugreifen und wenn es ihm nicht gelingt die Russen zurückzudrängen, gegenüber dieselben wenigstens eine drohende Stellung anzunehmen" (*Dorsner* ezredes a hadügyminiszternek. — *Kriegs. Arhiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. VIII. Nr. 3).

Valószínűleg csak a parancs fogalmazványa volt az elesett tisztnél, aki talán Zeyk Domokos százados, Bem egyik hősihalált halt segédtisztje lehetett. A segesvári és a nagyszebeni támadásnak egyszere kellett volna történnie.

[54] „. . . . Russen in der Fronte, den wallachischen Aufstand in der Flanke, Verrath im Rücken; keine Kavallerie, kein Musketenpulver, keine grossen Kapseln noch Zünder, kein Geld, feindselige Einwohner und eine Artillerie die ich erst flicken muss! Sogar Medicamente fehlen, dafür habe ich die Cholera in der Truppe". (*Stein* Kossuthnak: Szászsebes, 1849 jul. 30. — *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten der ung. siebenb. Armee. 1849. Fasc. VII. No. 19).

módot és alkalmat reá, hogy valami újabb és nem várt sakkhúzással kellemetlenkedjék az oroszoknak.

*

Ismerve most már a hadműveleti terveket, lássuk, mi történt azok alapján a segesvári ütközetet megelőző utolsó napig, azaz julius 30-ig. (4. vázlat.)

Már volt róla szó, hogy Lüders julius 29-én Segesvárra érkezett, Dick pedig ugyanakkor a Kőhalomtól délnyugatra eső Garatig hatott. Lüders Segesvárott akarta megvárni Dick hadműveleteinek eredményét s talán Székelykeresztúrra való előnyomulását is.

Grotenhjelm nem mozdult szászrégeni és radnótfáji állásából.[55]

Ellenben Clam-Gallas azt jelenti Szentpéterről, julius 27-én, hogy a magyar csapatok[56] aznap délelőtt elhagyták Sepsiszentgyörgyöt. Ennélfogva 28-án ő is megindul s előcsapataival Sepsiszentgyörgyöt, hadteste többi részével pedig Illyefalvát szállja meg.[57]

Azt is is irja, hogy ilyenformán Dannenberg altábornagy kívánságának is eleget tehet (?), mert ez az előnyomulás máris fenyegeti a Moldvaországban maradt Tuzson János őrnagy visszavonulását (?). Vagyis: Clam-Gallas még akkor se merte elzárni az Ojtozi-szorost, úgy hogy a magyar csapatok minden fennakadás nélkül visszatérhettek Háromszékbe. A távoli fenyegetés nem ártott nekik.

Mivel Gál Sándor fokozatosan hátrált Bükszád felé, az osztrák hadtest julius 29-én megszállotta a Sepsiszentgyörgy közelében levő Árkost, Gidófalvát és Zoltánt is.[58]

Magyar részről a besztercei hadosztály *(Dm.)* Marosvásárhelyen állott. Bem csupán egy huszárszázadot vett el tőle[59] s a Székelykeresztúron gyülekezett nagyszebeni csapatokhoz *(N.)* irányította. Egyes csapattestek *(X.)* még útban voltak oda Sepsiszentgyörgyről.[60]

55 Marosvásárhely—Radnótfája: 29 km.

56 Gál Sándor székely hadosztályának maradványai.

57 *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. VII. Nr. 69.

58 *Ramming*: i. m. 527. l.

59 Megcsontosodott balvéleménnyel nagyon nehéz szembeszállani, de azért mégis hangsúlyozni kívánom, hogy merőben téves hadtörténetiróink javarészének az az állítása, hogy Bem Damaszkin besztercei (akkor Marosvásárhelyen állott) hadosztályát is magával vitte Székelykeresztúrra.

Nem vihette, mert akkor Grotenhjelmmel szemben semmi sem maradt volna. De különben is tudjuk, hogy Damaszkin hadosztályához a 12., 73., 76., 83. és 84. zászlóalj, a III. vadászezred egy osztálya, a lengyel gyalogl. gió, az 1. és 2. tartalékzászlóalj, majd később az 50. zászlóalj is tartozott. *Ezek közül azonban egyik se vett részt a segesvári ütközetben.*

60 A 81. zászlóalj, a 80., 82. zászlóalj s a 27. zászlóalj tartalékának egyes részei, 1 huszárszázad és 2 üteg.

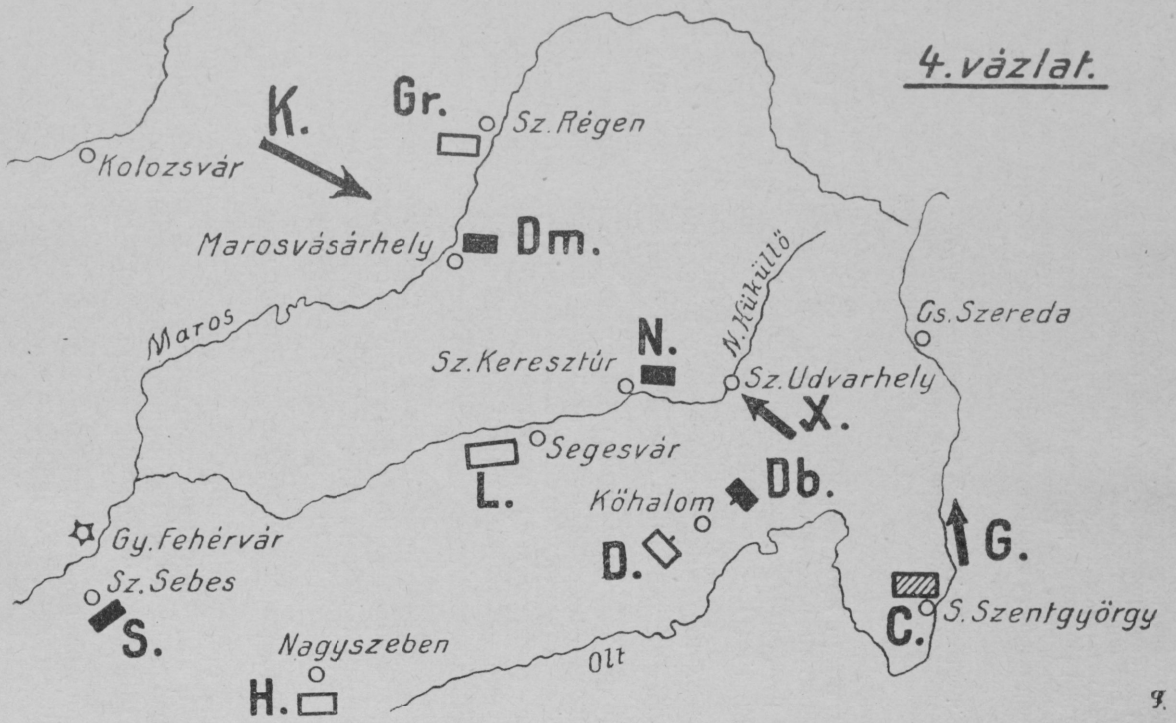

A helyzet 1849 julius 29-én

Dobay különítménye Kőhalom közelében lehetett.

Stein, akihez a dévai hadosztály csapatainak egy része is csatlakozott, Szászsebesen, előcsapataival Kútfalva—Kelnek vonalában állapodatt meg.[61]

Végül Keménynek eredetileg a besztercei harctérre szánt, de azután Marosvásárhelyre irányított különítménye még útban volt. Kétségtelen, hogy Bem azt a parancsot hagyta Marosvásárhelyen, hogy Kemény ne Székelykeresztúron, hanem a legrövidebb úton, Ákosfalván, Balavásáron és Hétúron át csatlakozzék hozzá.[62]

III.

Erőviszonyok

A hadtörténelemben mindig nagyon fontos a szembenállott harcoló felek erejének s a csapatok minőségének megbízható megállapítása, mert enélkül se a küzdő seregek, se egyes csapattesteik teljesítményeit nem mérlegelhetjük igazságosan.

Különösen fontos ez az 1848/49-i hadiesemények tárgyalása közben, mert ezen a téren is temérdek hamis adattal találkozunk lépten-nyomon. A hiba oka egyrészt a hivatalos állománykimutatások hozzá nem férhető volta vagy hiánya, másrészt pedig íróink jókora részének az a törekvése volt, hogy balsikerünket a szembenállott erők nagyfokú aránytalanságával mentegesse s ezt az aránytalanságot — minden lelkiismeretfurdalás nélkül — még nagyítsa is. Igy például elégszer olvashatjuk azt az alaptalanul odavetett állítást, hogy Bem „tízszeres túlerő" ellen harcolt Erdélyben, holott a magyar és az ellenséges hadak valódi arányszáma 4 : 6 volt.

A segesvári ütközet különféle leírásaiban a honvédsereg állománya 2000 és 9600, az oroszé pedig 12 és 24 ezer fő, tehát nagyon tág határok között ingadozik.

A vaktában összehordott sok téves adat hosszas felsorolása és egyenkint való cáfolgatása helyett, próbáljuk hiteles okmányok alapján megközelíteni a valóságot. De még mielőtt a számokra áttérnénk, állítsuk össze az ellenfelek pontos hadrendjét is.

Bem 1849 julius 31-ig ezeket a csapatokat gyüjtötte össze Székelykeresztúron :[63]

[61] *Stein* Vécsey tábornoknak : Lámkerék, 1849 julius 26. (Feldacten der ung. siebenb. Armee. 1849. Fasc. VII. Nr. 16.)

[62] Marosvásárhely—Segesvár ezen az úton 52 kilométer.

[63] *Gróf Haller József*, id. *Gyalókay Lajos* és *Mütter Ferenc* adatai nyomán.

Gyalogság.

80. honvédzászlóalj 2 százada
81. „ „ 6 „ (Endes József őrnagy)
82. „ „ 4 „ (Kovács Ignác őrnagy)
88. „ „ 3 „ (Péchy István százados)
27. „ „ tartalékának[64] 4 százada (Deák György őrnagy)

Mindössze 19 század.

Lovasság.

8. sz. („Coburg-") huszárezred 7-ik százada (Poplavski Ádám százados)[65]

11. sz. (székely határőr-) huszárezred 4-ik százada (Mo-ján Dániel százados)[66]

11. sz. (székely határőr-) huszárezred $^1/_2$ 7-ik százada (Zonda főhadnagy)

15. sz. („Mátyás-") huszárezred egy százada (?)

Mindössze $3^1/_2$ század.

Tüzérség.

6-fontos várad-debreceni gyalogosüteg : 6 ágyú és 2 db. 7-fontos tarack,[67]

6-fontos székely gyalogosüteg: 4 ágyú,

1. sz. székely lovasüteg (Pap Sándor főhadnagy)[68] 4 ágyú,

Mindössze : 14 ágyú, 2 tarack.

A Segesvárra vitt orosz sereg hadrendje pedig ez volt :[69]

Gyalogság

Lublini vadászezred (4 zászlóalj) : Lipsky ezredes
Zamosci „ „ Golikoff ezredes
5. sz. lövész-zászlóalj : Krusenstern alezredes

Mindössze 9 zászlóalj.

Lovasság.

„Nassaui herceg" dzsidásezred (8 szd.) Sevics ezredes
1. sz. kozákezred (6 század) : Mihailov alezredes

Mindössze 14 század.

[64] A 24., 27., 50. és 79. zászlóaljnak külön „*tartaléka*" volt, mely az illető zászlóaljhoz besorozott ujoncok fölöslegéből alakult. Ezeket a „zászló-aljtartalékokat" (a német okmányokban „Cadre Bataillone") nem szabad a határvédő „*tartalék zászlóaljakkal*" („Reserve-Bataillone," „Grenz-Bataillone") összetéveszteni.

[65] Megsebesült.

[66] Megsebesült.

[67] Ágyúi a nagyváradi öntőházban készülnek. „Ne bántsd a magyart" felirással.

[68] Megsebesült.

[69] *Neidhardt* · i. m. I. II. 70. és kll.

Tüzérség.

6. sz. könnyű gyalogos üteg (8 ágyú): Terlezky alezredes
7. sz. könnyű gyalogosüteg[70] (8 ágyú): Samoilovic százados
9. sz. lovasüteg (8 ágyú): Reissig ezredes
4. sz. 12-fontos üteg (8 ágyú): Nyemov ezredes

Mindössze 4 üteg (32 ágyú).

Műszaki csapatok.

5. sz. árkász-zászlóalj (Ivanov ezredes).

Azonban nagyon fontos tudni, hogy a zászlóaljak, lovasszázadok és ütegek száma egymagában még nem ad teljes képet az erőviszonyokról, mert például az erdélyi honvédzászlóaljak, az utolsó kimutatások szerint is nagyon különböző, 507[71] és 1734[72] fő között ingadozó állományúak voltak; azonkívül pedig a honvédzászlóaljak hat, ellenben az oroszok csak négy századból álliottak. Elő kell tehát vennünk a létszámkimutatásokat, hogy minden tévedést eloszlassunk. Egy kissé unalmas; de szükséges lévén, nem térhetünk ki előle.

Sajnos, éppen a segesvári ütközet előtti utolsó napokról nincsenek állománykimutatásaink. Minél inkább zavarodott és bonyolódott a helyzet, annál gyérebben és hiányosabban érkeztek be az egyes parancsnokságok kimutatásai az erdélyi hadseregparancsnokság marosvásárhelyi központi irodájába, míg végül julius utolsó hetében teljesen elmaradtak. A legkésőbbiek julius 24-i keletűek. Azonban még így is eléggé tájékoztatnak az erőviszonyokról.

A segesvári ütközetben résztvett csapatoknak az utolsó állománykimutatások óta nem voltak véres harcai. Az úgynevezett „véres veszteség" átlag 2 és 5 százalék között mozgott, tehát nem volt nagynak mondható. Ennél sokkal jobban apasztotta a csapatokat a tömeges szökés,[73] továbbá a sok betegség, főként pedig a kolera és a vérhas. Mivel azonban az így beállott fogyatékot ujoncok besorozásával időről-időre csaknem teljesen pótolták, nem járunk messze a valóságtól, ha a

[70] Az orosz ütegek két félütegre, szerintük osztályra (divisióra), tagozódtak.

[71] 72. zászlóalj.

[72] 123. zászlóalj.

[73] Bem háromszéki kis seregéből julius 10. és 19. között 210 ujonc szökött me . (*Pap Károly* őrnagy jegyzéke a megszökött ujoncokról: Maksa, 1849 jul. 19. — Birtokomban.)

„. . . a legénység a fegyelem hiánya miatt, ha győzünk, — ha vesztünk, hazaszökik" (*Németh László* kormánybiztos Kossuthnak: Bükszád, 1849 julius 5. — *Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten der ung. siebenb. Armee. 1849. Fasc. VII. Nr. 6.)

Lásd még *Bem* jún. 29., jul. 3. és jul. 5-én kelt napiparancsait (*Nagy S.* i. m. Okmánytár LXIX. és k. ll.), továbbá *Szabó Samu* tüzérfőhadnagy jun. 28. és 29-én kelt tudósításait. (*U.* o. 169. 170. l.).

legkésőbbi állománykimutatások adataiból átlag csak 5 százalékot vonunk le.

A 80. zászlóalj két százada s a 82 zászlóalj négy százada egyesítve szerepel a julius 20-i kimutatásban 1198 főnyi állománnyal. Ezek résztvettek a Sepsiszentgyörgy körül julius 20. és 23-a között vívott harcokban, a 27 zászlóalj tartalékával együtt, amely — ugyancsak 20-án — 1098 főből állott. Ebből tehát a Segesvárra vitt négy századra körülbelül 730 ember esik.[74]

A 81. zászlóaljról szóló utolsó kimutatás julius 13-án kelt s 622 főt tüntet fel. Ez a zászlóalj is résztvett julius 23-án a sepsiszentgyörgyi (harmadik) ütközetben, de már csak a legvégén érkezett s így nagyobb veszteségе alig lehetett.

A 88. zászlóalj Nagyszebenből Székelykeresztúrra vonult három százada (660 fő) a nyári hadjáratban, egészen a segesvári ütközetig, egyáltalán nem harcolt. Julius 10-én 32 főnyi (5%) betegállománya volt.

Ha már most az egyesített adatokból az előbb említett 5 százalékot levonjuk, azt az eredményt kapjuk, hogy Bem Székelykeresztúron összegyüjtött gyalogsága 3000 főnél több alig lehetett.

A 8. sz. („Coburg"-) huszárezred 7-ik századának fele 60 lovassal szerepel a julius 20-i állománytáblázatban. Az egész tehát 120 lovasból állhatott.

A 11. (székely-) huszárezred 4. századának julius 17-én 133 lovasa volt. Résztvett a háromszéki és moldvaországi harcokban julius 20. és 24-e között. Tehát vesztesége is volt, amelyet az utolsó napokban már nem pótolhattak.

Ugyanennek az ezrednek fél 7-ik százada julius 17-én 62 lovassal érkezett Nagyszebenbe, s harcban azóta nem volt része.

Nem harcolt már hosszú idő óta a 15. („Mátyás"-) huszárezrednek szintén Nagyszebenből jött százada se. Ennek julius 20-án 185 lovassa volt.

Mindent egybevéve s az utolsó állománykimutatás óta nem pótolt hiányokra 5 százalékot leszámítva, Bemnek julius 31-én 470—480 lovasa lehetett.

A tüzérségnél rendszerint csak a lövőszerszámok számát szokás feltüntetni, bár ez nem helyes, mert egyálalán nem közömbös dolog, hogy a kezelő- és hajtólegénység, valamint a lovak száma teljes-e vagy sem.

A segesvári ütközetben résztvett magyar tüzérséget, némi valószínűséggel, 240—250 főre becsülhetjük.[75] Ezzel együtt *az egész különítmény 3700 főre rughatott*, de — mint látni fogjuk — még az összecsapás előtt megfogyatkozott.

*

74 Valamennyi itt idézett állománykimutatás birtokomban van.
75 A szekerészekkel együtt.

Az orosz csapatokat illetőleg csak junius közepéről ismerünk pontos állománykimutatást.[76] Ebben a Segesvárnál harcolt két vadászezred és a lövész-zászlóalj mindössze 6962 fővel, a dzsidás- és a kozákezred együttvéve 1817 lovassal, a tűzérség 678, az árkász-zászlóalj pedig 912 fővel szerepel. Ez tehát együttesen 10369 fő lenne.

Azonban ebből is le kell számítanunk jó sokat, többet mint a magyar csapatoknál. Tudjuk ugyanis, hogy a Magyarország ellen küldött orosz hadseregnek, *a háború végéig*, körülbelül 1·2 százalékra rugó véres veszteségе volt. Ellenben a kolerában megbetegedettek száma 10 százalékra, a más kórságban szenvedőké 4·5 százalékra rugott.[77] Ez tehát mindössze 15·7 százalék lenne. Ebből a július 31-ig beállott fogyatékra állag 12 százalékot számíthatunk,[78] vagyis ennek levonásával körülbelül 9100—9200 fő marad, mint Segesvárnál számbavehető harcosállomány. Ez, bárha alatta is marad a forrásainkban említett 12 ezer főnyi minimumnak, több mint kétszerte erősebb volt Bem Székelykeresztúron egyesített különítményénél.

Természetes, hogy ezeknek a számoknak csupán *megközelítő* értéke lehet.

Az elmondottak alapján önként jelentkezik az a kérdés, hogy mekkora lett volna Bem hada, Kemény és Dobay odarendelt csapataival együtt?

Hadtörténetíróink Keménynek a kolozsvári kerületből elindított különítményét általában 4000 gyalogosra 300 lovasra és 18 ágyúra becsülik. Ennyi *rendes* csapata azonban nem lehetett, mert ilyen sokat Stein se adhatott volna oda neki a maga elég gyönge hadosztályából. Annyit tudunk, hogy Kemény magával vitte a „bihari önkéntes őrhad"-ból alakult 123. zászlóaljat,[79] továbbá a II. vadászezred egy osztályát is.[80] Az előbbinek állománya 1734 fő volt, az utóbbié 300 fő lehetett. Ehez még valamennyi lovasságot és tüzérséget adva, talán 2300 főre becsülhetjük ezt a különítményt. Lehet, hogy voltak ezenkívül irreguláris (nemzetőr- és szabad-) csapatai is, de ezeket jobb kihagynunk a számításból, mert harci értékük nullánál is kisebb levén, csak bajszerzők voltak, ahelyett, hogy segítettek volna.

[76] *Neidhardt*: i. m. I. II. 70. és k. II.

[77] *U. o.* III. 135. l.

[78] Hogy ez a szám nem túlzott, bizonyítja az a körülmény, hogy az Oláhországon *harc nélkül* átvonult erdélyi osztrák hadtest, június 22. és július 15. között, állományának 20 százalékát vesztette el.

[79] *Hegyesi Márton*: A 123-ik honvéd zászloalj (*Biharmegyei Rég. és Tört. Egylet Évkönyve* 1888. 80. és k. ll.)

[80] *Lehoczky József* közlése. (*1848/49 Tört. Lapok*: 1895. évf. 35. l.) A vadászezredek 8 osztályra tagozódtak. Mindenik osztályban 2 század volt, egyenkint 150 főnyi állománnyal. Az oroszok betörésekor az erdélyi vadászezredek nagyobbára még az alakulás stádiumában voltak.

Dobay különítményét 3500 gyalogosra, 500 lovasra és 9 ágyúra becsülte Dorsner ezredes.[81]

Ha csupán a *rendes* csapatokat számítjuk, akkor ez a becslés is többszörösen túlzott, mert Dobaynál *akkor már* csak a 32. zászlóalj, a 10. („Vilmos-") huszárezred 70 és a 15. („Mátyás-") huszárezred 30 lovasa, továbbá 6 ágyú volt. Mindössze valami 1000 fő.

Ezt tehát Bem Székelykeresztúrra gyüjtött kis hadához adva, 3700+2300+1000 = 7000 fő lesz az eredmény. Vagyis *az orosz és a magyar csapatok állománya között nem lett volna akkora különbség, amely a sikert teljesen kizárta volna.*

*

Az orosz csapatok minősége eléggé ismert lévén, itt most csak a magyar csapatok harci értékéről lesz szó.

A 81. (székely) zászlóalj az oroszok betörése idején a gyulafehérvári ostromzárhoz tartozott s mind az oláhokkal, mind pedig a várőrség ismételt kitöréseivel szemben, derekasan megállotta a helyét. Szentiványi kormánybiztos, Stein ezredes jelentése alapján, dicsérőleg emlékezik meg róla, parancsnokával, Endes őrnaggyal egyetemben.[82] A július 23-i sepsiszentgyörgyi ütközet végén ez a zászlóalj billentette helyre a már megbomlott egyensúlyt. Tehát nagyon hasznavehető vitéz csapat lehetett s csak az volt a baj, hogy junius 20-tól julius 13-ig 938 főről 678 főre olvadt le.[83] Pótlást, tudtommal, nem kapott.

Nagyon vitéz csapattest volt a szintén székely 82. zászlóalj is, a hozzá ideiglenesen beosztott 80. zászlóaljbeli két századdal együtt, de éppen az utolsó hetekben sok újoncot kapott, ami tetemesen csökkentette harci értékét.

Még rosszabbul állott a dolog a szatmármegyei önkéntesekből alakult 88. zászlóaljnál. Ez ugyanis junius 18-tól julius 10-ig 482 főről 1123-ra szaporodott, vagyis 641 az utolsó hat hét folyamán besorozott újonca volt s ezek közül julius 10-én még 417 embernek hiányzott a puskája.

A (biharmegyei) 27. zászlóalj Segesvárnál küzdött tartaléka csak junius hó folyamán alakult. Junius 21-én, akkori 1168 főre rugó állományában mindössze 260 kiképzett katona akadt. A többi teljesen gyakorlatlan s igy egyelőre hasznavehetetlen volt. Ezek a hosszú, fárasztó menetet természetesen nem birták s igy történt, hogy mire a zászlóalj Kolozsvárról Marosvásárhelyre ért, 377 volt a szolgálatra képtelenek száma.

[81] *Dorsner* ezr. a hadügyminiszternek. Segesvár, 1849 aug. 1. *(Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenb. 1849. Fasc. VIII. No 3.)

[82] *Csányi-levéltár*: 2620. sz.

[83] Ebből is hiányzott, részint betegség, részint elvezényelés folytán, 56 ember.

A fogyatékot csak július közepén pótolták, a háromszéki hadműveletek megindulása előtt.

A Segesvárra vitt lovasságból csak a 8. („Coburg-") huszárezred 7. százada volt kifogástalan. Sajnos, junius 20-tól julius 4-ig 187 főről 122-re apadt, anélkül, hogy pótlást kapott volna.

A 11. és 15. huszárezredben a honvédség se nagyon bízott.[84] De nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy például a 11. huszárezred II. osztályának (junius 15-én) 308 embere között 140 hasznavehetetlen újonc és 317 lova között 148 tanulatlan nyers remonta volt.[85] S mivel az oroszok néhány nap mulva elkövetkezett betörése után se idő, se alkalom nem kínálkozott a rendszeres kiképzésre, érthető, hogy ló és lovas részben még a segesvári ütközet idején is, hadilábon állott egymással.

15. huszárezred egyik százada (140 lovas) junius 20-án *kard nélkül* vonult az oroszok elé.[86]

Az ezred II. osztályánál még julius 10-én is hiányzott 50, a III. és IV.-nél egyenkint 90 ló. Nyilvánvaló, hogy ha talán az utolsó pillanatban be is szerezték őket, mindvégig nem voltak teljes értékűek. Ennél az ezrednél különben a legénység és a lovak felszerelése is nagyon hiányos volt és mindvégig az is maradt.

A tűzérség, jóllehet a kezelőlegénység nagyobbára 15—17 éves suhancokból (részben diákokból) került ki, általábanvéve jónak volt mondható, bár itt is észlelhető volt a jól kiképzett hajtólegénység és az erősebb fajtájú hámoslovak hiánya.[87] Végül pedig nem szabad elhallgatni a Gábor Áron-féle ágyúknak azt a kellemetlen tulajdonságát, hogy — az öntésüknél alkalmazott helytelen eljárás következtében — a gyorsabb és tartósabb tüzelést nem állották ki.

Talán kissé hosszasan foglalkoztam a csapatok állományával és minőségével. Minthogy azonban hadtörténetíróink — megbízható adatok hiányában — többé-kevésbbé röviden tárgyalják ezeket a kétségkívül nagyon fontos kérdéseket, szükségesnek látom, hogy a mindefelé lábrakapott téves véleményekkel szemben, a birtokomban levő hivatalos adatok alapján közelítsem meg a valóságot.

Mint az elmondottakból látható, a honvédcsapatoknál sok minden nem volt úgy, ahogyan lennie kellett volna. Annál nagyobb érdem, hogy ezek a fogyatékosan kiképzett s hiányosan felszerelt csapatok mégis megállották a helyüket, sőt az oroszok dicséretét is kivívták maguknak. Ez kétségkívül az elsőrangú emberanyagnak tudható be, mert az úgynevezett „alsóbb vezetés"-nek vajmi kevés része volt benne.

[84] *Nagy Sándor* : i. m. 170, I.
[85] Ehhez az osztályhoz tartozott a Segesvárnál szerepelt 4. század is.
[86] *Nemz. Múzeum levtára.* Törzsanyag. 1849 júniusi iratok.
[87] A hajtólegénységet és a hámoslovakat a szekerészcsapat adta.

IV.

Az ütközet

A segesvári ütközetnek nagyon bő irodalma van, de semmiképen se mondhatjuk, hogy a termés minősége is arányos a mennyiséggel. Sőt a valóság az, hogy ennek a temérdek leírásnak csupán igen kicsiny töredékét szabad az ütközet tárgyalásának alapjául elfogadnunk, mert legnagyobb része csak összezavarja, ahelyett hogy tisztázná a fogalmakat.

Magyarázata nagyon egyszerű: Tulajdonképen nem is a szorosanvett ütközet, hanem főként (vagy kizárólag) Petőfi rejtélyesnek látszó eltünése és halála izgatta a krónikások képzelőtehetségét. Igy történt, hogy nem a harc, hanem a benne aktiv szerephez nem is jutott költő került legtöbb leírás középpontjába. Az ütközet egyes részletei csak mozgatható színfalakként szerepeltek, amelyeket tetszés szerint tologattak ide-oda, hogy megadják velük Petőfi halálának a szerzők vélekedése szerint leginkább megfelelő környezetet.

A tárgyunkon kívül eső Petőfi-kérdésnek további bolygatása helyett, legyen elég itt annak puszta megemlítése, hogy nyolc „hiteles szemtanu" a csatatér ugyanannyi különböző pontján *látta* elesni a költőt. A kilencedik Petőfi ugyancsak julius 31-én Héjjasfalván, a tizedik pedig augusztus 6-án, a nagyszebeni utcai harcban pusztult el.[88]

Érthető és meg is bocsátható, ha az ütközetnek azok a szemtanui, akik évtizedekkel a szabadságharc után szólaltatták csak meg visszaemlékezéseiket, már nem tudták megbízhatóan elkülöníteni azt, amit valóban átéltek, attól amit később hallottak vagy olvastak. A hiba ott van, hogy akadnak, még pedig szépszámmal olyan krónikások is, akik mindenáron a szakszerűség látszatát, akarják leírásukban kelteni, noha az általános helyzetről, a hadműveleti tervekről, a magyar és orosz csapatok erejéről és állapotáról, az idő és tér egymáshoz való viszonyáról s a csatatér helyrajzáról fogalmuk sincs. S bárha ilyenformán minden stratégiai és taktikai tényezőt félredobnak, hangosan követik, hogy vallomásukat minden előzetes megrostálás nélkül magunkévá tegyük.

Van például olyan „szavahihető szemtanu" is, akinek állítása szerint nem Bem támadott, hanem Lüders ütött rajta a Fehéregyháza mellett gyanutlanul táborozó magyar seregen, julius 31-ének hajnalán.

Tüzetesebb vizsgálatra máris kiderült, hogy a „hiteles szemtanuk" egy része ott se volt az ütközetben s így elejétől-végéig koholmány mindaz, amit a maga élményeként ad elő.

Az meg éppen bizonyos, hogy a segesvári ütközet leírói

[88] Ezt a tizedik Petőfit Kurz Antalnak hívták s Bem hadititkára volt.

közül nagyon kevesen vették elő emlékező- és képzelő tehetségükön kívül, a térképet és a körzőt is s ez a körülmény is oka lehet azoknak a hibáknak, amelyek nem koholmány vagy szántszándékos ferdítés alakjában csúsztak be.

Sajnos, ennek az ütközetnek nincs magyarkézből származó egykorú és szakszerű leírása. A legtöbb krónikás már csak a mult század hatvanas éveitől kezdve foglalta — vajmi kevés katonai tudással — írásba azt, amit látott, hallott, vagy gyanított. Természetes, hogy ilyenformán a valódi szemtanuk leírásából is hiányzik az, ami az efféle emlékiratnak értéket adhat: a közvetlen, friss benyomás.

Se Bem, se akkori környezete nem írta meg a segesvári ütközet történetét. Czetz, aki állásánál és tájékozottságánál fogva a legalkalmasabb lett volna erre a feladatra, se mint szervező, se mint harcoló nem vett részt a nyári hadjáratban. Az erdélyi hadieseményekről szóló könyvét[89] küföldön írta, ahova hivatalos írásokat nem vihetett magával. Igy hát az ő leírása is mások tollbamondása alapján készülvén, se nem eléggé részletes, se nem eléggé szabatos, nem is szólva az informátorok útján belejutott sok hibáról.

Az orosz források közül legfontosabb Lüders 1849 augusztus 2-án kelt s Paskievics hercegnek szóló alapos jelentése,[90] amely — mint keltéből látható — két nappal az ütközet után készült.

Ugyancsak mint szemtanu írta meg, de már később, az erdélyi hadjárat történetét Nyepokojcsicki ezredes, Lüders szállásmestere, aki Skariatin eleste után a hadtest vezérkari főnöke lett. Ennek munkáját[91] azonban seholse sikerült megkapnom.

A segesvári ütközetre vonatkozóan nem szemtanu műve, de hivatalos adatok alapján készült, Neidhardt orosz vezérkari ezredes könyve.[92]

Végül Oreus ezredesnek 1880-ban megjelent könyvét[93] kell megemlítenem, amely a szerzőnek az orosz Hadilevéltárban végzett kutatásain alapszik.

Osztrák részről két szemtanuja volt a szóbanforgó ütközetnek, tudniillik a két összekötő tiszt: Dorsner ezredes és Báró Heydte őrnagy. Az előbbi erről az eseményről is kül-

89 „*Bem's Feldzug in Siebenbürgen.*" Hamburg, 1850.

90 *Correspondence relative to the affairs of Hungary.* 1847—1849. 337. és k. ll.

91 *Opisanie vojny v Transilvanii v 1849 godu.* Sz. Pétervár, 1858.

92 *Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen.* Berlin, 1851.

93 Magyarra fordított címe: Az 1849-évi magyar háború leírása. (*Szentgáli Antal*: A segesvári ütközet orosz forrás nyomán. — *Hadtört. Közlemények*: 1922/23. évf. 279. és k. ll.)

dött a hadügyminiszternek jelentést[94] s részben ennek nyomán halad Ramming, többször idézett munkájában.[95]

Heydte már sokkal később, 1853 ban adta ki Lipcsében, szintén sokszor idézett könyvét,[96] de ebben kevesebbet mond erről a harcról, mint amennyit tőle, mint szemtanutól várni lehetne.

Magyar részről Gelich Richard volt az első, aki hadtörténelmi alapon — bár röviden — foglalkozott a segesvári ütközettel,[97] Ramming, Neidhardt és Heydte műveire támaszkodva a harc leírásában s átvéve forrásműveinek minden, itt fel nem sorolható tévedését is,

Ugyanis mindezeknek az a közös sánta lábuk, hogy egyoldalúak. De ez is érthető: magyar forrásra nem támaszkodhattak, mert nem volt. Másutt már említettem, milyen keveset érnek az erdélyi magyar hadseregparancsnokságnak csupán a kormány és a közönség megnyugtatására szánt, legtöbbször semmitmondó jelentései.[98] A segesvári ütközetről részletes magyar jelentés nincs; legalább is a bécsi Hadilevéltárban nem található. Nem is valószínű, hogy készült volna, mert aligha volt rá idő a julius 31-re következett mozgalmas és válságos napokban.

Az annyit vitatott harcnak magyar szempontból legfontosabb és legérdekesebb részleteit Gróf Haller Józsefnek köszönhetjük. Ő ugyanis sok éven át nagy szorgalommal gyüjtötte a Petőfi halálára vonatkozó adatokat. Számos, a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben még élt szemtanut hallgatott ki s vallomásuk értékét nem az íróasztalnál, hanem az ütközet színhelyén ellenőrizte, nem egy hamis tanuról rántva le a leplet. Hogy ezt megtehesse, lehetőleg meg kellett állapítania a harc minden fontosabb mozzanatát is.

Nagy kár, hogy nem írta meg ilyenirányú kutatásai alapján az ütközet történetét, mert így sok általa kiderített részlet ment örökre veszendőbe. A feltárt eredmény csekély töredéke Graczának „Az 1848/49-i magyar szabadságharc története" című munkájában olvasható.[99] Ezenkívül pedig Haller grófnak birtokomban levő, 1886-ban és 1887-ben kelt, több ívnyi terjedelmű három levele s a hozzájuk csatolt három vázlat tájékoztat azokról a részletekről, amelyek az előbb felsorolt kútfőkből hiányzanak.

94 Segesvár, 1849 aug. 1. (*Kriegs-Archiv Wien*: Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VIII. N° 3.)

95 *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849.* (Pest, 1850.) 530. és k. ll.

96 *Der Sommer- Feldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849.* Leipzig, 1853. (84. és k. ll.)

97 *Magyarország függetlenségi harca.* Budapest, 1889. (III. 735. és k. ll.)

98 Lásd a függeléket.

99 V. 1087—1080. l.

Mivel Lüders teljesen tárgyilagosan írja le az ütközetet s egyetlen vitás pontot leszámítva nincs benne olyasmi, amin fennakadhatnánk, az itt következő leírás vázát az ő jelentése fogja alkotni. Ebbe illesztem majd, kellő helyen, Gróf Haller feljegyzéseit, továbbá a többi forrásmunka hasznavehető adatait is.

Minthogy nem vitairatot szerkesztek, nem vállalkozhatom arra, hogy a mindenfelé felburjánzott sok hamis adatot, ferdítést és koholmányt külön-külön cáfolgassam, mert ez egy egész kötetet töltene meg. Legyen elég tehát itt az eseményeknek a leghitelesebb kútfők nyomán készült száraz leírása, amelynek során csak egyes különösen szembeötlő, vagy a köztudatban már meggyökeresedett tévedésekre mutatok rá.

*

Bem július 30-án hajnalban indult el kíséretével Marosvásárhelyről. Még aznap Székelykeresztúrra érkezett, ahol már ott volt a Nagyszebenből kivonult, továbbá a Sepsiszentgyörgyről odarendelt csapatok egy része is. Az utolsó, a 27. zászlóalj tartalékának 4 százada, csak 31-én, éjjeli 1 órakor érkezett meg.[100]

A vezér korán reggel megszemlélte a Székelykeresztúr nyugati végén felállított csapatokat s nagy bosszúsággal hallotta, hogy a legénység közül milyen sokan szöktek meg az elmult éj folyamán. Fél hat órakor volt az indulás, de a meneteszlop beosztását nem ismerjük pontosan; csupán annyit tudunk, hogy élén a 15. huszárezredbeli század, végén pedig a 80. és 82. zászlóalj közös parancsnok alatt egyesült századai haladtak.[101] Mivel Kovács Ignác őrnagy hirtelen megbetegedett, Ferenczy György százados vette át a kombinált zászlóalj parancsnokságát.

Már a reggeli órákban is tikkasztó s azután egyre fokozódó forróság uralkodott. Alig haladt a kis sereg Székelykeresztúrtól számítva 3—4 kilométert, máris nagyon kellemetlen meglepetés érte. Ugyanis a Sepsiszentgyörgyről az Olt mentén felfelé hátráló Gál Sándor ezredes sürgős segítséget kért, hogy fel tudja tartóztatni a nyomában járó osztrák hadtestet.[102]

Bem, abban reménykedve, hogy legkésőbb Segesvár táján magához veheti Kemény és Dobay különítményeit, hajlott Gál kérésére s a 81. zászlóaljat tüstént vissza is indította.[103] Mindenesetre nagy hiba volt, mert az ilyen ide-oda rángatott csapat tapasztalásszerint mindenünnen elkésik s így se itt se ott nem lehet reá számítani. A következés valóban azt mu-

[100] *Mütter Ferenc* közlése (*1848/49. Tört. Lapok*: 1897. évf. 107. l.)
[101] Ezentúl 80/82. zászlóaljnak nevezzük.
[102] *Id. Gyalokay Lajos*: i. m. 339. l.
[103] *U. o.*

tatta, hogy ez a zászlóalj már nem tudta megmenteni az Olt völgyén balrafordult helyzetet. Ennek a csapattestnek kiszakításával az anélkül is gyönge magyar gyalogság 13 századra, tehát valami 2400 főre csökkent.

Akkor még senki se tudta, hogy Dick julius 30-án Kőhalom mellett megtámadta, rövid harc után szétverte, majd lovasságával Mirkvásárig üldöztette Dobay különítményét. *Ez tehat nem egyesülhetett többé Bemmel.*

Héjjasfalva és Fehéregyháza között[104] bukkant a magyar elővéd az orosz előőrsökre, amelyek minden nagyobb ellenállás nélkül viszahúzódtak Fehéregyházán át Segesvár felé.

Mai szemmel vizsgálva a dolgot, képtelenségnek látszik, hogy az előőrsök ilyen messze voltak a derékhadtól. De akkor ez volt az általános szabály s az 1849-i „Tábori Utasítás" is azt írja, hogy „hadseregek és hadtestek előőrseiket két órányi távolságra küldik előre."[105] Abban az időben ugyanis az ellenség közeledtére nem az előőrstartalék és a derékhad ment előre a főörsök vonalába, hanem az előőrsök húzódtak hátra a derékhadhoz.

Az orosz előőrsök visszaszorítása után minden zavaró eset nélkül haladt tovább a kis sereg Fehéregyházáig, ahova 10 óra tájban ért.

Lüders, bárha most már tudta s nemsokára látta is, hogy magyar csapatok közelednek Héjjasfalva felől, sehogyan se igazodott el a helyzeten, a mindenfelől kapott sokféle, részben hamis hír alapján.

Hallotta, hogy Bem 28-án és 29-én Marosvásárhelyen volt s azt is tudni vélte, hogy abból az irányból fog támadni. De kapott olyan híreket is, amelyek Kőhalom és Fogaras felől érkező ellenségről szólottak.

Ilyen nagy bizonytalanság közepette — hogy lehetőleg többfelől biztosítsa magát s a Nagyszeben felé netalán szükségessé váló visszavonulást — kettéosztotta csapatait, még pedig olyanformán, hogy a zamosci vadászezreddel, 4 dzsidás- és 1 kozákszázaddal, egy fél könnyű és két nehéz üteggel, valamint három árkász-századdal, Segesvártól északnyugatra, a Hétúr (Marienburg) felé vivő út magaslatán szállott meg. A lublini vadászezred, az 5. lövész-zászlóalj, 4 dzsidás- és

104 Több hadtörténetírónk szerint, a magyar sereg Ördögfalva és Szászfehéregyháza között találkozott az orosz előőrsökkel. Ördögfalva nevű község nincs Erdélyben, mert a német forrásokban említett Teufelsdorf (vagy Diewaldsdorf) magyarul nem Ördögfalva, hanem *Héjjasfalva.* (*Lipsky* : Repertorium locorum obiectorumque Hungariae. Pars II. pag. 55. et 146.) Középkori neve Éliásfalva, Illésfalva volt.

Az egykori Kőhalomszék területén levő Szászfehéregyháza pedig 47 kilométernyire van a Segesvár melletti Fehéregyházától, így hát nem is jöhet szóba ennek az ütközetnek tárgyalásánál.

105 12. l.

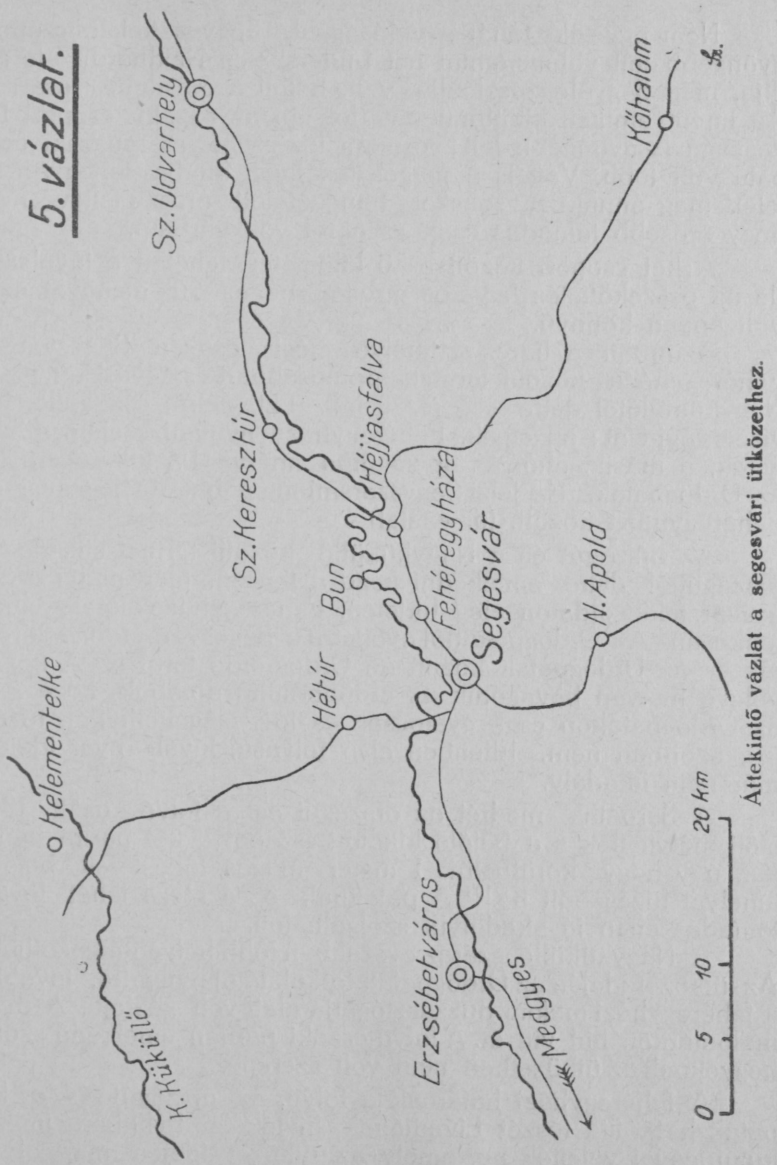

3 kozákszázad, 1½ könnyű üteg, továbbá egy árkász-század, Segesvár keleti oldalán táborozott.

Hogy pedig délfelől se érhesse meglepetés, Segesvárott egy kozákszázadot hagyott hátra, amely felderítőket küldött Apold felé. Egyszersmind minden nélkülözhető szekeret a medgyesi országútra állított, egy kozákszázad fedezete alatt.

Nem egyezik tehát a valósággal, hogy a keleti csoport gyöngébb lett volna, amint azt Lüders[106] és Neidhardt[107] is állítja, mert 5 gyalogzászlóalja volt, holott a másiknak csak 4. Az imént említett kikülönítések folytán az északi csoport lovassága is gyöngébb lett; csupán tűzérsége és műszaki csapata volt több. Vagyis a megosztás ilyen módja sehogyan se felel meg annak a sokszor hangoztatott orosz feltevésnek, hogy erősebb támadás csak északról volt várható.

A két csoport között 5—6 kilométer lehetett a távolság; de az összeköttetés a város girbe-görbe és szűk utcáin át, nem volt éppen könnyű.

Azonban a harc színhelye mégis csak a Segesvár és Fehéregyháza közötti terület, pontosabban szólva, annak a Nagyküküllőtől délre eső része lett. Ezt, délről északfelé, két vízér vágja át; az egyik, Fehéregyháza nyugati szélén, a Sárpatak, a másik, ettől az országúton mérve $1^1/_4$ kilométernyire az Ördögpatak. Ez jelzi egyszersmind a határt Segesvár és Fehéregyháza között. (6. vázlat)

Az országút és a Nagyküküllő közötti terület sík, de az országúttól délre emelkedni kezd a térszín, még pedig a Segesvár felőli oldalon elég hirtelen, Fehéregyháza alatt azonban lankásan. Az Ördögpataktól nyugatra a Segesvári-erdő, a Sárpatak és az Ördögpatak között az Ördög-erdő terül el. A két ér völgye mélyen bevágódik az erdőborította dombok közé s itt az Ördögpatakon csak gyalogság és lovasság kelhet át, tűzérség azonban nem. Ellenben alsó folyása, kivált nyár idején, már nem akadály.

A Sárpatak medrét az országút és a folyó között, 1849 előtt mélyítették s a belőle kikotort iszapot a két partra hányták, úgy hogy körülbelül 1 méter magas töltés lett belőle, amelyet fűzes nőtt be.[108] A pataknak ez a része tehát lovastámadás ellen jó akadályul szolgálhatott.

A Nagyküküllő száraz évszakban több helyen átgázolható. Az ütközet idején az Ördögpatak torkolatától nyugatra, továbbá a fehéregyházi malom duzzasztógátja alatt volt gázlója. A mély malomárkon híd vitt át. A folyó északi partján emelkedő szőlőhegyeknek az ütközetben nem volt szerepe.

A fehéregyházi határnak a folyó, az országút és a két patak határolta részét Livadiának hívták s 1849-ben jórészt kukuricával vetették be, amely az ütközet idején már olyan magasra nőtt,[109] hogy lovasember is alig látszott ki belőle. Az

106 *l. h.*
107 *l. m.* III. 84. l.
108 *Gróf Haller József* közlése.
109 *Lüders* idézett jelentése szerint $1^1/_2$ szazsen. (Egy szazsen = 7 orosz láb = 2.135 méter).

országúttól délre elterülő Rogina nevű határrész tarló volt, melyről azonban még nem hordták el a búzakereszteket.[110]

*

Reggel fél kilenc óra lehetett, amikor egy kozák azt a jelentést hozta Skariatin tábornoknak, hogy az udvarhelyi országúton ellenség közeledik.[111] A vezérkari főnök eleinte nem akarta elhinni, úgy vélekedvén, hogy a kelet felől jövő menetoszlop csakis Dick tábornoknak Kőhalomról Segesvárra rendelt különítménye lehet. Azonban csakhamar egy másik jelentés is érkezett, szintén a magyarok közeledéséről szólva. Skariatin azonnal értesítette a hallottakról az északi csoportnál tartózkodó hadtestparancsnokot, egyúttal pedig tüstént intézkedett, hogy a keleti csoport csapatai azonnal foglalják el harc esetére kijelölt állásaikat.[112]

Az országúttól délre, az Ördögpatak balpartján húzódó magaslaton, vagyis az egész arcvonal közepetáján, a 7. sz. könnyű gyalogosüteg helyezkedett el *(A)*.[113] Lipsky ezredes, a lublini vadászezred parancsnoka, ezredének 4. zászlóalját az üteg balszárnyára *(B)*, 2. és 3. zászlóalját pedig jobbszárnyára állította *(C)*, Az 1, zászlóalj, az 5. lövész-zászlóalj, a 6. sz. könnyű gyalogosüteg fele, továbbá egy árkász-század a tartalékot alkotta, több mint egy kilométernyire az Ördögpatak mögött *(D)*.

A balszárny, Demidov tábornok parancsnoksága alatt, a „Nassaui herceg" dzsidásezred négy s az 1, doni kozákezred három századából állott *(E)*.[114]

Lüders, aki a magyarok közeledéséről kapott jelentésre rögtön a keleti csoporthoz sietett, helybenhagyta vezérkari főnökének intézkedéseit. Csupán annyit változtatott rajtuk, hogy a jobbszárnyat az 5. lövész-zászlóalj két századával erősítette meg; a medgyesi országútra küldött vonat biztosítására pedig még egy vadász-zászlóaljat s egy félüteget rendelt az északi csoportból.

A 7. sz. üteg mellett tartózkodó orosz hadtestparancsnok jól megfigyelhette a magyaroknak Fehéregyházáról való kibontakozását. Bem hadát komoly támadásra nagyon gyöngének látván, állítólag megmaradt korábbi meggyőződésénél, hogy

110 *Gróf Haller József* közlése.

111 *Dorsner* ezredes 1849 aug 1-i jelentése szerint 8 órakor érkezett az első hír. *(Kriegsarchiv Wien :* Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen. 1849. Fasc. VIII. N. 3)

112 *Oreus-Szentgáli :* i. m. 282. l.

113 A zárójelbe tett betűk a 6. vázlatra vonatkoznak.

114 *Neidhart* szerint (i. m. III. 348. l.) itt állott volna a 9. sz. lovasüteg 2 ágyúja is. De erről se Lüders, se Oreus nem tud ; Heydte se említi.

Az egész keleti csoport nem lehetett erősebb 4500—4600 főnél ; tehát *egymagában* nem volt az a „sokszoros túlerő", amelyet a harc kezdetén is szerepeltetnek egyes krónikások.

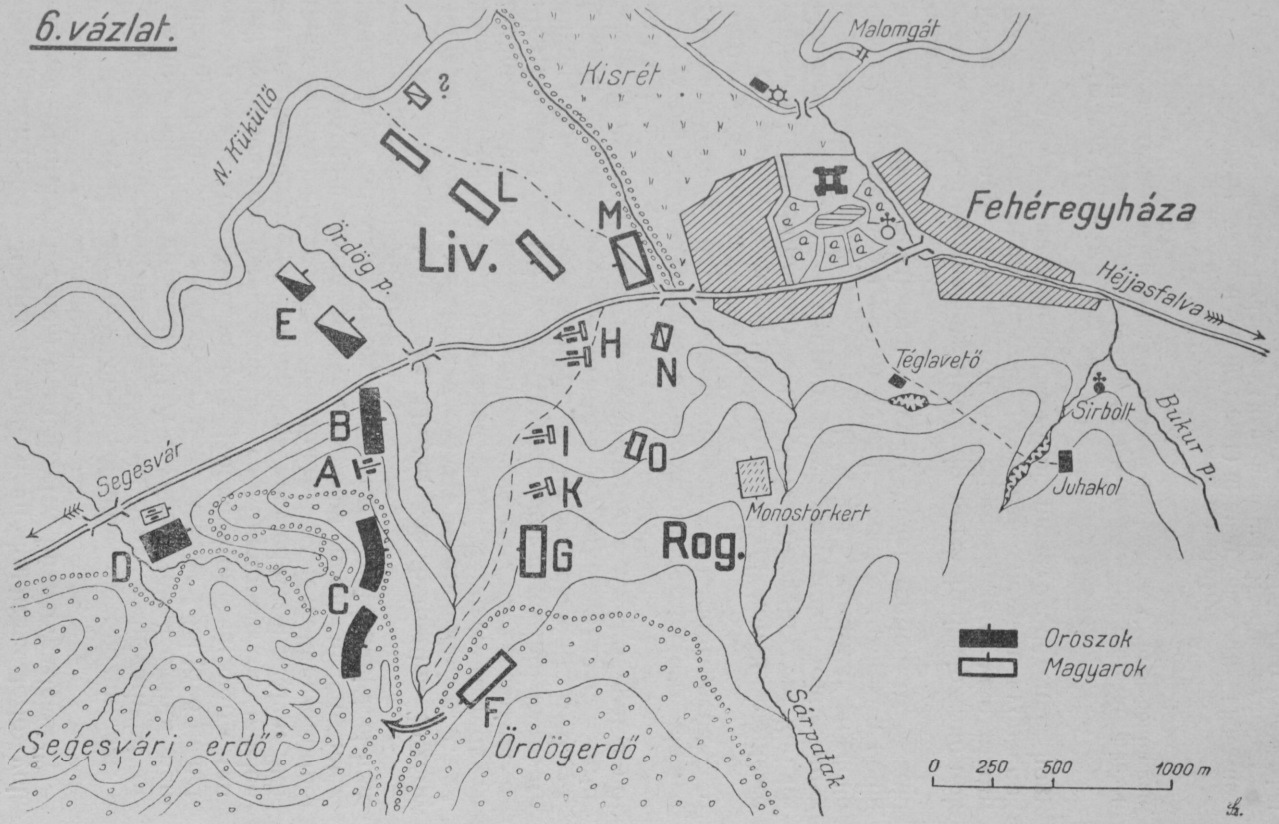

A segesvári ütközet. (A helyzet déltájban.)

tudniillik a főtámadásnak észak felől kell történnie, Fehéregyháza felől pedig csak valami tüntetés várható.

Bem röglön felismerte azt, amit Lüders is jól tudott,[115] hogy az orosz állás kulcsa a jobbszárnyon a Segesvári-erdőben van. Ez a legsebezhetőbb oldala, mert az erdőn át könnyebben meg lehet kerülni, mint a Nagyküküllőre támaszkodó balszárnyat. Az ütközet sorsát csakis az Ördögpatak balpartján emelkedő magaslatok bírása vagy nem bírása dönthette el;[116] ezeknek elfoglalása nélkül egy az országút irányában megkísérelt áttörés is fölötte kockázatos vállalkozás lett volna.

Ennek megfelelően Bem is a maga balszárnyára állította gyalogságának nagyobb részét. Még pedig a 27. zászlóalj[117] négy századát az Ördögerdőbe *(F,)*, a 88. zászlóalj három századát pedig, egyelőre mint tartalékot, a tűzérség balszárnyára. *(G)*[118]

A három üteg elhelyezkedése ez volt:

A debrecen-váradi üteg jobbszárnya (2 tarack) körülbelül ott állott, ahol most a vasút metszi az országutat, vagyis mintegy 500 méternyire a Sárpataktól nyugatra *(H)*. Tőle balra a székely gyalogüteg *(I)*, ettől balra pedig a székely lovasüteg *(K)* állott. Itt tartózkodott Bem is. A 80/82. zászlóalj *(L)* a Livadiát szállotta meg. Oda került továbbá az egész lovasság *(M)* is.

A harcvonal közepe mögött csak egy gyönge székely-huszárszakasz maradt, Kese György főhadnagy parancsnoksága alatt, a Sárpatak hídjáról délfelé, valami 200 méternyire; *(N)* az ágyúk fedezetére pedig Kozma Dénes hadnagyot rendelték ki, a 88. zászlóalj egy szakaszával *(O)*.[119]

A kötözőhely, Lepacsek ezredorvos vezetése alatt, a Hallerpark délkeleti sarkán álló református templom közelében volt.

Bem felállítása ilyenformán csaknem 3 kilométerre[120] nyúlt ki. Természetes, hogy ezt a hosszú vonalat nem szállhatta meg kellőképen 13 századra olvadt gyalogságával, $3\,^1/_2$ lovasszázadával és 3 (nem is teljes) ütegével.

Ha a felállítás részleteit vizsgáljuk, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a jobbszárny helyzete, a Livádia kukuricásai között, nem volt előnyös. Hogy ennek ellensúlyozására mit kellett és mit lehetett volna tenni, azt most utólag, az akkori helyviszonyok tüzetes ismerete hiányában, bajos volna megmon-

[115] Id. jelentése.

[116] Ezért nem hihető Oreus, továbbá Ramming és több magyar hadtörténetíró állítása, amely szerint az oroszok csupán egy zászlóaljat tettek volna erre a kényes pontra.

[117] Mivel félreértésről nem lehet szó, rövidség okáért elhagyom a „tartaléka" szót.

[118] Id. *Gyalokay Lajos*: i. m. 340. l.

[119] *Gróf Haller József* vázlata és feljegyzése.

[120] *Gróf Haller József* felmérése szerint, 1800 ölre, vagyis 3400 méterre.

dani. Az események további fejlődéséből úgy látszik, hogy jobb lett volna a csak passziv magatartásra utalt 80/82 zászlóaljat, a tűzérség jobbszárnyán hagyott 1 vagy 2 század kivételével, a Sárpatak mögé állítani, amelynek mesterségesen mélyített medre és füzessel benőtt kettős töltése, lovastámadás ellen elegendő akadályul szolgált volna. Igen nagy hiba volt, hogy *a malomgát alatti gázló és a malomárkon átvivő híd megszállására, vagy legalább megfigyelésére senki se gondolt.* Pedig Ferenczy századosnak elegendő ideje lett volna, hogy tájékozódjék, mi van a háta mögött?

A magyar felállítás további részletei ismeretlenek, ezért a vázlaton is csak nagyjában volt ábrázolható az ütközet elején beállott helyzet.

A felvonulást már csak a vége felé zavarták meg a Livádián állott kozákok. Bem előbb a Mátyás-huszárszázadot küldötte ellenük, majd látva, hogy ezek egyedül nem boldogulnak, a 82. zászlóalj egyik századát, azután pedig a Coburg-huszárokat is támadásra indította,[121] Ennek meg is volt az eredménye, mert a kozákok csakhamar hátat fordítottak s a huszároktól üldöztetve, az Örpögpatak felé futottak. Mivel azonban onnan felől orosz dzsidások is kezdettek mutatkozni, Bem a Sárpatakhoz rendelte vissza a huszárokat.

Az öreg vezér heves ágyúzással kezdette meg a voltaképeni harcot, mintegy 350 szazsen, vagyis körülbelül 750 méter távolságból,[122] délelőtt 10 és 11 óra között.[123] A teljes felvonulás, a harctér kiterjedését s a magyar sereg menetoszlopának valószínű hosszúságát alapul véve, 11 és fél 12 óra között alkalmasint bevégződött.

Fél 11 óra tájban[124] Lüders átadta a parancsnokságot Ivin altábornagynak, az 5. tüzérhadosztály[125] parancsnokának s az

[121] *Gróf Haller József* feljegyzése.

[122] *Lüders* jelentése (i. h.) — A 6 fontos tábori ágyú legnagyobb lövőtávolsága 1400 lépés, vagyis 1050 méter volt. *(1849-i Tábori Utasítás*: 17 tábla). Tűzvonalban az ágyúk közötti térköz 10, lovasütegnél 15 lépés volt, de szükség esetén 20 lépésnél is nagyobb lehetett *(U.* o. 12. tábla). Megjegyzendő, hogy az akkori lovasüteg (Cavallerie-Batterie) nem azonos a mostaninval (Reitende Batterie), mert csupán abban különbözött a gyalogos ütegtől (Fuss-Batterie), hogy nem négy-, hanem hatlovas, tehát jóval mozgékonyabb volt s ezért lovasság fedezete alatt küldötték előre.

[123] *Lüders* Clam-Gallasnak: Kelementelke, 1849 aug. 3. (*Kriegs-Archiv Wien*; Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849. Fasc. VIII. Nr 8.)
Dorsner a hadügyminiszternek: Segesvár, 1849 aug. 1. (U. o. Nr. 3.)
Lüders Paskievicsnek (i. h.)
Magyar részről nincs róla pontosabb adat.

[124] *Oreus—Szentgáli*: i. m. 284 l.

[125] Minden orosz hadtesthez egy tüzérhadosztály is tartozott, annyi tüzér dandárral, ahány gyalog és lovashadosztálya volt a hadtestnek. A lovas tüzérdandár (a mi fogalmaink szerint csak tűzérosztály) két, a többi tűzérdandár pedig rendszerint négy ütegből állott. Ezredkötelék nem volt. A Segesvárnál harcolt (nem teljes) 15. tűzérdandárnak csak 3 ütege volt Refeldt tábornok parancsnoksága alatt. (*Neidhardt*: i. m. III. 74 l.)

északi csoporthoz indult, hogy a Marosvásárhely felől még mindig várt támadás ellen intézkedjék.[126] Alig hagyta el eddigi figyelőhelyét, egy ágyúgolyó vállán és fején találta vezérkari főnökét, Skariatin tábornokot, aki néhány óra mulva meg is halt.

Bár szavahihető szemtanú sohase állította, makacsul él a köztudatban az a mendemonda, hogy maga Bem irányozta a halálthozó ágyúlövést, még pedig — némelyek szerint — lóhátról(!). Bizonyos, hogy Bem, mint vérbeli tüzér,[127] tudott az ágyúval bánni, de az már sehogyan se hihető, hogy akkor, amikor a legéberebb figyelemmel kellett volna az alig megindult harc kifejlődését kísérnie, voltaképeni feladatáról megfeledkezve, ágyúk irányzásával bibelődött volna. Máskor se tette, miért tette volna tehát éppen Fehéregyháza előtt? De nem tud róla Dáné Károly, a székely lovasüteg tűzmestere se,[128] pedig neki észre kellett volna vennie, ha az ő közvetlen szomszédságukban tartózkodó vezér irányozza valamelyik ágyút.

A lóhátról való irányzás badar mende-mondájának[129] cáfolgatására kár volna a szót vesztegetni.

Említettem már, hogy Bem szándéka, amelyet az ütközet elejétől végéig meg akart volna valósítani, az volt, hogy jobbszárnyukat átkarolva, leszorítja az oroszokat a segesvári erdő magaslatáról. Ennek megfelelően az Ördögerdő felé csoportosította — egy szakasz kivételével — balszárnyának egész gyalogságát, vagyis a 27. zászlóalj négy s a 88. zászlóalj három századát.

Ivin altábornagy csupán az állás védelmére kapott Lüderstől parancsot. Ennélfogva a mieink mozdulatait legkevésbbé se akadályozta s így az orosz jobbszárny ellen küldött csapatok zavartalanul rendezkedhettek támadásra az erdő leple alatt, miközben az ágyúharc egyre tartott. Az orosz hadtestparancsnok jelentése szerint, nagyon jól és gyorsan lőtt a magyar tüzérség. Ezt mondja Oreus is.[130] A magyar ütegek részint a velük szemben álló 7. sz. orosz könnyű üteget, részint a tőle délre álló zászlóaljakat fogták tűzbe, ellenben a magyar jobbszárnyon, ahol nem volt tüzérség,[131] egyelőre nem indult meg a harc.

126 *Oreus—Szentgáli*: i. h.

127 Bem csupán egy évet töltött, mint fiatal hadnagy a műszaki csapatoknál, különben mindig a tüzérségnél szolgált.

128 *1848/49. Tört. Lapok*: 1897. évf. 125 l.

129 *Vasárnapi Ujság*: 1860. évf. 42. sz.

130 l. h.

131 Csak *Ramming* (i. m. 532. l.) és követői állítják, hogy a magyar jobbszárnyon is lett volna tüzérség, pedig ott a laposban, kukoricatáblák között, megfelelő helye se akadt volna.

Az *Abel* százados és *Br. Schwelnitz* főhadnagy tollából kikerült „Elaborat über die Ereignisse der Jahre 1848 und 1849 in Siebenbürgen" című kézirat is határozottan az ellenkezőt állítja: Sämmtliche Geschütze waren

A szemtanúk egymásnak homlokegyenest ellenmondó vallomásai alapján, lehetetlen a Segesvári-erdőben lefolyt események hű képét megrajzolni. Még az is sokáig vitás volt, hogy a két zászlóalj közül melyik kezdette meg az erdei harcot, mert ennek dicsőségét magának követeli mindakettő.

A tűzetesebb vizsgálattal megállapított *valószínű* helyzet ez volt:

Bem, akkori szokás szerint, lovasság — még pedig ezúttal a Mátyás-huszárszázad — fedezete alatt küldötte állásba a legelőbb felvonuló székely lovasüteget. Ez a huszárszázad azonban csak rövid ideig maradt a tűzérség balszárnyán, addig tudniillik, amig a 27. zászlóalj időközben odaérkezett négy százada fel nem váltotta. Ugyanis, mint már említettem, a Mátyás-huszárszázad összecsapott a menetoszlop legvégén volt 80/82 zászlóalj felvonulását megzavaró kozákokkal a Livádián s valószínű, hogy a Roginárol jövet oldalba támadta őket.

Akkor tehát már kétségtelenül a 27. zászlóalj négy százada volt a magyar balszárnyon. Mikor azután a 88. zászlóalj három százada is odaérkezett, ez állott meg az ütegektől délre, a 27. zászlóalj pedig az Ördögerdőbe nyomult s így elsőként csaphatott össze az orosz jobbszárny gyalogságával. Lehet azonban, hogy Bem a 88. zászlóalj egyik századát is csakhamar utána indította, mert valamivel később már csak két század állott belőle tartalékként s egyúttal az ütegek balszárnyának fedezetéül. Ilyenformán a harc első fázisában őt honvédszázad küzdhetett a Segesvári erdőben, ahol nagy hevességgel indult meg a viaskodás.

A mieink, erős tüzelés után, ismételten rohamra mentek és sikerült is nekik az orosz jobbszárnyon állott vadász-zászlóaljat megingatniok, de Lipsky ezredes, az odarendelt erősítés segítségével végre is leszorította a honvédeket a Segesvári-erdőből az Ördögpatak völgyébe, mikőzben újból szuronyharcra került a sor.

Lüders mind augusztus 2-án kelt jelentésében, mind valamivel későbbi pótjelentésében, a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozik a magyar gyalogság haláltmegvető bátorságáról, amelyre egyáltalában nem számitott.[132]

Több óra hosszáig tartott ez a makacs viaskodás, de a sorsdöntő fordulat még nem állott be.

Időközben azonban nagy baj támadt a tüzérségnél. Dél-

vor dem Orte Weisskirchen, *links von der Strasse*, gut placiert." (*Kriegs-Archiv Wien:* Feldacten des k. k. A. C. in Siebenbürgen, 1849 Fasc. XIII B. Nr. 86 g.) Ezt a kéziratot 1865-ben küldte Heydte Bécsbe.

132 „Effectivement, l'ennemi attaquait avec un audace et une intrépidité que l'on n'aurait jamais attendue de sa part."

„L'ennemi . . . a attaqué avec un audace qu'on ne lui avait pas encore vue jusqu'alors." (*I. h.*)

után 1 órakor a székely lovasütegnek mind a négy Gábor Áron-féle ágyúja elhasadt, a gyors és tartós tüzelés következtében, úgy hogy az üteget el kellett a tűzvonalból távolítani.[133] Ez súlyos érvágás volt, amelyet csak az tett elviselhetővé, hogy egyelőre még mindig csupán 8 orosz ágyú állott tűzvonalban Bem megmaradt 10 ágyújával és 2 tarackjával szemben.

Úgy látszik, hogy Bem a 88. zászlóaljnak eddig tartalékban volt két századát is a Segesvári erdőbe indította, mert csak így érthető, hogy a támadás délután 2 órakor olyan hevesen indult meg újra s az orosz jobbszárny olyan szorult helyzetbe jutott, hogy Lipsky ezredes sürgős segítséget kért. Erre Ivin altábornagy 2 vadász-századot rendelt a tartalékból a küzdelem színhelyére[134] s egyúttal értesítette az északi csoportnál tartózkodó hadtestparancsnokot a harc újabb fellángolásáról.

Minthogy az eddig visszatért hírszerző kozákok jelentése szerint, se Marosvásárhely se Apold felé nem voltak láthatók magyar csapatok: Lüders átadta az északi csoport parancsnokságát az oroszok téli látogatásából jólismert Engelhardt tábornoknak, azután pedig a keleti csoporthoz sietett, ahol a harc, hosszabb küzdelem után, újból az oroszok javára dőlt el.

Ramming és az őt követő magyar hadtörténetírók úgy tudják, hogy Lüders, látván hogy másfelől nincs veszély, két zászlóaljat és egy nehéz üteget is küldött Lipsky támogatására.[135]

Érdekes és feltűnő, hogy az orosz hadtestparancsnok hallgat erről a nagyon fontos dologról, de nem szól róla Neidhardt és Heydte se. Lüders csak annyit vall be, hogy tűzerségét meg kellett erősítenie azzal, hogy a tartalékból a harcvonalba rendelte a 6. sz. könnyű félüteget.

Ir azonban erről a két zászlóaljról Oreus, de teljesen érthetetlen formában: „Később ugyanennek az ezrednek (t. i. az északi csoporthoz tartozó zamosci vadászezrednek) két zászlóaljját, 4 ágyúval együtt, a hegyen helyeztük el, a város kijáratával szemben, hogy csapatainknak Udvarhely (!) felé való netaláni visszavonulását fedezhessék."[136] Mint látjuk az ütközet színhelyét nem ismerő szerző összezavarja a helyneveket, mert nyilvánvaló, hogy a nyugatról jött Lüders nem vonulhatott kelet felé vissza.

133 *Gróf Haller József* feljegyzése és *Dáné Károly* közlése. (l. h.)
Lüders aug. 3-án azt írta Clam-Gallasnak, hogy magyar foglyok vallomása szerint csak 3 ágyú repedt meg.

134 *Oreus—Szentgáli*: i. m. 285. l.

135 l. m. 533. l.: „Da liess General Lüders eine halbe Zwölfpfünder-Batterie von der Reserve . . . vorrücken . . . Dieser Batterie folgten 2 Bataillons Infanterie zur Verstärkung des Centrums." Tudjuk, hogy a tartalékban se nehéz üteg, se 2 zászlóalj nem volt. Így hát ez az erősítés csakis az északi csoporttól érkezhetett.

136 *Oreus—Szentgáli*: i. m. 283. l.

Nem lehet tudni, hogy kinek az elbeszélésén, vagy leírásán alapszik Ramming fontos állítása, mert Dorsner ezredes, akinek jelentését olvashatta, csak annyit mond, hogy Lüders egy fél 12 fontos üteggel erősítette meg tüzérségét s a döntést a jobbszárnyon a lövészzászlóalj erőszakolta ki.[137] Oreus 1880-ban megjelent könyvét természetesen nem használhatta fel Ramming 1850-ben.

A döntő fordulat behatóbb vizsgálata arra a meggyőződésre késztet, hogy a Ramming említette segítségnek valóban meg kellett érkeznie, hogy az erdőben is az oroszok kerekedhessenek végképpen felül.

De mielőtt erre áttérnénk, lássuk, mi történt magyar részről, nehogy az események egymásutánját összezavarjuk.

Délutáni 3 óra volt már. Bem úgy látta, hogy hiába várja Kemény és Dobay segítőcsapatait, pedig bizonyosan számított reájuk. Dobay elmaradása, kőhalmi veresége után érthető, ellenben ma se látjuk tisztán, hogy miért nem jött Kemény kellő időben a vezér hívó szavára ? Annyi kétségtelen, hogy a nyári hadjárat egész történetén — ócska frázissal élve — „vörös fonálként" húzódik végig a késés aggasztó tünete.

Bem nem volt magacsinálta guerillavezér — aminek sokan, de alaptalanul mondják — hanem alaposan és sokoldalúan képzett katona, sokkal tanultabb és tapasztaltabb, mint hadseregének bármelyik tisztje. Nagyon jól tudott a térrel, idővel s az emberi munkabírással számítani ; ha tehát azt mondotta, hogy ennek vagy annak a különítménynek egy bizonyos napon meg kell érkeznie, akkor az ott is lehetett a kitűzött időre, hacsak valami váratlan és le nem küzdhető akadály fel nem tartóztatta. Ilyesmiről azonban Kemény esetében semmit se tudunk ; annyival is kevésbbé, mert nem csupán Kolozsvárott, hanem más, Segesvárhoz közelebbeső helyeken is voltak egyes szétforgácsolt csapatrészei. Nem lehet tehát kétséges, hogy legalább ezeknek kellett volna idejére megérkezniök.

Hogy ebben a végzetessé vált késésben Stein,[138] Kemény, avagy másvalaki volt-e hibás és hogy milyen mértékben terheli a felelősség egyiket vagy másikat, annak elbírálása már kívül esik a napjainkban adott lehetőség határain. De különben is, a „hadtörténelmi bűnbakfogás" nem lehet ennek a tanulmánynak feladata.

Bem azt hitte, hogy az oroszoknak nincs Segesvár közelében több csapatuk, mint amennyi az Ördögpatak mögött felvonult. Érthető tehát, hogy el akarta dönteni az immár csak-

137 *Dorsner* a hadügyminiszternek : i. h.

138 Bem 1849. júl. közepén „Nyugaterdély" katonai parancsnokává nevezte ki Stein ezredest, aki alá ebben a minőségében — a gyulafehérvári ostromlóhadon kívül — a déval és kolozsvári katonai kerület (tehát Kemény is) tartozott. (*Honvéd* 1849. évf. 175. sz.)

nem 5 órán át váltakozó szerencsével vívott harc sorsát. Még egy utolsó átkaroló támadással próbálkozott az orosz jobbszárny ellen s evégből az Ördögerdőbe irányította Ferenczy századost, a Livádián állott 80/82. zászlóalj három századával.[139]

Az időközben visszatért Lüders észrevette ezt az oldalmenetet[140] s ekkor történhetett, hogy az északi csoportból magához rendelte az előbb már említett erősítést. Az a száguldó, aki a parancsot vitte, körülbelül 40 perc alatt elérhette Engelhardt tábornokot, a csapatok pedig $1^1/_4$—$1^1/_2$ óra alatt tehették meg ezt az utat s így 5 és $^1/_4$ 6 óra között már rendeltetésük helyén lehettek. Ezzel a számítással jól egybevág Lüders jelentése és Oreus leírása, melyek szerint az általános orosz ellentámadás 5 óra előtt nem történhetett.

Lüders jól bírálta meg a helyzetet. Látta, hogy jobbszárnya ellen ujból készül valami; ezért ellensúlyozásul még délutáni 4 óra előtt[141] magához rendelte a 3. sz. nehéz üteget[142] s felváltotta vele a hét órán át tartó harcban nagyon sokat szenvedett s lövőszeréből is kifogyott 7. sz. könnyű üteget. Ez már 5 óra tájban történhetett. De már előbb a tartalékból az Ördögpatak mögé küldötte előre a fél 6. sz. könnyű üteget.[143]

Se az orosz hadtestparancsnok, se Neidhardt nem említi, de Heydte,[144] továbbá Abel és Schweinitz[145] írják, hogy Lüders az északi csoport 4. sz. nehéz ütegének felét szintén előbbre parancsolta s két ágyút lenn a Nagyküküllő *jobb* partján, kettőt pedig szintén a jobbparton, a gázlóval szemben levő úgynevezett Akasztóhegyen (Galgenberg) állíttatott fel.[146]

Ennek a félütegnek az lett volna a feladata, hogy az ütközet balrafordulása esetén támogassa *a Nagyküküllőn átgázoló csapatokat.*[147] Ebből nyilvánvalóan kiviláglik, hogy Lüders, Bem livádiai századainak délrevonulását észrevéve, azzal a lehetőséggel is számolt, hogy a magyarok átkaroló, vagy még inkább megkerülő támadása, elvághatja a hátamögött a segesvári egérútat s így kénytelen lesz észak felé hátrálni. *Akkor tehát még egyáltalán nem látta bizonyosnak a győzelmet.*

De aggodalma túlzott volt, mert csakhamar beállott a neki annyira kedvező fordulat.

139 *Gróf Haller József* közlése.

140 „Presque toutes ses forces avaient été portées à son flanc gauche et sa droite était devenue plus faible." *(I. h.)*

141 *Oreus—Szentgáli*: i. m. 285. l.

142 *Oreus* szerint a 4. sz. nehéz üteget *(U. o.)*

143 *Lüders* jelentése (i. h.)

144 *I. m.* 86. l.

145 „*Elaborat*" (i. h.)

146 Oreus leírásából következtetve Segesvár keleti végétől északra. Erre lehet következtetni Heydte nagyon tökéletlen vázlatából is.

147 *Heydte, Abel* és *Schweinitz*: i. h.

Úgyanis, a Livádián — Ferenczy elvonulása után — már csak három gyalogszázad maradt, több mint egy kilométer hosszú vonalon, Bernard százados parancsnoksága alatt. Amde ez, nem tudni mi okból, eltávozott a csatatérről s így nem volt senki, aki ezt a három századot egységesen vezethette volna, mert Bernard senkivel se közölte, hogy elmegy.

Ott állott a Livadián a lovasság is, amelynek parancsnoka vagy Daczó Zsigmond 11., vagy Makray László 15. huszárezredbeli őrnagy volt.

Lüders, hogy a magyar jobbszárnyat helyéhez kösse, 4 órakor azt parancsolta Bluhm alezredesnek, hogy 4 dzsidás századdal s az immár mellette levő könnyű félüteggel nyomuljon előre. Vele volt báró Heydte cs. kir. 5. dragonyosezredbeli őrnagy is.

A kartácstávolságra hatolt orsz félüteg csakhamar szétugrasztotta a 200 ujonccal feltöltött honvédszázadokat,[148] úgy hogy csak Fehéregyháza belsejében lehetett őket összeszedni. Lovasrohamra azonban még nem került a sor, bármennyire biztatta is reá Heydte Bluhm alezredest.[149] Az utóbbi nem merte ezt a támadást kockáztatni, mindaddig, míg Lüderstől határozott parancsot nem kap.

Heydte szerint egy félórába, Abel és Schweinitz szerint háromnegyed órába telt, míg ez a parancs megérkezett. Ennek az volt az oka, hogy *az orosz hadtestparancsnok mindkét szárnyon egyszerre akarta kierőszakolni a döntést*, már pedig ennek még nem jött el akkor az orosz jobbszárnyon az ideje.

Lüders ugyanis sokkal óvatosabb volt, hogysem kiadta volna a kezéből utolsó tartalékát is, mielőtt valahogyan nem pótolta az északi csoportból. Az ütközet végefelé már csak a lublini vadászezred $^1/_2$ zászlóalja és egy árkász század alkotta a tartalékot. Dorsner bizonyára ezt a zászlóaljat tévesztette össze a már régóta harcban állott lövészekkel, mert az orosz hadtestparancsnok csakis a tartalékból vett lublini fél vadászzászlóaljat küldhette még a jobbszárnyra s pótlásul a nem fenyegetett északi csoportból rendelhetett kettőt az ütközet színhelyére, vagy legalább is közelébe.

Ilyenformán az oroszok 4 zászlóaljat (vagyis 16 századot) állíthattak a mieink 10 százada elé. Tehát elég erősek voltak arra, hogy a magyarok visszaszorítása esetén ellentámadásba fogjanak.

Mialatt az orosz lovasság Lüders parancsára várt, a 6. számú könnyű félüteg, a 3. sz. nehéz üteggel együtt, hevesen lőtte a magyar tűzérséget s két lövőszeres kordéját 5 óra tájban fel is robbantotta.

148 *Gróf Haller József* közlése.
149 *Heydte*; i. m. 87. l.

4 és 5 óra között történt, hogy az újra rendezkedett magyar támadócsoport — mindössze 10 század — ismét megindult az Ördögpatakon át a Segesvári-erdőbe. Bármennyire érdekes és fontos volna is, nem lehet megállapítani, hogy ki volt a parancsnoka[150] ennek az elszánt, vitéz csoportnak, amely a nehezen járható meredek és erdős lejtőn felhatolva, újból megkísérelte az oroszok átkarolását és visszaszorítását. De ezúttal is hiába, mert ezek most már nagyobb erővel — 16 századdal — fogadhatták a támadást. Parancsnokuk nem Lipsky ezredes, hanem — Lüders jelentése szerint — Essaulov tábornok volt.

Az orosz hadtestparancsnok ennek a mieinkre annyira végzetes mozzanatnak vázolásában se fukarkodik a dícsérettel, amidőn Bem gyalogságának elkeseredett küzdelméről ír. De semmiféle vitézség se hozhatta meg a kívánt sikert, mert az új erőre kapott oroszok védőből támadóvá váltak s a merészen előrehatolt honvédek oldalába és hátába törtek. Csakhamar ijedt kiáltozás hallatszott az erdőből; egyes csoportok futva menekültek onnan, majd nemsokára tömegesen tódultak a többiek is az Ördögerdő felé, nyomon követve a most már komolyan támadó s jóval erősebb orosz gyalogságtól. *Tartalék, mely az oroszokat megállíthatta volna, nem volt többé.*

Ebben helyzetben parancsolta meg Lüders a lovasrohamot az annyira meggyöngült magyar jobbszárny ellen. Két dzsidásszázad a gyalogságra vetette magát, kettő pedig a lovasságot rohanta meg, amely a tűzérség jobbszárnyán, háttal az országútnak, arccal a folyó felé vonult fel, hogy az ütegeket fedezze. Úgy kellett tehát történnie, hogy a dzsidások támadása a huszárok balszárnyát érte, mert arcvonalváltoztatásra nem lehetett már idő. De még ha lett volna is, a huszárok már nem fejthették volna ki a rohamhoz szükséges nagy sebességet.[151] Elkéstek s a dzsidások aránylag elég könnyen visszaszorították őket a faluba.[152]

Bem rögtön átlátta, hogy az ütközet sorsa helyrehozhatatlanul balra fordult. Még egy, már végre nem hajtott paran-

[150] *Mütter Ferenc* közlése szerint Pap Vilmos (vagy Lajos) nevű alezredes lett volna a csoport parancsnoka (*1848/49. Tört. Lapok*: 1897. évf. 108. l.) Ámde Pap Vilmost már egy héttel ezelőtt elfogatta és haditörvényszék elé állította Bem, Pap Lajos pedig — Gróf Haller József megállapítása szerint — a döntő harc idején Székelykeresztúron, Pap Miklós kereskedőnél tartózkodott, tehát 22 kilométernyire volt a csatatértől.

[151] *Gelich* (i. m. III. 838. l.) és követői szerint az orosz lovasság visszavetette az Ördögfalváról (!) későn útjába álló huszárokat is. A tévesen Ördögfalvának mondott Héjjasfalva 6 kilométernyire esik kelet felé a fehéregyházi csatatértől. *Ebből tehát az a képtelen helyzet következnék, hogy a huszárság az ütközet alatt 6 kilométernyire volt a harcvonal mögött.*

[152] Kétségtelen, hogy az összecsapás pillanatában a dzsidás előnyben volt a huszár felett. Az osztrák lovasságból is csak a dzsidások tudtak helytállani a huszárokkal szemben.

csot küldött a 27. zászlóaljnak, hogy a tűzérség visszavonulását fedezze, azután menekült ő is, kíséretével együtt, a Sárpatakon s a falu déli oldalán elterülő ugaron át Héjjasfalva felé.[153]

A Livádián maradt három gyalogszázad egy része a lovas támadás első pillanatában még megállotta a helyét, sőt tüzelésével fel is tartóztatta a dzsidásokat. De azután — most már nem lehet kideríteni, hogy minő közvetlen okból — egyszerre csak itt is megkezdődött a hátrálás, majd a menekülés, a velejáró teljes felbomlással együtt. Futott mindenki, amerre tudott.

Azok, akik a Nagyküküllőhöz közelebb voltak, a Sárpatakon átgázolva, a falu északnyugati végén állott cigánytelepre futottak. A többiek pedig hanyatthomlok menekültek a 6. vázlaton látható dűlőút irányában Félegyháza nyugati kijárása felé. De itt, éppen a híd közelében, a balszárnyról errefelé menekülő csapatokkal találkozván össze, csakhamar leírhatatlan tolongás és kavarodás támadt. Hiába volt egyesek próbálkozása, a vadul rohanó tömeg megállítására, vagy rendezésére. Vakon futott mindenki, a már-már kitörő zivatar kergette sűrű porfelhőben, egymást lökdösve, taszigálva tovább.[154]

Körülbelül a felbomlásnak ezekben a válságos pillanataiban történhetett, hogy egy az oroszok északi csoportjából a folyó jobbpartján felfelé küldött dzsidás-század, a malom duzzasztógátja alatti gázlón s a malomárok őrizetlen hídján átkelve, az úgynevezett Kisrétre, majd innen, a Haller-kastélyt megkerülve, a falutól délre eső téglavető felé rohant, elvágva a balszárnyról a Monostorkert irányában erre menekülők útját.

Pár pillanat mulva az újból megszalasztott székely-huszárok száguldottak végig az országúton, legázolva a menekülő honvédeket is.[155] Azt, hogy a Coburg- és Mátyás-huszárok szembeszállottak-e az orosz lovasság újabb rohamával, avagy sem, hiteles adatok hiányában nem lehet eldönteni.

Vágtatva menekültek a Rogina tarlóiról a tüzérek is, de amidőn a híd közelében az országútra kanyarodtak volna, az eszeveszett gyors hajtás és hirtelen kanyarodás következtében, több ágyú egymásbafutott és felfordult, eltorlaszolva az országutat. De ez a baleset részben még szerencse volt, mert az ágyúk fedezetére kirendelt Kozma Dénes 88. zászlóaljbeli hadnagy, azoknak a keveseknek egyike, akik nem vesztették el a fejüket ebben a szörnyű zűrzavarban, 35 emberével megszállotta az ágyúk alkotta torlaszt s a faluba hatolni akaró dzsidás csapatot puskatűzzel háromszor egmásután visszaűzte. Mikor

[153] Fehéregyházának a mostani vasúti töltéstől délre eső része 1849-ben még nem volt meg.

[154] *Id. Gyalókay Lajos*: i. m. 347. l.

[155] *U. o.*

pedig végül neki is hátrálnia kellett, a fehéregyházi korcsma előtt még kétszer szállott szembe az oroszokkal.[156]

Az orosz dzsidások nem tudtak átkelni a Sárpatak alsó folyásán, se az ágyútorlaszon; ennélfogva a falu déli oldalára kerültek s a Kisrétről szintén idejött dzsidás-századdal együtt, a magyar balszárnyról erre futó honvédekre vetették magukat.

A menekülést az is nehezítette, hogy a Bukur-patakba, Fehéregyháza keleti végénél egy másik ér torkollik, amely feljebb 4—5 méter mély, igen meredekpartú vízmosásban folyik. Ezen csak a juhakol közelében visz át egy valamennyire járható ösvény.[157] Ebbe az érbe rekedt a többiektől elváltan erre menekülő két magyar ágyú a sirbolt táján.[158] Azokat a futókat, akik se a faluba nem juthattak, se oldalvást az erdő felé nem tudtak kitérni, itt és a téglavető közelében, kisebb részüket a falu és a Monostorkert között kerítették be a dzsidások és részint elfogták, részint lekaszabolták őket. A téglavető melletti hármas sirba harmadnapon 400 honvédet temettek el.

Két kozákszázad a Nagyküküllő jobbpartján száguldott előre, nyilván azért, hogy vagy Búnnál, vagy Héjjasfalvánál a futók elé vágjon, ami részben sikerült is. Maga Bem is csak úgy kerülte ki az elfogatást, hogy lováról lebukva, vagy letaszítva, egy útszéli mocsárba zuhant, honnan a keresésére küldött huszárok csak az éj folyamán szabadították ki.

A kis magyar had teljesen szétszóródott. Csak az volt a szerencse, hogy az ütközet legvégén az ég is beleszólott a földiek harcába. A már hosszú idő óta készülődő fergeteg, éppen a teljes felbomlás pillanataiban tört ki hatalmas felhőszakadás kíséretében, végletekig fokozva az anélkül is minden rendet és fegyelmet megbontó rémületet és fejetlenséget. Másrészt azonban hátráltatta az üldöző oroszokat.[159] Lüders tehát nem tudta kihasználni diadalát, mert az ítéletidő esti 7 óra tájban, Héjjasfalvánál, végett vetett az üldözésnek.

*

Annak, hogy ez az ütközet ennyire súlyos vereséggel végződött, az volt a legfőbb oka, hogy a magyar jobbszárnyon hiányzott az egységes, erőskezű és hidegvérű vezetés. Mert nagyon valószínű, hogy az ottlevő három gyalog- és ugyanannyi huszárszázad — arravaló parancsnok kezében — meg tudta volna állítani négy orosz dzsidásszázad támadását, legalább is annyi időre, amíg a balszárny, amelyet az erdőfelől lovasság egyáltalán nem s gyalogság is csak kis darabon ül-

[156] *Gróf Haller József* feljegyzése.
[157] U. o.
[158] U. o.
[159] *Id. Gyalókay Lajos*: i. m. 350. l.

dözött, a faluba vonul vissza, ahol ujra lehetett volna valamennyire rendezni a felbomlott kötelékeket.

Nem tudjuk, ki vezényelt a jobb szárnyon, csak annyit látunk, hogy a gazdátlanul maradt 80/82. félzászlóalj s a lovasság nem dolgozott egybehangzóan, aminek folytatásaként nem visszavonulás, hanem rendetlen futás következett.

Bem vesztesége igen súlyos volt, de legnagyobb része itt se a tulajdonképpeni ütközetben, hanem már a futás és teljes felbomlás közepette állott be. A hadtörténetírók többsége általában 1300 halottra és sebesültre, továbbá 500 fogolyra, mindössze tehát 1800 főre becsüli.[160] Ez a 3100 főre tehető harcosállománynak 58 százaléka lenne. Ennyi volt-e valóban? Hivatalos adat nem szól róla s alkalmasint nem is vette számba pontosan senki.

Lüders azt írja többször idézett jelentésében, hogy az ütközet utáni harmadik napon 1005 magyar halottat temettek el a segesvári és fehéregyházi lakosok. Sehogyan se hihető, mert ha az 1005 halotthoz megfelelő számú, de legalább is mégegyszerannyi sebesültet[161] és 500 foglyot adunk, 3500 fő lesz eredmény, vagyis négyszázzal több, mint amennyi honvéd Segesvárnál harcolt. Már pedig kétségtelen, hogy senki se halhatott meg kétszer s az is bizonyos, hogy július 31-ről augusztus 1-re virradóban már sok, mindhárom fegyvernembeli menekült gyülekezett Székelykeresztúron, tehát nem szorult mindenki a csatatéren.

Amint azt Gróf Haller József megállapította, a téglavető közelében levő hármas sírba 400 honvédet temettek. A Fehéregyházától keletre húzódó Nagyrét (Lunca) mellett 20, a fehéregyházi cigánytelepen két honvédet földeltek el. A segesvári kórházba 151 sebesült gyalogost, 34 huszárt és egy (Zimmermann nevű) tüzért szállítottak be.[162] Ezek közül 17 gyalogos, 1 huszár és a tűzér meghalt. Velük együtt tehát 441 lenne a halottak száma; ebből 220 a téglavető és a juhakol között esett el;[163] ugyancsak ott 350 honvéd jutott fogságba.

Az oroszok vesztesége — Lüders állítása szerint — 41 halott és 205 sebesült lett volna.[164]

*

[160] *Gelich*: i. m. III. 738. l.
Breit: i. m. III. 174. l.
Heydte: i. m. 87. l. stb. stb.
Ramming (i. m. 534. l.) 1300 *halottról* és sok sebesültről, *Oreus* (i. m. 286 l.) 1200 halottról és 500 fogolyról, *Neidhart* pedig (i. m. III. 50. l.) 1000 halottról és 300 fogolyról tud.

[161] Az oroszok veszteségében csak 20% volt a halott.

[162] 11 ember megszökött. A sebesült tiszteket magánházaknál helyezték el.

[163] Van rá adatunk, hogy a temetésre kirendelt szászok és oláhok nem egy honvédet elevenen dobtak a sírba.

[164] Essaulov tábornok és Gersivanov vezérkari alezredes alatt lelőtték a lovat. Az előbbi meg is sérült a zuhanás következtében.

Bem segesvári támadását és kudarcát nem egyformán ítélik meg az egykorúak, valamint a késő utódok se. Nem meglepő jelenség, hogy azoknak legnagyobb része, akik pálcát törnek felette, nem a hivatásos katonák, hanem a laikusok sorából került ki. Megszoktuk már, hogy a katonai téren teljesen járatlan műkedvelő kritikus, minden lelkiismeretfurdalás nélkül ítélkezik elevenek és holtak felett olyankor is, amikor a hadviselt szakember százszor is meggondolja, hogy kimondja vagy elhallgassa-e a maga véleményét.

A laikusok köréből felhangzott ítélet többnyire úgy szól, hogy Bem „meggondolatlan kalandjával" vágóhídra vitte „az erdélyi hadsereget" s ennek folytán a segesvári ütközetből „erdélyi Waterloo" lett.

Nézzünk a szemébe ennek a vádnak s állapítsuk meg, mi igaz belőle, mi nem?

A hadműveleti tervekről elmondottak alapján kétségtelen, hogy meggondolatlan kalandról szó sem lehet. A támadás jómegfontolt terven alapult, még pedig — mint láttuk — három Segesvár táján egyesülő csoportnak az orosz derékhad, egy csoportnak pedig a Nagyszebenben maradt különítmény ellen kellett volna fordulnia.

Bem jól ismerte, nemcsak az 1849 i tavaszi hadjáratból, hanem a lengyel szabadságharcból is az oroszokat. Tudta s a nyári hadjárat folyamán is láthatta, mennyire féltik a hátukat s az őket Moldva- és Oláhországgal, tehát hadműveleti alapjukkal, összekötő kárpáti szorosokat. Hallottuk, hogy Lüders Clam-Gallasnak is a lelkére kötötte, hogy az Olt mentén haladó támadása közben óvatos legyen s ne kockáztassa Brassót s vele együtt a Tömösi- és Törcsvári-szorost. Ugyanilyen fontos volt Nagyszeben, ahonnan a Vörötoronyi-szoroson át visz az út Oláhországba. Nagyon valószínű tehát, hogy ha a segesvári támadás nem is jár sikerrel, Stein ezredesnek Nagyszeben felé, tehát Lüders hátamögött való előretörése, ezúttal is meghozta volna a kívánt hatást. Láttuk, nem Bem volt az oka, hogy másként történt.

A részben csak megbízhatatlan kémhírekre utalt hírszerző szolgálat nem csupán magyar, hanem orosz és osztrák részen is sántalábon járt. Ennek tulajdonítható, hogy Bem még az ütközet végén se tudta, hogy egy, a vele küzdő orosz csoporttal majdnem egyenlő erejű különítmény 5—6 kilométernyire áll készen s ha a szükség úgy kívánja, $1^1/_4$—$1^1/_2$ óra alatt beleszólhat a harcba. Ezért erőszakolta mégegyszer, délután 3 és 5 óra között a döntést, csaknem egész gyalogságának latbavetésével.

A vád második pontja: az erdélyi hadsereg vágóhídra vitele, még kevésbbé állja meg a helyét. Magyar „hadsereg"-ről a most tárgyalt ütközetben nem beszélhetünk, mert Seges-

várnál az erdélyi hadsereg még számottevő gyalogságának talán 1/9, lovasságának és tűzérségének pedig 1/5 része, vagyis csak egy töredéke vesztett csatát. Már pedig egy ilyen részleges balsiker csak akkor sodorhatta végromlásba az egész hadsereget, ha mindent megbénító erkölcsi hatásával a többi ott nem harcolt seregrész meghátrálását vagy éppen felbomlását is okozza.[165] De ez se történt meg.

A segesvári ütközetnek a waterlooi csatával való összehasonlítása pedig nemcsak a két harc méreteinél, hanem eltérő következményeinél fogva is nagyon erőszakolt. Napoleont teljesen elgáncsolta a waterlooi csatavesztés, Bem azonban röglön talpraugrott segesvári bukása után s más csapatokkal tüstént, még pedig eleinte sikerrel támadott.

A segesvári „kaland" feltétlenül szükséges valami volt. Láttuk, hogy Bem moldvaországi betörésének az volt a *stratégiai* célja, hogy az orosz hadtestet megállítsa Nagyszeben felé való útjában s kelet felé fordítsa vissza. Nagyszeben elesett ugyan, mire a moldvaországi hadművelet megvalósult, de Lüders visszafordult a Székelyföld felé pontosan úgy, ahogyan Bem akarta. Ez a gondolatátvitel, vagyis a magunk akaratának az ellenségre való áttétele, olyan formában, hogy ellenfelünk arra a lépésre szoruljon, amely neki káros, de nekünk hasznos: a jó hadvezérnek egyik leghatásosabb, de csak kevesek kezében beváló eszköze. Bem nagyon ügyesen alkalmazta ezt a módszert, valamint ahhoz is jól értett, hogy ellenfelének valamelyik balfogását a maga hasznára fordítsa, amint azt elsőízben Segesvárról, másodízben Marosvásárhelyről Nagyszeben felé irányuló két hadművelete s ennek a városnak kétszeri elfoglalása[166] olyan szépen példázza.

A baj ezúttal csak az volt, hogy Bem az oroszok keletretérítésével elodázta ugyan az egyik veszedelmet, de növelte a másikat, mert ha Lüders Grotenhjelmmel egyesülten a Székelyföldre tör, ott egy-két nap alatt mindennek vége van. Itt tehát gyors cselekvés kellett. Ámde azok, akik az így beállott helyzetből folyó segesvári támadást olyan könnyűszerrel ítélik el, elfelejtették megmondani, hogy tulajdonképen mit kellett volna Bemnek tennie?

Bizonyos, hogy a tétlen várakozás lett volna a legroszszabb eljárás. Támadott tehát és lélektani alapra épült számítása, veresége ellenére is kitűnően bevált: Lüders megállott a segesvári ütközet után. Szinte megijedt a saját diadalától s nem volt annyi bátorsága, hogy a felbomlott magyar hadat nyomon kövesse. Nem akart elindulni addig, míg magához nem vette

[165] Ennek jó iskolapéldája az 1604 október 15.én vívott álmosdi (helyesen diószegi) ütközet.

[166] 1849 március 11. és augusztus 5.

Dick különítményét is. Csak augusztus 2-án mert tehát kimozdulni Segesvárról, akkorára azonban Bem már teljesen kisiklott a körme közül.

Kétségtelen az is, hogy igen sokan túlzott fontosságot és túlzott következményeket tulajdonítanak a segesvári vereségnek. Pedig ez a balsiker semmivel se volt súlyosabb mint a vízaknai (február 4.), a sepsiszentgyörgyi (július 5.), avagy a nagycsűri (augusztus 6.); már pedig ezekről jóformán senki se beszél, mert legtöbben nem is hallottak róluk soha. Más körülménynek kellett tehát közrejátszania, hogy valódi fontosságát túlhaladó hírességre vergődjék a segesvári ütközet. Ez a körülmény csakis Petőfi titokzatosnak látszó eltűnése és halála volt. Ha ő túléli julius 31-ét, akkor az irodalom és a mendemonda éppen olyan keveset foglalkoznék ezzel a harccal, akárcsak a többi erdélyi csatavesztéssel.

Nem ok nélkül tárgyaltuk egy kissé hosszasabban a laikusok többségének elmarasztaló ítéletét. Ugyanis ez terjedt el leginkább a köztudatban s ennek alapján lehet még ma is annyi képtelenséget hallani és olvasni a segesvári ütközetről.

A szakemberek közül Heydte rója meg legszigorúbban Bemet,[167] természetesen semmit se tudva az öreg lengyel kombinált támadó tervéről.

Sokkal tárgyilagosabban ítél az orosz Oreus: „(Bem) elhatározását, hogy gyönge seregével megtámadta a mi főhadoszlopunkat, meggondolatlannak lehetne mondani, hacsak meg nem magyarázná az a körülmény, hogy rosszul értesült Segesvár alatt táborozó haderőnk nagyságáról és azt hitte, hogy egy kisebb csoporttal van dolga."[168]

Neidhardt se jót, se rosszat nem mond[169] s Lüders is csak azt kifogásolja idézett jelentésében, hogy Bem túlságosan meggyöngítette jobbszárnyát, majdnem egész gyalogságát a túlsó oldalra rendelvén át.

Ramming — az akkori osztrák hadsereg hivatalos történetírója — éppen a segesvári ütközethez írott kezdősoraiban, ellenségtől alig várható dicsérettel halmozza el Bemet.[170]

A magyar hadtörténetírók közül Gelich[171] és Breit[172] egyáltalán nem mondanak bírálatot. Szakember létükre mindketten jól érezhették, hogy az akkor még fel nem derített részle-

[167] „Kein General einer legitimen Regierung würde es wagen, einen ihm dreifach überlegenen tapferen Feind in einer vortheilhaften Position mit der zuversichtlichen Voraussicht anzugreifen, dass er kein anderes Resultat erziele, als die unvermeidliche Vernichtung der ihm anvertrauten Truppen." (*l. m.* 84. l.)

[168] *Oreus—Szentgáli*: i. m. 286. l.

[169] *l. m.* III. 48—50. f

[170] *l. m.* 531. l.

[171] *l. m.* III. 738. l.

[172] *l. m.* III. 167. l.

tek és mellékkörülmények folytán, nincs elegendő alap a tárgyilagos ítélethez.

*

Most még csak néhány szót a segesvári ütközet következményeiről :

Bem július 31-én éjjeli 11 órakor érkezett Székelykeresztúrra, szétvert hadának ott gyülekező maradványai közé. A kiállott szörnyű hajsza s a vereség lehangoló hatása, egy pillanatra se tudta megbénítani bámulatos akaraterejét, elhatározó és cselekvő képességét. Már ott készen volt agyában az új hadműveleti terv ; elfoglalja Lüders hátamögött Nagyszebent, de nem a Segesvárnál szétugrasztott csapatok segítségével, mert erre egyhamar nem számíthatott.

Az orosz hadtestparancsnoknak a győzelem után beállott ellankadása és tétovázása, legalább egy pillanatra, megint az ő kezébe adta a helyzet kulcsát.

Másnap már Marosvásárhelyen volt, amelyet a Lüders parancsára váró Grotenhjelm még nem mert megszállani. Ott magához vette a besztercei hadosztály maradványait, úgyszintén Kemény odaérkezett csapatait is. Azután pedig, augusztus 2-án Vámos-Gálfalván és Medgyesen át Nagyszeben felé indult. Augusztus 5-én, kemény harc árán kiverte onnan Hasford orosz altábornagy különítményét s ezzel kivívta nem csak az erdélyi hadjáratnak, hanem az egész szabadságharcnak is utolsó diadalát.

Lüders, aki augusztus 2-án csak Székelykeresztúrig jutott, itt tudta meg, hogy Bem nem Székelyudvarhely, hanem Marosvásárhely felé fordult. Ő is arra tartott tehát, de másnap Kelementelkén[173] meghallotta, kogy ellenfele már elhagyta Marosvásárhelyet és Nagyszeben felé igyekszik. Mit tehetett mást, mint hogy megfordult és nyakrafőre sietett egész hadával Bem után, hogy Nagyszebent megmenthesse.

Augusztus 6-án reggel már ott volt, vagyis *akarata ellenére oda jutott vissza, ahonnan 11 nappal azelőtt elindult.*[174] Ujból csak azt tette tehát, amit Bem egyetlen vakmerő sakkhúzással reákényszerített.

Ez volt a segesvári ütközetnek stratégiai szempontból legfontosabb következménye.

Gyalókay Jenő.

[173] 5. vázlat.
[174] 1. vázlat.

Függelék.

Hivatalos jelentés a segesvári ütközetről.

(„Honvéd : 1849. évf. 188. sz. augusztés 3.)

Segesvárnál julius 31-én csatánk volt. Három ezernyi emberünk Bem altábornagy vezérlete alatt állott szemben 16 ezer muszka és osztrákkal. Maroknyi seregünk vitézül állotta csaknem egész nap a csatatért. Végre lovasságunkban egy csoport kozák békerítési kisérlete zavart okozván ez megszaladt s azzal az egész sereg elhagyta a harcmezőt és vette útját székelyföldnek, hogy Gál Sándor hadosztályához csatlakozzék. Veszteségünk emberekben még eddig nincs tudva ; nagy semmi esetre sem. Hanem 8 ágyúnk az ellenség birtokába jutott. Az isteni gondviselés itt is csodálatosan őrködött altábornagyunk élete fölött. Lovát kilőtték alóla s egy árokba esett, több szúrások tétettek reá, ruházatát több helyütt meglyuggatták s teste hála Istennek mégis sértetlen maradt. A hős vezér jelenleg egy más sereg élén folytatja hadi munkálatait.

TÁRCA

Mario Speziacasa nápolyi hadiépítész és hajóskapitány Magyarországon.

A *Speziacasa* nevet tulajdonképen L. A. Maggiorotti[1] dobta a tudományos köztudatba, aki szerint eredeti formája „Spesso die Casso" volna, s mint ilyen az udinei tartomány „Erto e Casso" községének „Spessi" nevű frakciójára vonatkoznék, amelyből a *Spazio* építészcsalád is származhatott.

Ujabban Pataki Vidor[2] kutatásai nyomán szépszámú adat került napvilágra a Spazio-család néhány tagjának, s egy *Giovanni de Maria Speziacasa* mesternek a magyar várépítészet terén betöltött szerepéről, sőt az eredmények megerősíteni látszottak Maggiorotti álláspontját, melyet a győri várról és építészeiről írt monografiánkban[3] újra leszögeztünk.

Már megjelent volt ez a monografia, midőn Istvánfi Miklós művében[4] ismételten szemem elé került a Speziacasa név, s ezúttal olyan vonatkozásban, mely szükségessé teszi előbbi álláspontunknak revizióját, annál is inkább, mivel ez a vizsgálat új adatokkal gyarapítja ismereteinket. Ezért sietünk előrebocsátani, hogy Istvánfi idevonatkozó közléseit részben alátámasztják a korábbi Paolo Giovio[5] feljegyzései, miért is kétségtelennek tartjuk hitelét.

Istvánfi és Giovio egybehangzó állítása szerint a szóban levő Speziacasa (*J*: Speciacasius; *G*: Spicecasius, Spisecasio)

a) névszerint Mario (*J*: Marius; *G*: Marius, Mario),

b) származásra nápolyi (*J*: Neapolitanus; *G*: e Napoli, da Napoli),

c) állásánál fogva hadiépítész (*G*: militaris architectus, architetto di guerra; *J*; v. ö. p. 232.), továbbá

d) hajóskapitány (*J*: praefectus classis; *G*: qui classi praeerat),

Mario Speziacasa, mint hadiépítész és hajóskapitány 1541-ben Pest, illetőleg Buda védelmében szerzett magának jeles érdemeket, melyeket tudtommal ezideig nem regisztrált a modern hadtörténelmi iroda-

[1] *Gli architetti militari italiani in Ungheria* stb. Appendice Storica della „Rivista d'Artiglieria e Genio". 1930 évf. 1179. l.

[2] *A XVI. századi várépítés Magyarországon.* Különlenyomat a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvéből. 1931 évf. 8–9. l.

[3] *F. Banfi — L. A. Maggiorotti, La fortezza di Giavarino in Ungheria ed i suoi architetti militari italiani.* Roma. 1932. 93. l.

[4] *Nicolai Istvánfi Pannonii Historiarum libri.* Coloniae Agrippinae 1622. pagg. 223, 229, 231, 234, 237.

[5] *Pauli Jovii Novocomensis. Historiarum sui temporis* tom. II. Lutetiae, 1559. pagg. 246, 252. — U. ő. *Delle Istorie del suo tempo, tradotte da M. Lodovico Domenichi,* Seconda parte. Venezia, 1608. pagg. 561, 575.

lom. Nem így a hivatkozott források, melyek szerint Zápolyai János halála után Ferdinánd király Fels Lénárd tábornokot küldi a Zápolyai-párti Magyarország elfoglalására, aki még 1540-ben egymás után veszi birtokába Visegrádot, Vácot és Pestet. Ezen expedicióban vesz részt a nápolyi hadiépítész, ezúttal, mint a dunai naszádok kapitánya; sői midőn a tábornok Székesfehérvár elfoglalása után visszatér Bécsbe, Speziacasát Pesten hagyja, hogy a város erődítéséről gondoskodjék.[6] Fels előrelátása csakhamar helyénvalónak bizonyult, mert 1541 tavaszán Zápolyai János özvegye visszafoglalja Vácot, s Budáról ágyúkkal és lőszerrel jól ellátott török sereget küld Pest visszavételére. A várost ó-divatú, az északi, keleti és déli oldalon tornyokkal (balluard) kiképzett, u. n. Semiramis-falak („moenia Semiramidis") övezték, melyeket Speziacasa már előzőleg védhető állapotba helyezett, sőt kísérletet tett átalakításukra a modern rendszer szerint. Istvánfi úgy tudja, hogy több bástyát (*munitiones et aggeres*) is épített volna „olasz mód"-ra,[7] viszont Giovio csak egyről beszél, melyet a nápolyi mester fából és agyagból építve négyszögűre formált, de ugyancsak az olasz rendszer szerint úgy, hogy alkalmas volt ágyú ütegek felvételére.[8] Hihetőleg Speziacasa építkezésének nyomai konstatálhatók Pestnek azokon a későbbi térképein, melyek a város északi oldalán két, illetőleg három olasz-típusú bástyát szemléltetnek.[9] Az ily módon megerősített városfalakon csakugyan megtörött a törökök heves ostroma, akik megszégyenülve vonultak el Pest alól.

Pest erődítése és védelme miatt Speziacasa nem vehetett részt Roggendorf Vilmos expedicójában, mikor ez 1541-ben Budát ostromolta, úgy hogy helyét ezúttal *Hieronymus Jaderensis* töltötte be, aki e vállalatnál egyébként életét is vesztette.[10] Ekkor azonban újra a nápolyi építészt állították a vízi haderő élére, s mint ilyen visszafoglalta Csepel[10a] szigetét, ahonnan a Buda felmentésére érkező török sereg

[6] **Istvánfi** id. mű, 229: „Ea (t. i. Visegrád) capta et praesidio munita Felsius cum exercitu progressus est facto in ulteriori ripa itinere, Vaciamque ab hostibus desertam facili negotio coepit · *et deinde classis, cui Marius Speciacasius Napolitanus praeerat*, versus Pestum cursum direxit" — U. ott, p. 231: „Antequam rediret Pestum recentibus munitionibus et praesidio firmatum Ottoni Fotisco *et Mario Speciacasio classis praefecto* tuendum commisit."

[7] Id. mű, p. 232: „Marius etiam Speciacasius, praefectus classis, more Italico, erectis intra urbem munitionibus et aggeribus, hostium conatus eludebat atque evertebat."

[8] Id mű, t. II. p. 246: Erat in oppido Marius Spicecasius e Napoli militaris architectus: is adversus hostium castra, more Italico, quadratum aggerem multa conseptum materia ad instar latissime turris erexerat, in summitateque tormenta collocarat..." Érdekes e bástya meghatározása Giovio id. olasz kiadásában, II. k. 561. l: „un bastion quadro accerchiate di molto legname a guisa d'una larghissima torre."

[9] Lásd Buda és Pestnek a Szegedi Somogyi-könyvtárban „G. e. 1471" jelzetű térképét, mely **Gio. Giacomo de Rossi**, *Teatro della guerra contro il turco* (Roma, 1687) c. művéből való.

[10] **Istvánfi**, id. mű, p. 234: Quo in adverso conatu, Hieronymus Jaderensis... quique in locum Marii Speciacassii Pesti pro tutela urbis relicti in praefectura classis successerat, aliquot vulnera suscepit, ex quibus paucis post diebus interriit."

[10a] Vagy talán a Margitszigetet.

kiűzte Roggendorf katonáit.[11] A török segítség különben megpecsételte az expedició sorsát, melynél maga Roggendorf halálosan megsebesült, serege pedig kudarccal vonult vissza Bécsbe. Viszont Zápolyai özvegye kénytelen volt átengedni Budát a törököknek, akik birtokukba vették Pestet is, melynek 1542-iki ostromakor, mikor a Vitelli Alessandrótól vezényelt pápai segélycsapat visszafoglalni akarta, ujra nagy szolgálatot tettek Speziacasa két évvel előbb emelt védőművei.[12]

Egyébként Speziacasa 1540/41-ben nem először és utoljára szerepel a hadtörténelemben. Egy *Zoan Maria de Neaplis.* 1532-ben a dunai naszádok kapitánya ;[13] egy Giovanni Maria de Speziacasa pedig 1549—1557-ben fejt ki hasznos tevékenységet Eger, Győr, Murány és Besztercebánya erődítése érdekében.[14] A fentebb elbeszélt tények nem támasztanak nehézséget az irányban, hogy ezen neveket egy és ugyanazon személyre vonatkoztassuk. Sőt azt is hihetnők, hogy Giovanni (Zoan, Johann) a nőnemű családnév himnemű latinosításának (Speziacasa > Speciacasius, Spicecasius) analógiájára — talán Paolo Giovio elírása folytán, — lett Máriából Máriusszá. De magam sem akarom ezt a feltevést erőszakolni, mivel Speciacasa már a régi olasz köztudatban is Mario néven emlékezetes.[15]

Kétségtelen azonban, hogy a Speziacasa család-név nincs semmiféle összefüggésben az udinei Erto e Casso községgel, s ennek Spessi nevű kerületével, mintahogy a szóban levő építész-család sem velencés, hanem nápolyi eredetű.

És ha valótlannak bizonyulna a hit, mintha Speziacasa a prágai Belvedere építőjének Giovanni de Spazionak volna a fia, mindenesetre nagyobb dicsőségére szolgál Pest nápolyi származású erődítőjének és védelmezőjének az az érdem, melyet tulajdon fia Ferdinánd, mint veszprémi várkapitány vívott ki magának a magyar történelemben.[16]

Róma.

Dr. Florio Banfi.

[11] **Giovio**, id. mű, II. k. 252. l: „Nam cohortante Herbestulfo castrorum magistro, ne a barbaris Cristiana signa atque tormenta rapi paterentur, Marioque simul Napoletano, qui tum classi praeerat, biremes maioresque nasadas propugnatoribus plenas ad insulam appelente, tanta vi Turcis cadavera spoliantibus, ac ut tormenta capta protinus aveherent ad naves propellentibus incubuerunt. ut trucidati compulsique in naves, ac a terra simul et a circumfusis biremibus profligati, tormenta simul ac insulam victoribus aequata clade reliquerint." V. ö **Istvánfi**, id. mű, pagg. 237—8.

[12] Az esemény reszletes elbeszélését lásd **Giovio** id, műve II. k 289—93 lapjain; 292 v: „Nec Turcae occassioni desunt: partim *e propagnaculo. quod biennio antea* Barcocio ac Fotisco defendentibus *erectum* diximus partim a transverso aggere prosiliunt, et tota muri corona diffunduntur..."

[13] **R. Müller**: *Wien, geräumliche Entwicklung* (Mayer, Geschichte der Stadt Wien, B. IV. Wien 1911), 311. l.

[14] **Pataki** id. m. 9. — **Banfi-Maggiorotti**, id. mű, 13 és 93. ll.

[15] **M. Lodovico Domenichi** id. mű, II. p. 561: „Era nella città Mario Spicecasio da Napoli, architetto die guerra..."; u. ott, p. 575: „Mario Napoletano, il quale era allora Capitan dell'armata..." — **M. Gasparo Bugati**, *Historia universale.* Venezia 1570, p. 890: „Combatterono anchor Pesto, essendovi dentro al presidio dieci compagnie d'Allemani con molti valenti Capitani Ungari et con *Mario Napolitano ingegnero ,sollecitissimo a bastionare eta reparar per tutto.*"

[16] **Istvánfi**, id. mű, p. 237: „Marius Speciacasius Ferdinandi Speciacasi Besprimiensis Capitanei Pater, classis praefectus."

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606—1645. *Redigiert von Ludvig Fekete.* Nagy 8⁰ LXXI + 501 l, 10 facsimilével és 1 térképpel. Budapest, 1932.

Már ennek a folyóiratnak egyik mult évi füzetében volt szó Esterházy Miklós nádor iratainak herceg Esterházy Pál költségén kiadott első kötetéről s máris egy másik vastag kötet hagyta el a sajtót, ugyancsak az ifjú herceg bőkezűsége folytán.

Ezúttal az Esterházy-levéltárban őrzött török levelek kiadására került a sor, az 1606-tól 1645-ig terjedő időből.

A leveleket eredeti török szöveggel, azután pedig német fordításban, tőle megszokott lelkiismeretes pontossággal közli Dr. Fekete Lajos. De nem szorítkozott puszta szövegkiadásra, mert 67 oldalra terjedő igen alapos bevezetést is írt a kötethez „Ungarn und die Türkei in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts" címmel. Ez természetesen elsősorban a külföldi, főként német olvasók tájékoztatására készült, de a magyar közönségnek is nagy hasznára válik, ha elolvassa.

Csak helyeselni tudjuk, hogy ezek a levelek a török szövegen kívül német fordításban is napvilágot láttak, mert magyar szövegüket jóformán senki se értette volna meg külföldön. Már pedig nagyon fontos, hogy minél szélesebb körben megérthető okíratok közlésével is igyekezzünk eloszlatni azt a sok tévedést és rosszakaratú ferdítést, amely a külföldön a magyar történelemre vonatkozóan felburjánzott. Hogy ezt elérhessük, minél előbb szakítanunk kell azzal a maradi felfogással, amely hazafiatlanságot látott benne, ha magyar ember idegen nyelven írt, mert bizony a külföld nem fog a mi kedvünkért magyarul megtanulni.

Az a korszak, amelynek körébe ez a kötet vág, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György hadjáratait foglalja magába. Természetes tehát, hogy ezek a török levelek minduntalan érintik a hadtörténelem mesgyéjét is.

Valamennyi közül legfontosabb Murteza budai pasának 1626 október 1-én kelt két levele. Mindkettő azzal a nevezetes és különös hadieseménynyel függ össze, amely Bethlen Gábor és Wallenstein között szeptember 30-án Drégelypalánk közelében játszódott le, amidőn tudniillik egyik fél se akart, vagy mert döntő támadásba fogni s Bethlen október 1-re virradóban Szécsény alá vonult vissza, a hozzácsatlakozott török haddal együtt.

Látszik, hogy ez a stratégiai visszavonulás rossz hangulatot szült a Bethlenével egyesült török seregben s ennek tudható be, hogy egyes szökött török katonák rémhireket terjesztettek Murteza kedvezőtlen hadihelyzetéről. A budai pasa tehát említett leveleinek egyikében szigorúan ráparancsol a váci nobedzire, hogy ezeket a vészmadarakat fogassa el. Értesíti továbbá, hogy a török sereg helyzete kitűnő s a csatatér a németekkel vívott harc után is az ő kezükben maradt. Mihelyt Mansfeld a cseh csapatokkal megérkezik, azonnal megtámadják Wallensteint.

Még fontosabb a másik levél, amely kétségtelen világosságot vet Bethlen sokat vitatott visszavonulásának egyik legfőbb okára. Már eddig is nagyon valószínűnek látszott, hogy a fejedelem gyalogsága kevés és rossz volt s ezért nem akart azon a lovasharcra merőben alkalmatlan területen Wallensteinnal megütközni. Most Murtezának helyetteséhez Ridvan agához intézett, mostanáig ismeretlen levele nyilvánvalóvá teszi, hogy a fölösszámú német gyalogság volt a döntés elől való kitérésnek egyik legnyomósabb oka.

Itt közöljük magyar fordításban:

Amidőn Nógrád alatt voltunk, Bethlen Gábor egyik küldötte levelet hozott nekünk. Ebben ezt írja: „A németek hada már Léváig hatolt, s onnan kétségkívül ellenetek fog vonulni. Jöjjetek tehát ide, még mielőtt az ország felkel és táborotokra támad." Minthogy pedig egy, még ennek a levélnek érkezése előtt elfogott katona is ugyanezt vallotta, felkerekedtünk Nógrád alól. Amikor az ifjú lovasok (gendz kosuluk) Drégelypalánk alá értek, Bethlen előkelő urakat küldött a budai és az egri pasához, felszólítva őket, hogy az ő tábora mellé szálljanak. Majd fogadtatásunkra elénk is jött, mire egymás mellett szállottunk táborba.

Mialatt Drégelypalánk felé haladtunk, a szekerek s az utánuk jövők biztosítására Iskender pasa fiát Mehemedet, továbbá a Perzerin- és Dukakin-szandzsák csapatait az utóhadhoz rendeltük, a kanizsai bejlerbejjel együtt.

Midőn Drégelypalánk fölött a németek táborát megpillantottuk s már a málha is megérkezett, a mögötte járt kanizsai bejlerbej Mehmed pasával együtt portyázásra indult, mire a boszniai és a semendriai alajbej csapatait is mellé rendeltük.

Ezek, mialatt Bethlen Gábor táborának közelében időztünk, szép harcot vívtak a németekkel. A végtelenül dicső Allah segítségével egy nagyon előkelő kapitány és — a sebesülteken kívül — majdnem 100 ember esett el a németek közül. Ellenben a mieinkből csak egy aladzsa-hisszári és egy boszniai katona esett el. A csatatatér a mi kezünkben maradt. Bethlen Gábor a mi táborunkba jött és ezt javasolta:

„A németek gyalogsága erős; itt képtelenek vagyunk ellenállni nekik; ez itt teljesen nyílt hely; feltétlenül a szécsényi mezőre kell mennünk, ahol alkalmas csataterünk lesz; Mansfeld is ott csatlakozik hozzánk tízezer lövésszel és hatezer lovassal; mindaddig míg ő itt nincs, elhibázott dolog volna harcba bocsátkoznunk."

Tanácsára tehát elindultunk, a szécsényi mezőre vonultunk s ott egymás mellé szállottunk. Mansfeld arról értesített, hogy szombaton vagy vasárnap[1] ő is a mi táborunkba érkezik. Mihelyt Mansfeld megérkezik, a végtelenül dicső Isten segítségével megtámadjuk a német tábort és harcolni kezdünk. Később azonban többször jöttek Mansfeld emberei Bethlen Gáborhoz és sürgették: „Álljunk el inkább ettől a vérontástól és harctól, legyen béke." Bethlen Gábor is azt mondta hogy: „Úgy kell, hogy az egyik kezünkben a béke, másikban a kard legyen." Bár a végtelenül dicső Isten jóra vezetné a mohammedán hitet, hatalmat és népet. A mi csapataink helyzete most kétségkívül nagyon kedvező. A németek váratlanul katonáink hátamegett jelentek meg.[2] De a végtelenül dicső Isten nem engedte, hogy csak egyetlen málhásszekerünket is elvehessék. Azonban időközben megmozdult néhány gyávának áruló vére. Mivel megtudtuk, hogy megugrottak s Budára tartanak, elküldöttük nektek ezt a levelett, hogy a helyzetet megtudjátok; attól féltünk — amitől Isten őrizzen — hogy hamis híreket fognak terjeszteni.

A levél többi része már nem fontos. Ez a szemelvény is eléggé mutatja, hogy Herceg Esterházy Pál a magyar hadtörténetírásnak is nagy szolgálatot tett, nagynevű őse levelezésének költséget nem kímélő kiadásával.

Sz.--ő

A világháború 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a m. kir. Hadilevéltár. V. kötet. Az Osztrák—Magyar Monarchia 1914 évi szeptember—decemberi hadjárata Szerbia és Montenegro ellen. Nagy 8° 740 oldal, 12 nagy melléklettel és 68 ábrával. Budapest, 1932. Ára ?

Közelmultban hagyta el a sajtót „A világháború 1914—18" című mű V. kötete, mely az osztrák-magyar 5. és 6. hadsereg, valamint a szerémség-

[1] Október 3., 4.
[2] Ez még a szeptember 30-i ütközetre vonatkozik.

bánsági hadseregcsoport hadműveleteit, a vele szemben felvonult szerb had erő ellen, az 1914 szeptember elejétől december végéig terjedő időszakban tárgyalja.

„A világháború" V. kötete az előzőleg megjelent IV. kötettel szerves egészet alkot s vele együttesen a Monarchia Szerbia és Montenegro elleni hadjáratának első részét, másszóval a világháború kezdetétől 1914 végéig megtörtént eseményeket ismerteti.[1] Míg a IV. kötet a hadjárat előkészítésével, a hadműveleti tervekkel és az osztrák-magyar haderő első szerbiai betörésével foglalkozik, az V. kötet folytatásként a Szerémségbe történt szerb-montenegrói betörést, az osztrák magyar haderők második Drina-menti támadó előnyomulását, továbbá a szerbek és montenegroiak szeptember és október havában Bosznia és Hercegovinába végrehajtott betörését, majd Belgrad megszállását, végül pedig a szerb ellentámadást s azzal kapcsolatban az osztrák-magyar haderőnek a Száva és a Drina mögé történt visszavitelét tárgyalja.

Az események ismertetése a m. kir. Hadilevéltárban őrzött okmányok és a szerb vezérkari feldolgozás hivatalos adatainak — tehát csak hiteles okmányoknak — felhasználása alapján történt. A balkáni hadszíntéren 1914-ben lefolyt hadműveleteket ez a könyv tárgyalja ezidőszerint az eddig megjelent művek sorában a legrészletesebben.

A fentemlített két szempontot tekintve, az események lefolyásáról, ez a könyv adja a leghűbb képet, miért is a balkáni hadszintéren 1914 végéig lefolyt hadieseményekről mostanáig ez a leghitelesebb és legteljesebb forrásmunka.

A főbb paracsnokságok alapvető intézkedéseit, helyzetjelentéseit a hadtestparancsnokságokig, a magyar seregtestek és csapatok fontosabb teljesítményeinél pedig kisebb egységekig is, szószerint, hű fordításban örökíti meg, ugyanúgy, mint az események kialakulására nagyobb befolyású levelezéseket, melyek a balkáni hadszíntéren történtekkel kapcsolatban, az uralkodó katonai irodája, az osztrák-magyar hadsereg-főparancsnokság, továbbá a gróf Tisza István miniszterelnök és Potiorek táborszernagy részéről nyilatkoztak meg.

A hivatalos okmányok időrendben való részletes közlése és egybefűzése tárja fel világosan azokat az indító okokat, amelyekből megérthető, hogy a Monarchia balkáni hadszíntéren felvonult hadseregeinek miért kellett a világháború kezdetén a szerb és montenegrói haderővel szemben nagy erőfeszítések árán elért összes sikereit, az első hadjárati év befejeztével ismét feladniok. Világossá válik az is, hogy a szerb és montenegrói hadvezetőségnek miért kellett, a Monarchia hadseregein aratott győzelem után, országuk határainak visszaszerzésével — további siker kivívása nélkül — beérnie.

A mű értékét különösen emeli, hogy a Magyarország területéről származó csapattestek teljesítményei részletesebb ismertetésben domborodnak ki, ami magyar szempontból már pusztán azért is lényeges, mert a világháborúról idegen nyelven megjelent összes hadtörténelmi művek, kivétel nélkül kisebbítik a magyar csapatok teljesítményeit, sok esetben pedig el is hallgatják. A könyvhöz mellékelt hadrendekből a szereplő főbb parancsnokok nevei a dandárparancsnokokig bezárólag szintén megállapíthatók, valamint a mellékelt vázlatokból a Magyarország területéről származó csapattestek is szembeötlően kitűnnek.

Az V. kötet anyaga hat részre oszlik a következő beosztással:

I. rész. *Az osztrák-magyar balkáni haderők átcsoportosítása a második támadó előnyomuláshoz. Szerb betörés a Szerémségbe. Szerb-montenegroi előnyomulás a felső Drina ellen.*

II. rész. *A Drina menti csata.*

III. rész. *Romanja-planina-rogaticai csata.*

IV. rész. *A második Drina menti csata döntő befejezése.*

V. rész. *A Kolubara és Ljig menti csata. Belgrád megszállása.*

VI. rész. *Az Arangjelovac—grn. milanovaci csata. Az osztrák-magyar balkáni haderők visszavonulása a Száva mögé.*

[1] Az előző kötetek, valamint az ezután közvetlenül megjelenő kötetek az orosz hadszín téren történt eseményekkel foglalkoznak.

A fent felsorolt részeken kívül külön függelékben a cattaroi öböl védelmezését, a dunai hajóút szabaddá tételének kérdését és a tengeri eseményeket is ismerteti az V. kötet.

Az említett részeken belül az egésszé összefűzhető események fejezetekben csoportosulnak, melyekben viszont az egy gondolatkörbe tartozó hadműveletek alfejezetekben vannak összefoglalva. Az V. kötet összesen 110 ilyen alfejezetből áll.

Minden egyes fejezet végéhez érdekes és felette tartalmas megjegyzések fűződnek, amelyek mindazokat a gondolatokat és tanulságokat tartalmazzák, melyek a mű megírásakor az összes tények megismerésével párhuzamosan kerültek felszínre. A könyvet „Visszapillantás, zárszó és tanulságok" című alfejezet zárja be, melyből hiteles adatok alapján kap az olvasó tájékoztatást, a hadműveletek alatt keletkezett kölcsönös és együttes személyi és anyagi veszteségekről is, mely adatok a hadműveletek végső elbírálásához értékes támaszpontokat szolgáltatnak.

„A világháború 1914—18" V. kötetének vázáról az elmondottakkal nagy vonásokban képet rajzolván, még csak a műben kialakult ama felfogásra szándékozom kitérni, amely az osztrák-magyar balkáni haderő hadvezérének, Potiorek Oszkár táborszernagynak hadvezéri szereplésével függ össze. Ezt azért látom szükségesnek, mert Potiorek táborszernagy szereplésével kapcsolatosan úgy az irodalomban, mint főleg a közvéleményben kialakult vélemény jelentékenyen eltér egymástól, de sok esetben, nyilvánvalóan a hiteles összes forrásanyag kellő ismeretének hiányában, igazságtalan is.

A felvetett tárgy megvilágításánál részben vissza kell térnünk a IV. kötetben foglaltakra is, mert az osztrák-magyar balkáni haderő eredeti feladatát ez a kötet tárja elénk. 1914 augusztus 6-án az osztrák-magyar hadvezetőség Potiorek táborszernagyot a balkáni haderők főparancsnokává nevezte ki s feladatát így határozta meg:

„A balkáni haderők teljesítendő feladata legalább is az, hogy megakadályozza az ellenség betörését a Monarchia területére s elsősorban is azt, amelynek iránya Bécs vagy Budapest." Ebben a hadműveleti intézkedésében a hadsereg-főparancsnokság a feladat végrehajtásának módjára is rámutatott, amennyiben kifejezte; hogy „A szerb előtörés ellen a sikeres rajtaütés most a legnagyobb jelentőségű lenne." Ugyanez az intézkedés azt is leszögezte, hogy „lehetséges, hogy Bulgária Szerbia ellen közbelép". . . . .

Potiorek táborszernagy augusztusban támadás alakjában határozta el feladatának megoldását és így is hajtotta végre. Az augusztusi támadó hadműveletet az oszták-magyar balkáni haderő erejében lévő tényező és a térbeli helyzet is megokolta. Az augusztusi támadó hadműveletekkel a hadsereg-főparancsnokság is egyet értett. Az hogy Potiorek táborszernagynak — a IV. kötetben kifejtett megállapítás szerint — helyes alapra épült hadművelete a balkáni hadszintéren mégis kudarcot hozott, a hadműveleti cél helytelen megválasztására vihető vissza. Potiorek táborszernagy ugyanis augusztusban nem az ellenség főerejének, hanem annak a mellékcsoportnak megsemmisítését tűzte ki legközelebbi hadműveleti céljául, melynek előtörését Szarajevóra várta. Nyomatékosan kiemelem, hogy ez az eljárás a hadsereg-főparancsnokság tudtával és beleegyezésével, intencióinak megfeleően történt. Ugyanis a mielőbbi határozott eredmény kivívása a szerbekkel szemben, Bulgária megnyerése szempontjából volt fontos.

Potiorek táborszernagy augusztusi szereplésével kapcsolatosan utólag Conrad tábornagy is felveti emlékirataiban azt a kérdést, hogy vajjon célszerű és szükséges volt-e a védekezéssel is megoldható feladatot támadással oldani meg? Conrad azonban nem bocsátkozott ezirányú fejtegetéseiben a hadműveleti terv részleteibe, hanem csak ezt írta, „Az elhatározás végrehajtásának módjára vonatkozólag azzal a bizalommal voltam, amellyel ily magas állásba helyezett vezetővel szemben lennem kellett", „Ez nem helyt álló", állapítja meg viszont a „Világháború" IV. kötete, mert Potiorek táborszernagy a hadsereg-főparancsnokság érdeklődésére, augusztus 8-án a tervezett hadművelet részleteit is bejelentette és azokat a hadsereg-főparancsnokság jóvá is hagyta.

Conrad tábornagynak Potiorek táborszernagy címére szóló, augusztus 11-én Sarajevoba érkezett levele ezt tartalmazta:

„A szerbiai és montenegroi eseményekről Nagyméltóságod rendszerint gyorsabban és behatóbban értesül, mint én s így abban a helyzetben van, hogy legcélszerűbben bírálhassa el a dolgokat. Mindamellett röviden jellemezni kívánom, hogy miként látom én a helyzetet.

Úgy látszik, hogy Užice és a Sandžak felől nagyobb szerbmontenegroi erő készül betörni Sarajevo felé. Úgy katonai, mint különösen politikai szempontból a legnagyobb jelentőségű, hogy ezt az ellenséges betörést példás módon szétverjük.

Amennyire innen a távolból megítélhetem, ehhez az 5. hadsereg tekintélyes erőinek alkalmazása lenne szükséges a Drinától nyugatra, hogy Sarajevotól keletre minél erősebbek legyünk a harctéren. Ha ez a hadművelet sikerül, akkor nemcsak Bulgária és Románia áll oldalunkra, hanem az is lehetséges lesz, hogy a montenegroiak előnyomulását is megakasztjuk. Ha pedig Bulgária, melynek állítólag küszöbön álló mozgósítása hír szerint kb. 8—10 napot kíván, Szerbia ellen háborút indít, akkor további támadó előnyomulásunk sikeresen fog előre haladni Szerbia ellen."

Conrad tábornagy augusztus 14-én kelt táviratában pedig többek között ekképen válaszolt Potiorek táborszernagy egyik levelére:

„A Nagyméltóságod augusztus 12-i levelébe foglalt s a hadjárat további viselésére vonatkozó felfogás is teljesen megegyezik a mienkkel. Amíg az országának belsejében lévő 5. és 6. hadsereg leköti az ellenséget, egyszersmind attól a lehetőségtől is megfosztja, hogy a Monarchia területére betörjön és különösen attól, hogy az annyira érzékeny budapesti irányba forduljon.

Ezenkívül, mint Nagyméltóságod is említi, remélhető, hogy Bulgáriát mégis csatlakozásra birjuk, amin szüntelenül dolgozom."

A balkáni hadszíntéren 1914 augusztusában lefolyt hadműveletek az osztrák-magyar balkáni haderő kudarcával végződtek. A kudarcért azonban, amint az a felsorolt adatokból is kiviláglik, nem egyedül Potiorek táborszernagyot terheli a felelősség. A felsorolt okokon kívül az V. kötet még számos körülményt tartalmaz, amelyek szintén Potiorek táborszernagy eljárását igazolják, de ezzel szembeállítja azokat a körülményeket is, amelyek a kudarc előidézéséhez hozzájárultak. Ezek közül az összefüggés szempontjából a IV. kötet anyagából még csak a következőket említem meg.

A külpolitikai helyzet hamis megítélése, a hadjárat megalapozása terén olyan nehézséget teremtett, amely a későbbi hadműveleteket is károsan befolyásolta.

A hadjárat késői megindítása (egy teljes hónappal az okot szolgáltató esemény után) az osztrák-magyar balkáni haderőt megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy ellenfelét még hadműveleti készségének elérése előtt támadhassa meg.

A hadműveletek vezetésére hivatott főparancsnoknak kinevezése olyan későn történt, hogy már nem csoportosíthatta át haderejét a politikai okokból sürgetett gyors siker kivívásához úgy ,amint a hadműveletek eredményes végrehajtása érdekében kellett volna.

Az adott felvonulási csoportosításból Potiorek táborszernagy csak támadással oldhatta meg feladatát.

A támadó előnyomulásnál Potiorek táborszernagy augusztus havában a balkáni hadszíntéren felvonult osztrák-magyar 2. hadsereg részeinek közreműködését is — jogtalanul bár, de mégis — számításba vette. Ennek a hadseregnek közreműködése valóban meg is történt, de különféle okokból tervszerűtlenül, apránként és megkésve s így azután ennek a hadseregnek ereje a hadműveletekre hatástalan maradt.

Az augusztusban célszerűtlenül választott hadműveleti cél az erők szétforgácsolását okozta.

A küzdelem sorsa augusztusban a szerb és montenegroi haderő javára dőlt el. A balkáni hadszíntéren már augusztusban bekövetkezett balsikerért azonban nemcsak a hadműveletek közvetlen intéző hadvezérére hárul a

felelősség, hanem elsősorban az osztrák-magyar haderő vezetőségére, mert a hadjáratot az készítette elő, a balkáni haderő főparancsnokának hadműveleti intézkedéseit pedig jóváhagyta.

A Potiorek táborszernagy augusztusi hadvezéri szereplésével kapcsolatos gondolatokat, nemcsak azért tartottam szükségesnek röviden egybefoglalni, mert a IV. és V. kötet anyaga, vagyis az 1914 évi balkáni hadjárat egy szerves egészet alkot, de azért is, mert a szóbanforgó egész hadjárat balsikerű befejezésének csírája már az elmondottakban rejlett.

Ezek után, Potiorek táborszernagy hadvezéri szereplésével összefüggően, az V. kötetben foglaltakra térek át.

Az osztrák-magyar balkáni haderő feladata 1914 szeptember elején ugyanaz volt, mint augusztus elején.

Az orosz beavatkozás azonban a Szerbiával való leszámolást másodrendű feladattá csökkentette. Potiorek táborszernagynak immár az időnyerésért védekezve kellett volna folytatni további küzdelmét. A szerbek érdeke viszont a támadás volt.

A balkáni hadszíntéren szeptember elején fennállott kölcsönös helyzetet az V. kötet pontosan rögzíti.

A hadászati feladat védekező megoldása mellett szólt az a körülmény is, hogy az osztrák-magyar balkáni haderő állománya a 2. hadsereg elszállítása következtében tetemesen csökkent, a szerb haderő ellenben, az augusztusban elért siker következtében, értékében növekedett.

Potiorek táborszernagy azonban ekkor is a döntést kereste és feladatának támadással való megoldását választotta. Elhatározásánál nemcsak a szerbekkel való leszámolásnak és az augusztusi kudarc jóvátételének vágya vezette, hanem az is, hogy ez a tetterős hadvezér az előzmények ellenére is szívósabbnak és erősebbnek érezte hadseregét az ellenségénél. Az V. kötet határozottan rámutat arra, hogy a feladat védekező megoldásához a balkáni hadszíntéren túlnagy erő állott rendelkezésre, amely körülmény Potiorek táborszernagy bizakodását még inkább növelte. Az hogy a balkáni hadszíntéren a szükségesnél nagyobb erő maradt, politikai okokra vihető vissza.

A szerb és montenegroi haderővel folytatandó további küzdelem támadással való megoldása, kezdetben a hadseregfőparancsnokság határozott ellenállásába ütközött. Augusztus 29-én a hadsereg főparancsnokság, az uralkodó által történt önállósításon magát túltéve, ilyen utasítást adott Potiorek táborszernagynak: „Az athéni szerb követ kijelentette, hogy a szerb támadás a Monarchia ellen küszöbön áll. Semmi olyat ne tervezzen, ami újabb vereséget okozhatna és a hadsereg főparancsnokság hozzájárulása nélkül ne cselekedjék."

Potiorek táborszernagy azonban nem engedte magát könnyű szerrel eltéríteni elhatározásától. Számos érvet sorolt fel, amelyek elhatározása helyességének megokolására szolgáltak. Potiorek táborszernagy a hadműveletek további támadó megoldására vonatkozó érveit úgy az uralkodó katonai irodájának, mint a hadsereg főparancsnokságnak bejelentette. Az utóbbi szeptember 4-én ismét hozzájárult Potiorek táborszernagy támadó előnyomulásához. A hadsereg-főparancsnokság a következő táviratban közölte hozzájárulását: „Feltéve, hogy az erőknek Nagyméltóságod által végrehajtott és jelentett egyesítése az egy helyen való támadó előnyomulásra történt, a hadsereg-főparancsnokság a támadáshoz hozzájárul és végrehajtását Nagyméltóságodra bízza." Ebben a táviratban már sokkal óvatosabb a hadsereg-főparancsnokság a hadművelettel kapcsolatos felelősség dolgában, mint a hadjárat kezdetén, de azért el nem vitatható, hogy a balkáni hadszíntéren szeptember havában megindult hadműveletek támadó megoldásához a hadsereg-főparancsnokság is hozzájárult és ezzel legalább is osztozik felelősségben Potiorek táborszernaggyal az 1914 év végén megtörténtekért.

Azonban a támadó hadműveletek végrehajtásához szükséges alapot kétségtelenül a hadseregfőparancsnokság teremtette meg azzal, hogy sokkal nagyobb erőt hagyott a balkáni hadszíntéren, mint amennyi a védekezéshez szükséges lett volna. A szükségesnél nagyobb erő otthagyására a hadsereg-

főparancsnokságot meg nem dönthető érdekek kényszerítették.

Az V. kötet anyaga részletesen ismerteteti azokat a körülményeket, melyek szerint Potiorek táborszernagynak az az elhatározása, hogy a hadműveletek folytatására a támadást választotta nem volt egészen megokolatlan. A milanovac—arangjelovaci csatáig az osztrák-magyar seregek számos győzelmet aratlak a szerb- montenegrói seregen, Szeptember 8-án az osztrák-magyar seregtestek ismét megkísérelték a Drinán való átkelést. Potiorek táborszernagy északról az 5. hadsereggel, délről pedig a 6. hadsereggel igyekezett átkarolni a szerb haderőt. Ez a küzdelem, bárha döntő sikert nem is hozott, a szerb hadseregek ismételt ellentámadásai közben, hosszú és véres harcok árán, a mi győzelmünkkel végződött. A Drina-menti harcok következtében a szerb seregekben már a bomlás jelei mutatkoztak, ami különösen a déli szárnyon felvonult I. szerb hadsereg kötelékében nyilvánult meg legerősebben. A szerb vezérkari mű megállapítása szerint, az oda tartozó dunai II. hadosztály már nem akarta a küzdelmet tovább folytatni. Sok szerb csapat fegyelme annyira meglazult, hogy számos csapatnál előfordult már, hogy a legénység eldobálta fegyverét és lövőszerét. Ugyancsak a szerb vezérkari mű adatai szerint, Valjevo feladása többek között szintén annak tudható be, hogy ebben az időben már a dunai I. hadosztály fegyelme is megrendült, „a csapat szelleme minden kritikán aluli volt, az engedelmességet meglagadta és nem akart tovább harcolni". Az osztrák-magyar csapatok november 15-én bevonultak Valjevóba és a szerb haderő a visszavonulás folytatására kényszerült. A szerb haderő helyzete az osztrák-magyar seregek előnyomulása következtében mindinkább váltságos lett. A szerb hadsereg főparancsnoka már november 16-án a következő táviratot küldötte a hadügyminiszternek: „A helyzet a hadszintéren olyan, hogy Valjevo feladására kényszerülhetünk. Vajevo faladása esetleg Belgrád védelmét is hátrányosan befolyásolhatná. Kérem, készítse elő erre a kellemetlen lehetőségre a sajtóhivatal útján lassanként a közvéleményt".

Potiorek táborszernagy hadvezéri szereplésének szempontjából, a Drinamenti 2. csata győzelmes befejezése időszakában, szükségesnek látom, hogy Frigyes főhercegnek november 17-én Potiorek táborszernagyhoz intézett táviratát is idézzem: „Különös örömemre szolgál, hogy üdvözölhetem Nagyméltóságodat a hadiékítményes I. osztályú katonai érdemkereszttel való legmagasabb kitüntetése alkalmából. Ebben a kiváltságos megtiszteltetésben nemcsak azoknak a kiváló érdemeknek elismerését látom, amelyeket Nagyméltóságod mint a balkáni haderők kimagasló parancsnoka szerzett, hanem forrón szeretett legfelsőbb hadurunk megelégedésének jelét déli hadszíntéri derék csapataink eddigi teljesítményeivel is. A csapatok most boldogan látják, hogy csodálatraméltó szivósságukat és haláltmegvető bátorságukat, valamint példátlan elszántságukat és vitézségüket oly sok nehéz óra után végre a teljes siker koronázza. Kérem Nagyméltóságodat, fejezze ki alárendelt csapatainak szivből fakadó szerencsekívánataimat. Nagyméllóságodat és a vitéz balkáni haderőket legőszintébb jókívánataim kísérjék a további diadal útján".

Valjevo elfoglalása a szerb haderőnek a Kolubara és a Ljig vonaláig való visszavonulását, majd a szerb főváros feladását eredményezte. A szerb haderő a Kolubara és a Ljig vonalában is elvesztette a csatát. Ekkor már Putnik vajda a szerb haderő főparancsnoka, is mindent elveszetnek látott. Az V. kötet megállapitása szerint a szerb főparancsnok ebben az időben már-már hajlandónak mutatkozott kedvezőtlen feltételekkel való békekötésre is. Azonban néhány nappal később Putnik vajdát mégis a győzelem érzése tölthette el.

A szerb haderő a Kolubara—Ljig-menti csata elfogadásával megakadályozta, hogy az osztrák-magyar haderő kiegészítse már teljesen kimerült anyagszükségleteit. Ezzel Putnik vajda tudtán kívül megalapozta a szerb haderő kezdeményező képességét. A szerb főparancsnok ugyanis a Kolubara —Ljig vonalában csupán a szerb főváros megszállásának elodázása miatt állott meg. Még mielőtt a szerb haderő végleg összeroppant volna, a főpa

rancsnok visszavezette seregét Grocka—Aranglelovac—Grn. Milonavac vonalába.

Potiorek táborszernagy az eddig elért sikerek után, az ellenállani már alig tudó szerb seregek végleges megsemmisitésére törekedett. A balkáni haderők főparancsnoka ismét kettős átkarolással akarta végrehajtani a végső támadást Azonban az osztrák-magyar balkáni haderő arcvonala Belgrád megszállása következtében már annyira kinyult és a lefogyott állományú s az összes anyagi szükségleteket nélkülöző haderő olyan kedvezőtlen helyzetbe került, hogy végső döntésre képtelennek bizonyult. A kedvezőtlen helyzetet még inkább súlyosbította az, hogy a balkáni haderő déli szárnyán Wurm gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt felvonult XVI. hadtest, a haderő főparancsnokának szándéka ellenére előretört.

A fentiekkel szemben a szerb seregek az említett vonalban a külföldről érkezett szállitmányokból a már kiapadt lövőszert kiegészithették. A szerb haderő megújult kezdeményező képességét ezután a tetterős Misič tábornok, az I. szerb hadsereg parancsnoka juttatta diadalra, aki történetesen szintén a szerb haderő déli szárnyán fejthette ki akaraterejét a legkedvezőtlenebb harcászati helyzetben álló XVI. hadtesttel szemben. Misič tábornok győzedelmes ellentámadása idézte elő, hogy az osztrák-magyar haderőnek a Száva és Drina vonalába kellett ismét visszavonulnia.

Az V. kötet ezzel a mondattal fejezi be a hadjáratról kialakult tanulságokat! „Végeredményben a hadjárat tehát mindkét hadviselő fél vereségével végződött, a Monarchia nagy erkölcsi csorbát szenvedett, Szerbia pedig mérhetetlen anyagi veszteséget".

Potiorek táborszernagy hadvezéri szerepének méltatásához tartozik még, hogy a hadseregfőparancsnokság december 14-én az uralkodótól engedélyt kért arra, hogy a balkáni haderők állapotát egyik kiküldöttével és a katonai iroda egy képviselőjével felülvizsgáltassa és általuk a parancsnoklási viszonyok esetleges változtatására javaslatot tehessen. A magyar miniszterelnök néhány nappal később szintén felvetette Potiorek táborszernagy esetleges felmentésének kérdését. A két megbízott jelentései alapján, Potiorek táborszernagy felmentését határozták el.

A balkáni haderő volt hadvezérének egyéniségére vet fényt annak a levélnek tartalma is, amelyben Bolfras gyalogsági tábornoknak arra a levelére válaszolt, amelyben felmentését előkészitették. Ebben a levelében Potiorek táborszernagy kifejezi, hogy „mindenért ami történt, bármint is zajlott az le, kizárólag őt terheli a felelősség, a felelősségnek minden következményét nyugodtan, katonai alázatossággal magára vállalja. Csak azért nem kérte már Belgrád kiürítésekor felmentését, mert kötelességének tartotta gondoskodni arról, hogy az általa előidézett szerencsétlenséget ő maga tegye meginti jóvá".

Potiorek táborszernagy hadvezéri szerepének elbirálásánál nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a reá bizott eredeti feladatot, hogy a Bécs vagy Budapest felé irányuló betöréseket megakadályozza, bár haderejének veresége árán, de mégis megoldotta.

vitéz Tanitó Béla.

Molnár Dezső: *Limanova — magyar győzelem.* 560 oldal 6 drb. mellékletlel és 23 drb. színes vázlattal. A könyv bolti ára 24 P. Kizárólag a szerzőnél (Budapest, V. Kárpát u. 7/b.) megrendelve 15 P.

Van egy japán mondás, amely igy szól:

„Nálunk az a szokás: A férfiak védik hazájukat, hőstetteket visznek végbe érte és a fiatalok lelkét ezzel igyekeznek naggyá és nemessé tenni."

Ezt a mondást azonban nemcsak a japánok vallják. Ez a mondás magyar hitvallás is volt honszerző hőseink körében s utánuk még sok száz éven át a hazát védő és megtartó magyarságnál is. Ebben a mondásban rejlő erő az, mely a békét mindenáron fenntartani akaró mai pacifista világban is a svájciakat, franciákat, angolokat, olaszokat és amerikaiakat arra készteti, hogy a haditudományok terjesztése céljából egyetemi tanszékeket állitsanak és tartsanak fenn.

Nálunk a trianoni bilincsekbe vert Csonkamagyarországban ifjúságunknak még rendes rendes katonai nevelést sem adhatunk. Nálunk kétszeresen igaz tehát az a japán mondás és ünnepnap az, amikor a hazát védő férfiaink, a világháború vitéz magyar katonái, megszólalnak.

Ilyen ünnepnapunk van most is. Molnár Dezső altábornagy, a világháború egyik hős tábornoka, aki kardjával és hadvezetési művészetével nevét már felírta a magyar hadtörténelemnek lapjaira, szólalt meg. Könyvet írt a limanovai csatáról, a világháború egyik nagy — kizárólagos magyar győzelméről. „Krónikájában," — mint ahogy könyvét nevezi — „limanovai harcos társainak, honvédségbeli bajtársainak, a magyar cserkészségnek és leventeségnek, de minden rendű más magyarnak is" elmondja, hogy a magyar férfiak a limanovai csatatéren hogyan védték hazájukat és milyen hőstetteket vittek végbe érte. Könyvét pedig, — saját szavait idézve, — azért írta, hogy a „kis tanyai iskolától kezdve — fel a legfelsőbb tanintézetig, a magyar ifjúságból a szó nemes értelmében vett erős, harcias, forró magyar érzésű, szabad és diadalmas férfinemzetség nőjjön ki."

Molnár Dezső altábornagyot már ezért a célkitűzésért is hála illeti. Kívánjuk, hogy ennél az első világháborús munkájánál ne álljon meg ... Írjon tovább! ... Beszélje el az általa vezetett csaták magyar katonáinak hősi és vitézi cselekedeteit! ... Molnár Dezső altábornagy példáját pedig kövessék a többi, a világháborúban szereplő magyar tábornokaink is. Ne vigyék a sírba magukkal értékes tapasztalataikat. Adják közkinccsé tudásukat, beszéljék el a világháború magyar hőseinek hőstetteit. Tárják fel, világosítsák meg a magyar multnak azt a darabját, amit világháborúnak nevezünk s ezáltal fakasszanak hitet és reményt szíveinkbe, hogy lesz még magyar feltámadás és elpusztul Trianon! ...

*

A könyv ismertetésére áttérve, Molnár Dezső a limanovai csata világos és könnyen érthető leírását a világháború kitörésétől 1914 december végéig lezajlott orosz hadszíntéri hadműveletek keretébe illeszti bele s különösen a kassai 39. honvéd gyalog- és a budapesti 10. lovashadosztály válvetett hősi küzdelmét ecseteli részletesen. A könyv különben öt fejezetre tagozódik. Az első fejezet 79 lapoldalon és 3. vázlat-mellékleten az 1914 junius hó 28-tól november 25-ig történt eseményeket ismerteti. azaz Conrad első, második és harmadik offenzíváját, az 1914 évi Lemberg körüli csatákat, a Szán- és a Visztula-menti őszi hadjáratot, az első lodzi és a krakkó—csensztohovai csatát. A második fejezet Conrad 1914 évi oroszok elleni negyedik támadását, tehát a limanova—lapanovi csata bevezető hadműveleteit, azaz az 1914 november hó 26-tól december hó 7-ig terjedő eseményeket beszéli el 68 lapoldalon és 5 vázlatmellékleten. A harmadik fejezet a limanovai csatának négy napját írja le részletesen 326 lapoldalon és 9 vázlatmellékleten. A negyedik fejezet 22 lapoldalon és négy vázlaton a visszagördülésre kényszerített orosz gőzhenger üldözését, azaz a december 12-től december 16-ig lejátszódó eseményeket tárja szemünk elé, míg az ötödik fejezet 50 oldalon és 2 vázlatmellékleten az 1914 november 12-től december 17-ig lezajlott hadműveletek összefoglaló méltatását, az 1914 év végi orosz hadszíntéri területbeli nyereségveszteség képét, az orosz invázió rémét és az első hadiév eseményeiből a jövőre vonatkozó tanulságokat írja le.

A könyv azonban nemcsak egyszerű „krónika", bár Molnár Dezső — miként azt említettük — maga annak nevezi. Nem pedig azért, mert Molnár könyvében az imént felsorolt eseményeket és hadműveleteket nemcsak elbeszéli, hanem azokat érdem és jelentőségük szerint méltatja, okaikat felderíti, hatásukat kimerítően ismerteti. Könyvében ezenkívül teret szentel megcsonkított hazánkat érintő és minden hazáját szerető magyart érdeklő több időszerű kérdésnek is. Beszél a honvéd tisztikar helyzetéről, tudományos továbbképzéséről, a frontharcos kérdésről, a hősi kultuszról, a magyar ifjúság feladatairól, a cserkészség, leventeség intézményeiről, a magyar jövőre való felkészülésről, az ezeréves határok visszaszerzéséről, az orosz kérdésről, a bolseviki ellenes front megszervezéséről stb. stb ...

Már ebből a rövid tartalomkivonatból is látható, hogy Molnár Dezső könyve hatalmas nagy munka. Értéke felbecsülhetetlen.

*

A könyv egyik legnagyobb értéke az, hogy Molnár Dezső a könyv megírásánál mindenekelőtt történelemi hűségre törekedett. Ezért nem szépít, nem hallgat el semmit. Az orosz hadszínhelyen történtek négy első hónapját a háború minden szörnyűségeivel érzékelteti. A történelmi hűség elérhetése végett nem elég neki a maga élménye. Nem elégszik meg az erre az időre vonatkozó eredeti okmányok, az akkori parancsok, rendeletek, a harctéri-jelentések, naplók, emlékíratok és más hiteles forrásmunkák felkutatásával, átanulmányozásával és ismertetésével. Fáradságot nem ismerve, a limanovai csata még élő résztvevőit is felkeresi és lehetőleg megszólaltat csaknem minden élőt, aki ott küzdött a limanovai csatában. Összesen 54 szem- és fültanúval mondatja el Molnár Dezső akkori élményeit.

Ezek közül a legértékesebbek Dingha Sándor őrnagy, Diószeghy Aladár, Herteledy Miklós, Prónay Pál, Szlavnik György, Kiss Ferenc, Kiss Kálmán, Kagerer József, Brokes Jenő századosok, Tóth Zoltán, Rátz Jenő, Kodes István főhadnagyok, Fernbach Péter zászlós és Folba János tábori lelkész közlései.

Ha csak ennek az 54 csatarésztvevőnek a csatáról adott elbeszélését találnók egyedül Molnár Dezső könyvében, már akkor is kiváló és nélkülözhetetlen volna ez a könyv!...

*

A könyv azonban nemcsak történelmi kútforrás. Molnár Dezső könyve a magyar észnek és ökölnek, az acélszilárdságú magyar győzni-akarásnak és halálraszántságnak, az összeség javára irányuló magyar öntevékenységnek és fegyelmezettségnek, a szilaj magyar vitézségnek, az ésszerű vakmerőségnek és a határtalan hazaszeretetnek, egyszóval a magyar katona jellemző tulajdonságainak gazgag példatára is. És hogy amit itt leírtam, nemcsak puffogó üres szóvirág, hanem igazság, arra bizonyság ez a könyvből vett néhány példa.

A magyar ész kiválóságára legnagyszerűbb példa maga a limanovai csata. A limanovai csatához vezető elhatározás, a limanovai csata terve és a csatavezetés színmagyar férfiak nevéhez fűződik és mindez — hála Molnár könyvének — most már bebizonyítottan magyar tábornokok és az alacsonyabb rangú magyar alvezérek agybeli munkája volt.

A „limanovai győzelem apja" ugyanis Arz altábornagy. Az ő agyából röppent ki a Limanovánál való támadás gondolata. Ennek a gondolatnak következtében határozza el magát Arz altábornagy, előljárói ellenzésének ellenére a Limanovánál való átkaroló támadásra és elhatározása mellett kitart a védelmet előíró parancs ellenére a legváltságosabb és a legidegölőbb helyzetekben is csak azért, mert magyar lángesze ezt tanácsolta neki.

Ezt a gondolatot pedig tovább fonja és Arz altábornagy elhatározását megvalósítja azután a Limanova körüli csatatér igazi vezére a szintén magyar Hadfy Imre altábornagy. Az ő lángesze az, mely hadtestparancsnokának győzelmet hozó elhatározását nemcsak azonnal felfogja, hanem abba igazi erőt is önt. Arz altábornagy ugyanis az átkaroló támadást csak 1—2 zászlóaljjal gondolta végrehajtani. A magyar Hadfy azonban ennek az erőnek kétszeresét, 4 zászlóaljat rendel öntevékenyen támadásra.

Ennek az átkarolásra rendelt támadócsoportnak a parancsnoka viszont Molnár Dezső tábornok. Az ő magyar esze, acél szilárdságú győzniakarása és az összesség javára irányuló öntevékenysége nem elégszik meg a Hadfy Imre által erőssé nemzett Arz-Hadfy féle átkaroló támadással, s ezért megkerülést és hátbatámadást és a támadásnak korábbi időpontban való megkezdését javasolja Hadfynak, aki el is fogadja Molnár javaslatát. A csatához való elhatározás és a csatatery tehát kizárólag magyar férfiak agyából röppent ki. Az ő győzniakarásuk és öntevékenységük, párosulva magyar honvédeik és huszáraik halálraszántságával és fegyelmezettségével és a fegyvereikben rejlő erővel

érlelte azután a csatatervet diadalmas magyar győzelemmé . . .

De nemcsak Arz, Hadfy és Molnár Dezső, hanem az alacsonyabb rangú alvezérek és a legénység soraiban is számos példát találunk a magyar ész csodás élességére és nagyságára, a minden áron való győzniakarásra, és az öntevékenységre. Helyhiány miatt ezeket nem méltathatom, de minden magyarnak már azért is el kell olvasnia Molnár Dezső könyvét, hogy meg tanulja Muhr Othmár ezredes, Dingha Sándor őrnagy, Radoychich Lajos, Prónay Pál, Fehér Elek, Békássy István századosok, Tóth Zoltán, Margittay József, Bauer Gyula főhadnagyok, Fernbach Péter zászlós, Márton Bálint honvéd szakaszvezető stb. stb. neveit.

Puffogó üres szóvirág-e tehát, amikor Molnár Dezső könyvéről azt állítjuk, hogy a magyar ész, az acélszilárdságú magyar győzniakarás és az összesség javára irányuló magyar öntevékenység gazdag példatára Molnár Dezső könyve?

De gyerünk tovább!

A győzelmes limanovai csatát színtiszta magyar csapatok, a magyar 39. honvéd gyalog-, és a megerősített 10. lovas-hadosztály vívta ki. Magyar honvédgyalogosok, magyar huszárok és magyar tüzérek voltak a „magyar ököl." Erejére jellemző, hogy kb. 6000 főnyi magyar katona 15—20.000 főnyi orosszal állott szemben. A „magyar ököl" tehát háromszoros túlerőre sujtott le és mégis döntő diadalt aratott.

A magyar csapatok összvesztesége 20 % volt, tehát minden ötödik ember hősi halált halt vagy megsebesült. Egyes csapattesteknél még nagyobb a veszteség. Minden száz ember közül például a 10. honvédgyalogezred III. zászlóaljánál 78, a 9. és 13. huszárezrednél 55 ember esett el. Nem igazi halálraszántságról és fegyelmezettségről beszélnek-e ezek a számok?

Ha pedig valaki meg akarja tudni, hogy mi is az a szilaj magyar vitézség, az észszerű magyar vakmerőség és a határtalan hazaszeretet, az olvassa el Molnár Dezső könyvéből Radoychich, Hanvay, Prónay Pál századosok, Tóth Zoltán, Bauer főhadnagyok, Fernbach Péter zászlós, Marton szakaszvezető, Vinszky János huszár stb. stb. fegyvertényeit és a csata alatti magatartását.

*

A könyv egyik legnagyobb érdeme, hogy Molnár Dezső könyvének megírásánál mindenekelőtt az igazságot keresi és deríti ki. Eloszlatja az eddigi tévedéseket és valótlanságokat. Helyes megvilágításba helyezi a limanovai csapatok hősi teljesítményeit. Ennél az igazságkeresésnél nem kíméli egyes csapattestek és egyének érzékenységét sem. Így például a magyar huszároknak a limanovai csatában kifejtett csodálatos és örökdicsőségű hősiessége következtében a magyar közvélemény tévesen azt hiszi, hogy Muhr ezredes halálraszánt vitéz huszárjai nyerték meg a csatát. Molnár Dezső, amikor megadta huszárjainknak a kellő elismerést, leírja hűen bámulatos fegyvertényeiket, megállapítja azt is, hogy a győzelmet a Golcsov-magaslat elfoglalásával a 77. gyalogdandár vívta ki.

Ennek a semmire sem néző hajlíthatatlan igazságkeresésnek és történelmi hűségre való törekvésnek következménye azután az, hogy ma már mindenki láthatja, hogy a limanovai csata kizárólagos magyar győzelem és hogy ez a magyar győzelem nemcsak Magyarországot, hanem Németországot is megszabadította az orosz betöréstől.

A csatát ugyan Conrad támadásra való elhatározása szüli. Conrad azonban Roth altábornagynak Lapanovon át való támadásával és Boroevič hadseregének északi irányba való előnyomúlásával akart győzelmet kivívni. Arz altábornagynak Limanovánál Roth lapanovi támadását csak biztosítania és keleti irányba való támadással támogatnia kellett volna. Conrad terve azonban teljesen csődöt mondott, mert Roth altábornagyot az orosz Lapanovánál megveri, Boroevič pedig december elején Kassa környékére, esetleg a budapesti hídfőre akar visszavonulni és így Conrad parancsát csak lassan és vonakodva teljesíti.

A csatát tehát Conrad sohasem nyerte volna meg, ha a magyar Arz,

Hadfy és Molnár Dezső parancs ellenére Limanovánál az orosz hátába nem támad, ha a magyar Daubner (vitéz Dorogi) és Herberstein magyar honvédeikkel és huszárjaikkal az oroszok támadásait ki nem védik, ha a magyar Szurmay, Kornhaber és József főherceg magyar hőseikkel meg nem mutatják a hitét elveszteni kezdő Boroevičnek, hogy északi irányba az oroszok visszavonulási vonalaira támadni igen is lehet.

Conrad érdeme tehát bármily nagy is legyen, de a győzelemhez mégis csak kizárólag magyar vezérek és magyar katonák segítették.

Ez pedig azért fontos, mert ezt a kizárólagos magyar győzelmet még Conrad is el akarja vitatni a magyartól, amikor a magyart háborús emlékiratában egyszerűen agyon hallgatja, amidőn azt írja, hogy ebben a csatában „legkiváltkép a mostani világháború után való kicsiny hazánknak Ausztriának fiai szereztek maguknak hervadhatatlan babért: a tiroliak, vorarlbergiek, salzburgiak, felsőausztriaiak, karinthiaiak, striaiak, alsó-ausztriaiak és pedig a XIV., II. és III. hadtestek". (A XIV. hadtest a Roth csoporthoz, a II. és III. hadtest a Boroevič hadsereghez tartozott!!!...) „Ám ez a többiek teljesítményeit ne csorbítsa."

Csoda-e tehát, ha Conradnak ezt a valósággal ellenkező, igazságtalan történetírását átveszik a németek is, akik már a háború alatt Berlinben egy hivatalos irodát állítottak fel, melynek az volt a rendeltetése, hogy „a sikereket, mint kizárólag német sikereket, kisajátítsa, ellenben a szövetséges-osztrák-magyar, bolgár és török teljesítményeket elnyomja, elhomályosítsa és lecsökkentse."

Csoda-e tehát, hogy így a limanovai csatáról is téves fogalmak kerültek a köztudatba? Csoda-e ha az a hazug közhit terjedt el még nálunk is, hogy a német katona jobb, a német vezetés tökéletesebb, művészibb, mint a magyar?

Az igazságnak azonban ki kell derülnie. Az igazságnak ezt a diadalát készíti elő Molnár Dezső könyve, ha azt minél többen elolvassák. De nem csak magyarul, hanem németül, franciául, olaszul és angolul is!

A könyvnek a különféle világnyelvekre való átültetését, hogy igazságunkról a külföld is tudomást szerezhessen, a Reviziós Ligával és a TESzszel vállvetve, talán a Tudományos Akadémia vállalhatná!

Erre pedig nemcsak a világháború magyar katonáinak megismerése céljából volna szükség, hanem azért is, mert a limanovai csata jelentősége is téves megvilágításban áll a külföld előtt.

A német hadtörténelmi irodalom nyomán ugyanis az a valóságnak meg nem felelő vélemény alakult ki, hogy Hindenburg hadseregei állították meg és kényszeritették visszavonulásra az orosz gőzhengert 1914 decemberében az által, hogy a lodzi csatában megverték Nikolajevics Miklós nagyherceg csapatait.

Ezzel a téves felfogással szemben Molnár Dezső az orosz, német és osztrák-magyar hadvezérek vallomásaival bebizonyítja, hogy a limanovai csatában kivívott győzelem következtében vonult vissza az orosz nemcsak Galiciában, hanem Hindenburg előtt is. Nem a németek mentették meg a lodzi csatában Magyarországot az orosz betöréstől és megszállástól, hanem a magyar vezérek és a magyar katonák szabadították meg nemcsak Magyarországot, hanem Németországot is az orosz veszedelemtől. Ezt pedig nemcsak az igazság megállapítása céljából jó tudniok, a külföld cseh-, oláh és szerb szövetséget kereső diplomatáinak, hanem még másért is!...

*

Befejezésül még megemlítem, hogy Molnár Dezső úgy adja elő mondanivalóját, hogy azt még a gyermekek is megértik. Annyira egyszerű, világos és érthető. Hadtörténelmi íróinknak pedig különösen ajánlhatom előadási modorát. Molnár Dezső könyvének alapja ugyanis a mellékletül adott vázlatok. A könyvben irottak csak a vázlatok magyarázatára szolgálnak. A vázlatok tehát nem illusztrációk, nem a könyv szépítésére és a könyv egyes részeinek megmagyarázására, könnyebb megérthetésére valók. Molnár Dezső könyvének szövegébe csak azt írta le, amit a vázlatba berajzolni nem lehe-

tett, Ennek következménye azután az, hogy mindenki, aki a könyvet kezébe veszi, a saját szemével látja az eseményeket. Mindenki egyszerre megérti azt, amit Molnár Dezső mond. Nincs félreértés! Más történelmi munkánál nekünk magunknak kell lelki szemeink elé varázsolnunk a történtek képét. A képzelet szárnya tehát könnyen elragadhat s hibásan képzelhetjük el az eseményeket és lelki szemeink más képet látnak, nem azt, amit a történetiró láttatni akar. Molnár Dezső vázlatai pedig, — miket vitéz Egry Nándor tüzér őrnagy mesés kézi ügyességgel, művészi tökéllyel és ihlettel vetett papirra — csodálatosan egyszerűek, világosak és áttekinthetők — könnyen kezelhetők és amellett a szó szorosan vett értelmében szépek. A fehér alapon a fekete váz rajza a piros, kék és zöld csapatjelzéssel olyan, mint a virágos rét. Csupa szemet-lelket üdítő és elkápráztató, de amellett nemzetünk jövőjére sors döntő tanulságokat ajándékozó színfolt.

*

Mindent összefoglalva Molnár Dezső altábornagyot könyve megírásáért minden magyar részről köszönet és hála illeti.

Köszönet és hála illeti először azért, mert könyvével hősi emléket emelt limanovai hős bajtársainak. Követendő példákat és eszményképet adott a magyar fiatalságnak a Limanovánál küzdött magyar katonák élet-halál harcának leírásával.

Köszönet és hála illeti másodszor azért, mert az őseinktől öröklött katonai erények csokorba kötésével nevelőeszközt adott a magyar nevelőknek, a klérusnak, tanároknak, tanitóknak és a magyar apáknak, anyáknak a gyermekek lelkének nevelésére.

Köszönet és hála illeti továbbá azért, mert az eltemetett magyar igazságot feltámasztotta. A megtévesztett és félrevezetett közvélemény szemeiről a homályt eloszlatta. A limanovai magyar hősök teljesítményét igaz megvilágításba helyezte és lehetővé tette, — hogy az ő saját szavaival éljek — hogy „a limanovai csata emléke a benne rejlő és belőle kisugárzó erkölcsi és ethikai nagyerőknél fogva mint a határtalan hazaszeretet eszményi példaképe magas tűzoszlopként haladjon a nemzet előtt szent céljaink felé!"

vitéz Czékus Zoltán.

Lelio Graf Spannocchi *Das Ende des kaiserlich russischen Heeres.* Nagy 8° 205 l. 7 melléklettel. Elbemühl-Verlag, Wien—Leipzig. 1932.

Aki 1917-ben az orosz fronton volt, érdeklődéssel figyelhette az orosz hadsereg bomlásának feltűnő jeleit, amelyek arra mutattak, hogy a cári hadsereg egykori büszke tradiciójának halvány fénye is kialvóban van.

Osztönszerűen érezhette a drótakadályokon átszivárgó hírekből, hogy odaát nagyjelentőségű események történhetnek, de nem ismerhette ezek belső indítóokait, összefüggését a politikával és annak a hatalmas bomlási folyamatnak egyes fázisait, amelyeken a tízmilliónyi orosz hadsereg nagy megrázkódtatások közt átesett. Mindez titok maradt előtte a még fennálló hadihelyzet miatt.

Ma, 15 év múltával, amidőn nemcsak a világháborúnak, hanem az orosz forradalomnak is egész irodalma van, sok mindent olvashattunk, de megbízható adatok a világháború után is csak gyéren jutottak el hozzánk Oroszországból.

A számüzetésben élő orosz tisztek emlékiratai sem mondhatók hiteles forrásműveknek, mert legtöbbször csak az egyéni élmények határáig terjednek.

Ezt a hézagot pótolják ennek a könyvnek történelmi adatai, amelyeket a szerző a hivatalos orosz irodalomból merített.

Amióta az orosz szovjethatóságok a cári hivatalok levéltárait megnyitották, azok okmányait a „Krasnij (vörös) Archiv" című történelmi folyóirat hasábjain folytatólagosan közlik.

A szerző megállapításainak értékét növeli az, hogy a világháború előtti években Oroszországban tartózkodott s így alkalma volt az orosz viszonyokat személyes benyomások alapján is megismerhetni.

Könyvének megírásánál nem az a cél vezette, hogy az orosz forradalom történetét ismertesse, az sem, hogy orosz hadműveletekkel foglalkozzék, hanem az, hogy bepillantást nyujtson az orosz hadseregnek a forradalommal kapcsolatos összeomlásába.

Minket magyarokat elsősorban azért érdekelnek a könyv adatai, mert mi vagyunk az egyedüli állam Európában, amely az orosz betegségen átesett, s így tartalma alapján összehasonlító párhuzamot vonhatunk az orosz forradalmi események s ezek miniature-másolata, a magyar forradalmi események között.

Legjobban fogja érdekelni azonban ez a könyv a magyar katonatisztikart, amely a forradalmi időkben, katonai szolgálatának teljesítése közben, hasonló szenvedéseket élt át, mint az orosz tisztikar.

Az orosz tisztek helyzetét így jellemzi az egyeneslelkű Denikin orosz tábornok abban a vádbeszédében, amelyet egy haditanács alkalmával Kerenskinek szemébe mondott.

„Tiltakozom az ellen a rágalom ellen — úgymond —, hogy a parancsnokok erélytelensége okozza a fegyelem hiányát. A fegyelmet felülről tették tönkre azok, akik kicsavarták a hatalmat a tisztek kezéből. A politikai biztosok züllesztették szét a hadsereget.

Amikor egy Sokolow nevű politikai biztost a 703. gyalogezrednél agyonvertek, Kerenski részvéttáviratot küldött hozzátartozóinak. De amikor a jólismert rokkant hős, a félkarú Noskow tábornok, két század fegyelmezésére a csapathoz ment s ott agyonütötték, a hadügyminiszter úrnak nem jutott eszébe, hogy hozzátartozóinak táviratozzon.

A tisztikart teljesen demoralizálták. Egy része nehéz szívvel bár, de továbbra is teljesíti kötelességét, más része zsebre teszi a kezét s — mondjuk ki nyiltan — köp az egészre; a harmadik része megragadja a vörös zászlót s hasravágódik a forradalom istensége előtt, mint ahogy annakidején a cár előtt tette.

Még az egyik politikai biztos is kijelentette, hogy a tisztek most valódi vértanúk, akik kálváriát járnak. Szidalmazzák és bántalmazzák őket, mire könnyes szemmel sátraikba vonulnak vissza, ahol agyonverik őket. Csak egy becsületes menekvés van ez elől: a halál."

Egy harcjelentésből idéz és így folytatja: „Az egyik harcba induló csapat tisztjei nem tudták a legénységet magukkal rántani. Erre az összes tisztek — számszerint húszan — egy osztagba tömörültek s rajvonalba fejlődve rohamra mentek. Egy sem tért közülök többé élve vissza.

Ezeknek az embereknek vére bosszúért kiált azokra, akik a mai állapotokat felidézték."

Való az, hogy Oroszország már 1917 elején, a cári uralom alatt megérett az összeomlásra, s a forradalom kitörése elkerülhetetlen volt. A húrt túlfeszítették azok, akik a tűrhetetlen ellátási zavarok, anyagi hiányok és a forgalmat bénító szállítási nehézségek közepette sem akartak külön békét kötni. Nem mertek vagy nem akartak felelősséget vállalni a könnyelműen megindított világháború befejezéséért. Pedig a hadviselő nagyhatalmak közül a világháború sajátságai folytán annak kellett legelőször a sorból kidőlnie, amelynek ipara a legfejletlenebb volt, amely tehát a háborús eszközök előállításának fokozásában legkevésbbé birta az iramot. Ez pedig Oroszország volt.

A forradalom Szentpétervárott 1917 március 12-én robbant ki s azzal kezdődött, hogy az éhségzavarok elfojtása alkalmával a wolhiniai gárdaezred második százada megtagadta az engedelmességet. A nép mellé állott és fegyvert fogott saját tisztjei ellen. A forradalom hamarosan hatalmába kerítette a tővárost s megindult a politikai erők harca a hadsereg birtokáért. Ebben a harcban a hadsereg a mögöttes országrész labdája volt. A versenyben végül csak az a párt győzhetett, amely a háborútól megcsömörlött, agyonhajszolt katonának a legtöbbet igért: az azonnali békekötést.

Minthogy ezt a jelszót — az entente-nak fittyethányva — a bolsevisták írták zászlajukra, a hatalom az 1917 november 7-én kitört második orosz forradalommal az ő kezükbe került.

Igy jutott el Oroszország a mai gazdasági rendhez.

Az első és második orosz forradalom között tíz hónap telt el. Ennek a tíz hónapnak a történetét írta meg a szerző s ez a történet megtanít arra, hogy miként lehet a fronton levő milliós hadsereg szervezetét a hátországból rendszeresen lerombolni. Azok a politikai tényezők, amelyek ebben a tíz hónapban uralmon voltak — ha nem akarták is a bolsevizmust — mégis csak annak előkészítői voltak.

Előkészítették egyrészt katonai tudatlanságukkal, amellyel iskolapéldáját adták annak, hogy mit művelhetnek ezen a téren a katonai szakmában analfabéta vezérpolitikusok. Másrészt azzal, hogy a hadsereg szétzüllesztésével kapcsolatosan is tovább folytatták az entente követelésére a háborút. Végül azzal, hogy a reakció árnyékától is félve, inkább a munkás- és katonatanácshoz igazodtak.

A hadsereg lerombolására kiadott intézkedések közül — mint olyanok, amelyek halálos csapást mértek az elhúzódott háború folytán amúgyis meglazult fegyelemre — különös figyelmet érdemel a munkás- és katonatanács által kiadott u. n. „1. sz. parancs" és „a katona jogainak deklarációja", amely Kerenskij idejében látott napvilágot. Az utóbbit mellékletként teljes szövegében közli a szerző.

A közönség érdeklődése a világháborús irodalom iránt évek múlásával megcsökkent, de ez a könyv mégis érdekes olvasmány lesz, mert újat, hivatalosat s közleményben eddig meg nem jelent adatokat tartalmaz.

Gavra József.

Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili, *pubblicate nel secondo centenario dalla morte per cura del comitato Marsiliano.* — Bologna, 1930. 509 lap. — A bolognai kir. tudományos Akadémia kiadása.

1930. november 1-én múlt 200 esztendeje, hogy Marsili Alajos Ferdinánd gróf, Bologna város hírneves szülötte, örökre lehunyta szemeit.

1930. november havában a szegedi és pécsi Egyetemek s a budapesti Corvin Mátyás Társaság ünnepies keretek közt emlékeztek meg az európai hírű tudós katonáról, aki a még ma is nagyfontosságú magyarországi tudományos kutatásai által szerzett érdemei mellett, főleg Buda vára visszafoglalása körül kifejtett tevékenységével vívta ki a magyarság elismerését és hálaját.

Természetesen Marsili szülővárosa, Bologna már régen készült, hogy nagynevű fiának méltó emléket állítson. Alkalmasnak kínálkozott erre a fenti dátum, s már 1926. vége felé Luigi Rava senator, a bolognai Marsili-kultus egyik oszlopa, a bolognai kir. tudományos Akadémia ünnepélyes és nyilvános ülésén a kétszázados évfordulóval kapcsolatos megemlékezés gondolatát felvetvén, az Akadémia elhatározta, hogy alapítójának emlékét nevéhez méltó kiadványokkal is meg fogja örökíteni. Ez a határozat a múlt év őszén testet is öltött, mert a bolognai Akadémia három kiadvánnyal áldozott Marsili emlékének.

Az előttünk fekvő kötet az első kötet ebben a kiadványsorozatban s ennek prefációjában Saluatore Piucherle, a bolognai kir. Akadémia elnöke és az ad hoc kiküldött Marsili-bizottság (Comitato Marsiliano) alelnöke, röviden elmondja a kötet keletkezésének történetét.

Ebben a kötetben főleg a bolognai származású Marsili-kutatók hordták össze a nagy tudósról, a polihisztor katonáról szóló kisebb-nagyobb különböző tárgyú dolgozataikat, amelyek közül némelyik bennünket is közelebbről érdekel.

A közzétett tizenhat dolgozat elsője Lodovico Marinelli tábornoké, aki Marsilit mint a hadi technika, mint a háború emberét méltatja. Dolgozatának címe: „Luigi Ferdinando Marsili, uomo di guerra."

A dolgozat, mely rajzokkal van illusztrálva, Marsilit mint elsőrangú haditechnikust, s kiváló műszaki katonát állítja elénk és egy általános bevezető rész után rátér a részletekre is s egy-egy fejezetben Marsili értékes hadmérnöki tevékenységének egyes fázisaival foglalkozik.

Igy pl. dolgozatának mindjárt első fejezete címéből, — mely igy hangzik :„Ricognizione e difesa del Fiume Rab," — látjuk, hogy az bennünket is érdekel, mert, hiszen ebben a Rába folyónak, mint Bécs város török elleni legkülsőbb védővonalának megerősítéséről van szó, amelynek rekognoszkálásával és megerősítési terveinek elkészítésével Károly lotharingiai herceg bízta meg 1682-ben a fiatal Marsilit.

Marsili e megbízatásnak legjobb tudása szerint eleget is tett, a szóbanforgó tervet, amely szinte katonai földrajzi monográfiává nőtt, kidolgozta, még pedig oly sikeresen, hogy azt Marinelli „un vero modello di chiarezza e di precisione" nevezi.

Tudjuk, hogy a Rába folyó mentén végzett térképezései és működése közben Marsilit a törökök elfogták s talán főleg ennek köszönhető, hogy Buda vára 1686. évi visszafoglalása alkalmával Marsili oly értékes és hasznos felvilágosításokkal és tanácsokkal tudott szolgálni, amelyek Buda visszafoglalását nagy mértékben megkönnyítették.

Martinelli dolgozatának : Operazioni attorno all' assedio di Buda" című fejezetében behatóan tárgyalja Marsilinek Buda vára visszavétele körül 1686-ban kifejtett tevékenységét s ő is kiemeli, hogy azok a vázlatok, rajzok, feljegyzések s tapasztalatok, melyeket Marsili Budán s Buda körül, mint török fogoly ügyesen kémkedve gyüjtött, az ostrom alkalmával neki nagy hasznára voltak.

Marsili tehát Buda ostromához, mint aféle vezérkari és műszaki főtiszt szintén kidolgozta a maga tervezetét s az ő számításai szerint a 18 kilométeres körülzáró vonalra 24,000 gyalogos, 4000 lovas, 104 ágyú és 18 mozsár küldését javasolta. Igy tehát egy-egy kilométerre kb. 1333 gyalogos, 222 lovas, majdnem 6 ágyú és 1—1 mozsár esett volna.

A császári sereg 1686 nyarán nagyjában Marsili tervei alapján zárta körül Budát s az ostromban maga Marsili is annyira tevékeny részt vett, hogy vakmerősége folytán elég súlyosan meg is sebesült.

A dolgozat következő fejezetének címe : Difesa delle piazze di Strigonia e di Visegrado e assedio della piazza di Neuhaussel." Tehát: Esztergom és Visegrád védelme és Ersekújvár ostroma a fejezet címe, s Marinelli leírja, hogy 1685-ben Marsili hogyan vett részt Esztergom és Visegrád védelmében és Érsekújvár ostromában, amely utóbbi alkalommal szintén megsebesült. 1685-ben a törökök a császáriaktól vissza akarták foglalni Esztergomot és Visegrádot. Esztergom vára ekkor meglehetősen romlott állapotban volt és Marsili ennek kijavítására éppúgy megtette a maga javaslatait, mint Visegrád védelemre képessé tételére is.

Érsekújvárnál az ostrom ügyes technikai előkészítésével lehetővé tette Marsili, hogy földije, Silvio Enea Carrara tábornok a várat I. Lipót részére visszafoglalja.

A szerző ezek után előadja Marsilinek Belgrad 1688. évi ostromakor, majd pedig később védelme alkalmából kifejtett műszaki tevékenységét és vázlatokkal illusztrálja Belgrádnak a török uralom alatti állapotát, amellyel szembeállítja Marsilinak az akkori fogalmak szerinti teljesen modern és kiváló erődítési tervezetét.

A dolgozat többi részei Marsilival kapcsolatban Semendria, Nis, Viddin védelmével, illetve ostromával foglalkoznak, s itt szó van többek közt Orsova sziget erődjének védelméről is, amelyhez vázlat is van mellékelve. Azután : „Piano di difesa della Piazza di Peter Varadino" címen a szerző Marsilinak Pétervárad 1694. évi védelme körül kifejtett tevékenységével foglalkozik, amelynek védelmi tervezetét Marsili pontosan kidolgozta. Az utolsó fejezet, a németországi Landau vár 1702. évi ostromával foglalkozik, amely azonban bennünket már közelebbről nem érdekel.

Meg kell itt még jegyeznünk, hogy a dolgozathoz a következő magyar vonatkozású vázlatok tartoznak :

a.) Buda 1686. évi körülzárolási tervének vázlata.
b.) Belgrád várára vonatkozó két alaprajz vázlat.
c.) Délmagyarország térképének vázlata.

d.) Orsova vára és végül
e.) Pétervárad védelmi tervének vázlata.

Mindezen vázlatok eredetijét a bolognai egyetem könyvtárában lévő Marsili-kéziratgyüjteményben őrzik.

A kötet következő dolgozatában Renzo Reggiani alezredes: „La riabilitazione militare" címen Marsilinak a breisachi esettel kapcsolatos bregenzi „senza infamia" végrehajtott rangfosztásával foglalkozik, majd pedig Luigi Simeoni és Giuseppe Bruzzo hadtörténelmi tárgyú, de tőlünk már teljesen távol álló dolgozatai következnek, melyeknek tartalmát ismertetni feleslegesnek látszik.

Az ismertetett kötetben levő 16 dolgozat közt még egy magyar vonatkozású van, t. i. Alberto Gianola, bolognai származású szegedi egyetemi olasz lektornak: „Luigi Ferdinando Marsili e la Transilvania" című cikke, melyben Marsilinak enciklopedikus, mindenre kiterjedő tudományos tevékenykedését óhajtja megvilágítani. E dolgozatnak azonban hadtörténelmi vonatkozásai nincsenek.

Az értékes kötetet, amelyet a magyar hadtörténész is haszonnal forgathat, pontos Marsili-bibliografia zárja be.

Dr. Iványi Béla.

Pericle Ducati: *Marsili. Libro e moschetto.* Edizioni „Corbaccio", Milano, 1931. — 343 lap.

Gróf Marsili Alajos Ferdinánd gróf tábornok eddig megjelent életrajzai közül a legterjedelmesebb volt a Giovanni Fantuzzi által megírt biografia, melynek főforrása Marsili önéletrajza s amely még 1770-ben jelent meg Bolognában. 160 esztendő múlt el megjelenése óta, de, bárha újabban erőteljesen nekilendült a Marsili-kutatás, jobb, bővebb és terjedelmesebb életrajz Marsiliről ez ideig nem jelent meg.

Ezt a hiányt akarta pótolni a most lezajlott Marsili-bicentenarium alkalmából Pericle Ducati, a bolognai Museo Civico tudós archaeologus igazgatója, aki vállalkozott az előttünk fekvő kimerítő Marsili életrajz megírására, amely 12 fejezetre osztva tárgyalja az európai hírű tudós tábornok életét.

Ducati az első fejezetben elmondja Marsili születésének és ifjú korának történetét és leírja a fiatal bolognai lelkületére ható környezetet, az ő korabeli Bolognát is.

A második fejezet Marsili konstantinápolyi utazásával és tartózkodásával, majd a császár (I. Lipót) és a szultán közt kitörőfélben levő háború előzményeivel, Tököly szabadságharcával (ribellione) foglalkozik, s folytatólag elmondja, hogy Marsili miképpen került császári katonai szolgálatba és ezzel kapcsolatban Magyarországra, Győrbe, ahol a Rábaközben végzett felderítő s térképező tevékenysége közben a tatárok megtámadják és elfogják. A III. fejezetben kizárólag Marsili hadifogságáról van szó, amelyet Lovarini Emil bolognai származású Marsili-kutató külön munkában is megírt, s amelyről e folyóirat lapjain még lesz szó A negyedik fejezet a fogságból való kiszabadulás leírásával kezdődik, s azután a szerző Marsilinak 1687-ig terjedő háborús működéséről, Érsekujvár és Buda ostromaiban való részvételéről s ez utóbbival kapcsolatban Buda kirablása alkalmával a Corvin-könyvtár stb. megmentése körüli magatartásáról emlékszik meg.

Az ötödik fejezetben Marsilinak a Magyarországon és a Balkánon lefolyt török háborúkban való tevékenységéről, főleg az 1689—1695. évek közti hadjáratokról, s Marsilinak ezekben való részvételéről van szó, s végül a hatodik fejezetben a karlócai béketárgyalások, a Buda (helyesebben Kecskemét) mellett Marsili ellen végrehajtott rabbótámadás, Marsilinak a magyar- és dalmát-török határ megállapítása körüli tevékenysége, a török hadjáratok és a karlócai béketárgyalások alatti magyarországi tudományos anyaggyüjtése van leírva s végül a szerző Marsili tudományos működésének koronáját, a Danubius című hatalmas hat kötetes művet ismerteti.

Ezzel a mag ar vonatkozású fejezetek sora le is zárul, mért a következők már Marsilinak későbbi, Magyarországon kívüli katonai, de főleg tudósi életfolyásával foglalkoznak, amelyek közelebbről bennünket már nem érdekelnek.

Ducati ezen Marsili életrajza — amelynek a magyar hadtörténelem szempontjából szinte forrásszerű értéke van — nem pusztán a tudós tábornokra vonatkozó biografikus adatok száraz halmaza és felsorolása, hanem a szerző Marsili életének epizódjait mindig az akkori idők eseményei keretében, érdekesen és vonzóan állítja be, úgy hogy mintegy korrajzot is ad, amely elárulja a szerzőnek a magyar történelemben való jártasságát is. A kötetet bibliografia egészíti ki. Képei között azonban magyar vonatkozású nincsen.

Dr. Iványi Béla.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.